

**KERK EN ONDERWYS: 'N KERKREGTELIKE STUDIE
VAN ARTIKEL 67 VAN DIE KERKORDE VAN DIE
NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK (1998)**

DEUR

FRANCOIS JOHANNES SWART

**PROEFSKRIF VOORGELÊ TER VERVULLING VAN DIE
VEREISTE VIR DIE GRAAD D. Th**

PROMOTOR : PROF P COERTZEN

DEPARTEMENT : EKKLESIOLOGIE

FAKULTEIT VAN TEOLOGIE

DIE UNIVERSITEIT VAN STELLENBOSCH

DESEMBER 2002

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie proefskrif vervat my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

OPSOMMING

Hierdie studie fokus op die vraag of die huidige Kerkordelike bewoording wat die verhouding tussen Kerk en Onderwys beskryf (Kerkorde artikel 67, 1998) aan die vereistes van die tyd voldoen. Die onderwys was nog altyd 'n instrument waarmee menselewens grootliks beïnvloed is. 'n Kerk wat nie daarmee rekening hou nie, bewys 'n onguns aan die samelewing, en aan die Koninkryk van God. Daar word heelwat in die Skrif gepraat oor die verantwoordelikheid van opvoeding en onderwys teenoor jongmense. 'n Kerkordelike vergestaltung van Skriftuurlike konfessionele en teologiese uitgangspunte aangaande die jeug se opvoeding kan 'n bate wees in die debat oor die verhouding tussen die Kerk en Onderwys. Vir die Kerk as draer van die Woord, bepaalde waardes, etos en norme is dit belangrik om 'n spesifieke kerkorde artikel te hê wat riglyne vir godsdiensonderrig en Christelike onderwys in skole bied.

In die studie word aangetoon dat die Gereformeerde kerke van die vroegste tye af sterk uitsprake oor die onderwys gemaak het, en dit ook kerkordelik verwoord het. Die grondwetlike beginsel van "Vryheid van Godsdiens" binne 'n multi-godsdiensstige samelewing soos Suid-Afrika word ook ondersoek. Die slotsom waartoe gekom word, is dat daar in 'n diverse samelewing soos Suid-Afrika 'n veelkantige model van godsdiensonderrig ingestel behoort te word. Die grondwet maak voorsiening vir religieuse studies, maar ook vir die dogmatiese bestudering en beoefening van godsdiens in staatsondersteunde opvoedingsinstansies.

Binne die "reg van vrye assosiasie" kan ouers self kies in watter godsdiens sy kind onderrig mag ontvang. Die staat behoort alleenlik die ruimte/geleentheid in staatskole te skep vir sy burgers om in vryheid godsdiens te mag beoefen. Die inhoud en wyse van aanbieding behoort aan die verskillende godsdiensstige gemeenskappe oorgelaat te word. Omdat dit die Kerk se taak is om die Woord te verkondig, behoort die kerk te bepaal wat die kurrikulum van godsdiensonderrig is, en watter dogmas/waarheid verkondig moet word. In 'n sekere sin is dit 'n terugkeer na die ou gereformeerde tradisie van die sestiende

eeu toe die kategetiese dogmatiese beginsels van die kerk in dagskole geleer is. Die verskil lê egter daarin dat een godsdiens nie vandag bevoordeel word bo die ander nie, maar dat daar ruimte gemaak word vir alle godsdienste onder die “Vryheid van Godsdiens” beginsel in die grondwet van Suid-Afrika.

Die rol van die Staat as ruimte-skepper vir die onderwys, die opvoedkundiges as die fasiliteerders van die onderwysgebeure, die kerk as Woordverkondiger en die ouers as primêre opvoeders en besluitnemers lewer elkeen ‘n unieke bydrae om die leerder op te voed in sy totale menswees. Die interpretasie van “Vryheid van Godsdiens” in die grondwet mag nie daartoe lei dat bogenoemde vier rolspelers se bydrae op enige manier aan bande gelê word nie, maar moet juis aan hulle oorgelaat word. Die insette van elke rolspeler in die onderwysgebeure moet erken en gerespekteer word. Die uitdaging lê in die hantering en bestuur van ‘n diverse samelewing in een gemeenskaplike opvoedings- of skoolstelsel. As elkeen se rol en bydrae gesamentlik en afsonderlik helder gedefinieer word, kan dit net tot voordeel van die religieuse ontwikkeling van die leerders wees.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk buig alleen onder die gesag van Jesus Christus as die Hoof van die Kerk en Koninkryk. Die Bybel is deurslaggewend in sy lewens- en wêreldsbeskouing. Daarom behoort die implikasies van die “Grondwet van Suid-Afrika” en die “Handves van Menseregte” altyd getoets en geweeg te word in die lig van die Woord. Indien dit sou blyk dat daar nie voldoende ruimte vir Christelike opvoeding en onderwys by staatskole bestaan nie, sal dit die kerk noodsaak om sy lidmate by te staan om eie “Christelike skole” op te rig. Op hierdie wyse bly die Nederduits Gereformeerde Kerk getrou aan sy tradisie om ‘n belydende standpunt jeens opvoeding en onderwys te handhaaf.

Riglyne word gegee vir die daarstelling van ‘n moontlike hergeformuleerde kerkorde. Sodoende word die kerk en skool se verhouding binne die multi-religieuse samelewing nuut beskryf in die lig van die Woord.

SUMMARY

The aim of this study is to determine if the current church order (section 67, 1998) of the Dutch Reformed Church meet the needs of the changing multi-religious society in South Africa.

Education has always been an instrument to guide and teach people. The Bible is clear about the important role of teaching and education of young people. It is therefore imperative for the Church to have clear guidelines about its role in providing Christian education and religious studies in schools.

From the earliest days the Reformed Churches have been involved in education and had described the relationship between the Church and Education in its church orders. The comparative research is reflected in this study.

The implications of the constitutional principles dealing with "Freedom of Religion" within a multi-religious society are explored. A model for religious education is recommended.

Within the constitutional provision for "freedom of association" parents have the right to choose in which religion their children be educated. It is suggested that the State should only provide the infrastructure for the education, whereas the different religious communities should have the freedom to determine the content of religious studies. No religious community should have preference/advantage over the other.

There are four main roleplayers in the education arena, namely the State as infrastructure provider, the teachers as facilitators of the educational process, the Church as the proclaimer of the Word, and the parents as the primary decisionmakers and educators. In accordance with the new Constitution each roleplayer should have the freedom to express their unique input in the educational process.

For the Dutch Reformed Church the ultimate authority lies in the Word of God. Therefore the implications of the Constitution and the Bill of Rights must be tested in the light of the Word of God.

If there is not sufficient opportunity to proclaim the Word of God in public schools, the Church will be obliged to assist their members to establish independent Christian schools.

In the light of the changing multi-cultured and religious society, suggestions for the reformulation of church order section 67, 1998, are made.

ERKENNINGS

Hierdie studie word opgedra aan my Skepper uit dank vir Sy genade.

Graag bedank ek ook die volgende persone:

My opregte dank aan my studieleier, prof Pieter Coertzen, vir sy bekwame leiding, inspirasie, geduld, kennis en hulp gedurende die studie.

Die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing vir finansiële bystand om die studie moontlik te maak. Die standpunte wat ingeneem en uitgespreek word in hierdie verhandeling is dié van die navorser en nie die van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing nie.

Mev Nellie Jooste vir haar tikwerk.

Dr Chris Botha vir die taalversorging.

'n Besondere woord van dank aan my ouers Willem en Friedel, my skoonouers Roley en Lena Ritchie, my vrou Henriëtte asook my kinders Francois en Friedel vir hul opoffering, aanmoediging en ondersteuning.

Hierdie studie word ook opgedra aan my ouers en skoonouers uit dank vir wat hulle vir my beteken het, en nog steeds beteken en ter nagedagtenis aan hulle arbeid in die onderwys.

HOOFSTUK EEN	15
'n Uiteensetting van die studie	15
1. Vraagstelling	15
1.1 Die verhouding tussen Kerk en Onderwys: waarom 'n studie?	15
1.2 Aktualiteit van die probleem.	17
1.2.1 Suid-Afrika is in 'n oorgangsfase.	17
1.2.2 Die belangrikheid van die regte verstaan van "Vryheid van Godsdienst" in die gesprek: Kerk en Onderwys vandag.	18
1.2.3 Die betekenis van die huidige Suid-Afrikaanse Skolewet, 1996 (No 84) en "Vryheid van Godsdienst" is deurslaggewend.	21
1.2.4 Die verskeidenheid van kulture en godsdienste van Suid-Afrika.	23
1.2.5 Ouers het leiding van die Kerk nodig in sake die soort onderwys wat hulle kinders behoort te ontvang.	26
1.3 Gevolgtrekking	27
2. Belangrike begrippe in die gesprek "Kerk en Onderwys"	28
2.1 Opvoeding	28
2.2 Onderwys	30
2.3 Godsdienstbeoefening, godsdienstsoefening en godsdienstonderrig	32
2.4 Christelike onderwys	33
2.5 Godsdienstonderrig en Bybelonderrig	33
2.6 Religieuse Studie	34
2.7 Christelike waardes	34
2.8 Kategetiese verbondsonderrig	34
2.9 Vennootskaplike karakter van die onderwys	34
3. Hipotese	35
4. Verbandhoudende vrae	35
5. Kerk en Onderwys in literatuur en dokumente	36
6. Metodologiese uitgangspunte	44
6.1 Teologies.	44
6.1.1 Watter kerkregtelike teologiese beginsels is ter sprake?	46

6.1.2	Die historiese wordingsproses van die huidige Kerkorde Artikel 67	47
6.1.3	'n Vergelyking van Kerkorde 67 met kerkordes van ander kerke	47
6.2	Analiserend, krities en evaluerend.	47
6.3	Bestudering van bronne & literatuur	48
6.4	Afbakening	48
HOOFSTUK TWEE		52
Die Gereformeerd-kerkregtelike grondslae vir die bepaling van die Kerk-Onderwys-verhouding		52
1.	Wat is Presbiteriaal-sinodale Kerkregering?	52
1.1	Die Geskiedenis	52
1.2	Die begrippe "Presbiteriaal" en "Sinodaal"	55
2.	Die Koninkryk van God	57
3.	Die Kerk as een van die gestaltes van die Koninkryk van God	61
3.1	Die plaaslike Kerk, kerkverband en die Koninkryk van God	70
4.	Jesus Christus is die hoof van die kerk en Sy Koninkryk	74
5.	Christus regeer deur sy Woord	75
5.1	Die Woord oor Opvoeding en Onderwys	77
5.2	Die Woord oor die verhouding tussen Kerk en Staat	87
6.	Christus regeer deur Sy Gees	95
7.	Christus regeer deur dienste in die Kerk	97
7.1	Die diens van die Woord in die Kerk en die Koninkryk.	97
7.2	Die diens van ampte en gawes in die Kerk en die Koninkryk.	99
7.3	Die diens deur kerklike vergaderinge aan die Kerk en die Koninkryk.	104
7.4	Die onderwerping en gehoorsaamheid aan kerklike	107

gesag en die Koninkryk

8.	Hoe vind die Presbiteriaal-Sinodale beginsels neerslag in 'n kerkorde?	112
9.	Bevindinge en gevolgtrekking ten opsigte van die onderwys	115
	HOOFSTUK DRIE	119
	'n Histories-kerkregtelike en vergelykende ondersoek van die Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998)	119
1.	'n Histories-kerkregtelike ondersoek van kerkordes <u>voor 1652</u> wat as bronne gedien het vir Artikel 67 van die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998).	119
1.1.	Inleiding	119
1.2.	Die Kerkorde van Genève: die Ordonnances Ecclesiastiques, 1561	120
1.3.	Die Artikels van Wezel 1568	121
1.4.	Die Kerkorde van Emden, 1571	122
1.5.	Die Kerkorde van Dordrecht, 1578	123
1.6.	Die Kerkorde van Middelburg, 1581	123
1.7.	Die Kerkorde van Den Haag, 1586	125
1.8.	Die Kerkorde van Dordrecht, 1618 – 1619	125
1.9.	Gevolgtrekking – Twaalf elemente word onderskei ten opsigte van die Kerk en die onderwys in die vroeë kerkordes	130
2.	'n Histories-Kerkregtelike ondersoek van Artikel 67 van die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1652 tot 1998	131
2.1	Inleiding: Die tydperk 1652 – 1824	131
2.2	Die Kerkorde van die Ned. Geref Kerk in SA	137

	(Kaapland) : 1824 – 1962	
2.3	Die Kerkorde van die Ned.Geref. Kerk (Vrystaat) :1864 – 1962	144
2.4	Die Kerkorde van die Ned. Geref. Kerk (Natal): 1865 – 1962	145
2.5	Die Kerkorde van die Ned. Geref. Kerk (Transvaal): 1866 – 1962	146
2.6	Die Kerkorde van die Ned. Geref.Kerk in Suid Afrika: 1962 – 1998	149
3.	Kerkregtelike ontwikkeling in die twintigste eeu	156
4	‘n Vergelyking tussen die huidige Kerkorde Artikel 67 (1998) met dié van ander Kerke	160
4.1	Die Rooms-Katolieke Kerk	160
4.2	Die Gereformeerde Kerke in Nederland	162
4.3	Die Christelike Gereformeerde Kerk in Nederland	165
4.4	Die Nederlandse Hervormde Kerk	166
4.5	Die “Christian Reformed Church” in Amerika	168
4.6	Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika	169
4.7	Die Nederduitsch Hervormde Kerk in Afrika	172
4.7.1	Beslissende ouerinspraak	172
4.7.2	Christelike Opvoeding	173
4.7.3	Volkseie Onderwys	174
4.7.4	Hoë standarde van onderwys	175
4.7.5	Getuienis van die Kerk ten opsigte van Onderwys	175
5.	Gevolgtrekking	176
	HOOFSTUK VIER	179
	‘n Teologies-kritiese-analise van Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998)	179
1.	Waarom ‘n kerkorde Artikel vir die onderwys?	179

2.	Die Kerk beywer hom na binne en buite vir die onderwys deur	185
2.1	Die toerusting van gelowiges	186
2.2	Die doopgelofte	188
2.3	Visitatie	191
2.4	Samewerking met staat en nie-kerklike organisasies wat op 'n Christelike basis georganiseer is in belang van die onderwys	193
2.5	Die werwing en aanmoediging van onderwysers	194
2.6	Samewerking met ander kerke in belang van Christelike onderwys.	195
3.	Die Kerk beywer hom om vanuit die Woord rigting te gee in alle opvoedkundige instellings.	195
4.	Die Kerk beywer hom om met Protestants-Christelike norme en waardes rigting te gee in alle opvoedkundige instellings.	199
5.	Godsdiensonderrig op skool en die kerk se rol daarin.	202
6.	Die Kerk beywer hom vir die kultuuridroom waarin die onderwys plaasvind.	204
7.	Die Kerk erken die interne bevoegdheid van onderwysinstellings met betrekking tot standarde, leerinhoud, ensovoorts.	213
8.	Die Kerk beywer hom vir Christelike opvoeding en onderwys vir sy kinders en jongmense.	216
9.	Die Kerk waak oor verantwoorde standarde en leerinhoud van Christelike vakonderwys soos Afrikaans, Engels en wetenskap wat verstaan moet word as die Christelike gees en karakter van die onderwys	218

Gevolgtrekking	221
HOOFSTUK VYF	223
Die Kerk en Godsdiensonderwys in 'n nuwe staatkundige konteks en 'n diverse samelewing	
1. Inleiding	223
Die Grondwet van Suid-Afrika waarborg "Godsdiensvryheid": 'n ontleding van die begrip	226
2.1 Die Grondwet-artikels met betrekking tot "Godsdiensvryheid" en die onderwys vandag	227
2.1.1 Geleenthede vir die Kerk	234
2.1.2 Betekenis van 'n Regstaat sedert 1994	235
2.2 Die neutrale staat en moontlike wysigings aan die Skolewet van 1996 (No 84) – Reaksie	236
3. Hoe religieuse diversiteit in die onderwys gehanteer is en vandag hanteer kan word	264
3.1 Die afdwingbaarheid van 'n godsdiens in die openbare skole	264
3.2 Die openbare (sekulêre) skool	266
3.3 Die afdwingbaarheid van 'n beleid van "geen godsdiens" in die staatskole	269
3.4 Die "vergelykende godsdienste" benadering	270
3.5 Die privaatskoolbenadering	270
3.6 Die tuisskoolbenadering	271
3.7 Die kerkskoolbenadering	271
3.8 Die model van religieuse differensiasie in die onderwys (groepskole)	272
3.9 Multi-religieusiteit in een klaskamer	272
3.10 Die neutrale godsdiensbenadering	272

3.11	Die verband van 'n lewenshouding met die een of ander erkende godsdiens	273
3.12	Die etiese benadering	273
3.13	Die namiddag-skool model	274
3.14	Die onverskillige benadering	274
4.	Die Rolspelers ten opsigte van die Onderwys	275
4.1	Die rol van die staat vandag	276
4.2	Die rol van opvoedkundige instellings, opvoedkundiges en onderwysers	283
4.3	Die rol van die kerk	286
4.4	Die rol van die huisgesin/ouers	290
5.	Enkele modelle en gedagtes van onderwyskundiges in die wêreld vandag wat moontlike uitkomst kan bied vir Suid-Afrika	292
5.1	Nederland	293
5.2	Australië	293
5.3	Verenigde State van Amerika	295
5.4	Hoe "Christelik" die onderwys in Suid-Afrika voor 1994 was	296
5.5	'n Nuwe geleentheid: 'n moontlike oplossing	298
6.	Samevattend: Riglyne vir 'n gesprek oor Kerk en Godsdiensonderwys vandag	304
	Hoofstuk Ses	308
	Samevatting en aanbevelings	308
1.	Historiese-Teologies	308
2.	Kerkregtelik-Teologies	312
2.1	Jesus Christus Koning oor die Kerk	312
2.2	Kerk en Koninkryk	312

2.3	Opvoeding en die Kerkorde	313
2.4	Die belang van een kerkverband ten opsigte van die Onderwys	313
2.5	Die totstandkoming van die Algemene Sinode 1962	313
2.6	Die probleem van Sinodebesluite wat nie lidmate in plaaslike gemeentes bereik nie	313
2.7	Die kerk op plaaslike vlak	314
2.8	Die doop en die Onderwys	314
2.9	Die Kerk skakel deur sy kerklike vergaderinge en sy afgevaardigdes met die Onderwys	315
2.10	Die ampte se rol	315
2.11	Groter verteenwoordiging in die IKOO	315
2.12	'n "Forum" of "Raad van Godsdienste"	315
2.13	Opleiding van "geskikte" onderwysers vir Godsdiensoonderrig	316
3.	Ten slotte-Gedagtes vir die moontlike herformulering van Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk	317
	BIBLIOGRAFIE	320
	BYLAAG	358

KERK EN ONDERWYS: 'N KERKREGTELIKE STUDIE VAN ARTIKEL 67 VAN DIE KERKORDE VAN DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK (1998)

HOOFSTUK EEN

'n Uiteensetting van die studie

1. Vraagstelling

1.1 Die verhouding tussen Kerk en Onderwys: waarom 'n studie?

Voldoen die huidige Kerkordelike bewoording nog aan die vereistes van die tyd? Wat is die vereistes van die tyd?

- (1) Kerk en Onderwys was nog altyd nou verbind aan mekaar. Hierdie werk ondersoek krities die wyse waarop die Nederduitse Gereformeerde Kerk die verhouding tussen kerk en onderwys verwoord en hanteer. Dit gaan in hierdie studie oor die Kerk se rol, getuienis en aard van bemoeienis met die onderwys, deur middel van sy Kerkorde.
- (2) As die Kerk hom beywer vir die onderwys, is die Kerkorde 'n belangrike gedateerde en gesistematiseerde dokument waarin die Kerk die siening van sy taak en roeping ten opsigte van die onderwys verwoord.
- (3) Aan die hand van 'n Kerkorde is dit moontlik om vas te stel hoe die Kerk op 'n bepaalde tydstip rigting en leiding aangaande die onderwys probeer gee het. Die vroeëre en huidige kerkordes bied 'n weergawe van hoe die Kerk sy kerkwees verstaan. As hy sy kerkwees verkeerd verstaan het, is dit vir latere geslagte om in die lig van die Skrif reformerend op te tree, en as hy deeglik geluister het, is daar baie wat latere geslagte by hom kan leer. (Coertzen, 1984:73).

- (4) Daar moet erns gemaak word met die mag van die onderwys, want die onderwys en opvoeding is vandag 'n instrument waarmee menselebens grootliks beïnvloed word. 'n Kerk wat nie daarmee rekening hou nie, bewys 'n onguns aan die samelewing, en ook aan die Koninkryk van God. (Potgieter, 1992:10).
- (5) In die verhouding met die onderwys gee die Kerk vanuit die Woord prinsipieel leiding, en lewer sodoende 'n diens ten opsigte van die opvoeding en die onderwys. 'n Kerkordelike vergestaltung van Skriftuurlike, konfessionele en teologiese uitgangspunte aangaande die jeug se opvoeding kan 'n bate wees in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (Coertzen, 1984:73).

Daar word heelwat in die Skrif gepraat oor die verantwoordelikheid van opvoeding en onderwys teenoor kinders. (Deut 6; Ef. 5:21-33; 6:1-4; Kol 3:20, 21; Pred 12:13; Josua 4:21-24; Rigt 2:10; 2 Tim 1:5; 2 Tim 3:14-17; Joh 15:1-6) Jesus sê vir Petrus in Johannes 21:17 "Laat my skape wei" wat dui op versorging. (Sien hoofstuk twee punt 5.1)

Die doopgelofte se verpligting van "onderrig en te laat onderrig" vorm 'n belangrike vertrekpunt vir godsdiensonderrig. Dit blyk uit die geskiedenis dat die Gereformeerde Kerke hulle van die begin af sterk oor die onderwys uitgespreek het, en dit in hul kerkordes verwoord het. Daar is dus 'n tradisie gevestig van die eerste kerkordes wat verskyn het aangaande die onderwys in die gereformeerde wêreld.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk se standpunt oor die onderwys word soos volg in Kerkorde Artikel 67 (1998) weergegee:

Kerk en Onderwys (Artikel 67)

- Die kerk **beywer** hom daarvoor dat:
- Die **Woord van God** en **Protestants – Christelike** norme en waardes **rigtinggewend** sal wees in **onderwys- en opvoedkundige instellings** vir die **kultuuridoom** waarin die onderwys plaasvind
- Die Kerk erken die **interne bevoegdheid** van onderwysinstellings om tipiese onderwysaangeleenthede (standaarde, leerinhoude, ensovoorts) te finaliseer
- Die Kerk beywer hom vir **Christelike opvoeding en onderwys** vir sy kinders en jongmense. Hierdie onderwys moet **verantwoorde standaarde en leerinhoude** insluit.

1.2. Aktualiteit van die probleem

1.2.1. Suid-Afrika is in 'n oorgangsfase

Soos nooit tevore nie staan Suid-Afrika en sy mense midde in 'n tydperk van transformasie. Dit is onvermydelik dat die terrein van die onderwys en opvoeding ook in die brandpunt van die proses staan. Deur die jare het ras en etnisiteit die waarde-beskouings in die samelewing binnegedring, en daardeur ook die onderwys en opvoeding, sodat 'n maatskaplike orde daarsonder vir baie persone ondenkbaar was. Rautenbach (1990:3) en Van der Walt (1992:177) identifiseer 'n gevoel van koersloosheid en selfs hopeloosheid as gevolg van die gebrek aan duidelike alternatiewe.

Van die Nederduitse Gereformeerde Kerk word in 'n tyd soos hierdie verwag om opnuut krities te besin oor sy amptelike standpunt oor kerk en onderwys soos dit weerspieël word in sy Kerkorde Artikel 67 van 1998. Die aanvaarding van die Grondwet van Suid-Afrika (Mei 1994) en die Suid-Afrikaanse Skolewet (November 1996) het die onderwyssituasie ingrypend verander. (Daar moet daarvan kennis geneem word dat die Nasionale Minister van Onderwys (2002) Kader Asmal tans besig is om die wet te probeer verander (sien Hfst vyf). Die

effek van hierdie verandering raak die hele spektrum van die onderwys en sal vir 'n geruime tyd nog veranderinge en onsekerheid tot gevolg hê.

Die Grondwet van Suid-Afrika stel nuwe eise aan die Kerk om opnuut na sy eie standpunte oor die onderwys te kyk. (Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk Agenda, 1998: 109).

1.2.2. Die belangrikheid van die regte verstaan van “Vryheid van Godsdienste” in die gesprek: Kerk en Onderwys vandag

Dit is belangrik vir die doeleindes van hierdie studie om kennis te neem van veral Artikels 15, 29 en 31 van die Grondwet asook die Skolewet No. 84 van 1996.

Artikel 15 van Suid-Afrika se nuwe Grondwet handel oor die vryheid van godsdienste, van oortuiging en van mening. Elkeen het die reg op vryheid van gewete, godsdienste, denke, oortuiging en mening. Godsdienstebeoefening kan by staats- of staatsondersteunde instellings geskied, mits daardie beoefening reëls nakom wat deur die tersaaklike openbare gesag gemaak is; dit op 'n billike grondslag geskied; en bywoning daarvan vry en vrywillig is en voldoen aan die algemene gees van die Grondwet en op geen manier teen mense diskrimineer nie.

Volgens Artikel 29 het elke Suid-Afrikaner die reg op basiese en verdere onderwys. Elkeen het die reg om in 'n openbare onderwysinstelling onderwys te ontvang in die amptelike taal of taal van sy keuse waarin daardie onderwys moontlik is. In die Artikel word ook voorsiening gemaak vir enigeen om op eie koste onafhanklike onderwysinstellings tot stand te bring en in stand te hou mits standarde gehandhaaf word. Staatssubsidies is ook moontlik vir sodanige instellings. Privaatskole en kerkskole is dus 'n opsie binne die nuwe grondwetlike bedeling.

Artikel 31 dui op die vryheid van assosiasie deur die individu omdat persone wat aan 'n kultuur-, godsdienste- of taalgemeenskap behoort, nie die reg ontsê

word om saam met ander lede van daardie gemeenskap hul kultuur te geniet, hul godsdienste te beoefen en hul taal te gebruik nie. Die Artikel maak ook voorsiening daarvoor om godsdienstverenigings in die gemeenskap te vorm, in stand te hou, of om by bestaande verenigings aan te sluit.

In hierdie studie is dit belangrik om vas te stel waar die aksent van die Kerk se roeping tans behoort te val ten opsigte van die onderwys. Is dit vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk belangrik dat godsdienste in vryheid aangebied moet word in die skole en indien wel, wat die aard en inhoud daarvan moet wees? Voorts sal die Kerk moet vasstel of godsdienstbeoefening die belangrikste is waarvoor hy hom moet beywer en tot watter mate taal en kultuur 'n rol moet speel. Moet en kan godsdienste los van taal en kultuur beoefen word? Of, is kultuur gelyk aan godsdienste of godsdienste gelyk aan kultuur? Dit is insiggewend dat die Grondwet kultuur, taal en godsdienste as drie verskillende entiteite sien en hanteer.

Currie, 'n regsgeleerde verklaar vryheid van godsdienste in Artikel 31 in die lig van Artikel 15 soos volg as dit gaan oor die reg om godsdienste in die gemeenskap en om dit in assosiasie met ander te beoefen.

Vryheid van godsdienste kan in vier verdeel word, naamlik:

- (a) Vryheid van godsdienstkeuse
- (b) Vryheid van godsdienstige waarneming
- (c) Vryheid om leerstellige godsdienstige waarhede te leer
- (d) Vryheid om 'n sekere godsdienste te propageer.

Artikel 31 wil veral die kollektiewe beoefening van godsdienste van persone beskerm. Dit poog om die reg tot beoefening daarvan te beskerm en nie soseer godsdienstige dogmas nie. "Section 31 therefore protects the practice of religion rather than religious belief. Moreover, it protects the communal aspects of religious practice rather than its purely private aspects. (Currie I; 'Constitutional Law of South Africa' 1999: p35-20).

Artikels 29 en 31 maak dit moontlik om 'n infrastruktuur daar te stel vir godsdiensoefening. Dit gee godsdiensoefeninge die vryheid "to establish places of worship, schools, seminars and burial sites, to publish and distribute religious texts, to produce objects for religious rites, and the like." (Dinstern, "Freedom of Religion and Religious Minorities" in Dinstern and Tabory (eds), *The Protection of Minorities and Human Rights*: 145 at 158).

Dickson definieer vryheid van godsdiensoefening soos volg: "The essence of the concept of freedom of religion is the right to entertain such religious beliefs as a person chooses, the right to declare religious beliefs openly and without fear of hindrance or reprisal, and the right to manifest belief by worship and practice or by teaching and dissemination." (R. v. Big M. Drug Mart Ltd (1985) 18 DLR (4th) 321 at 353, 1 SCR 295). Hierdie definisie is in Suid-Afrika nagevolg deur die konstitusionele hof in uitsprake wat oor die regte van minderhede gegaan het. (*S v Lawrence*; *S v Negal*; *S v Solberg* 1997 (4) SA 1176 (cc), 1997 10 BCLR 1348 (cc)).

Insiggewend is die konklusie waartoe prof P Coertzen kom, in 'n voordrag oor "Wat die kerke in Suid-Afrika kan verstaan rondom die begrip Vryheid van Godsdiensoefening in die Grondwet van Suid-Afrika." Hy sê: "Vryheid van Godsdiensoefening" in Suid-Afrika met sy multi-kulturele gemeenskappe en godsdienste is goed, maar die Kerk sal die Staat moet help om daaraan inhoud te gee. (Coertzen 2001:11)

Kerke in Suid-Afrika kan veral van ander kerke leer wat hulle onder "Vryheid van Godsdiensoefening" verstaan. Duitsland en Nederland is as gevolg van historiese redes goeie voorbeelde vir Suid-Afrika van hoe lande funksioneer wat "Vryheid van Godsdiensoefening" binne die Kerk-Staatverhouding toepas.

Coertzen is van mening dat kerke in Suid-Afrika so spoedig moontlik met mekaar in gesprek moet tree oor die gemeenskaplike beginsels wat ter sprake is, wanneer die Grondwet "Vryheid van Godsdiensoefening" moontlik maak. Die Staat moet deur die kerke betrek word by hierdie "een gemeenskaplike verstaan" van wat "Vryheid van Godsdiensoefening" beteken, sodat die Staat hierdie beginsels van

vryheid van godsdiens ook in ag kan neem by die vasstelling van ander wetgewing. (bv. die Skolewet waar daar raakvlakke met die Kerk ontstaan, soos godsdiensonderrig in skole, sien Niemandt, 2001:4, 8, 9).

Die gesprek oor wat “Vryheid van godsdiens” prakties beteken, is ‘n deurlopende gesprek tussen kerke onderling, maar veral ook tussen kerk en staat.

Die Grondwet van Suid-Afrika bied ‘n bepaalde ruimte aan kerke om in vryheid aan hul godsdienstige oortuigings inhoud te gee. Dan moet daar egter strukture in plek kom waar kerke met die staat, sowel as ander godsdienstige gemeenskappe kan konsulteer oor sake rakende die beoefening van “Vryheid van Godsdiens” in Suid-Afrika. (Coertzen, 2001,15). Hierdie gesprek moet daartoe bydrae om ook die kerk in sy rol ten opsigte van die onderwys te steun.

1.2.3 Die betekenis van die huidige Suid-Afrikaanse Skolewet, 1996 (No.84) en “Vryheid van Godsdiens” is deurslaggewend

As dit gaan oor die “Vryheid van Godsdiens” en die onderwys en hoe die kerk daarby betrokke behoort te wees, is dit belangrik dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk ook sal kennis neem van die huidige Suid-Afrikaanse Skolewet, 1996 (No 84).

Volgens die aanhef tot die Wet, het Suid-Afrika ‘n nuwe nasionale skoolstelsel nodig om die onderwysonregte van die verlede reg te stel, om onderwys van ‘n hoë gehalte te verskaf en om ‘n stewige grondslag te lê. Die aanhef stel ook die volgende doelwitte:

- Die ontwikkeling van almal se talente en vermoëns;
- Die demokratiese transformasie van die samelewing;
- Die bekamping van rassisme, seksisme en alle ander vorms van diskriminasie en onverdraagsaamheid;
- Die uitwissing van armoede en die ekonomiese opheffing van die samelewing;
- Die beskerming en bevordering van die uiteenlopende kulture en tale;

- Die handhawing van die regte van alle leerders, ouers en opvoeders;
- Die bevordering van hul verantwoordelikheid ten opsigte van skole in vennootskap met die staat.

Die hoofgedagtes vervat in die Wet is: (eie kommentaar in donkerdruk)

1. Die Wet skep een, nasionale stelsel met twee kategorieë skole: openbare skole en onafhanklike skole.
2. Elke openbare skool is 'n regspersoon wat vir sy bates en laste verantwoordelik is.
3. Die Wet lê die grondslag vir die verbetering van die gehalte van onderwys **(Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk plaas 'n hoë premie op onderwysstandaarde)**.
4. Dit maak skoolbywoning verpligtend vir jongmense tussen ses en vyftien jaar.
5. Dit verseker toegang van alle leerders tot openbare skole.
6. Dit skep 'n billike stelsel van finansiering.
7. Opvoeders by openbare skole word deur die Staat in diens geneem en besoldig.
8. Die Wet is op meewerkende beheer en op 'n vennootskapstelsel gegrond **wat vir die kerk belangrike implikasies inhou**.
9. Dit bring verteenwoordigende beheerliggame en verteenwoordigende rade van leerders mee **wat moontlikhede inhou vir die verbondsouers van die Kerk**.
10. Beheerliggame moet staatsfondse aanvul ten einde die gehalte van skole te verbeter.

Ouerbetrokkenheid word sterk beklemtoon in die Wet. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk wat baie van hierdie ouers as sy lidmate het, het hier 'n geleentheid om 'n betekenisvolle inset deur middel van sy verbondsouerlidmate te maak.

Die bedoeling van die Wet is om ouers meer by skoolbeheer te betrek. Aansienlike magte word aan beheerliggame toegeken. Hulle sal aan die hand

van nasionale en provinsiale riglyne skole se toelatings-, godsdiens- en taalbeleid kan bepaal. Die beheerliggaam mag reëls vir godsdiensbeoefening by 'n skool neerlê. Godsdiensbeoefening moet egter met regverdigheid gepaard gaan en die bywoning daarvan moet aan die keuse van leerders en personeellede oorgelaat word.

Die Onderwysdepartement sal ook volgens die Wet by die sakesektor kan aanklop vir steun op kritieke terreine soos bestuursopleiding. Kerke, sportliggame en ander burgerlike gemeenskapsorganisasies sal moet help om plaaslike veldtogte ter bevordering van 'n kultuur van onderrig en leer te organiseer.

Beheerliggame sal onder die gesag van die provinsiale lede van die Uitvoerende Raad en provinsiale departementshoofde val, maar sal hul eie missiestelling en etos ('n kort dokument wat doelstellings gegrond op gedeelde waardes en oortuigings uiteensit) kan ontwikkel. Die Kerk kan dus deur sy lidmate 'n groot bydrae lewer in die lig van Kerkorde Artikel 67, wat Protestants-Christelike waardes en norme beklemtoon.

Die Suid-Afrikaanse Skolewet het raakpunte met die Grondwet van Suid-Afrika. Sekere tersaaklike beginsels, soos die reg op onderwys, geen diskriminasie, meewerkende bestuur van die onderwys en die reg tot godsdiensvryheid wat vir die Kerk belangrik is, is in die Grondwet vasgelê.

Die vraag is of die Kerk hom hoegenaamd moet steur aan die staatlike of ander regte wat deur die mens uitgedink is? Die Kerk het boonop sy eie kerklike reg wat hy beoefen. Hierdie studie poog om 'n gesprek en kritiese evaluering te wees oor die kerk en sy reg, en veral hoe dit neerslag vind in die verhouding van die Kerk teenoor die Onderwys.

1.2.4. Die verskeidenheid van kulture en godsdienste van Suid-Afrika

Verskeie skrywers wys op die uitdagings wat daarin lê om die multi-kulturele karakter van Suid-Afrika so uit te leef dat die aantreklike aspekte van die kulturele verskeidenheid waardeur kan word, byvoorbeeld Reineke (1992);

König (1991:32); Lategan (1987); en De Villiers (1987:5). Die kultuurverskeidenheid is tot en met 1992 op bepaalde maniere in die onderwys toegepas. Van der Walt (1992:177) skryf dat die bevolking eerstens in **rassegroepe** verdeel is (wit, swart, bruin en gekleurd), en daarna sover moontlik in **etniese groepe** (bv. Twanas, Zoeloes en Xhosas). Hiervolgens is Christelike onderwys in die skoolvakbenadering in skole toegepas. Die probleem met dié benadering was dat kulturele en/of etniese groeperings voorrang bo die geloof of godsdienstige groepering gekry het. In plaas daarvan dat daar in Afrikanergeleedere dus **Christelike-nasionale skole** was (met ander woorde staatskole wat deur wetgewing op 'n Christelike grondslag georganiseer word met toegewings aan ander godsdienste), het daar **Nasionale-Christelike skole** ontstaan. (die regerende party se beleid het groter voorrang gekry as die "Christelikheid" van die skole self). Volgens Van der Walt (1992:177) is dit duidelik dat dié benadering nie regverdigbaar is nie, aangesien die verskeidenheid van godsdienste en die lewensopvatting van almal erken en in die onderwysvoorsiening weerspieël moet word. Dit spreek vanself dat so 'n verandering ingrypende implikasies vir die verhouding tussen die kerk en onderwys inhou, en dan ook vir die kerk en godsdiensoonderrig op skool.

Verskeie persone reageer verskillend op hierdie uitdaging. Opvoedkundiges soos Roux (1998:182) skryf oor "the need for a paradigm shift in teaching religion in multi-cultural schools in South Africa". Sy stel "Multi-religious Education: an option for South Africa in the New Education System" voor. (Roux 2000:173). Rossouw lewer as redakteur van 'n boek "At the Crossroads" (1995) 'n rigtinggewende bydrae oor die moontlike toepassing van religieuse opvoeding in 'n nuwe Suid-Afrikaanse onderwysbestel. Hy argumenteer dat daar nuut na die religieuse onderwys in skole gekyk moet word en dat religieuse onderwys by 'n kruispad gekom het.

Tereg kan gevra word hoe die ryke kulturele en godsdienstige skakerings in die praktyk van onderwysvoorsiening hanteer moet word, en watter rol die kerke en die Nederduitse Gereformeerde Kerk daarin kan speel. Reeds in 1981 het die RGN se Onderwyskommissie onder voorsitterskap van J.P. de Lange pertinent die aandag daarop gevestig dat die religieuse en lewensopvatlike diversiteit van

alle mense in die voorsiening van onderwys erken behoort te word (De Lange, 1981).

Hierdie probleem is nie uniek aan Suid-Afrika nie. So het pres. Kenneth Kaunda van Zambië byvoorbeeld sy besorgheid uitgespreek omdat die jeug van sy land deur die “powerfully pervasive secular climate” van die Westerse wêreld op sleeptou geneem is. Hy praat ook van dié invloede as “godless secularism” (Kaunda, 1987:4 - Aangehaal deur Van der Walt, 1992:176).

Diversiteit is deel van die wêreld waarbinne ons lewe. Coertzen is van mening dat die erkenning van diversiteit en die wyse hoe ons daarmee saamleef, al hoe belangriker raak. (Coertzen, P: 2001:1). Dit is veral belangrik vir die staat, die kerk, godsdienstige groepering, kultuurgroepe, belangegroepe en individue.

Diversiteit in ‘n land en in ‘n gemeenskap kan baie vorme aanneem. In ons dag kan dit die verskeidenheid van ras en etnisiteit in die demografiese samestelling van ‘n nasie wees. Daar is taal-, kulturele-, en politieke diversiteit, asook diversiteit ten opsigte van standpunte oor die posisie van die vrou in ‘n samelewing, seksuele oriëntasie, ekologiese sake, ens. Dan is daar natuurlik ook religieuse diversiteit.

Die gesprek en debatvoering oor diversiteit en die neerslag wat religieuse opvoeding in skole moet hê, is dus nie net tot Suid-Afrika beperk nie.

Hierdie soort gesprekke vind lankal ook in ander lande plaas. (Van der Walt 1992:177). Hy wys op voorbeelde hiervan in Nederland (De Jong) en Duitsland (Sterne) wat praat van die “unmeasured attack” op die skole in die openbare sektor. Vergelyk ook die instroming van Turke wat die Islam geloof aanhang en die gesprek daaroor in Frankryk (Fowler, 1987:357), in Australië in die verslag “Submission to the Committee of Review of North South Wales Schools,” 1989. In die Verenigde State van Amerika is daar ‘n debat aan die gang tussen die openbare skool “establishment” en die sogenaamde “New Right”. So hewig is die stryd dat sommige kritici van die openbare skole hierdie instellings “vestings van die duiwel” noem (Schott, 1988:61, 65). Die “New Right” is ‘n samestelling

van bewegings wat nie tevrede is nie met wat hulle die sekulêre humanisme van die skool noem (Quicke, 1988:88).

Van Brummelen (1989) sluit hom hierby aan wanneer hy oor die “New Christian Right” skryf. Hy noem dat hierdie onderwysgroep hulle nie met die gedagte kan versoen dat daar met godsdiensoonderrig in die lig van die Bybel, die Christelike gebed, en die skeppingsverhaal uit die openbare skole weggedoen is nie (Theory and Practice – Calvin center, 1991:2). Dis ook vir hulle onaanvaarbaar dat daar ‘n rigiede skeiding tussen kerk en staat gemaak word (Fowler, 1987:356; Pitts, 1986:59; en Schott, 1989:62). Die **New Christian Right** is voorts ook ongelukkig daarmee dat die openbare skole nie net humanisties en sekulêr van aard en inslag is nie (Pitts, 1986:60), maar dat dit ook ateïsties en links-sosialisties is (Schott, 1989:62).

1.2.5. Ouers het leiding van die Kerk nodig in sake die soort onderwys wat hulle kinders behoort te ontvang

In lande soos Nederland, Brittanje, en die Verenigde State van Amerika bestaan daar groot differensiasie wat onderwys betref. Daar het ouers en leerders ‘n wye keuse van die skole wat hulle kan ondersteun. Leerlinge wat hulle nie by die gees en karakter van ‘n bepaalde skool tuisvoel nie, kan van skool verander. Dit impliseer dat die verbondsouer baie sterker na vore kan tree, en self kan beding oor die soort onderwys wat hy vir sy kind verlang, sonder al die bepalings om die mense in die skool te akkommodeer wat gewetensbesware teen bepaalde godsdienstige handeling het.

Botha (1980:226) wys daarop dat daar nie maar net staatgemaak kan word op die gesindheid van die onderwyser wat die kennis oordra nie. Die verskansing van die Christelike karakter van die onderwys “in wette” op ‘n bepaalde manier soos in die verlede skep die moontlikheid dat die ouer en die kerk minder betrokke begin raak by die onderwysgebeure in die klaskamer. Hulle aanvaar ter goedertrou dat dit wel “Christelik” daaraan toegaan. (Schutte, 1984:435). Die rol van die ouer en sy verantwoordelikheid tot verantwoordelike keuse waar en hoe sy kind onderwys ontvang behoort meer klem in die kerkorde te dra.

Begelei die kerk sy ouers genoegsaam in die keuses wat ouers moet maak oor die soort opvoeding wat hul kinders behoort te ontvang?

Heelwat skrywers beklemtoon dat dit van die uiterste belang is dat die Christelike oortuiging van die leerling en hulle wat die vakkennis oordra, nie met mekaar in stryd sal wees nie. Fowler (1980:38) stel dit onomwonde: "No real learning takes place except in harmony with the beliefs of the learner." Youl (1980:90) sluit by die gedagte aan wanneer hy sê: "The school then, is a community devoted to learning focussing on creation in a systematic way. Children are led by teachers who help them come to the knowledge of God's rich creation across a broad spectrum of activities and in a multitude of concrete experiences."

1.3 Gevolgtrekking

Dit is duidelik dat daar voortdurend rekenskap gegee moet word van die koers wat die onderwys inslaan, en wat bedoel word met "Christelik" as die beskrywing en karakterisering van die skool en onderwys en hoe dit die verhouding tussen Kerk en Onderwys raak. Dit is 'n kontekstuele probleem wat ook van die Kerk rekenskap vra ten opsigte van sy standpunt soos, dit onder andere weerspieël word in sy Kerkorde.

Dit is dus 'n aktuele vraag of die huidige Kerkordelike bewoording aan die vereistes van die tyd voldoen.

In die gesprek oor onderwys en die Nederduitse Gereformeerde Kerk vandag is daar heelwat begrippe wat omskryf moet word sodat die bedoeling daarvan duidelik is wanneer dit in die huidige debat hanteer word.

2. Belangrike begrippe in die gesprek “Kerk en Onderwys”

2.1 Opvoeding

Messelink verklaar dat: “Opvoeding is geen kwesie van groei van binnenuit en ook geen zaak van volpompen met informasie en regels. In plaas van leiden en begeiden kiesen wij voor toerusten tot de lewenstaak. Het doel van de opvoeding is de weltoegeruste, zelfstandige volwassene, die God dient naar Zijn Woord en zijn gaven tot Gods eer besteedt. Een christen leeft niet voor zichzelf”. (Messelink, 1995: 16).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1970) sien opvoeding as ‘n doelbewuste, planmatige georganiseerde, verantwoordelike bemoeienis, hulpverlening, vermaning en teregwyding ten goede deur ‘n volwassene aan ‘n nie-volwassene, met die doel om sy aangebore moontlikhede, veral sy wils- en waarderingfunksies so te rig dat hy as volwassene op alle lewensterreine reg kan en wil kies en handel, en wel binne die kader van die algemene genade volgens die eise van behoortlikheid, soos bepaal deur sy religieuse oortuigings. (Algemene Sinode Nederduitse Gereformeerde Kerk, Agenda, 1970). Hierdie definisie beskryf die belangrikheid van die religieuse vir die opvoedingproses (Sien later die Kerk se definisie van “Christelike onderwys” 1998).

Van der Stoep beskryf opvoeding as ‘n alledaagse en universele ervaringsaangeleentheid waarmee alle mense te doen het. Dit verteenwoordig dan ook ‘n aspek van die wyse waarop die mens by die werklikheid betrokke raak. Die opvoedingsgebeure word gekenmerk deur die ouer geslag se arbeid aan die jonger geslag ten opsigte van die lewensinhoud wat die ouer generasie as waardevol, geldig en vormend beskou. Hierdie uitspraak geld in ‘n besondere mate vir ouers wat intensief meewerk aan die vorming van die geslag van môre (Van der Stoep, 1978: 12).

Vir Roos is opvoeding die positiewe beïnvloeding van kinders aan die hand van behoortlikheidseise soos in ‘n betrokke gemeenskap algemeen aanvaar word. Sekere waardes en norme word doelbewus en doelgerig ingeskerp by kinders ten einde dit in hul eie lewens te verwerklik. (Roos, 1979: 115-116).

Die doel van Christelike opvoeding is om die leerder (kind, katkisant, leerling, student), in die gesin, kerk, skool, universiteit te lei in sy volwassewording tot 'n selfstandige mens, wat God ooreenkomstig Sy Woord dien, geskik en bereid is om die talente, wat hy van God ontvang het, tot Gods eer en tot welsyn van die mens in alle lewensinstellings waarin hy hom mag bevind, aan te wend (Strydom, 1977-1985: 199).

Opvoeding kan in wese kortweg beskryf word as die steungewing van 'n volwassene aan, en die begeleiding van, 'n volwassene-wordende ten einde aan sy volwassewording 'n sinvolle loop te gee met die oog op die bereiking van selfstandigheid en volwassenheid. (Oberholzer, 1978: 41). Vir Oberholzer is hierdie leiding deur die volwassene aan die volwasse-wordende een van saamgaan (begeleiding), van meedoen, voordoen en voortleef aan die hand van bepaalde waardes en norme. (Oberholzer, 1968: 31).

Volgens Gunter is die wese en doel van die Christelike opvoeding toegespits op die ontwikkeling van die kind in sy totaliteit as 'n ondeelbare liggaamlik-geestelike geheel in sy volledige bestaansituasie. Met 'n Christelike opvoeding word dus veel méér beoog as bloot kennis, vaardigheid en selfstandige denke. Christelike opvoeding is veral toegespits op die positiewe vorming van die sedelike karakter en die algehele persoonlikheidsontwikkeling van die kind as volwassene-wordende. (Gunter, 1975: 11-12).

Dit kan dus beweer word dat ten grondslag van die hele opvoedingsbemoëienis lê 'n partikuliere opvoedingsleer wat ingebed is in 'n bepaalde lewensopvatting en wêreldbeskouing (Oberholzer, 1978: 46-47).

'n Belangrike kenmerk van opvoeding is dat dit hoofsaaklik deur middel van kennis geskied. Kennis speel trouens 'n groot rol in die hele vormingsproses, maar georganiseerde kennisoordrag geskied hoofsaaklik in die skool en meer spesifiek deur die onderwys. Dit kan dus gesê word dat onderwys 'n belangrike opvoedingsweg is, soos blyk uit 'n nadere omskrywing van die begrip onderwys.

2.2 Onderwys

Waar die wese van die opvoeding en die opvoedingsgebeure te make het met die mens in sy totaliteit, is die onderwys daarteenoor meer beperk in omvang. Onderwys is 'n aspek, 'n deel of 'n komponent van opvoeding, dog sonder onderwys kan die opvoeding nie volkome wees nie. Onderwys is dus 'n onmisbare middel tot opvoeding.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1970) beskou die onderwys as 'n onderdeel van sowel die vormings- as die opvoedingsproses. Dit is een van die belangrikste opvoedingsweë. Waar opvoeding veral deur onderwys, persoonlike voorbeeld en tug teweeggebring word in die menigvuldige grootmens-kind-verhouding met die doel om sy wil- en waarderingsfunksies te rig tot handeling waar die hele kind betrokke is, word onderwys hoofsaaklik bewerkstellig deur die kennisoordraging, kennisverwerking, die ontwikkeling van die verstand tot logiese en selfstandige denke en die inoefening en aankweek van vaardighede (Algemene Sinode, Agenda 1970, Nederduitse Gereformeerde Kerk). Onderwys is 'n praktiese saak. Dit is 'n daadwerklike bemoeienis met kinders waardeur die kind deur middel van kennisoordraging gehelp word in sy volwassewordingsproses.

Vir Gunter het die onderwys meer bepaald te doen met die verstandelike ontwikkeling en vorming van die kind (die hoof) en die aanleer en ontwikkeling van vaardighede (die hand). Die doel van die onderwys staan dus in 'n direkte verband tot die ontwikkeling van die hoof en die hand. Deur middel van onderwys word 'n persoon dus gehelp om te ken wat hy voorheen nie geken het nie óf gehelp om te doen wat hy voorheen nie kon doen nie. (Gunter, 1961: 16).

Die onderwys word ten sterkste geassosieer met en vind vergestaltung in die skool wat, vir Gunter (1961:16) nooit mag ontaard in 'n kenniswinkel nie, maar in wese 'n opvoedingsinrigting moet wees. Stone sien skole as samelewingsverbande vir die versnelde, beplande en georganiseerde ontsluiting van die opvoedeling; dit funksioneer op grond van die stand en

differensiasie van die kultuur in vervlegting met ander lewensvorme soos die huis, die kerk en die staat; dit geskied onder leiding van bepaalde aanwysbare religieuse grondmotiewe teen die agtergrond van kulturele faktore en word in die praktyk onderneem en gelei deur professioneel toegeruste opvoeders. (Stone, 1981: 31).

Messelink redeneer dat onderwys 'n onderdeel van opvoeding is. Die ouers dra 'n deel van hul taak oor aan die onderwys. Die skool werk sistematies en professioneel en lê hom veral toe op vier komponente:

- “de persoonsvormende taak met als kern het eigen maken van waarden en een normatiewe attitude;
- de ontwikkelende taak, waarbij het kind actief gestimuleerd wordt;
- de integratief-sociale taak voor overdragen van gemeenschapszin en zorg voor de naaste;
- de kennis-inhoudelijke taak in verband met die levensstaken en aansluitend bij de kinderlijke leef- en ervaringswereld” (Messelink, 1995:16-18)

Onderwys is vir hom nie alleen 'n intellektuele proses nie maar betrek ook die hart. Gesindheid, norme en waardes speel 'n groot rol daarin.

Vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk is onderwys ten diepste waarde-oordrag. Die oordrag van feite kan nie losgemaak word van die oordrag van waardes nie. Waardes is nie neutraal nie, maar kom vanuit 'n bepaalde waarde-oriëntering, (met ander woorde 'n lewens- en werklikheidsbeskouing) (Algemene Sinode, Handeling 1998: 122).

Met “Christelike onderwys” word bedoel dat die onderrig in skole steeds rekening moet hou met die Bybel en die Christelike beginsels en dat die geloof van kinders uit Christelike huise opgebou en gesteun moet word. Die onderwys moet die leerder bemagtig om volgens sy/haar unieke potensiaal 'n opbouende bydrae te lewer binne die breë Suid-Afrikaanse samelewing in sy/haar verhouding tot God en sy/haar naaste. (Algemene Sinode, Handeling 1998: 122).

2.3 Godsdiensoefening, godsdiensoefening en godsdiensoonderrig

Godsdiensoefening, soos dit in die Grondwet genoem word (Artikel 15), sluit beide die elemente in van godsdiensoefeninge, dit wil sê, wat Christene betref: Skriflesing, gebed, sang en die bring van boodskappe, sowel as godsdiensoonderrig, dit wil sê die reg om formeel in 'n bepaalde godsdiensoonderrig te word. (Coertzen, 2002:7) Dit kan ook kategetiese verbondsoonderrig insluit. (Sien Gildenhuys, 2001:292) Godsdiensoonderrig kan ook die onderrig oor godsdienste insluit.

Die huidige posisie met betrekking tot godsdienste in Suid-Afrika is dat vryheid van godsdienste, naas die vryheid van gewete, denke, oortuiging en mening deur die Grondwet gewaarborg word (Artikel 15.1). Hierdie waarborg is nie net op individue van toepassing nie, maar ook op instellings, soos kerke, en sluit onder meer die reg én waarborg in dat “godsdiensoefening by staats- of staatsondersteunde instellings” (Artikel 15.2), soos skole kan geskied. (Coertzen, 2002:7; Malherbe, 2002:27, 28)

Wat betref die huidige posisie van godsdiensoonderrig in Suid-Afrikaanse skole, was dit sedert 1999 volgens Coertzen die beleid van die departement van onderwys dat godsdiensoonderrig op tweeërlei wyse verstaan kan word, naamlik enersyds as onderrig om leerders te leer om godsdienstig te wees, met ander woorde onderrig in 'n bepaalde godsdienste, en andersyds as onderrig aan leerders óór godsdienste en godsdienste. Die Departement het dit aan skole oorgelaat om self te besluit oor welke soort godsdiensoonderrig hulle by die betrokke skool wil aanbied, met dien verstande dat voorwaardes nagekom moet word. (2002:7)

Tans is daar nuwe beleidsvoorstelle oor “godsdiensoefening” by skole. In wese kom dit daarop neer dat godsdiensoefening nie tydens skoolure mag plaasvind nie en dat godsdiensoonderrig in die skool net mag bestaan in onderrig óór godsdienste.

Daar is baie redes om te dink dat die voorgestelde beleid die waarborg van geloofsvryheid in die gedrang bring. Later meer hieroor in Hoofstuk Vyf.

2.4 Christelike onderwys

Dit is onderwys waarvan die inhoud en metode ook Christelik van aard is. Beoefening van godsdiens op skool behels:

- * onderwys waarin die hele kurrikkulum deur 'n Christelike karakter gestempel is
- * onderrig in 'n godsdiens (kategeese) en onderrig oor godsdienste en
- * skriflesing, gebed, sang en die bring van Christelike boodskappe.

2.5 Godsdiens- en Bybelonderrig

Die benamings Godsdiens- en Bybelonderrig word tans op verskillende wyses in Suid-Afrika gebruik. Enersyds suggereer die begrip "Godsdiensonderrig" die onderrig van een of meer religieë of die onderrig van religie in die algemeen. Die term "Bybelonderrig" suggereer andersyds weer die onderrig van die Bybel en niks meer nie. Ongeag die benaming is dit egter so dat die gesuggereerde inhoude (religieë en/of Bybels) dikwels nie volledig versoenbaar is met die benamings nie. Roux stel voor dat daar van Bybelonderrig na Religieuse studie oorgegaan moet word. (Roux, 2001: 6).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk beskou Godsdiensonderrig as 'n noodsaaklike onderdeel van die waarde-oordrag in die onderwys. Vir die Kerk is dit belangrik dat hierdie godsdiensonderrig sal plaasvind vanuit die vertrekpunt van Christelike waardes soos vervat in die Bybel. Naas die spesifieke Christelike waardes behoort daar ook voorsiening gemaak te word vir gemeenskaplike waardes wat vir alle Suid-Afrikaners geld. (Algemene Sinode, Agenda 1998: 123). Die waardes wat uit verskillende godsdienste kom, word erken en dit kan binne die godsdienskurrikulum oorgedra word.

2.6 Religieuse Studie

Die opvoeder/leerder maak 'n studie van alle religieë, ook waaraan hy/sy nie behoort nie, sodat kennis, begrip en verdraagsaamheid gekweek kan word sonder die dogmatiese beïnvloeding van die religie (Roux, 2001: 6).

Roux sluit aan by Smart wanneer hy sê "The aim of religious education in schools should be that of creating in pupils certain capacities to understand and think about religion". (Smart, 1989: 42).

2.7 Christelike waardes

Christelike waardes is waardes wat vanuit die sentrale Skrifwaarhede kom, terwyl die dogmatiese en konfessionele verskille op die agtergrond geskuif word. (Algemene Sinode, Handeling 1998: 122).

2.8 Kategetiese Verbondsonderrig

Kategese is verbondsonderrig wat Bybels gefundeerd, dogmaties en konfessioneel bepaal word. (Agenda Algemene Sinode, 1998:122). Dit beteken die bediening aan die jeug as verbondsjeug waarin God deur sy Woord tot die jeug kom deur verkondiging, onderrig en toerusting. Die kinders van die gemeente as dooplidmate word deur middel van die kategetiese, onderrig in die Woord van God en die leer van die Kerk. Hierdie onderrig geskied met die oog op belydenis-aflëgging waardeur hulle deel in die volle regte en verantwoordelikhede van belydende lidmate. (Die Kerkorde, Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998 artikel 50:17).

2.9 Vennootskaplike karakter van onderwys

Die onderwys het 'n vennootskaplike karakter en die vier vennote, te wete die onderwys, die ouerhuis, die staat en die Kerk moet elkeen geleentheid kry tot betekenisvolle inspraak en uitoefening van hulle verantwoordelikheid. (Algemene Sinode Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998:122. Sien ook Van der Walt se voordrag by die Afrikaanse Onderwyskongres – 15-17 Junie 1995 –

Bloemfontein met die tema: Onderwys- en opleidingsvennote van die ouer in die veranderde situasie in Suid-Afrika).

3. Hipotese

Dit is vir kerke geoorloof om die verhouding tussen die Kerk en die Onderwys kerkordelik te reël. Die huidige Kerkordebewoording van die Nederduitse Gereformeerde Kerk bevat sekere winste maar ook bepaalde tekortkominge.

In die navorsing sal gepoog word om na aanleiding van die kerkbegrip, ander kerkregeringstelsels en die Grondwetlike waarborg van "Vryheid van Godsdienst", aan te toon dat dit goed is dat kerke hulle verhouding tot die Onderwys kerkordelik reël. Deur die evaluerende aard van die navorsing, sal die winste én die leemtes in die huidige Kerkordelike bewoording aangetoon kan word.

4. Verbandhoudende vrae

Uit die motivering van die vraagstelling en hipotese het bepaalde verbandhoudende vrae soos die volgende na vore gekom.

- 4.1 Wat presies behels die Kerk **se roeping** teenoor die onderwys?
- 4.2 Waarom is dit vir die Kerk belangrik om in 'n **verhouding met die onderwys** te staan?
- 4.3 Wat is **die verhouding tussen Kerk en Staat en elkeen se verantwoordelikheid** ten opsigte van die onderwys?
- 4.4 Handhaaf die kerk 'n **beginselstandpunt** oor die onderwys?
- 4.5 Is die kerk se benadering teenoor die onderwys **pragmaties**?
- 4.6 Is godsdienst in die skole **bloot die kerkisasie** van 'n betrokke kerk? Of gaan dit oor 'n **Christelike lewens- en wêreldbeskouing** wat by die leerders gevestig moet word?

- 4.7 Is elke kerklike denominasie verantwoordelik vir sy **eie lidmate se godsdiensoopvoeding** in skole? Of gaan dit oor 'n **algemene inleiding van die verskillende godsdienste** wat bestaan?
- 4.8 Wat is die verband tussen **godsdiensoefening, godsdiensoefening** en **godsdiensoonderrig** op skool?

5. Die Kerk en Onderwys in Literatuur en Dokumente

Gesigspunte uit tersaaklike geskrifte

In Suider-Afrika is al heelwat oor die onderwerp **Kerk en Onderwys** gepubliseer. Die tema is dikwels vanuit 'n historiese, eksegetiese en opvoedkundige hoek bestudeer. Vele staatswette en ordonnansies reguleer die verhouding tussen godsdienste en onderwys. Amptelike standpunte van die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor die onderwerp is vervat in sinodale stukke en studieverslae.

Daar is egter min grondige studies wat die onderwys vanuit 'n kerkregtelike hoek beskryf. Daar word wel in sekere kerkregtelike literatuur na die onderwys as sodanig verwys. Voorbeelde hiervan is die studies van J.D. Vorster (1956) oor **Die ontwikkeling van die Kaapse Kerk onder die Kompanje 1652 – 1795** en van E.P.J. Kleynhans (1973) oor **Die Kerkregtelike ontwikkeling van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1795 – 1962**. Enkele vroeë geskrifte oor die geskiedenis van die kerk en onderwys in Suid-Afrika is die werk van E.G. Malherbe (1925) oor **Education in South-Africa (1652 – 1922)** wat veral die vroegste geskiedenis van die opvoeding in Suid-Afrika nagaan, terwyl E.L.J. Venter (1929) ook 'n bydrae lewer met **Die verband tussen Kerk en Skool in Suid-Afrika**. P.S. du Toit publiseer in 1946 'n historiese werk oor die **Onderwys in Kaapland, 1652 – 1939** wat hy in 1950 opvolg met **Onderwys aan die Kaap onder die Kompanje 1652 – 1795**.

Die verhouding tussen die kerk en die skool word nie net vanuit 'n teologiese of historiese hoek benader nie, maar dit blyk dat ook ander vakdissiplines met die problematiek van kerk en onderwys worstel. In 1952 lewer L.H. Badenhorst 'n sosiologiese beskouing oor die saak met sy **Historiese-Sosiologiese**

ondersoek van die aandeel en standpunt van die Nederduitse Gereformeerde Kerk van die Kaapprovinsie ten opsigte van die beheer en organisasie van die onderwys. D.H. Cilliers konsentreer in 1953 op 'n bepaalde faset van die onderwys, te wete moedertaalonderrig, in **Die stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie skool.**

In 1955 bevind L.H. Badenhorst met **Die aandeel van die Kerk in die opvoeding spesiaal in die Kaapprovinsie** dat godsdiensonderwys 'n belangrike deel van die opvoedingsproses vorm en waarsku dat die staatsbeskouing van 'n land grootliks die beskouing oor onderwys bepaal. Volgens hom is dit 'n bekende feit dat 'n staatsbestel geneig is om die onderwys neutraal te laat word. Dit kan dus gebeur dat die owerheid die Christelike godsdienste uit skole weer (p.270). Die kerk is geroepe om 'n wakende oog oor die opvoeding van sy dooplidmate te hou en moet ook die ouers betrek. Hy beklemtoon dat die Afrikaanse Kerke moet saamwerk aangesien die Kerk verplig is om die Christelike waarhede van die Kerkleer op 'n behoorlike wyse deur kategese en prediking by sy lidmate tuis te bring (p. 270).

Ook W.A. Landman lewer as opvoedkundige bydraes tot die onderwerp waaronder **Leesboek vir die Christen-opvoeder** (1972). D.J.C. Geldenhuys lewer vanuit 'n opvoedkundige hoek 'n waardevolle bydrae met "**Die standpunt van die Nederduitse Gereformeerde Kerk met betrekking tot die Opvoeding en Onderwys**". Hy is van oordeel dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk se opvoedingstandpunt die eise van die meeste pedagogiese kriteria kan deurstaan (p 303).

In 'n belangrike teologiese geskrif: **Kerk en skool: 'n Skriftuurlik-historiese ondersoek na die vennootskapsrelasie** (1975) kom M.G.W. de Kock tot die gevolgtrekking dat daar 'n noue verband tussen onderwys en ouerskap is, veral ten opsigte van die verbondsgedagte van die Ou Testament. Die Ou Testamentiese onderrig was hoofsaaklik tuisonderrig en godsdienstig-sedelik van aard. Die Nuwe Testamentiese perspektiewe dui daarop dat die kerk van meet af 'n onderrigende kerk was. Terwyl die Ou Testamentiese onderrig 'n sterk historiese-herinneringskarakter dra, sluit die Nuwe Testamentiese

onderrig onmiddellik by die opdragte van Jesus Christus, Sy woord en daad aan. Hy wys ook daarop dat die vennootskap tussen kerk en skool sterker na vore tree net voor en wanneer die Reformasie sy hoogtepunt bereik (De Kock, 1975:266). Hy wys daarop dat die Sinode van Dordrecht (1618/19) die noue samehang tussen huis, skool en kerk ten opsigte van die onderwys raakgesien het. Die betekenis hiervan is daarin geleë dat die kerk toe reeds besef het dat hy 'n taak het ten opsigte van die onderwys van sy dooplidmate. Die kerk moet dus die Christelike aard van die onderwys verseker en ook daarvoor toesig hou (p. 267).

De Kock beklemtoon dat daar deur die eeue 'n vennootskap tussen kerk en onderwys ontstaan het wat voortgesit behoort te word aangesien die kerk en die Christelike skool glo in die beginsel van soewereiniteit in eie kring. Sy studie wys dat die kerk, skool en gesin 'n driemanskap vorm (De Kock, 1975:270). Hy dui aan dat die nakoming van die doopgelofte en die kategeese die terrein van die kerk en die gesin is terwyl die skool en die gesin saam 'n bepaalde lewens- en wêreldbeskouing moet bevorder. Samewerking tussen die kerk en die skool is gesetel in godsdiensonderrig, die Christelike onderwys en 'n Christelike verenigingslewe.

Die gesamentlike betrokkenheid van kerk, skool en gesin is gewy aan die daarstelling van bevoegde onderwysers en die algemene opvoeding om die jeug weerbaar te maak teen negatiewe invloede (De Kock, 1975:271). Sy slotsom is dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk wel op sinodale vlak aandag gee aan die onderwys en opvoeding van die verbondskinders, maar dat daar op kerkraads- en ringsvlak nie veel tereg kom nie (De Kock, 1975:273). Die vraag ontstaan onwillekeurig wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk bedoel as hy sy roeping jeens die onderwys in Kerkorde Artikel 67 (1998) stel. Is dit die **Kerk** in sy plaaslike-, rings- of sinodale verband?

Die werk van T. C. Breitenbach (1985) oor die **Ouerbetrokkendheid by die opvoeding en onderwys met besondere verwysing na die Afrikaanse Ouervereniging** meld die belangrikheid van die doopgelofte, en toon aan dat daar sedert 1652, in Suid-Afrika verskillende ouertipes na vore getree het. Sy

insiggewende ondersoek wys daarop dat die afgelope vier dekades gekenmerk is deur 'n "ingrypende veranderde wêreld." Hy identifiseer 'n funksieverlies in die oueropvoeding en 'n funksiebelading van die skool. Die ouer ervaar nie alleen 'n gebrek aan kundigheid ten opsigte van die eise van die moderne opvoeding nie, maar ook 'n magteloosheid sodat daar op 'n paradoksale wyse na die onmondige ouer in 'n mondige tyd verwys word (Breitenbach, 1985:34). Hierdie studie beklemtoon die problematiek van ouerbetrokkenheid en laat die vraag ontstaan hoe die Kerk deur die jare die doopouers in hulle opvoedingstaak begelei het.

J.L. van der Walt lewer waardevolle bydraes waaronder **Die probleem van religieuse/godsdienstige pluralisme en die moontlike hantering daarvan in openbare onderwys** (1992) en **Onderwys en Opleiding vennote van die ouer in die veranderde situasie in Suid-Afrika** (1995).

Verskeie artikels en ongepubliseerde stukke sien ook die lig in kerklike en opvoedkundige kringe, waaronder S. J. Eloff se bydrae in die jare tagtig oor **Huisgesin, Skool en Kerk in gesprek oor hulle gesamentlike taak in die Christelike opvoeding en onderwys** en B. C. Schutte wat in 1984 oor **Die dilemma van die Christelike skool** skryf. A. König publiseer in 1991 'n artikel met 'n toekomsblik oor die onderwys en die Kerk se betrokkenheid daarby onder die opskrif **Die onderwys en die grondwet in 'n toekomstige Suid-Afrika**. (1991:30-38) Die werk van F.H. Baatjes (1997) **Religieuse Onderrig in 'n multi-religieuse primêre skoolopset: die verhouding tussen religie en moraliteit** is 'n belangrike geskrif asook **Die onderrigleier se rol ten opsigte van vraagstukke rondom religie en etiek binne skoolverband** van B.D. Rhodes (1997).

C. Roux en D. Steenkamp publiseer in 1997 'n boek met die titel: **The Christian teacher and multireligious education**. Vrae soos wat is religieuse opvoeding, en wie die Christen-onderwyser word aan die orde gestel.

Meer onlangse gesigspunte oor godsdiensoonderrig op skool kom na vore in die artikel van Manila Soni-Amin "**The politics of religions education in South**

Africa past and present,” en dr A Takit Reisenberger “The importance of religious education for teaching values and ethics in the schools in 2001.”

Die verklaring van die Suid-Afrikaanse Raad van Kerke **“Position paper on religious education”** van Des 2001 bring ook insiggewende gesigspunte oor die saak in die debat.

In April 2002 verskyn daar in die elektroniese weergawe van die Wes Kaaplandse Onderwysdepartement se nuusbrieff nuwe inligting oor die godsdienskwessie in skole. Die Wes-Kaapse Minister van Onderwys (mnr Andre Gaum) word aangehaal waar hy sê: “I also wish to allay parents’ fears that learners will not observe and practice their religion at schools. The South African Schools Act gives School Governing Bodies (SGBs) the right to provide for religious observances and religion as long as learners’ choice in these practices is respected. This means that schools are able to practice all kinds of religious observances in school time as this has been approved by the SGB and individual learners who choose not to participate are not in any way discriminated against. Schools may also offer extra-curricular religious instruction if this is approved by the SGB.

Daar is min deur teoloë in die jare negentig oor die verhouding Kerk/Onderwys geskryf. Enkele geskrifte is dié van I. J. van der Merwe (1992) **Godsdiens en Gewetensbesorgheid: ‘n teologies etiese analise toegepas op die Suid-Afrikaanse situasie** en A. Serfontein met **Godsdiensvryheid in Suid-Afrika: ‘n historiese en gereformeerde oorsig met spesifieke verwysing na die posisie en rol van die Nederduitse Gereformeerde Kerk** (1998).

Die Grondwet van Suid-Afrika is in 1994 verander. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk het sedert die nuwe Grondwet in werking getree het, nog nie die aard en inhoud van “Vryheid van Godsdiens” in sy Kerkorde omskryf nie. Daar bestaan inderdaad onsekerheid oor wat die Grondwetlike bepalings beteken en hoe “Vryheid van Godsdiens” ekklesiologies vertolk moet word. Kerke en die staat of strukture soos die regspraak het in die verband nog nie juis indringend dialoog gevoer nie.

Niemandt (2001:4) argumenteer dat die indruk bestaan dat die regspraak oor “Vryheid van Godsdienst” nog nie baie ontwikkel het nie en dat daar nie soveel duidelikheid oor die aard en praktiese gevolge van hierdie mensereg bestaan soos byvoorbeeld oor die vryheid tot seksuele oriëntasie nie. Waar daar reeds verskeie uitsprake met betrekking tot menseregte die lig gesien het, is weinig soortgelyke perspektiewe oor godsdienstvryheid beskikbaar. Kerke is dalk huiwerig (Deutscher Schulverein, Pretoria, 1998 (4) SA 423 Sien bylaag: Klopper, E 2001:11: T.P.L. Witman), of het nie die vermoë om aspekte hiervan in die Konstitusionele Hof te toets nie. (Sien voordrag Stellenbosch, 2001 van Klopper, E. bladsy 11. Saak oor Wittman v. Deutscher Schulverein; Pretoria a.o. 1998 (4) SA 423 TPD).

Waar die definisie van vryheid van godsdienst dalk maklik omskryf kan word, sal die betekenis daarvan nog heelwat denke verg. Kerke sal ten minste die betekenis van die reg tot vryheid van godsdienst en die gepaardgaande verpligtinge helder moet uitspel. Vryheid van godsdienst beteken immers dat daar nie van ‘n lid van die kerk verwag sal word om op so ‘n wyse aan die eise van die reg te voldoen dat basiese geloofsvereistes verloën word nie.

Dit is so ‘n belangrike bespreking dat die kerk baie sober en prinsipieël sal moet wees in die formulering van die praktiese gevolge van die “Vryheid van Godsdienst.” Dit moet nie gebruik word om aansprake te vestig met betrekking tot die onderwys wat nie tot die aard en wese van die kerk behoort nie. Ekumeniese gesprekke behoort deel van die aanloop tot die formulering van sodanige verklaring te wees (Niemandt, 2001:4).

‘n Verklaring van kerke oor hulle siening van die implikasies van “Vryheid van Godsdienst” en hoe dit neerslag behoort te vind in ‘n onderwysbestel, is die basis waarop verdere gesprekke met die staat gehou behoort te word. Dit kan in die benutting van vryheid van godsdienst een van die heel belangrikste dokumente en beleidstandpunte vir die afsienbare toekoms wees. (Sien Hfst Vyf)

Die gesprek oor die betekenis van “Vryheid van Godsdienst” sal tussen verskillende akademiese dissiplines, maar ook tussen verskillende rolspelers soos die kerk, staat en politiek moet plaasvind. (Niemandt, 2001:4 en Coertzen, 2001:12).

Verskeie landswette soos die **Onderwys Ordonnansie**, 1956; **Wet nr. 3306** van 1971, en Wet 39, **Nasionale Onderwysbeleid**, 1967 is die kern waarom bogenoemde publikasies draai. Ander belangrike insette ten opsigte van die onderwys is gelewer deur die **De Lange-verslag van die Onderwys (1981)** en die verslag van die **Afrikaner-Onderwyskongres in Bloemfontein, 1982** toe besluit is om ‘n eie Afrikaanse Ouervereniging te stig. **Die Hunter-verslag oor die Onderwys (1995)** is ook ‘n rigtinggewende dokument van die afgelope dekade.

Die jongste wet rakende die onderwys is: **Die Suid-Afrikaanse Skolewet, 1996 (No 84)** Dit is ‘n belangrike dokument vir hierdie studie.

Kerk en Onderwys en die begrip “Vryheid van Godsdienst” vorm ‘n belangrike deel van die nuwe grondwet van Suid Afrika. I.M. Rautenbach en E.F.J. Malherbe lewer in 1994 twee belangrike publikasies wat onder meer die implikasies van die grondwet vir die Suid-Afrikaanse gemeenskap bespreek naamlik: **Staatsreg**, en **What does the Constitution say?**

Die huidige Grondwet van Suid Afrika (Wet 108 van 1996) bevat vier Artikels wat vir hierdie studie van belang is, nl:

Artikel 15 – Die Vryheid van Godsdienst, Oortuiging en Mening

Artikel 29 – Die reg op basiese en verdere onderwys in die taal van keuse.

Artikel 30-31 - Handel oor taal en kultuur- en godsdienstgemeenskappe.

Die staat skep met die daarstelling van die huidige Grondwet ‘n ruimte vir ‘n soort onderwys waarvan die kerk opnuut weer kennis behoort te neem. Verhelderende studies oor die verstaan van die nuwe grondwet en wat dit vir die onderwys inhou, is L.M. Maree se **Die onderwys onder ‘n nuwe**

grondwet, 'n Inleiding (1995) en R. Amato se **Understanding the New Constitution** (1994).

J L Gildenhuys lewer 'n proefskrif in 2001 oor: **An assessment of constitutional guarantees of religious rights and freedom in South Africa**. Die studie ondersoek die betekenis van godsdiensregte en vryhede wat in die Grondwet verskans word. Dit bespreek die funksie van die staat, hetsy deur wetgewing of staatsoptrede, ten opsigte van godsdiens en ten opsigte van kerke of godsdiensgroepe. Daar word geargumenteer dat godsdiensregte inderdaad uit 'n aantal regte, oftewel, 'n bondel regte, bestaan. Teorieë van godsdiensregte het in die Weste ontwikkel wat die volgende essensiële regte en vryhede insluit: vryheid van gewete, die reg om godsdiens vrylik te beoefen, akkommodasie van pluralisme, gelykheid van alle godsdienste en nie-diskriminasie op grond van godsdiens, institusionele skeiding van kerk en staat en gedeeltelike skeiding van staat en godsdiens.

Gildenhuys (2001) dui verder aan dat 'n enkele beginsel nie opsigself godsdiensvryheid kan waarborg nie en dat hierdie regte en vryhede mekaar wedersyds ondersteun en tesame die doel van godsdiensvryheid dien. In Hoofstuk Twee en Hoofstuk Vyf word die Grondwet en die implikasies wat dit vir hierdie studie inhou breedvoeriger toegelig.

Geskifte wat lig werp op die standpunt van die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor die onderwys is, onder meer die **Handelinge van die verskillende sinodes**, die **Jeugstudiekommissie van 1966**, standpunte soos die Algemene Sinode dit vanaf 1970 geformuleer het, asook **Kerk en Samelewing van 1986 en 1990** wat deur die Algemene Sinode goedgekeur is. Die Algemene Jeugkommissie van die Kerk bied in 1993 'n werksessie aan oor “**n Nuwe onderwysbedeling: die Kerk se antwoord**”. Verskeie kundiges lewer by die geleentheid bydraes soos H.J.S. Stone, superintendent – generaal van die onderwys oor die onderwerp: **Die veranderde situasie in die onderwys**. J.M. Potgieter, Departement Privaatreg, Unisa – **Die kerk se strategie ten opsigte van die grondwetlike scenario** en J.L. Beckmann, Fakulteit Opvoedkunde, Pretoria oor **Die rolspelers in die toekoms van die onderwys**.

Ook die Algemene Sinode van 1998 lewer 'n bydrae waarvan kennis geneem behoort te word. (1998:122, Agenda). 'n Ander belangrike bron is die opinie wat die Algemene Jeugkommissie van die Nederduitse Gereformeerde Kerk aangevra het van R Malherbe (2002) oor sy interpretasie van die Grondwet ten opsigte van Godsdiensvryheid en skole in **The constitutionality of Government Policy re the conduct of Religions observances in Public Schools. Opinion for the General Youth Commission of the Dutch Reformed Church.**

Die bronne wat geraadpleeg, is en wat as agtergrond vir hierdie studie dien, lê klem op die Nederduitse Gereformeerde Kerk se standpunt aangaande die onderwys soos weerspieël in sy Kerkorde. Dit word bespreek en getoets aan die kenmerke van die presbiteriaal-sinodale kerkregering. Teologiese standpunte hieroor word ook nagegaan. Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk van 1986 en 1990 asook van 1998 is veral belangrik vir hierdie studie, omdat dit die verhouding tussen die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die onderwys opnuut formuleer.

6. Metodologiese uitgangspunte

6.1 Teologies

In 'n kerkregtelike ondersoek oor 'n bepaalde saak is dit belangrik om die kerk nie bloot as 'n menslike vereniging te sien waarvan die struktuur deur sosiologies-organisatoriese behoeftes bepaal word nie, maar as 'n instelling van God waarvan Jesus Christus die enigste en bepalende Hoof deur Woord en Gees is.

Coertzen beredeneer 'n aantal metodologiese bakens vir kerkreg en kerkregering wat belangrik is vir die verhouding tussen Kerk en Onderwys (Coertzen, 1991:75-116).

Enkele belangrike vertrekpunte wat deur die loop van die studie gestel word en wat afgelei is vanaf hierdie bakens is die volgende:

- Die koninkryk van God is 'n allesomvattende saak waarbinne daar ook oor die Kerk, en in dié geval die verhouding tussen kerk en onderwys, besin moet word. (Hfst Twee).
- Die Kerk is 'n unieke gemeenskap of vergadering van gelowiges met 'n unieke regsorde waarbinne die verhouding kerk en onderwys verstaan moet word (Hfst Twee en Drie).
- Die Nederduitse Gereformeerde Kerk het in sy oorsprong en voortbestaan nog altyd vir Jesus Christus as die enigste Hoof daarvan erken, wat heers deur Woord, Gees en dienste (Hfst Twee en Drie).
- Die Skrifgegewe indikatief en imperatief van 'n kerklike orde word aanvaar. Dit is 'n orde wat deur Christus gegee is, en wat telkens verwesenlik moet word, ook in die kerk se verhouding met die onderwys (Hfst Twee).
- Kerkregering en kerkreg het die opbou van die gemeente/kerk ten doel, en dit is belangrik om dit ook in die verhouding tussen kerk en onderwys raak te sien (Hfst Twee)

In die lig hiervan moet gevra word of Artikel 67 (1998) van die Nederduitse Gereformeerde Kerk 'n verhelderende en verantwoorde uitgangspunt ten opsigte van problematiek in verband met kerk en onderwys is, en of dit 'n konstekstuele kerklike standpunt is wat nie noodwendig vanuit 'n konfessionele benadering opgestel is nie. Die Kerkorde as sodanig is nie God se reg vir Sy kerk nie. Daar is al beweer dat die Kerkorde nie kerklike dienste (ampte) skep nie, maar weergee. Dit konstitueer ook nie die kerklike vergaderings nie, maar gee ordelike beslag daaraan; stel nie die Woordverkondiging en die sakramentbediening daar nie, maar beveilig en handhaaf dit; skep ook nie die kerkinstituut nie, maar handhaaf die Skrifbeginsels daarvoor (Smit, 1987:24).

Sommige kerkregtelikes soos Nauta (1971) onderskei tussen twee soorte reëlins, naamlik "godelike reg" en "kerklike reg". Eersgenoemde is dan die fundamentele reg vir kerkwees, en as sodanig gewetensbindend, terwyl die reg wat daaruit voortvloei as kerklike reg nie soseer gewetensbindend is nie, hoewel daar nie somer willekeurig daarvan afgewyk mag word nie.

Dit bring onmiddellik die vraag na vore of 'n kerkorde gevolglik net sake wat in die Skrif voorkom, bevat. Toegepas op die onderwys sou daar gevra kon word of daar 'n Bybelse bloudruk bestaan vir die kerk se rol ten opsigte van die onderwys en of die kerk 'n "goddelike reg" of "kerklike reg" het om hom met die onderwys te bemoei? Martin Bucer (Van Spijker 1971:38-39) spreek hom hieroor uit wanneer hy daarop wys dat daar byvoorbeeld nêrens in die Bybel voorgeskryf word presies hoe ampsdraers verkies moet word nie. Die Bybelse voorskrif is slegs dat bekwame mense uit en deur die gemeente gekies moet word, en dat dit op 'n ordelike manier moet geskied.

Daar is dus sekere sake, soos die onderwys, waaroor daar nie duidelike Skrifgedeeltes is wat direk van toepassing gemaak kan word nie, maar waarvoor slegs algemene Skrifbeginsels geld, soos die onderrig van kinders. (Deut. 6).

Ter motivering van genoemde vraagstelling en om Kerkorde Artikel 67 te verstaan, moet die volgende vrae teologies beantwoord word:

6.1.1 Watter Kerkregtelike teologiese beginsels is ter sprake?

Volgens Artikel 67 (1998) word gesê dat die Kerk hom beywer vir 'n sekere soort onderwys. Dit bring heelparty kerkregtelike vrae na vore:

- (a) Moet die Kerk 'n Kerkorde Artikel oor die onderwys hê? Indien wel, wat moet die inhoud daarvan wees?
- (b) Hoe vind die Gereformeerde Kerkreg en Kerkregering neerslag in die verhouding tussen Kerk en Onderwys en die verhouding tussen Kerk en Staat? Met ander woorde hoe is die spesifieke reëlins van die Kerk teenoor die Onderwys en die Staat geformuleer in die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde?
- (c) Wat word bedoel met die begrip "Kerk"? Is dit die Kerk in sy meerdere vergaderings wat met die onderwys-owerhede skakel, of het die Kerk ook 'n roeping ten opsigte van onderwys in plaaslike verband?

- (d) Watter sake, uitgangspunte en doelstellings lê ten grondslag van Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk soos dit in 1998 geformuleer is.

Met hierdie vrae as uitgangspunt word die onderliggende teologies-kerkregtelike beginsels tot die ordereëls van die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor die onderwys bespreek en ontleed.

6.1.2 Die historiese wordingsproses van die huidige Kerkorde Artikel 67

- Watter historiese en kerkregtelike ontwikkelinge het 'n uitwerking gehad op die formulering van Artikel 67?
- Dit word algemeen aanvaar dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk se standpunt oor die onderwys sy oorsprong in 16de eeuse kerkordes van die reformatie het, maar dat dit ook deur ontwikkeling in die twintigste eeu beïnvloed is.

6.1.3 'n Vergelyking van Kerkorde 67 met kerkordes van ander kerke

Hierdie studie poog om die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde Artikel 67 met Kerkordes uit die gereformeerde tradisie te vergelyk. Ooreenkomste en verskille word aangedui, en die vraag bespreek of die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) slegs redaksioneel van ander gereformeerde kerkordes verskil, en of die Kerkorde Artikel prakties in die praktyk van die onderwys tereg gekom het.

6.2 Analiserend, krities en evaluerend

Die studie beoog om veral die teologiese onderbou van Kerkorde Artikel 67 te analiseer en te evalueer. Dit gaan analiserend en evaluerend om met die wordinggeskiedenis van die betrokke Kerkorde Artikel, terwyl dit ook krities vergelyk word met die Kerkordes van ander kerke. Die toepaslikheid van Artikel 67 binne die huidige konteks word ook ondersoek.

6.3 Bestudering van bronne en literatuur

Die studie word gedoen na aanleiding van 'n omvattende literatuurstudie oor:

- Die standpunt van die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor onderwys en opvoeding deur die geskiedenis heen;
- Resente standpunte van ander geloofsgemeenskappe/kerke oor die verhouding kerk en onderwys.
- Tersaaklike onderwyswette en standpunte word nagegaan;
- Die Grondwet van Suid-Afrika 1996 en standpunte daaroor.
- Die verhouding tussen kerk en staat.

6.4 Afbakening

Verskeie studies oor die verhouding tussen kerk en onderwys is reeds gedoen, en die saak is al vanuit alle kante beredeneer. Hierdie studie laat die klem val op die Nederduitse Gereformeerde Kerk se standpunt soos dit in Kerkorde Artikel 67 (1998) weerspieël word.

'n Volledige weergawe van die verhouding van die Nederduitse Gereformeerde Kerk tot die onderwys is dit egter nie. Die inhoud van die proefskrif is beperk tot die kerkordelike bepalings van die Nederduitse Gereformeerde Kerk met betrekking tot die onderwys. Die onderliggende teologiese grondslae van die Artikel word nagegaan. Verdere grense van die studie is dat daar veral histories en vergelykend met die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde Artikel 67 (1998) gewerk word en dat die toepassing en tersaaklikheid van die Artikel binne die huidige Suid-Afrikaanse konteks ondersoek word.

Wanneer daar van die "kerk" se standpunt gepraat word, dui dit slegs op die amptelike standpunt van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Die standpunt van teoloë is uit die aard van die saak hulle eie menings, en weerspieël nie noodwendig die amptelike standpunt van die Kerk nie. Alle tersaaklike standpunte sal elke keer gespesifiseer word.

Die proefskrif word op die volgende wyse aangepak.

HOOFSTUK EEN

Probleemstelling, aktualiteit, hipotese, metodologiese uitgangspunte en werkswyse

Die problematiek van die studie word aan die orde gestel. 'n Hipotese word aangedui, en belangrike publikasies wat relevant vir die studie is, word vermeld. Die grense en metodologie van die studie word omskryf.

HOOFSTUK TWEE

Die Gereformeerd-kerkregtelike grondslae vir die reëling van die verhouding tussen Kerk en Onderwys

Die teologies-kerkregtelike beginsels onderliggend aan die verhouding tussen kerk en onderwys word ondersoek.

HOOFSTUK DRIE

'n Historiese, kerkregtelike en vergelykende ondersoek van die kerkordelike reëlings oor die verhouding Kerk en Onderwys.

Die verhouding tussen kerk en onderwys word vanuit 'n histories-kerkregtelike hoek ondersoek. Daar word gefokus op die wordingsgeskiedenis van die kerkorde in die tyd van die Reformasie, en die raakpunte van die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde Artikels met dié van die 16de eeu.

Sekere kerkregtelike temas soos kerkverband, die rol van die plaaslike gemeente, en van ampte word ondersoek, om vas te stel of die kerk sy roeping ten opsigte van die onderwys gesien het as 'n saak wat uit die plaaslike gemeente geïnisieer moes word, en of die Kerk die saak van die onderwys alleen in sy meerdere vergaderings hanteer het.

Raakpunte met die sestiende eeuse kerkordelike verwikkelinge word nagegaan. Daar word gekyk na die Nederduitse Gereformeerde Kerk se standpunt oor die onderwys in die sewentiende eeu, en hoe dit met die jare ontwikkel/verander het. Die vraag word ondersoek of die soeke na een kerkverband, en die rol van die owerheid, 'n invloed op die Nederduitse Gereformeerde Kerk se verhouding met die onderwys gehad het. Die historiese wordingsproses van die huidige Kerkorde Artikel 67 word ook nagevors.

Voorts word daar in die hoofstuk gekyk na die vernaamste ontwikkelinge en tendense in die kerkreg in die twintigste eeu, en hoe dit tans op die Kerk se siening van die onderwys impakteer.

Die hoofstuk word afgesluit deurdat Kerkorde Artikel 67 (1998) van die Nederduitse Gereformeerde Kerk vergelyk word met ander kerke se kerkordes wat oor onderwyskwessies handel.

HOOFSTUK VIER

'n Teologies-kritiese analise van Kerkorde Artikel 67 van die NGK (1998)

Die sleutelbegrippe van Artikel 67 word verklaar. 'n Gereformeerde-kerkregtelike beoordeling word aan die hand van basiese vertrekpunte en kenmerke van die presbiteriale-sinodale kerkregering gedoen.

HOOFSTUK VYF

Die Kerk en Godsdiensonderwys in 'n nuwe staatkundige konteks en 'n plurale samelewing.

Riglyne word gegee vir 'n gesprek oor Kerk en Godsdiensonderwys vandag

HOOFSTUK SES

Samevatting en aanbevelings

Die bevindinge van die navorsing word uiteengesit.

HOOFSTUK TWEE

Die Gereformeerd-kerkregtelike Grondslae vir die bepaling van die Kerk-Onderwys-verhouding

Dit is belangrik om kennis te neem van die regeringstelsel wat in die Nederduitse Gereformeerde Kerk aan die orde is, asook van die uitgangspunte wat van belang is vir die Kerk ten opsigte van sy Kerkorde ten einde Artikel 67 wat handel oor die onderwys in die konteks van die Kerk en sy Kerkorde as geheel te evalueer. Die kerkregering wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk voorstaan, is bekend as die Presbiteriaal-sinodale Kerkregering.

1. Wat is presbiteriaal-sinodale kerkregering?

1.1 Die Geskiedenis:

Die presbiteriaal-sinodale stelsel wat deur die Nederduitse Gereformeerde Kerk gebruik word, spruit uit die Reformasie van die sestiende eeu. Calvyn word as die vader van die Gereformeerde Kerkreg en kerkregering beskou. (Pont, 1981:3, Bouwman, 1923:232). Die hervormers kom voor die vraag te staan hoe die organisasie van die kerk as gemeenskap van die gelowiges, die liggaam van Christus op aarde, moet wees. Hulle het erken dat Jesus Christus die enigste Hoof en Heer van die kerk is, en dat Hy Sy kerk deur Sy Woord en Gees regeer. Die vraag ontstaan hoe hierdie saak kerkordelik in die lewe van die gemeente verwerklik moes word. (Berkhof, 1975:175 – 176). Vir hervormers soos Luther en Zwingli dra die vraag na die leer van die kerk méér gewig as die vraag na die ordening of organisasie van die kerk. Dit is eers Calvyn, 'n latere hervormer, wat duidelik besef dat die orde van die kerk net so belangrik is as die leer. (Institusie IV, 10, 27 en IV, 3, 2) Hy ontwikkel konsekwent die beginsel van Christusregering in die kerk.

Die grondslag van Calvyn se hele lewens- en wêreldbeskouing is die soewereiniteit van God. (Van't Spijker, 1990:158). Sy siening van die kerk en kerkregering hang ook ten nouste daarmee saam. Hy laat hom lei deur die soewereiniteit van God in sy onfeilbare Woord. (Institusie IV, 3.1; 4,1; 10.6 en 30) Die woord kerkregering kry

'n besondere betekenis by Calvyn, want hy teken die kerk as 'n instelling wat nie self regeer nie, maar regeer word deur sy Hoof en enigste Meester, Jesus Christus. (Dordtse Leerreëls, 1:7, 8; 2:8, 9; Bouwman, 1928:233).

Die kerk is die draer van die ware evangelie en moet dus ook 'n regte siening hê oor kerkregering, terwyl daar 'n bepaalde struktuur moet wees. Selfstandige kerkregering is vir Calvyn 'n saak van lewensbelang. Wie dit probeer vernietig of verkleineer, beoog niks minder as die val en die ondergang van die kerk nie. (Calvyn, Institusie, IV: 3:2).

Die invloed van Calvyn word in al die gereformeerde kerkordes wat tussen 1541 en 1571 en wat daarna ontstaan het, opgemerk. As die Nederlandse Kerke vir die eerste keer in 'n sinode te Emden gedurende 1571 vergader om 'n kerkorde op te stel, word op die werk van Calvyn en die kerke wat deur hom beïnvloed is, voortgebou. Verskillende sinodes van die Nederlandse Kerke het daarna die Kerkorde wat te Emden opgestel is, verbeter en aangepas totdat dit by die Sinode van Dordrecht 1618-1619 'n sekere afsluiting vind. (Pont 1981:3).

Met sy Kerkorde skep Calvyn 'n kerkorganisasie wat feitlik onveranderd ten opsigte van sy hoofmomente bly voortbestaan. Die 1561-uitgawe van die *Ordonnances Ecclésiastiques* uit Genève is meer uitgebreid as die ouer uitgawe van 1541, maar wesenlik is dit dieselfde. Dit is dié Kerkorde waarin Calvyn, vir sover die burgerlike owerheid van Genève dit toegelaat het, sy ekklesiologiese opvatting giet. Die Kerkorde moes die riglyne trek vir die godsdienstige lewe van die volk, wat kragtens die doop, ook volk van die verbond is. Hierdie riglyne spel ook die kerk se verantwoordelikheid ten opsigte van die jeug en hul opvoeding uit. In die *Ordonnances Ecclésiastiques* (1561) se kopstuk word die doel van kerkwees soos volg saamgevat: "...om die leer van die heilige evangelie van ons Here suiwer te bewaar; die jeug in die toekoms getrou te onderrig; en die hospitaal vir die onderhoud van die armes reg te bestuur" dan volg daarop: "Al hierdie dinge kan egter alleen gebeur as 'n vaste orde en lewenstyl daarvoor opgestel is sodat elkeen op sy plek sy diensopdrag kan nakom. Daarom het dit vir ons goed gelyk om die geestelike leiding weer in goeie orde te bring soos ons Here dit in Sy Woord uiteengesit en neergelê, het en wat Hy wil hê ons moet gehoorsaam. So het ons

dan besluit en vasgestel dat in ons stad en ons gebied die volgende Kerkorde sal geld omdat ons kan sien dat dit uit die evangelie van Jesus Christus geneem is.”

Oor die bestaan van ‘n eie orde in die kerk skryf Calvyn in sy *Institusie* IV, 11,1: “Want soos geen enkele stad of dorp sonder owerheid en burgerlike regering kan bestaan nie, so het ook God se kerk sy geestelike regering nodig wat egter geheel en al te onderskei is van die burgerlike regering en dit nie slegs hinder of verminder nie maar dit veel eerder help en bevorder”.

Dit is duidelik dat Calvyn ‘n gemeente wou opbou deur die konstituerende elemente van Woordverkondiging en sakramentsbediening. Om die gemeente volgens hierdie orde te bewaar, soos dit uit die Heilige Skrif bepaal word, is tugmaatreëls ingestel om te voorkom dat die sakrament ontheilig word en die suiwere leer aangetas word en dat die gemeente hou by ‘n Christelike lewenswandel. Uit Calvyn se denke wat deur Luther en Zwingli beïnvloed is sou dus later ‘n vorm van presbiteriaal-sinodale kerkregering ontwikkel. Calvyn het nie die presbiteriaal-sinodale kerkregering geïmplimenteer nie. Dit was implisiet vervat in sy kerkregtelike denke, en sou later in Frankryk tot ‘n presbiteriale-sinodale stelsel ontwikkel.

Die voorstanders van dié kerkregering gaan van die veronderstelling uit dat die grondbeginsels van hierdie stelsel hou by die riglyne wat die Skrif vir die inrigting van die kerk bied. Daarmee wil hulle nie te kenne gee dat die reg wat hulle vir die kerk formuleer, sonder meer aan God se reg vir Sy kerk gelyk is nie. Hulle wil steeds die reg in die kerk, met die reg vir die kerk laat korreleer. (Nauta, 1960:503).

Jean Crespin in sy *Histoire des Martyrs* (ed. Toulouse, 1889, III: 480-481), in Nederlands weergegee deur D Nauta in *Verklaring van de Kerkorde en van die Gereformeerde Kerken in Nederland* (1971:9-10), gee die volgende teologiese verantwoorde definisie van ‘n kerkorde:

“Deze kerkorde is niets anders dan een geestelijke verordening (reglement Spiritueel) welke zich uitdrukkelijk grondt op Gods gebod. Zij heeft tot doel dat het Woord ongerept bewaard worde, niet bedorven noch vervalst, dat de sacramenten door de bose niet ontwijdt worden; dat degenen die tot opdragt hebben de gemeente te

onderwys en over haar opzicht te voeren, op wettige wijze geroepen word tot hun ambten en deze naar behoren vervullen, dat degenen die zich scharen onder die verkondiging van die Evangelie, haar tot werking brengen deur een goede en heilige lewenswandel, steeds volhardend in gehoorsaamheid jegens God en die Owerheid en in alle verpligtingen en liefde jegens hun naaste. Dit alles moet daartoe leiden dat God verheerlikt, die rijk van Jesus Christus, Zijn Zoon bevorderd en zijn kerk gebouwd en van alle ergernissen gezuiverd word."

Dit is waar van die geskiedenis dat die Kerkordes in Gereformeerde Kerke oor baie sake gehandel het. Die opvallende is dat vanaf die eerste kerkordes ontstaan het, dit ook artikels aangaande die onderwys bevat het.

1.2 Die begrippe Presbiteriaal en Sinodaal

Die begrippe presbiteriaal en sinodaal dui op die kenmerke van die organisatoriese vorm, te wete die ampte en die vergaderinge. Die ampte word aangedui met die begrip **presbiter** vanweë die oortuiging dat dit die ouderling en nie die biskop, predikant of diaken is nie wat tiperend vir hierdie vorm van kerkregering is. Die ander kenmerk is dat die kerkvergaderinge deur die begrip **sinodaal** aangedui word. Hiermee word te kenne gegee dat die ampte gesamentlik die diens van die regering van die kerk in die Naam van die Here Jesus besit. Ten grondslag aan hierdie omskrywing van Gereformeerde kerkregering is die Skrifgegewe dat die kerk 'n unieke maaksel van God Drie-enig is en dat Jesus Christus die enigste Here en Hoof van die Kerk is wat dit deur Sy Woord, Gees en dienste regeer. Die gesag van die Skrif in hierdie vorm van kerkregering is baie belangrik.

Calvyn is van mening dat die heerskappy van Christus verwerklik word langs die weg van die Woord en die Gees, want dit is waarom dit eintlik gaan in kerkregering: Christus se heerskappy in die kerk is nie slegs 'n formele verklaring nie, maar 'n bestaansnoodwendigheid van die kerk. Christus se regering in die kerk deur die Woord en die Gees geskied in hierdie bedeling met die gebruikmaking van dienste/amp te wat Hy daarvoor skep soos die amp van ouderling wat kenmerkend van die presbiteriale kerkregering is. (Van't Spijker, 1990:326-329).

Calvyn stel met sy kerkordelike reëling vir Genève vier ampte in, te wete leraar, herder, ouderling en diaken, wat eintlik net op twee neerkom, naamlik dié van ouderling en diaken met onderverdelings in die amp van ouderling. 'n Belangrike aspek in die Presbiteriaal-sinodale kerkregering is die feit dat al die ampte gelykwaardig is en dat geeneen oor 'n ander heers nie.

Met die aanvaarding van die gelykwaardigheid van die ampte is die hiërargiese patroon, en elke vorm van klerikalisme, soos in die Roomse en Territoriale stelsel, uitgeskakel. Die ampsdraers (leraar, ouderling en diaken) oefen nie elkeen individueel gesag uit nie, maar as kerkraad, wat in terme van die gangbare kerkorde optree en met gesag geklee is. (Van't Spijker, 1990:331-333; Nauta, 1960:503).

Toegepas op die onderwys is dit duidelik dat indien die plaaslike gemeente of kerklike vergadering met die onderwysinstansies skakel, dit 'n saak is waarby die hele kerkraad of vergadering betrokke is. Individuele lede van die vergadering kan nie na eie goeddunke met die onderwysowerhede skakel en die kerk se standpunt stel nie. Indien 'n persoon afgevaardig is om namens die plaaslike gemeente of vergadering die standpunt van die kerk oor te dra, is dit 'n ander saak.

Vir die presbiteriaal-sinodale kerkregering is die plaaslike kerk belangrik, omdat dit om 'n konkrete kerk gaan waarin die gelowige homself tuis kan voel. Binne gemeentegrense en onderlinge reëling tussen gemeentes kom 'n gelowige in die plaaslike kerk saam met ander gelowiges byeen, sodat die Woord aan hulle bedien kan word. (Later meer oor die plaaslike kerk by punt 3.1)

Maar benewens die belangrikheid van die plaaslike kerk, val die klem van die presbiteriaal-sinodale kerkregering ook op **kerkverband**. Die plaaslike kerk en kerkverband staan nie teenoor of in 'n aanvullende posisie tot mekaar nie. Dit is twee gestaltes van kerkwees wat in die Skrif met dieselfde woord, te wete Ekklesia aangedui word. (Bespreking oor kerkverband by punt 3.2) In die kerkregering van die Nederduitse Gereformeerde Kerk vind die kerkverband uitdrukking in die vergaderinge van ring, sinode en algemene sinode. (Kerkorde Artikel 18:9, 1998)

Deur die unieke karakter van die kerk is dit ook vir die presbiteriaal-sinodale kerkregering belangrik dat die kerk in vryheid sy unieke taak verrig met die verkondiging van die Woord van die Here ten opsigte van die staat, ander samelewingsverbande en instellings, wat dan ook die onderwys insluit. Die koms van die Nuwe Grondwet van Suid-Afrika (1996) wat, onder meer "Vryheid van Godsdiens" waarborg, bied vir die kerk 'n moontlikheid om sy rol te speel op 'n bepaalde manier. (Later weer hieroor in Hoofstuk Vyf)

Omdat die lidmate van die kerk, ook skole bywoon, is die implikasies hiervan dat die standpunt van die kerk 'n rol behoort te speel in die onderwys wat sy lidmate aan 'n betrokke skool kry. Die kerk moet op plaaslike vlak en in sinodale verband rigting gee aan sy lidmate ten opsigte van onderwyssake deur Woordverkondiging. Die kerk moet self ook amptelik met die onderwys-instelling in verbinding kan tree. Dit is duidelik dat indien 'n kerk hom op die presbiteriaal-sinodale kerkregering beroep, daardie kerk sy kerkwees op 'n sekere manier verstaan. Juis hoe die kerk homself beskou, oefen 'n bepalende invloed uit op die wyse hoe hy met ander samelewingsverbande soos die onderwys omgaan.

2. Die Koninkryk van God

J. A. Heyns stel dit in sy verduideliking van die Koninkryk van God dat God die Koning is van die ganse werklikheid wat regeer oor hemel en aarde. Sy heerskappy ken geen begin en geen einde nie en Hy regeer tot in ewigheid. Hy regeer oor hulle wat sy koningskap erken, nie erken nie of selfs doelbewus verwerp. (Ps. 47:9; 146:10; Jesaja, 24:23). Die koninkryk van God is die triomf van God se wil in die lewens van mense. (Heyns, 1978: p. 352).

Dit beteken dat die "Koninkryk van God" uit verskillende gestaltes soos die huisgesin, die akademie, die staat, die ekonomie, opvoeding en onderwys, ens. bestaan. (Berkhof 1962:152). Waar die burgers van God se koninkryk vergader en 'n gemeenskap vorm, die evangelie van die Koninkryk in die geloof ontvang en deel in die heil van die koninkryk, daar is die kerk. Daar moet kennis geneem word dat die kerklike instituut 'n primêre en fundamentele gestalte van al die gestaltes van die Koninkryk van God is wat ook "die moeder van gelowiges" (Calvyn III, 4.1 en 4)

genoem word. Die Kerk het die taak om die Woord as boodskap aan die Koninkryk te verkondig en die sakramente te bedien. Voorts moet die kerk ook die gelowiges opbou sodat hulle tot die volle grootte van Christus kom. Daar is die kerklike tug wat Christus aan die kerk verleen het en wat van toepassing is op sy lidmate. (Calvyn, Institusie, 5:3 par 1; Ef. 4; Ridderbos, 1972:296 – 308; Matt 16:19; 18:18).

Rondom hierdie besondere taak van die kerk skryf die Kerkorde van die **Christian Reformed Church**, soos volg:

“She has the calling to let die Word of God shine upon the natural life and to inspire her members, that they each in their own office and calling, conduct themselves according to Gods Word, in order that the ordinances of God in every sphere of life are followed, but the church must not endeavour to rule in the sphere of natural life”. (Brink 1980:124)

Uit hierdie stelling spreek die implikasies vir opvoeding en onderwys vanself. Die kerk moet in sy eie bestaan ‘n sigbare teken en konkrete gestalte van die Koninkryk van God wees, om sy roeping teenoor God, homself en teenoor die samelewing te vervul en sy eie verkondiging geloofwaardig te maak. “Hy moet vir al die samelewingsverbande ‘n voorbeeld wees van wat God in sy genade doen; hoe Hy verhoudinge nuut maak; versoening en begrip en vrede skenk; agterdog in broederliefde omskep”. (Kerk en Samelewing, Ned. Geref. Kerk, 1990:32).

Ekklesiologie as teologiese wetenskap fokus onder meer op die geskiedenis en die inrigting van die kerk. Dit worstel met die gedagte hoe die kerk homself verantwoord ten opsigte van sy roeping in hierdie wêreld, byvoorbeeld hoe die kerk sy roeping ten opsigte van die onderwys sien. Hierdie worstelingsproses maak ook van ander wetenskapsinsigte gebruik, gevolglik is dit ‘n wisselwerking tussen die verskillende samelewingsverbande. Dit beteken dat die ekklesiologie en die kerkreg sy wortels vind in die kerkgeskiedenis en die dogmatiek. Dit maak egter ook gebruik van die resultate van ander wetenskappe soos die opvoedkundige en sosiale wetenskappe. (Coertzen, 1991:149).

Instansies soos die skole, universiteite en die kerk het ten doel om die lewe van die mens te orden, te rig, te dien, leefbaar en gelukkig te maak. Die mens word so

gevorm en bestuur om deel te wees van 'n gelukkige samelewing. Die voorbereiding en toerusting vir die lewe en die ordening van die lewe, ontvang die mens nie net in die kerk nie, maar van God ontvang hy sy heil deur die strukture in die samelewing. (Malan, 1978:117-119; Miciver, 1962). Die kerk se besondere taak is egter om die mens toe te rus met die Woord van God met die oog op die mens se diens in die Koninkryk van God.

Die plek van die Teologie in die ensiklopedie van wetenskap is belangrik en nie wêreldvreemd nie. Daarom tree dit noodwendig in 'n verhouding met ander samelewingsverbande soos die "Opvoeding en die Onderwys". Die Ekklesiologie ontwikkel nie die "leer" oor die kerk nie, maar dit neem van die Dogmatiek as voorveronderstelling en norm oor in 'n studie wat op die "empiriese" kerk gerig is. In die proses word die kerk dan aan hierdie norm getoets. Soos die res van die Teologie moet ook die Ekklesiologie kennis neem van nie-teologiese vakinsigte. Daar word ook gebruik gemaak van 'n samelewingsleer om die verhouding van die kerkinstituut teenoor die onderwys te beoordeel. Vanuit die omskrywing van die Ekklesiologie naamlik dat die kerkinstituut deur sy geloofsfunksie tegelykertyd in alle aspekte van die werklikheid funksioneer, kan die onderwys bespreek word. (Heyns, 1974:286-287; Spier, 1951:12; Strauss, 1991:18).

Heel konkreet, en gerig op die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998), bring dit 'n saak wat in Artikel 67 (opvoeding en onderwys) opgeneem is, ter sprake. In Artikel 67 sien die Kerk dit as sy taak om die beginsel van interne bevoegdheid ("soewereiniteit in eie kring") in alle opvoedkundige inrigtings te handhaaf. Die kerk stel hom ten doel om die Protestants-Christelike norme en waardes te bevorder, asook die kultuuridroom waarin die onderwys plaasvind. (Sien ook Kerkorde van 1994)

Grondliggend aan die Nederduitse Gereformeerde Kerk se betrekkinge na buite lê dus die beginsel van die erkenning van die eie interne bevoegdheid, sowel as eksterne samehang met ander samelewingskringe. "Kultuur" en "soewereiniteit in eie kring" is nie tipiese teologiese woorde nie maar sosiologies van aard. Dit bewys dat teologiese vakke wel gebruik kan maak van die insigte van ander wetenskappe. Alhoewel dit nie-teologiese woorde is nie, bly dit voordelig om van hierdie woorde in

die Kerkorde op te neem. (Sien later bespreking oor die begrip “eie interne bevoegdheid” en “kultuur.”) Dit sluit aan by die profetiese taak van die kerk, en raak ‘n kernkwessie in die kerkreg aan naamlik: die taak van die kerk in die gemeenskap, en sy verhouding tot ander samelewingsinstansies soos die onderwys. As die kerk die verkondiging van die Woord as sy primêre taak hanteer, is kerkordelike bepalinge juis nuttig om die gesonde loop van die Woord in die kerklike bediening te verseker, veral ook as dit gaan in die Kerk se getuienistaak ten opsigte van samelewingsverbande soos die onderwys.

Die Kerk moet dus vanuit die Woord ‘n duidelike mikpunt hê met die opvoeding en onderrig van sy verbondskinders. (Sien punt 5) Die verbondskind moet opgevoed word in die geloofslawe, asook geleer word om sy geloofslawe te integreer met ander samelewingsverbande soos die onderwys en ander opvoedingsprosesse. Teenoor die samelewingsverbande wat uit die skepping ontstaan, is die kerk die enigste samelewingsverband wat die vrug van God se herskepping is. Die kerk is immers die eersteling van dié nuwe skepping. Dit is nie bedoel as alternatiewe gemeenskap wat die bestaande samelewingsverbande moet vervang nie. “Midde in die samelewing moet hy ‘n eksemplariese gemeenskap wees. Dit behoort ‘n gemeenskap te wees wat vir almal tot voorbeeld dien en wat in sy bestaan nie alleen ‘n protes en verset teen die sonde in al sy vorme in die samelewing is nie, maar ook ‘n besielende voorbeeld is van die krag van die Heilige Gees wat ook in menseverhoudings alles nuut kan maak. Tog mag die kerk ook nie te kenne gee dat hy alles al het of sy doel al bereik het nie.” (Kerk en Samelewing, 1990:32).

Die implikasies van die verstaan van die begrip Koninkryk is dat Kerk en Onderwys nie teenoor mekaar staan nie, maar saam in diens van die Koninkryk van God behoort te wees. In die samelewing is hulle dienaars van God en vennote in hierdie koninkrykdiens, elk met sy begrensde taak, bepaalde metode en gesag. Die kerk-onderwys-verhouding moet teen die agtergrond van die koninkryksperspektief beoordeel word omdat daar ‘n “..oneindig groter en omvattender werklikheid is waartoe beide kerk en nie-kerk behoort en waartoe beide geroepe is om aan gestalte te gee naamlik die koninkryk van God”. (Heyns, 1978:37). Die kerk is maar een aspek van die koninkryk en die nie-kerklike gestaltes soos onderwys is nie noodwendig minder heilig as die kerk nie. Die kerk is ‘n instituut in die wêreld van

institute. In die koninkryksperspektief gesien is alle burgers se daad 'n diens aan God. "Dit is nie Christeliker om kerklik godsdienstig besig te wees as wat dit is om gehoorsaam te wees aan God die Skepper se wil vir jou huwelikslewe, ekonomiese lewe of vir die doeleindes van opvoeding en onderwys nie. In koninkryksperspektief gesien, is daar geen verskil tussen verskillende soorte koninkrykswerk nie". (Heyns, 1978:37, 307, 354; Strauss, 1980).

Die Kerk moet lidmate oproep, toerus en uitstuur om in die samelewing die koms van die koninkryk te dien. Die kerk moet vir die samelewing 'n lewende voorbeeld wees van wat God se herskeppingswerk in mense se lewens verrig. (Kerk en Samelewing, 1990:31 – 32).

Die kerk neem 'n unieke plek in te midde van die gelykwaardigheid van al die koninkryksgestalten. Vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk is dit sy roeping om sy lidmate toe te rus met die Woord vir hulle dienswerk (Sien later bespreking rondom die Woord punt 5) in die wêreld veral ook op die terrein van opvoeding en onderwys. "Dit beteken dat hy deur al sy werksaamhede die gemeentelede moet vorm tot mondige en aktiewe burgers van die koninkryk wat op elke lewensterrein (waaronder die onderwys) vir die koningskap van Christus stry. Die getuigenis van die kerk, die gebed, die voorbeeldigheid van lewenswandel, die broederlike vermaning of bestraffing...al hierdie funksies word ook deur lidmate in hulle daaglikse lewe vervul. So dra hulle die lewenstyl van die koninkryk in alle samelewingskringe in, waarvan die onderwys een is." (Kerk en Samelewing, 1990:31; Ridderbos, 1972:307).

3. Die kerk as een van die gestalten van die Koninkryk van God

Die kerk-onderwys-verhouding word duideliker wanneer die kerk se kerkregtelike denke rondom die onderwerp nagegaan word. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk handhaaf die presbiteriaal-sinodale kerkregering en staan in 'n verhouding met samelewingsverbande soos die opvoeding en onderwys. Die ontstaan en wese van die kerk is kwessies wat die vraag beklemtoon, te wete wat die kerk so uniek maak en dit die reg gee om met ander samelewingsverbande soos die onderwys in verbinding te tree?

Twee Bybelse begrippe is hier van belang. Die Ou Testament verwys dikwels na "qahal Jahwe" wat op 'n soort byeenkoms dui, terwyl die Nuwe Testament verskeie kere die woord "ekklesia" aanhaal. "qahal Jahwe" word vir verskillende vergaderings met verskillende oogmerke gebruik soos vir 'n menigte, 'n skare, 'n volksvergadering, die Israelse volk en die volksraad van die wettige volksverteenwoordigers. Die uitdrukking "qahal Jahwe" is egter 'n "terminus techincus" vir die kultusgemeenskap, te wete daardie gemeenskap van mense van Jahwe wat in die openbaar volgens 'n voorgeskrewe vorm en by die amptelike kultusplek plaasvind. "qahal Jahwe" dui dus 'n spesifieke groep mense aan wat op 'n gegewe tydstip die kultus beoefen en gevolglik op diegene wat reg van toegang tot die kultusgemeenskap het (Kritzinger, 1957:16, 56-57).

Net soos "qahal" soms 'n gewone volksvergadering aandui, is dit ook die geval met ekklesia. Letterlik is dit Griekse burgers van 'n stad, wat opgeroep is vir 'n vergadering. Die Christene noem hulself, in navolging van die Griekse vertaling, 'n ekklesia omdat hulle glo dat hierdie vergadering met 'n sterk religieus-kultiese karakter en eskatologiese aspek deur God daargestel is. Ekklesia as aanduiding van 'n Christelike gemeente is waarskynlik die eerste keer in Anthiochië gebruik deur die Griekssprekende Joodse Christene (Hand. 19:32, 39, 40; Schmidt, 1965:505-513; Heyns, 1977:44).

'n Belangrike kenmerk van die woord ekklesia is dat dit enersyds dui op die konkrete vergadering en andersyds op die aksie van vergader. By ekklesia is daar dus 'n bepaalde vastigheid van vorm met 'n sekere tydsduur hoewel dit nie eens en vir altyd klaar gevorm en onveranderd is nie, maar herhaaldelik plaasvind. Dit bied die antwoord aan tradisionaliste wat aan een bepaalde, uitgediende vorm van kerk-wees vashou en dié eensydigheid enkel en alleen maar in die gebeurtenis wil laat opgaan (Jonker, Aandag vir die Kerk:35; Schmidt, 1965 dl III: 503 - 504; Coertzen, 1981:21).

Dikwels duik die vraag op: Waar kom die kerk vandaan? Het dit sy oorsprong in die wêreld? Dit is egter 'n onbetwiste feit dat dit nie kon ontstaan uit die wêreld nie. Die kerk is 'n kunswerk van die Drie-enige God. Ten diepste ontstaan dit uit die uitverkiesende genade van God, die Vader. Jesus Christus het 'n lewende aandeel in die totstandkoming van die kerk (1 Pet. 2:9). Die gemeente bestaan omdat

Christus dit bewerk het deur Sy Gees (Kuyper, 1883:2; Veldkamp, 1:285; Kleynhans, 1982:32).

Die begrip ekklesia word sowel in die enkelvoud as in die meervoud gebruik en wil 'n kwalitatiewe aanduiding wees van die kerk om aan te toon WIE die EEN is wat uitroep en versamel. Dit beklemtoon dat die kerk 'n voorwerp is van God se genade en liefde en dat dit in Hom sy oorsprong en bestemming vind. Paulus verduidelik aan die gemeente Tessalonika hoe hulle kerk geword het (2 Tes. 1:1; 2:13-14). Hy hou aan hulle die werk van God Drie-enig voor. God het hulle uitverkies, hulle is gered deurdat die Heilige Gees hulle vir hom afgesonder het en hulle is geroep deur die evangelie sodat hulle deel kan wees van die heerlijkheid van die Here Jesus Christus. Die Heilige Gees het 'n besondere aandeel in die uitbouing van die kerk. Dit is die Heilige Gees wat dit so bewerk dat mense die roepstem van die Woord hoor en verstaan; Hy open die oë vir die skoonheid van Christus; die ore om te luister na die vredesboodskap; die hart om die genade van God in geloof te ontvang. Die kerk is nie maar net nog 'n menslike skepping nie, dit wortel in die ewige uitverkiesende liefde van God. Anders gestel: nie 'n bevel van elders, of die noodsaak van 'n gemeenskaplike lotsverbondenheid bring die ekklesia byeen nie, maar God alleen (Kleynhans, 1982:34; Heyns, 1977:47).

Die kerk het egter ook 'n ander sekondêre rede vir sy bestaan. Geen enkele kerk of lidmaat ontstaan deur die wil en werk van mense nie, maar alleen deur die werk van Christus. Deur die Woord en Gees wil Hy die mens tot bekering roep en self die drang na die gemeenskap van heiliges verkondig en die reëls van die lewe voorskryf. Dié wat egter vergader is, is in ewigheid by God bekend as behorende tot sy volk en is ewiglik sy eiendom, wat deur Hom uit die menslike geslag geroep is om elkeen persoonlik en almal gesamentlik deur die belydenis van ware geloof onder Christus as Hoof gestel te word. Die roeping van God geskied deur Christus. Hy is deur die Vader gestuur. Hy moes die kerk sigbaar tot openbaring bring. Christus doen egter meer as om gelowiges aan Hom as Hoof te verbind, want Hy bind die lede van sy kerk aanmekaar met sy onderrig. Die tipiese van God se skeppende handeling met betrekking tot die mens is die versamelende aard daarvan (Bouwman, 1934, Deel 2:10).

Die versamelingskarakter van God se Skeppingswoord word in Sy Verlossingswoord voortgesit: mense word saamgevoeg, en mense **laat** hulle saamvoeg. Deur die stem van die Herder word die kudde byeengebring, maar hulle **wil** ook byeen wees. Daar is dus in die kerk as gebeure 'n passiewe en 'n aktiewe aspek: **die kerk word versamel en wil ook versamel wees.** Sonder die inisiatiefnemende en inisiatiefbehoudende handeling van God en die daarmee korrelerende handeling van die mens, is die kerk nie kerk nie. Hierdie God-menslike aspek van die kerk, kan ook die teandriese dimensie van die kerk genoem word. (Heyns, 1977:199, 192).

Ridderbos beweer dat die Kerk ook genoem word die vergadering van hulle wat, as organe van die koninkryk, geroep word tot belydenis van die Here Jesus Christus, tot gehoorsaamheid aan Sy geboorte en die missionêre taak om die evangelie wat aan hulle verkondig is die hele wêreld in te dra (Ridderbos, 1972:296-308).

Die verstaan van die kerk bring iets na vore wat van geen ander gestalte van die Koninkryk van God gesê kan word nie. Geen ander vergadering van mense kan die weldaad van sondevergifnis meedeel nie. Aan geen ander instansie as die kerk is die sleutels van die hemelryk gegee om te hanteer nie (Ridderbos 1972:296 vv). Geen ander vergadering het die taak om deur haar "moederlike sorg" (Calvyn Institusie III, 4.1 en 4) die gelowiges te voed en op te voed tot hulle die eindpaal van die geloof bereik het nie.

Vir Coertzen is die Kerk uniek in sy karakter (Hebr 11:23), uniek in sy struktuur (Ef 2:10; 1:21-23 en Ef 4) en uniek in sy taak as Woordverkondiger. Die verkondiging van die Woord kan baie vorme aanneem: die prediking, die bediening van die sakramente, die bediening van die kerklike opsig en tug, ensovoorts. Die taak van die Kerk as verkondiger van die Woord sluit in: die gelowiges – oor wie hy ook opsig moet uitoefen, teenoor die jeug, ander lewens- en maatskaplike groepe, teenoor heidene, teenoor afgedwaaldes, teenoor die owerheid en ook teenoor die onderwys. (Coertzen, 1991, Kerklike sake op kerklike wyse NGTT, Vol 32: Maart)

Heyns noem die kerk:...."n goed toegeruste lanseerbasis van mense wat soos vuurpyle afgeskiet word om die wêreld aan die brand te gaan steek vir die saak van

die koninkryk. Die kerk is 'n goed georganiseerde militêre basis waar troepe hulle opleiding ontvang vir hulle aanval op en oorwinning oor die wêreld" (1977:195).

So gesien hou die verstaan van die kerk en wie die kerk is, besliste implikasies in vir die opvoeding en onderwys. Die kerk is 'n gemeenskap van mense wat institutêr, didakties, dissiplinêr, pastoraal, diakonaal, missionêr, in mindere en meerdere vergaderings en ekumenies georganiseer is en moet word. As sodanig is dit 'n gestalte van die Koninkryk van God wat terselfdertyd ook heenwys na die Koninkryk van God en wat die aftrapplek van die Koninkryk in die wêreld is. (Heyns, 1977:23-26, Van Ruler, 1978:64, Kerk en Samelewing 1990:31-32).

Binne die konteks van die Koninkryk van God hét die kerk 'n unieke taak en helderheid oor die taak, is baie belangrik in die beoefening van die kerkreg en kerkregering. Duidelikheid oor sy taak kan die kerk baie help in die vasstel én hantering van die agendas van kerkvergadering en veral ook in die vasstelling van sy rol ten opsigte van die roeping wat die kerk het teenoor die onderwys.

Die verhouding Kerk en Onderwys in hierdie studie word beredeneer vanuit gereformeerde kerkreg en kerkregering. Daar is aangetoon dat die Kerk hom veral moet toelê om die Woord te verkondig, en dat dit die unieke kenmerk is wat die kerk onderskei van ander lewensverbande in die Koninkryk. Die vraag kan met reg gevra word of kerkreg en kerkregering nodig is om die kerk te help in sy verkondigingstaak.

In navolging van Calvyn het die Gereformeerde kerkreg en kerkregering ontwikkel en is daar telkens getrag om vanuit die beginsels van die Skrif die kerk na die eis van tyd en omstandighede te struktureer ook wat onderwyssake betref. Dit wil nie sê dat daar in hierdie bedeling 'n volmaakte kerk met sy regering daargestel is nie. Daarom is dit verkeerd om te dink dat die Kerkorde van Dordt 1618/1619 die laaste woord gespreek het met betrekking tot die regering van die kerk. Tye het verander en net soos ons vandag, moes die Gereformeerdes destyds rekening hou met die radikaal verwoestende werking van die sonde. Dit neem egter nie die roeping weg om voortdurend in gehoorsaamheid aan die Skrif te werk aan die regering van die kerk nie, 'n regering waarvan Jesus Christus die Hoof is. (Coertzen, 1981:34).

Voetius het ook vanuit die Skrif geredeneer en in die lig daarvan kerkreg gedefinieer as die heilige wetenskap vir die regering van die kerk. Hy noem dit 'n heilige wetenskap om dit te onderskei van die reg wat in die staat en in die burgerlike lewe geld, en omdat dit 'n wetenskap is wat beweeg op die terrein van die heilige, die kerk. (Bouwman, 1934 Gereformeerde Kerkrecht, Deel 1:10).

Bouwman stel dit ook duidelik dat kerkreg nie in stryd is met die wese van die kerk nie. Dit is nie 'n steurende mag wat die lewe van die kerk misvorm nie; dit is intendeel 'n middel waardeur skade van die kerk afgewend word. (Sien ook Hovius 1971, Hoofstuk Vier) Weliswaar kan kerkreg nie lewe en godsvrug in die kerk waarborg nie, maar dit bied die leiding, vastheid, orde, samewerking, ens. waardeur die kerk des te beter aan sy roeping kan beantwoord. Christus, die Koning van die kerk, het sy Woord aan die kerk gegee en het mense gegee om die heiliges toe te rus vir hulle dienswerk tot opbouing van sy liggaam. En die apostels, as die fondament van die kerk (Ef. 2:20), het in die Naam van Jesus Christus die taak dat alle dinge in die gemeente met orde moet geskied (1 Kor. 14:40). Hulle het bepaalde reëls gegee sodat die gelowiges kon weet hoe om hulle in die huis van God te gedra (1 Tim. 3:15). Hieruit konkludeer Bouwman dat die kerkreg en kerkregering hom besig hou met die sigbare kerk en omdat die Woord vir hom die beginsels bied wat reg beskryf wat in die sigbaar geïnstitueerde kerk geld en behoort te geld. (Bouwman, Gereformeerde Kerkrecht 1934 Deel 1:9-10).

Prof. Th. L. Haitjema van die Hervormde Kerk in Nederland omskryf kerkreg kort en kragtig as die vakwetenskap wat te doen het met die sistematiese beskrywing van die orde in die lewe en werk van die kerk. Die kerk is vir hom belangrik in hierdie opsig, nie net die kerk as instituut nie, maar ook as organisme. Daarom is die kerkbegrip ook baie belangrik as agtergrond vir die kerkreg. Maar nog meer fundamenteel as die kerkbegrip, is die feit dat alle ware kerkreg in die Heilige Skrif gewortel moet bly. Agter die orde van die kerk, agter die belydenis aangaande die kerk en hoe dit regeer moet word, is daar die normerende grondlyne van die Skrif. Daarom mag kerkreg nooit "ontteologiseer" word deur die regering van die kerk aan die owerheid oor te gee nie, soos wat die Lutherane gedoen het. Vir Haitjema lê die versoenende krag van die kruis nie daarin dat die regsorde deurbreek en tersyde gestel word nie. Aan die kruis van Golgota word die onbegryplike liefde van God

teenoor sondaars juis daarin geopenbaar dat die regsorde ten volle gehandhaaf word. Dit word dan vir Haitjema ook die vertrekpunt vir die handhawing van die regsorde in die kerk. (Th. L. Haitjema, *Nederlands Hervormde Kerkrecht*, 1951:1-10)

In die arbeid van Gereformeerdes om die kerkreg en kerkregering vanuit die Skrif te begrond, was daar ook Nuwe-Testamentici wat hulle met dié probleem besig gehou het. So byvoorbeeld verskyn F. W. Grosheide se werk *Wat leert het Nieuwe Testament inzake de Tucht?* in 1952. In talle publikasies word ook telkens ruimte afgestaan aan die bespreking van Skrifgegewens ten einde kerkregtelike sake wat aan die orde is, deeglik te begrond. In die jongste tyd moet die werk van prof. H. Ridderbos, Nuwe-Testamentikus van Kampen, vermeld word. In sy artikel *Kerkelijke Orde en Kerkelijk Recht in de Brieven van Paulus* in die feesbundel *Ex Auditi Verbi* aangebied aan prof. G. C. Berkouwer, en in paragraaf 72, *Kerkelijke orde en tugt* in sy boek *Paulus, Ontwerp van zijn Theologie*, gee hy aandag aan kerklike orde en reg soos dit by Paulus voorkom.

Op allerlei maniere blyk dit, onder meer uit die briewe van Paulus dat daar in sy tyd 'n stabiliteit by die volk van God was. Daar is bewys van institusionaliteit, die geordenheid van bepaalde dienste en charismata in die gemeente, en die hele dienskarakter van die gemeente getuig ook van *bepaalde, vaste werksaamhede* wat daar was. (Coertzen, 1981:35; Sien ook Ridderbos 1966:207 en Duvenhage, 1962:120-121).

Die gemeente is nie net in vae algemene terme bewus gemaak van hoe hulle behoort te wees nie, daar is baie konkrete aanduidings gegee van wat destyds en vandag nog geldig is. In 1 Thess. 4:2; 1 Tim. 1:18; 1 Kor. 7:10, 11:17; 1 Thess. 4:11, 2 Thess. 3:4, 6, 10, 12; 1 Tim. 1:3-4; 11, 5:7 en 6:13, 17 is daar sprake van *bevele*, terwyl 1 Kor. 7:17; 11:34; 16:1 en Tit. 1:5 *verordeninge* is, en 1 Tim. 2:1; Tit 2:15; Rom. 16:17; 2 Kor. 8:6, 9:5 en Thess. 3:12 *opdragte* is of die konnotasie van *opdragte* het. Die konkrete verordeningskarakter van Paulus se uitsprake blyk ook uit die vorm waarin hy dit giet. So kry ons telkens in 1 Kor. 14 'n voorsin wat 'n bepaalde situasie of moontlikheid skets en in die nasin volg dan die dekrete jussief wat die verordening bevat; so in 1 Kor. 14:13, 28, 30, 35 en 37. (Ridderbos, 1966:523-524).

Dit is die taak van die kerkreg en kerkregering om dit wat verspreid in die Skrif voorkom, na te vors, te sistematiseer en dit konkreet neerslag te laat vind in 'n kerkorde. Dit bring mee dat die kerkregering altyd besig moet wees met die Skrif, met sy eie tyd en met die orde van die kerk in sy eie tyd. (Coertzen, 1981:36).

Van die sake wat in die Nuwe Testament aan die orde kom en wat as motivering en riglyn kan dien vir die inrigting en organisasie van die kerk, ook vir die opbou van God se volk, die liggaam van die Here Jesus Christus, is die volgende: Skrifwoorde oor die huwelik, 1 Kor. 7; die houding teenoor afgodsoffervleis, 1 Kor. 8; die charismata, 1 Kor. 12; die wyse waarop die vrou haar in die gemeente moet gedra, 1 Kor. 11; die regte Nagmaalsviering, 1 Kor. 11; die verpligtinge van en teenoor hulle wat die Woord bedien, Gal. 5:6. 1 Kor. 9:14, Rom. 15:27; waaksaamheid ten opsigte van hulle wat tweedrag saai, Rom 16:18; die ampte, 1 Tim. 3; tug oefening, Rom. 15:14; Kol. 3:16; 1 Thess. 4:18; 1 Kor. 15; Matt. 18 ens.; die onderlinge verband van plaaslike gemeentes, Kol. 1:6, 12; 1 Tim. 3:16; Ef. 1:10; 1 Kor. 7:17; 4:17; 14:33, ens.; Christus se heerskappy in die kerk, Matt. 28:19; Ef. 1:22-23; Kol. 1:18; die kerk in al sy gestaltes van liggaam van Christus, volk van God, kudde van die Herder.

Opvoeding en onderwys vind sy wortels in die Woord van God kragtens die genadeverbond soos ons dit vind in Gen. 17:7-9. Ek sal vir jou God wees en jy moet vir my volk wees (Deut. 6 en Josua 24:21 – 27; Sien ook paragraaf 5 oor die Woord en Opvoeding en Onderwys).

Die huisgesin vorm die kern van God se verbondsvolk (Josua 24:15) en die vernaamste opvoedingsgebeure en inhoude is deurlug met 'n liefde vir God (Deut. 6:15) met hart en siel, en met al jou krag. Dit moet by jongmense se gedagte-wêreld ingeskerp word (Deut. 6:7). God se gebooe moet geleer word deur daarvoor te praat, daarmee besig te wees as jy oppad is en ook as jy gaan slaap. Dit omspan die hele lewe. Die liefde vir God moet in alle fasette van jou lewe jou herinner dat Hy alleen God is en daarom die hoogste prioriteit geniet. (Deut. 6:8 & 9 en Ef 6:1-4). Hierdie proses sluit die formele, informele en ook nie-formele onderwys in. Deut. 6 is 'n Goddelike opdrag en nie opsioneel vir 'n verbondsouer nie (Eloff in Opvoeding en Onderwys in Suid-Afrika, 1970 – 1984:130; Sien ook De Kock, 1975)

Al hierdie sake en nog meer wat in die Skrif genoem word, moet aan die orde kom in die kerkreg en kerkregering. Daar moet teruggekeer word na die bron, naamlik die Heilige Skrif. (Ridderbos, 1966:522-544; en Barth, 1955: 7-8. Die Skrif en die Skrif alleen moet per slot van rekening die karakter van Gereformeerde kerk en kerkregering bepaal. (Schnackenburg, 1964:32).

Al hierdie sake waarmee die kerkreg en kerkregering te doen het dui aan dat daar 'n intrinsieke verwantskap tussen kerk-wees en kerk-regeer is. Daar kan nie aan die een sonder die ander gedink word nie; daarom dat kerkregering die opbou van die kerk dien. (Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 30 en Hovius, 1971:73)

Dit is egter inderdaad 'n vraag of lidmate en veral dan ampsdraers, argumente ten spyte, altyd begrip het vir hierdie wesensverbondenheid van kerk-wees en kerk-regeer. Ware geloofslowe en kerkregering is sake wat as ver van mekaar verwyderd gesien word. (Sien ook Hoofstuk Vier – Waarom 'n Kerkorde Artikel vir die onderwys?) Daar word nie raakgesien dat die kerkorde moet meehelp om die geloofslowe te dien en te help opbou nie. (Hovius 1971:71 en 72) 'n Kerkorde met bepalinge en reglemente word as doodgewone, neutrale reëls vir administrasie beskou, terwyl dit in werklikheid diensbaar moet wees aan, en die struktuur daar moet stel om die heiliges toe te rus vir hulle dienswerk tot opbouing van die liggaam van Christus, totdat almal kom tot die eenheid van die geloof en van die kennis van die Seun van God, tot 'n volwasse man, tot die mate van die volle grootte van Christus.

Die ampsdraers moet nie maar net administratiewe besluite neem ter wille van effektiewe funksionering nie, maar moet as kerkraad, ring en sinode voortdurend werk binne die kennis van wat die eie-aard van die kerk is binne die omraming van die koninkryk van God. Uiteindelik is die opbou van die liggaam van Christus nie net vir die kerk van belang nie: dit het implikasies vir die totale lewe van hulle wat aan die Here behoort, maar ook vir die wêreld teenoor wie daar getuig word en die onderwys insluit. Daarom moet 'n kerk wat dit werklik ernstig bedoel met sy kerk-wees, noukeurig aandag gee aan sy orde, sy regering, sy organisasie. (Grosheide, 1930:259-263). Bogenoemde hou implikasies in vir die verhouding Kerk en

onderwys, en daarom is dit baie belangrik dat die Kerk die aard van hierdie verhouding goed beskryf en formuleer in sy Kerkorde.

Die eiesoortigheid van die kerk se reg begin dus by die feit dat die kerk nie 'n genootskap of vereniging van mense is wat ontstaan het deur die wilsbesluit van lede wat stem nie. As dit waar is, kan met 'n gewone meerderheidstem besluit word om die bestaan van die kerk te beëindig. Die kerk is 'n "maaksel" van God, geskape in Christus Jesus. God het van die grondlegging van die wêreld af besondere "dinge" gedoen om die kerk daar te stel. As sodanig is die kerk iets wat ons glo. Die kerk neem 'n empiriese gestalte aan in die geïnstitueerde kerke en is inderdaad 'n eiesoortige vergadering van mense. Die eiesoortigheid van die kerk is geleë in die ewige raad van God die Vader, in die regverdiging in en deur die Here Jesus Christus en in die heiligmaking in en deur die Heilige Gees. Gegewe hierdie uniekheid van die kerk is die orde in die kerk niks anders nie as 'n gestalte van dankbare gehoorsaamheid. Hierdie dankbare gehoorsaamheid moet ook tot uiting kom in die kerk se reëlins oor die onderwys. As die kerk se reg vir homself eers duidelik is teenoor die reg van die skool, kan die kerk duidelik rigting gee aan die verhouding kerk en onderwys.

Die orde-artikels in die kerk wat betrekking het op die onderwys bly altyd net 'n poging om uitdrukking te gee aan hoe die kerk op 'n gegewe tydstip God se reg vir sy kerk verstaan. Dit kan 'n beter of 'n slegter poging wees, maar dit bly altyd mensewerk wat steeds getoets moet word aan die diepste fondament van sy bestaan Jesus Christus, om sodoende te probeer om steeds beter uitdrukking te gee aan God se orde vir Sy kerk. (Schoch, 1954:73 – 185).

3.1 Die Plaaslike Kerk, Kerkverband en God se Koninkryk

Die Plaaslike kerk vorm 'n belangrike deel van die presbiteriaal-sinodale kerkregering. Christus se heerskappy oor sy gelowiges kom tot uitvoering, onder meer by die plaaslike gemeente. Die plaaslike kerk kan 'n getuienis ten opsigte van die plaaslike skool hê. Die woord "Ekklesia" dui, onder meer op die plaaslike gemeente. (Hand. 5:11; 8:1; 11:22; 12:5; 15:4 – Jerusalem; Hand. 11:26; 13:1; 14:27-Antiochië; Rom. 16:1; Hand. 9:31; Gal. 1:22).

In die bestaan van die kerk is die plaaslike kerk vir die presbiteriaal-sinodale kerkregering baie belangrik, omdat dit gaan om 'n konkrete kerk waarin die gelowige homself tuis kan vind. Daar waar hy woon, kan hy in die plaaslike kerk saam met ander gelowiges byeen kom, sodat die Woord aan hulle bedien kan word. In die konkrete kerk waar die gelowiges byeen is, oefen Christus Sy gesag uit deur Sy Woord en Gees. Gelowiges tree tot so 'n plaaslike kerk toe deur die belydenis van die naam van Christus en deur hulle aanvaarding van die kerklike orde. In die plaaslike kerk word die gelowiges ook pastoraal bearbei. Ten einde hieraan reg te laat geskied, het dit in die meeste presbiteriaal-sinodale kerke daartoe gelei dat die plaaslike kerk duidelik afgebaken, en die gelowiges in pastorale eenhede (byvoorbeeld wyke en klein groepe) ingedeel is vir geestelike toerusting en versorging deur diegene wat Christus daartoe gegee het. In die presbiteriaal-sinodale kerkregering staan die gelowige dus in 'n tweërlei verhouding. Enersyds in 'n direkte persoonlike verhouding tot Christus en die Heilige Gees, maar terselfdertyd ook binne die gemeenskap van die heiliges as deel van die liggaam van Christus in gemeenskap met hulle saam met wie hy ook die heil van Christus ontvang. (Van't Spijker, 1990:329-331).

Ekklesia kom ook voor in Hand. 9:31 as aanduiding van verskeie plaaslike kerke in een groot geografiese gebied. Ekklesia in die enkelvoud kan dus benewens 'n plaaslike gemeente ook dui op die kerk van Christus in 'n sekere geografiese gebied wat dan meer as een plaaslike gemeente insluit. Elke plaaslike gemeente kan volledig kerk wees met alles wat dit impliseer, maar net so kan daar van al die gemeentes saam ook as kerk gepraat word. Die enkelvoudige gebruik van ekklesia om die kerk in 'n bepaalde landstreek aan te dui, het ook implikasies vir die kerkregering, want wanneer verskeie gemeentes in 'n sekere geografiese gebied met mekaar bande sluit deur die aanvaarding van dieselfde kerklike orde is hulle ook kerk en funksioneer as sodanig. Die jong Christendom leef ook nog by Paulus "kongresgasionalisties" selfstandig en onafhanklik in alleenstaande gemeentes, maar kon fundamenteel almal saam ook een gemeente van die Here en Messias wees, soos daar slegs een Israel van God was. Dit is die geval van die "een gemeente" wat deur die hele Judea, Galilea en Samaria vrede gehad het. Om van gemeentes as kerk te praat, gee ook op 'n bepaalde manier uitdrukking aan die

organisasie van die kerk. (Heyns, Die Kerk 1977: 44; Schmidt, 1965 d] iii: 504-545; Coertzen, 1981:23).

Van't Spijker, (1990:329 – 331) dui aan dat benewens die plaaslike kerk en sy belangrikheid die presbiteriaal-sinodale kerkregering ook klem op kerkverband lê. Plaaslike kerk en kerkverband staan nie teenoor of in 'n aanvullende posisie tot mekaar nie. Dit is twee gestaltes van kerk-wees waarvoor in die Skrif dieselfde woord te wete **ekklesia** gebruik word. In die regering van die kerk kan die Gereformeerde kerkverband onder meer in die vergadering van ring, sinode en algemene sinode uitdrukking vind. Dit bly egter 'n dinamiese vorm van kerkregering wat binne die grense van die grondlyne 'n wye spektrum van moontlikhede bied.

Wanneer ekklesia meervoudig gebruik word, dui dit op 'n veelvoud van plaaslike gemeentes, wat individueel selfstandig en ook ten nouste aan mekaar verbind is. Namate die kerk in 'n kleiner of groter gebied voorkom, word dit onderskei as lokaal of universeel. Lokaal dui die gelowiges in 'n bepaalde stad of deel van 'n stad, provinsies of deel van 'n provinsie, land of landstreek aan, terwyl universeel na alle gelowiges van alle kerke heen wys. Die lokale kerk is nie minder kerk as die universele kerk nie, maar hier gaan dit om die onderskeiding van 'n kleiner of groter gebied. (Heyns, Die Kerk, 1977: 169).

Die kerkverband is 'n band wat selfstandige plaaslike kerke of gemeentes met en ter wille van mekaar aangaan, omdat hulle in die geloof reeds een in Christus is en deur middel van hulle onderskeie kerkrade saam hierdie gemeenskaplike geloofsband om Christus uitbou en bewaar. Daardeur kom geen nuwe gemeente of kerk tot stand nie, maar wel 'n ander vorm van kerkwees.

Kerkverband word gesien as die kerkregtelike eenheid wat op grondslag van Woord, belydenis en kerkregering tot stand kom deurdat 'n gemeente op grond van die Woord, belydenis en kerkregering saam met ander gemeentes op dieselfde grondslag 'n kerkregtelike eenheid vorm. Sodanige eenheid kan uit minder of meer gemeentes bestaan. In die Nederduitse Gereformeerde Kerk staan hierdie kerkregtelike eenhede bekend as rings-, sinodale en algemene sinodaleverband. Die kerkverband sluit al die Nederduitse Gereformeerde gemeentes wat daartoe

toetree op grondslag van die Skriftuurlike roeping tot eenheid, die aanvaarde belydenis en beginsels van kerkregering. (Kerkorde, Bepalinge en Reglemente van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1979, Bep 14.1:27; Coertzen, 1994:11).

Binne 'n bepaalde kerkverband verkry die gemeente sekere regte en verpligtinge ten opsigte van die hele verband wat hom verbind om volgens 'n bepaalde kerkorde en aanvaarde belydenis te funksioneer en hom ook die deelname aan die gesamentlike vergaderinge gee. So mag 'n ring en sinode sekere funksies ten opsigte van die gemeente verrig. Die Algemene Sinode oefen sy bevoegdhede deur 'n kerkorde uit en bepaal die beleid van die Kerk wat gevolg en geïmplementeer moet word oor byvoorbeeld onderwys sake. Die besluite wat in die vergaderinge geneem word, word as bindend deur die lede van die verband aanvaar (Coertzen, 1994:11).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) meld dat daar vier kerkvergaderinge is naamlik kerkraad, ring, sinode en algemene Sinode is (Artikel 18). Hierdie vergaderinge het, elkeen na sy eie aard, 'n kerklike gesag deur Christus aan hulle verleen. Die gesag van die ring oor die kerkraad is dieselfde as dié van die sinode oor die ring en van die Algemene Sinode oor die sinode (Artikel 20). Die opsig oor, die regering van en die tug in die Kerk word aan hierdie vergaderinge toevertrou (Artikel 18). Die kerkvergaderinge behandel sake vanuit kerklike perspektief, in die lig van die Woord van God en op kerklike wyse. (Artikel 21). In meerdere vergaderinge word alleen die sake behandel wat daar tuis hoort of daarheen verwys is deur mindere vergaderinge en wat nie in mindere vergaderinge afgehandel kan word nie. (Artikel 22).

In die lig van die unieke karakter van die kerk plaaslik sowel in sy verband is dit ook vir die presbiteriaal-sinodale kerkregering belangrik dat die kerk sy unieke taak van die verkondiging van die Woord van die Here moet kan verrig (vgl. Van't Spijker, 1990:327; Nauta, 1960:503), ten opsigte van alle samelewingsverbande en instellinge wat die onderwys insluit.

Die Kerk moet binne die raamwerk van die gereformeerde Kerkregeringstelsel telkens besluit hoe daar met die onderwys omgegaan moet word. Daar moet geskakel word met dié onderwysowerhede binne die aard van elke kerklike

vergadering, sodat die kerkordelike reëlings in dië verband met die onderwys tot sy reg kan kom. Die vraag is of daar wisselwerking tussen die plaaslike kerk en die plaaslike skool moet wees en of daar verwag word dat die skakeling van “bo-af” sal plaasvind deur sinodale kommissies. Dis ook ‘n vraag of op plaaslike gemeentes daadwerklik die inisiatief neem om hul roeping tot die plaaslike skole na te kom. Dit word in die historiese oorsig nagevors. (Sien Hoofstuk Drie en Vier)

4. JESUS CHRISTUS IS DIE HOOF VAN DIE KERK EN SY KONINKRYK

Die Here Jesus Christus is die Hoof van alle owerhede, magte, kragte en heerskappye en alles wat genoem word in hierdie en die toekomstige tye: die Een onder wie God die Vader alles gestel het, is deur Hom as Hoof van die kerk gegee. (Ef.1:21-23) Die feit dat Christus Hoof van die Kerk is terwyl Hy as Hoof van alle ander gestel is, dui op die kerk as ‘n unieke grootheid in die kosmos terwyl dit terselfdertyd ook deel is van die kosmos. Dit beteken dat Christus op ‘n ander manier Hoof is van Sy kerk as wat Hy dit van die heelal is. Juis omdat die kerk in Christus ‘n unieke gestalte het in die kosmos, hou dit sekere implikasies in vir Christelike onderwys wat daarop ag behoort te slaan. (Roberts, 1963:66; Du Plessis, 1992:71).

Hierdie feit dat Christus Hoof van die kerk is, hou besondere implikasies in vir die reg wat in die kerk geld. Die Hoofskap van Christus oor die kerk is inderdaad ‘n werklike teenwoordigheid van Homself in Sy kerk, waarin Hy deur niks en niemand anders vervang mag of behoort te word nie. Hy gee aan die apostels opdrag dat daar gesoek moet word na geskikte manne sodat die boodskap steeds uitgedra kan word. Dit alles beteken dat Christus Homself nie teruggetrek het nie en vermeldte take maar aan die willekeur van die apostels oorgelaat het. Christus se hoofskap van die kerk beteken dat Hy die regeerder van die kerk is en die enigste Een is wat seggenskap in die kerk het. Wat die onderwys betref, is Jesus die opgestane Here en Koning van die ganse kosmos, en daarom moet Christus ook die Koning van die Onderwys wees. (1Tim. 2:2).

5. CHRISTUS REGEER DEUR SY WOORD

Die Woord waardeur Christus sy kerk regeer, vind onder meer neerslag in die orde van die kerk. Dit is 'n belangrike vertrekpunt vir die reg van die kerk ten opsigte van die eietydse problematiek van die onderwys wat hy vanuit sy kerkorde wil aanpak. Die riglyne en motiewe in die Skrif is nie 'n versameling van bepalinge en wettiese reëls wat op biblisistiese wyse toegepas word in die kerklike lewe en die onderwys nie. Christus regeer Sy kerk op 'n bepaalde wyse in die Woord. (Sien bespreking oor die Kerk, Woord en Kerkorde punt 3). Met inagneming van die ontstaansperiode, die verband, die geskrewe literatuursoort en die sosiologiese situasie is alle gegewens uit die Woord daarop gemik om die gemeente van die Here bewus te maak van sy eie wese, en die noodsaaklikheid om sy inrigting, bestuur en verband te toets en te korreleer aan sy wese as volk van God en die liggaam van Christus. (Bouwman, 1928:2).

Vanuit die vrede wat die mens in Christus met God het, vloei daar 'n orde wat in die gemeente gehandhaaf moet word en wat 'n vergestaltung is van die vrede met God en onderling met mekaar. Omdat die orde van die kerk voortvloei uit die feit dat dit om die volk van God gaan, eis die Woord die orde waar dit ontbreek. Die ordeskeppende riglyne en motiewe kom nie op 'n sistematiese wyse in die Skrif voor nie. Daar kan inderdaad nie van 'n Nuwe Testamentiese reg van die kerk gepraat word nie. Die reg vir die kerk en hoe Christus deur sy Woord regeer, is op 'n verskeidenheid maniere dwarsdeur die Bybel aanwesig. (Sien bespreking oor kerk punt 3 en Kerk en Samelewing, 1986 par 39-42)

Baie van die verordeninge wat Paulus vir die kerk stel, kan in sy briewe gevind word (1Kor 14:26, 40); na gelang daar noodsaak daarvoor en aanleiding daartoe is (Smit, 1983:37; Campenhausen, 1957:6; Ridderbos, 1966:524).

Die feit dat die orde vir die kerk en die wyse hoe Christus deur sy Woord regeer nie sistematies deur 'n kerkorde in die Skrif gegee word nie, beteken egter nie 'n gebrek aan Skriftuurlike riglyne wat afbreek doen aan Christus se regering deur sy Woord nie. Daar is geen wesenlike verskil tussen Paulus se voorskrifte aan die Korintheërs vir hul samekomste en die voorskrifte aan Timotheus oor hoe iemand hom in die

huis van God moet gedra nie. (1 Kor. 14; 1 Tim. 3) Daar is ook verder 'n duidelike korrelasie tussen die Ou Testamentiese voorskrifte en die opdragte wat in die Nuwe Testament aangetref word (Ridderbos, 1966:524).

Uit Nuwe Testamentiese riglyne is dit duidelik dat in die Here Jesus Christus se gemeente twee "groepe gelowiges" is: die "gelowiges" en dan bepaalde "gawes van gelowiges" wat deur Christus vir die gelowiges gegee word wat 'n besondere funksie ten opsigte van die ander gelowiges te vervul het. Die twee "groepe gelowiges" staan nie in die gemeente as heersers en ondergeskiktes teenoor mekaar nie. Die gawes of dienste en ampsdraers in die kerk moet die gelowiges toerus vir hul eiesoortige dienswerk (Ef.4:11-12, 15-16) binne die Koninkryk van God wat die onderwys insluit. (Versteeg, 1985:24, 26; Velema, 1982:151-160).

As die kerk sy dienskarakter reg wil verstaan, sal dit vanuit die Skrif die riglyne en beginsels kry waaraan ook die onderwys behoort te voldoen. (Sien punt 3 oor die Kerk, woord en onderwys; De Kock, 1975). Die eiesoortigheid van die kerk se reg en regering in Christus lê daarin dat dit uit die Bybel te wete kom wat Christus se wil vir Sy kerk is en om daardie wil dan in die huidige tyd implementeer. (Küng, 1967:37) Die reg van Christus vir die kerk, ten opsigte van die onderwys, moet deur die kerkregtelikes telkens gesoek en toegepas word op die uitdagings van hul eie besondere tyd. (Sien Hoofstuk Vyf). Daarin lê die regering van Christus deur sy Woord. (Küng, 1967:37).

Die Skrif, veral die Nuwe Testament, bevat menige riglyne wat van groot en blywende betekenis vir die inrigting, verband en bestuur van die Christelike kerk is. As sodanig is dit ook vir die organisatoriese opbou van die volk en die liggaam van Christus baie belangrik. **Die gesag van God se Woord** geld op al die terreine van die menslike lewe wat die onderwys insluit. (De Kock, 1975). Calvin benadruk die plek van die Heilige Skrif as enigste norm van die kerk. Die kerk se karakter en optrede moet bepaal word deur die Bybel en die Belydenisskrifte. "Soos uitgedruk in die Formuliere van Enigheid soos vasgestel op die Sinode van Dordrecht in 1618 – 1619, naamlik die 37 Artikels van die Nederlandse Geloofsbelydenis, die Heidelbergse Kategismus en die Vyf Dordtse leerreëls". (Kerkorde, Ned. Geref.

Kerk, 1998: Art 1; Ridderbos, 1966:537; Kuyper, 1905:17; Eybers, 1934:173; Geldenhuys, 1957:34).

Die Heilige Skrif is deur God gegee en het groot waarde om in die waarheid te onderrig, dwaling te bestry, foute reg te stel en 'n regte lewenswyse te kweek. Die kerk moet die Woord van God uitlê en toepas op homself, sy roeping en struktuur, en ook op die wêreld waarbinne hy hom bevind. Wanneer die kerk profeties praat, verkondig hy die Woord van God en sê dus: "So spreek die Here!" Dit is nie 'n ligte saak nie – veral as 'n mens daaraan dink dat valse profete in die verlede meermale met dieselfde aanspraak opgetree het. Dit spreek vanself dat die kerk die grootste erns moet maak met suiwer Skrifverklaring en – verkondiging en al die toepaslike metodes van Skrifondersoek moet gebruik word om tot die ware bedoeling van die oorspronklike skrywers – en dus van die Here – met 'n bepaalde Skrifgedeelte te kom. (2 Tim. 3:16).

5.1 Die Woord oor Opvoeding en Onderwys

Die Woord gee nie 'n kerkordelike bloudruk van die verhouding tussen Kerk en Onderwys nie. Daar is egter heelwat riglyne vanuit die Woord waarvan kennis geneem moet word.

In 2 Tim 1:5 beklemtoon Paulus die belangrikheid van geloof aan die jong Timotheus. 2 Tim 3:14-17 gee belangrike wegwysers vir die kerk vir die soort onderrig waarna gestrewe moet word. Timotheus moet die voorbeeld van Paulus navolg (2 Tim 3:10), maar nog belangriker is dat hy getrou vashou aan die heilige Skrif. Dit moet hy doen uit eerbied vir sy leermeesters (2 Tim 3:14), die apostel self en, voor hom, sy grootmoeder en moeder (2 Tim 1:5), maar meer nog, omdat die Skrif die Woord van God is. Wat Paulus egter hier van die Skrif sê, is waar van die hele Bybel. (Groenewald, EP; Verklarende Bybel 1989:303)

2 Tim 3:15-17 leer dat die heilige Skrif

- Van kleins af geken moet word;
- Jou kennis kan verbreed;

- Groot waarde het om in die waarheid te onderrig;
- Dwaling kan bestry;
- Verkeerde regstel en 'n regte lewenswyse kweek;
- Mense volkome toerus vir elke goeie werk.

Omdat die Skrif van God kom, is dit deurslaggewend vir die opbou van die gemeentes, vir 'n gemeenskap, vir elke leerder. Dit moet egter beklemtoon word dat die Skrifwoord sy riglyne en beginsels binne 'n lewende verhouding met Christus kommunikeer. Die Woord kweek die regte insteldheid teenoor die lewe en gee riglyne vir 'n gesonde lewenswyse, maar op so 'n manier dat Christus binne die bepaalde verhouding verheerlik word. (Sien later bespreking oor Joh 15:1-6) Bogenoemde sake is alles belangrik vir die opvoedingsproses van 'n jongmens.

Kol 1:28 stel die ideaal "dat ons alle mense met alle moontlike wysheid onderrig en leer, sodat ons elke mens tot geestelike volwassenheid vir Christus kan bring." Kol 3:10 spoor die mens aan deur te sê: "Leef nou die lewe van die nuwe mens, wat al hoe meer vernuwe word na die beeld van Sy Skepper en tot die volle kennis van God." "Vaders, moenie gedurig by julle kinders fout soek dat hulle moedeloos word nie" (Kol 3:21). Ouers moet dus op 'n positiewe en konstruktiewe wyse betrokke wees by die opvoeding van hul kinders. Lees daarmee saam die belangrike woord in Deut 4:10 "Julle moet julle laat leer .... Maak die volk vir My bymekaar dat Ek hulle my gebooie wat hulle moet ken, kan meedeel sodat hulle My kan dien solank hulle in hierdie land lewe en sodat hulle my gebooie vir hulle kinders kan leer."

Insiggewend is dat die Skrif nie godsdiens en waardes skei nie. Religie of godsdiens word saam met waardes as 'n eenheid gesien. (Sien ook bespreking Hoofstuk Vier en Vyf) Deut 6:6, 7 en 9 gee die opdrag: "Hierdie gebooie wat ek jou vandag gegee het, moet in jou gedagtes bly." Dit moet dus oral met jou saamgaan. Godsdiens is nie net gereserveer vir die woonplek, die gesinslewe of die kerklike lewe nie. Godsdiens in jou gedagte beteken dat dit jou hele lewe raak ook as jy skool toe gaan. Deut 6:7 "Jy moet dit (gebooie/godsdiens) inskerp by jou kinders en met hulle daaroor praat as jy in jou huis is (gesinslewe), én as jy op pad is, as jy gaan slaap en as jy opstaan." Vers 9 "Skryf dit op jou deurkorsyne én op jou stadspoorte". Die

Hebreërs het goed daarin geslaag om hulle godsdien 'n integrale deel van hulle lewe te maak.

Burden (1993; Bybel in Praktyk: 253) verklaar hierdie verse as hy noem "dat hulle sukses kan daaraan toegekryf word dat hulle godsdienstige opvoeding op praktiese toepassing gerig was, en nie net daarop gerig was om kennis oor te dra nie. Hulle het dus die waarhede van God oorgedra deur dit binne die konteks van hulle alledaagse lewe te plaas. Leer jou kinders om Hom in alles te sien en nie net in dinge wat met die kerk te doen het nie." (Burden 1993:253 en Craigie, 1976:171 The book of Deuteronomy).

Godsdien is nie net gereserveer vir een aspek van die lewe soos byvoorbeeld die gesin nie, maar godsdien vind weerklank tot by die "stadspoorte". Godsdien dra die waardes en etos waarvolgens mense hulle lewe inrig. Wanneer waardes, 'n etos en beginsels waarvolgens mense leef losgemaak word van 'n verhouding met God verloor dit sy impak, en word die sogenaamde "waardes" waardeloos (Meer hieroor in Hfst Vyf).

Ons beleef tans 'n groot moraliteitskrisis (Du Toit, 2001: So glo ons:236). Net waar ons kyk, volgens du Toit, sien ons misdaad, korrupsie, ontrouheid, en oneerlikheid. Hy voer aan "dat denkende mense al 'n geruime tyd beroepe doen dat 'n behoorlike waarde- en normesisteen weer gevestig moet word. Groot besighede in Suid-Afrika het selfs 'n eie inisiatief begin in hierdie verband, en die kerke is besig om nou vir die eerste keer werklik gesamentlik te soek na antwoorde en moontlike aksies." (2001:236)

Die groot vraag is wie die rolspelers moet wees wat meehelp om waardes te vestig in 'n samelewing. Is dit net die ouers of het die kerk, die skool en ook die staat 'n verantwoordelikheid? Watter rol speel die Skrif in die verband?

Durand (2002:56) skryf in "'n Veranderde Suid-Afrika" dat 'n moderne Westerse samelewing die effektiwiteit van sy funksionering deur 'n proses van differensiasie en spesialisasie verhoog. Bepaalde funksies word noukeurig afgemeet vir bepaalde lewensterreine (Sien Hoofstuk Vyf waar minister Asmal en andere skryf dat

leerstellige godsdiensoefeninge by die kerk en gesin hoort), wat elkeen weer op sy beurt verskillende spesialiteitsgebiede het. Dit het die gevolg dat die verskillende gebiede al hoe onafhankliker van mekaar funksioneer, en die geheel sigbaar geaffekteer word as een afdeling nie sy kant behoorlik bring nie.

Volgens Durand beweeg die politiek (staat), die bedryf, die opvoeding en al die ander lewensfere in hul funksies verder van mekaar sonder om tot een hoër, saambindende doelwit verbind te wees. (2002:56) Dit is 'n tipiese liberale en sekulêre demokrasie in aksie wat, verrassend genoeg, ook aan die godsdienste 'n plek gee weens die nut wat dit het om mense in die samelewing tot 'n lewe van algemene moraliteit te motiveer. Maar dan godsdienste op sy plek – deel van mense en groepe mense se private lewe. Die gedagte is dus dat die kerk en godsdienstgroepe met hulle woorde en skrifte hulle net moet bepaal by die kerk of gesin. Bogenoemde is presies wat die huidige Suid-Afrikaanse staat, as 'n liberale demokrasie, van die godsdienste en ook van die kerk verwag. (Durand, 2002:230).

Du Toit sluit hierby aan as hy sê dat die proses van sekularisasie “die invloed van die kerk en godsdienste in die samelewing sterk laat kwyn het. In die openbare lewe, in die politiek, daar kan bygevoeg word ook die skool en selfs ook in die parlement word nie meer gevra wat die kerk of die Christelike godsdienste sê nie.” (2001:230) Daar word eenvoudig maar net gekyk na wat die praktiese oplossing of benadering sal wees om byvoorbeeld 'n gemeenskaplike waardesisteem te vestig by leerders in 'n multi-religieuse samelewing. Waardes en norme soos gedissiplineerdheid, gemanierdheid, respek, verantwoordelikheid, toegewydheid, betrokkenheid, hardwerkendheid ensovoorts is vanselfsprekend baie belangrik en sal waarskynlik ook in die Bybel gevind word.

Du Toit toon egter aan dat die etiek letterlik oor eeue probeer uitmaak het wat reg en wat verkeerd is, in die verwagting dat die mense dan ook die regte sal kies. Die ontdekking is gemaak dat mense dit nie kies nie. (2001:237) Hy voer aan dat die meeste mense ten opsigte van die meeste morele sake baie goed weet wat reg en verkeerd is, maar nogtans die verkeerde doen. Dit is nie maar net 'n etiese saak nie, dis 'n godsdienstige saak, want dit ontbreek hulle aan die wil om die goeie te doen (Du Toit 2001:237 – So glo ons). Daarom word uit die nood van die oomblik groot

klem geplaas op die mens self. "Dit is nie meer bloot die vraag na wat reg of verkeerd is nie; dit gaan selfs nie meer in die eerste plek oor wat ek moet doen nie, maar oor die mens wat ek moet wees." (Du Toit, 2001:237)

Een gevaar waarteen gewaak sal moet word, is om 'n openbare moraliteit te probeer kweek wat los staan van die rol wat die kerk daarin kan speel. Alhoewel die regering (saam met ander "morele agente" in die samelewing soos die onderwys) 'n belangrike rol het om te vervul, kan daar nie van die staat en onderwys verwag word om die unieke bydrae te lewer wat net die kerk kan nie. (Cilliers, 2000 Genade van gehoorsaamheid:17)

Die Kerk kan nie emigreer na 'n soort innerlike moraliteit nie. Die kerk kan vanuit die evangelie die verwording van die samelewing teëwerk deur 'n helder profetiese stem te laat weerklink, en veral deur op alle legitieme maniere mee te werk aan die vorming van 'n gesonde etos. (Cilliers 2000:18) Hierin lê die uniekheid van die kerk se bydrae tot die onderwys, naamlik om vanuit die Woord rigting te gee aan opvoeding en onderwys. Die Skrif gee heelparty riglyne deur wat van toepassing op die onderwys gemaak kan word.

Die **inhoud** van die opvoeding in die Woord sluit algemene kennis en wysheid in. (Dan 1:17; Kol 2:3) Die **basis** van opvoeding behoort te lê in die voorneme om te doen wat God wil hê (Ps 111:10; Spr 1:7; Spr 9:10) en om Christus te ken (1Kor 1:30; Kol 2:3). Die **doel** van opvoeding volgens die Woord is die oordra van inligting (Ps 78:4-6). Om gehoorsaamheid aan te moedig (Ps 78:7-8; Spr 22:19). Om heilig te lewe (Gen 18:19; Spr 1:2-4). Om wysheid te bekom (Spr 4:5-8) en opvoeding en onderwysing moet voorbereiding vir volwassenheid wees (Spr 22:6).

Die **mens** as opvoeder word oral in die skrif aangetref. Die **ouers** het 'n verantwoordelikheid (Deut 4:9; Deut 6:4-7 en Spr 1:8). Gewoonlik is die onderwysing gedoen deur die pa's (Gen 18:19; Ps 44:2; Ef 6:4). Ma's was ook betrokke (Spr 6:20 en 2 Tim 1:5). Kinders moet ingelig word oor die groot dae van God (Josua 4:21-24). Josua moedig die ouers aan om daarvan te praat. Die redes vir die ouers se verantwoordelikheid ten opsigte van hulle kinders word gegee in Josua 4:24 "Sodat al die volke van die aarde kan besef dat die mag van die Here

groot is, en sodat julle die Here julle God altyd sal dien” en sodat daar nie ‘n geslag ontstaan wat nie weet wat God gedoen het nie (Rigt 2:10). Die vraag is of net die ouers, of net die kerk die roeping of taak het tot opvoeding en waardevorming van die jeug?

Ander mense is egter ook betrokke by die opvoeding en onderwys van kinders soos byvoorbeeld regeringsamptenare (Esra 7:6, 10; 2 Kron 17:7-9; Neh 8:7-8 en Hand 7:22). Godsdienstige leiers (Mark 12:28; Joh 3:10 en Hand 22:3). Apostels (Matt 28:20; Hand 2:42). Mense wat die gawe gekry het (1Kor 12:28-29; Ef 4:11) en enige volwasse Christen (Hebr 5:11-14, Hendriksen, 1976:296-305). Petrus kry byvoorbeeld die opdrag in Joh 21:15-18 “Laat my lammers wei” en “Pas my skape op” wat dui daarop dat die kudde “gelei en versorg” moet word (du Rand J.A, 1989:149). Feed them, that is, teach them.” Feed them, that is, “Lead them to the green pastures, ministering all the ordinances to them. Feed them by personal application to their respective state and case; not only lay meat before them, but feed those with it that are wilful and will not, or weak and cannot feed themselves.” Jesus gee hierdie opdrag nie net vir Petrus nie, maar vir al sy dissipels. Hulle is nie net “fishers of men by the conversion of sinners, but feeders of the flock, by the edification of saints.” (Henry, M. 1960:1633)

Die **inhoud** van die opvoeding was primêr oor die wet van God (Deut 6:6-7; Deut 33:10). Die prysenswaardige daad van God (Ps 78:4-6), die belangrikheid van die Heilige Skrif (Tim 3:14-17). Dit het ook behels: Riglyne vir die lewe (Rom 12:9 – 21; Ef 4:25-32). Wedersydse verhoudings (Ef 5:22 –6:9; 1 Petr 2:18 –3:7; Kol 3:18 – 4:1). Lewe as mense van die lig (Ef 5:6 -20). Verpligtinge teenoor die owerheid (Rom 13:1-7). Hierdie waardes en riglyne is gekommunikeer met die veronderstelling dat die verhouding met Christus ‘n sekere soort lewe en ‘n manier van lewe tot gevolg sal hê wat die mens in sy totale menswees raak. Die Woord verskaf dus ‘n etiese raamwerk waarbinne mense lewe en werk.

As preke en woordverkondiging iets kan verander aan die waardestelsel van ons samelewing, beteken dit nie dat die prediking alleenreg het op die etiese vorming of omvorming van ‘n land nie. (Cilliers, 2000:15) Cilliers is van mening dat die gesindheid van Christelike etiek altyd dié is van solidariteit, dit wil sê gesprek met

verwante dissiplines, en veral ook met verteenwoordigers van ander teologiese sienings as jou eie. Hier geld die waarheid dat individue, en enersdenkende groepe, die alternatief tot hulle eie standpunte nodig het om nader aan die waarheid te kan kom! As daar een teologiese dissipline is wat nooit “afsonderlik” kan bestaan nie, is dit die teologiese etiek. (Cilliers, 2000:16) Dit worstel immers met die lewe, met die empiriese werklikheid, met die sosiologie, die opvoedkunde, die psigologiese en ekonomiese realiteit van menswees. Cilliers voer aan dat: “Al wat ons eintlik van die etiek kan sê, is dat dit aan alle menslike handeling (en wetenskappe oor menslike handeling wat die opvoedkunde insluit) ‘n ander dimensie gee, naamlik dié van voor die aangesig van God te wees (coram Deo) – of dié dimensie nou aanvaar word of nie” (Cilliers, 2000:16).

Waardesisteme loop die gevaar dat dit gewoonlik die kontoere van die tyd aanneem. Dit kan volgens Cilliers (2000:14) ‘n middel word in die hande van die “morele agente” van ‘n samelewing om die doelwitte van daardie agente, of dit nou die staat of die kerk of ‘n ekonomiese drukgroep of die opvoedkunde, is te verwesenlik. Hieroor moet daar geen illusies wees nie. Die etiek, of dan die implementering van die etiek, is nie sommer vanself ‘n ongekontaminerende aangeleentheid nie. (Cilliers, 2000:14)

Durand sluit by hierdie gedagte aan as hy skryf oor die proses van modernisering veral ten opsigte van opvoeding en onderwys (Durand, 2002:56, 57). Die rigting waarin die regering met die onderwys en opleiding beweeg, maak dit duidelik dat erns gemaak moet word met die modernisering en sekularisering en hulle invloed. Volgens Durand plaas ‘n aantal beleidsbeslissings die afgelope tyd groot druk op godsdienste en moraliteit om nog enige betekenisvolle rol in openbare skole te speel. (2002:57). Daar is selfs sprake van dat enige godsdiensoonderrig op skoolvlak slegs verdra sal word indien dit die vorm aanneem van vergelykende studie tussen verskillende godsdienste (Sien Hfst Vyf).

Durand is van oordeel dat hierdie ontwikkeling ‘n tendens is wat sy oorsprong het in die verligting om teologiese studie te vervang met wat genoem is vergelykende godsdienstwetenskap. Hiervolgens word die verskillende godsdienste as gelykwaardig beskou, en mag die waarheidsvraag nie aan die orde gestel word nie.

Die uitwerking van hierdie tendens word reeds gevoel in die Suid-Afrikaanse universiteite, waar teologiese studies toenemend bedreig en op 'n onrusbarende wyse afgeskaal word. (Durand, 2002:57)

Johannes 15:4 en 5 is 'n belangrike Skrifwoord en hou implikasies in vir die onderwys: "Julle moet in My bly en Ek in julle. 'n Loot kan nie uit sy eie vrugte dra as hy nie aan die wingerdstok bly nie, en so julle ook nie as julle nie in My bly nie. Ek is die wingerdstok, julle die lote. Wie in My bly en Ek in hom, dra baie vrugte, want sonder My kan julle niks doen nie."

J A du Rand verklaar hierdie gedeelte deur daarop te wys dat Galasiërs 5:22 – 23 en 2 Petrus 1:5 – 8 ook melding maak van die vrug van die Gees. Dié term word gebruik om te verwys na die belydenis en styl van die Christen wat sy werk doen volgens God se opdrag in sy Woord (Bybel in Praktyk: 1993:1622, Groenewald, 1980:324 en Morris, 1979:670).

Baie mense probeer om goed en eerlik te wees en te doen wat reg is, ook wat die onderwys betref. Jesus sê egter dat daar net één manier is waarop 'n mens werklik 'n betekenisvolle lewe kan lei, en dit is deur in 'n geloofsverbintenis met Hom te leef. As ons ver van Hom af is, dit wil sê ons geloof op ander dinge plaas, is al ons pogings onvrugbaar. (Bybel in Praktyk 1993:1622) Die waardes, norme, beginsels en die etos waarvolgens die samelewingsverbande soos die onderwys, die staat, die ekonomie hulleself organiseer, verloor sy krag as dit nie in samehang met 'n verhouding met God geleer en toegepas word nie. In die lig van Johannes 15 is dit onmoontlik vir die lote om vrug te dra sonder die wynstok. Met ander woorde waardes alleen, 'n etos alleen sonder 'n verbinding met "Transendente prosesse" sal moeilik uitgeleef word, want die motivering ontbreek. Beginsels en waardes wat nie sy oorsprong het in 'n Godgewe verbintenis nie, is norme/waardes sonder brandstof, sonder krag.

Johannes 15 leer dat die resultaat van 'n verhouding met God, vrug voort bring. Die resultaat van die verhouding laat 'n mens op 'n ander manier lewe, werk en leer. Wanneer die staat sy burgers tot groter gehocisaamheid wil aanspoor of as die

onderwys wil waardes vestig by hulle leerders moet hierdie samelewingsverbande ruimte maak vir 'n belydenis soos onder meer verwoord in Johannes 15:1-6.

Rhodes, 'n opvoedkundige konkludeer nadat hy verskillende definisies van godsdiens/religie bestudeer het dat "godsdiens 'n belewing en uitlewing van 'n mens se spiritualistiese behoeftes is in 'n verdere afhanklikheid van die transendentale of godheid (1997:9) Uit aangehaalde definisies van wat etiek en moreel beteken, blyk dit dat, alhoewel die terme nou verwant is, daar tog 'n onderskeiding getref kan word. Etiek kan beskou word as die wetenskap van sedelike gedrag. Dit beïnvloed menslike gedrag. Moreel aan die ander kant kan beskou word as die maatstaf vir die beoordeling van gedrag van goed of sleg, reg of verkeerd. (1997:14) Wanneer Rhodes oor waardes skryf kom hy tot die slotsom dat die " sukses van onderwys grootliks afhang van die ooreenkoms of oorvleueling van die waardes van die skool en gemeenskap" (1997:15)

Hy maak die afleiding nadat die verband tussen godsdiens/religie en etiek ondersoek is dat "godsdienstige oortuigings sal bepaal hoe 'n persoon morele oordele sal regverdig." Godsdiens behoort die gelowige van die volgende te voorsien:

- addisionele argumente vir morele beginsels wat eties regverdig is;
- 'n alternatiewe perspektief van moreel relevante feite soos die mens se verhouding met God;
- die byvoeging van verpligtinge vanuit die religie op deugde soos naasteliefde en barmhartigheid. (Rhodes, 1997:19)

Cilliers is van mening dat "die prediking nie alleenreg het op die etiese vorming of omvorming van 'n land nie. 'n Bepaalde etos ontstaan dikwels as't ware "van onder af"; dit lê in sekere waardes wat deur eeue heen in verskillende kulture uitgekristalliseer het, en wat 'n uitgesproke of onuitgesproke funksie binne die raamwerk van daardie kulture vervul". (2000:15). Daar moet dus 'n gesonde wisselwerking tussen die gemeenskap, die owerheid, die skool en die kerk wees as daar gepraat word oor gemeenskaplike waardes. Die Kerk is egter 'n belangrike draer van norme en waardes in 'n samelewing. "As die prediking van die etiek agteruitgaan, gaan die prediking van die evangelie agteruit- en andersom". (Cilliers 2000:19) Cilliers is van oordeel hoe 'n mens ook al die verhouding tussen gebod en

etiek verstaan, bly dit duidelik dat gehoorsaamheid (wat vir hom sinoniem met dankbaarheid is), nie bloot 'n innerlike of individualistiese aangeleentheid is nie, maar implikasies het vir die hele lewe (ook dié van die onderwys) waarin mense staan (2000:20; Sien ook vorige bespreking oor Deut 6).

Wanneer Bonhoeffer byvoorbeeld oor die wet praat, het hy die “gewone” lewe in die oog: God se gebooie skep strukture waarbinne die mens die gewone, aardse lewe normaal kan beleef en geniet. God is “altyd” juis “vandag” God-vir-ons. Daarom mag die kerk op geen manier die realiteit van vandag (ook in die saak van die onderwys), dit ignoreer nie, maar in sy verkondiging, en veral ook in sy bestaanswyse, die (etiese) gebod van God as evangelie vir die krisisuur preek en leef. (Bonhoeffer soos aangehaal by Cilliers 2000:20)

Die gesag waarmee die kerk optree, in sy verhouding met die onderwys en die owerheid hang ten nouste saam met die feit dat Christus die kerk deur die Woord regeer. Daar is al verskillend geoordeel oor Christus se regering deur die Woord. Sommige wil die gegewens in die Skrif oor die regering van die kerk ignoreer om allerlei sporadiese aansprake op die innerlikheid van geloofsbeleving te maak. Hulle beroep hulle op die leiding van die Heilige Gees wat dan alle uiterlike organisasie, bepalinge en voorskrifte oorbodig maak. Die Roomse Kerk wil naas die Woord ook plek inruim vir menslike uitsprake. Hulle erken die hoofskap van Christus deur die Woord, maar Christus is terselfdertyd ook een met sy plaasvervanger en dit impliseer dat die heerskappy van die pous vanselfsprekend gelyk is aan dié van Christus. Uiteindelik verloop dit in 'n vervanging van die Christus-regering met 'n regering van ampsdraers. Geen amp in die kerk het op sigself enige gesag nie en die enigste funksie wat die mens in die kerk kan verrig, is die regstreekse of sydelingse bediening van die Woord. Die orde wat die kerk vir homself opstel, moet 'n diens aan die Woord wees, soos ook die Christus-regering deur die Woord gehandhaaf moet word in die praktiese hantering van die Kerkorde. Tot in die verste praktyke van die kerklike lewe moet Christus se regering deur die woord verwerklik word. Alle werksaamhede van ampsdraers en kerkvergaderinge moet aan die Woord van God getoets word. Indien daar strydig met dié Woord handel of beslis is, het die handeling of beslissing geen gesag nie (Jonker, 1965:12).

Daar bestaan geen twyfel dat die kerk oor opvoeding en onderwys moet praat nie. Ná ernstige Skrifondersoek, gebed, besinning en versigtige formulering, moet die kerk sy getuienis laat hoor. Dit kan op verskillende maniere gebeur, afhangende van die saak waaroor dit gaan. Dit kan deur sinodale uitsprake wees waar die kerk vir sy lidmate en die verskillende samelewingsverbande leiding gee vanuit die Woord of deur die prediking in die gemeente, seminare reël, besprekings lei, navorsing doen ens omdat die kerk juis Bybelse antwoorde bied vir sosiale vraagstukke soos die onderwys. Die Bybelse boodskap moet nie in die behandeling van abstrakte godsdienstige sake opgaan nie, maar moet ook konkrete verskynsels en probleme van ons moderne samelewing aanpak, en gevolglik ook 'n tersaaklike boodskap vir die opvoeding en onderwys verkondig.

5.2 Die Woord oor die verhouding tussen Kerk en Staat

Die staat is onder andere verantwoordelik vir wetgewing oor die onderwys. Die rol van die staat en die kerk rakende sake van die onderwys is belangrik en behoort verder onderskei te word. Die kerk is op Christus gegrondves deur die prediking van die Woord (Johannes Calvyn, Comm Eph 2:20 en Comm 1 Tim 5:17). Dit is deur middel van die prediking dat die kerk die waarheid proklameer (Johannes Calvyn, Comm Deut 31:9). Die prediking, die uitleg en verkondiging van die Woord staan nooit los van die Woord nie, want dit is die Woord wat eis dat daar in die kerk prediking moet wees. Omdat dit so is, daarom het God ook profete en leraars in die kerk gestel om die draers, die verkondigers van die Woord te wees (Johannes Calvyn, Comm Joël 1:1-4). Hulle lewer 'n diens aan die Koninkryk wat die staat insluit en kan op 'n bepaalde wyse (sien later kerklike vergaderinge) hul standpunte rakende die onderwys oordra aan die staat.

Die diens-amp wat deur Christus ingestel is, word deur Calvyn onderskei in drie ampte, naamlik die van predikant, die ouderlinge en die diakens. Die kerklike ampte is vir Calvyn geen heersende mag soos by die staat nie, maar 'n dienende mag (Bavinck, H. Gereformeerde Dogmatiek, 4e druk Kampen 1930, IV:361). Die Kerk het dus 'n dienende gestalte ook as dit riglyne vir die staat gee oor die onderwys.

Calvyn het hom sterk daarvoor uitgespreek dat die gelowiges ten opsigte van die sake waarvoor die staat die gesag voer, aan die staat gehoorsaam moet wees. Hy skryf: "Maar indien ons op God se Woord let, sal dit ons verder lei en leer dat ons nie net onderdanig moet wees aan die regering van dié vorste wat hulle amp teenoor ons behoorlik en getrou nakom nie, maar aan almal wat die bewind, op watter wyse dan ook voer....want (die owerheidspersone) kry hulle heerskappy net van God af" (Calvyn, Institusie 1V:20:25).

Hy voeg egter by "....dié gehoorsaamheid mag ons nie wegvoer van die gehoorsaamheid aan God nie...want die Here is die Koning van die konings." (Calvyn, Institusie 1V: 20:32)

Die Kerk is liefde en eerbied verskuldig aan die staat. Dit berus op die Skrif. Jesus eerbiedig die gesag van die owerheid, Matt 17:24-27; Luk 12:13-14. Hy sê vir die Fariseërs, Matt 22:15-22: "Gee dan aan die keiser wat aan die keiser behoort, en aan God wat aan God behoort." Paulus beveel verder, Rom 13:1-7 "Elke mens moet hom onderwerp aan die owerhede wat oor hom gestel is..." Veral die ampsdraers moet die gemeente voorgaan om die owerheid te eer, 1 Pet 2:17; vir die owerheid te bid, Esra 6:10; 1 Tim 2:1-2; belasting te betaal en hulle aan die owerheid te onderwerp (Rom 13:6 en 7).

Die kerk se verhouding met die staat word saamgevat in Kerkorde Artikel 65 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998). Die verhouding van die Kerk met die onderwys moet verstaan word teen die agtergrond van die verhouding wat die kerk met die staat het. Die staat, stel immers van tyd tot tyd wetgewing daar wat die onderwys raak. Opvallend in Artikel 65 is dat die artikel sy vertrekpunt neem uit Romeine 13. (Die sake wat raakpunte het met die onderwys word onderstreep.)

Kerk en staat

Artikel 65 (Kerkorde Nederduitse Gereformeerde Kerk 1998)

65.1 In die lig van **Romeine 13** erken die Kerk die staat as 'n dienaar van God tot ons beswil. Dit is God wat aan die staat die opdrag gegee het om die reg te handhaaf en die kwaaddoeners te straf.

- 65.2 Die Kerk erken dat die staatowerheid wat deur sy fisiese swaardmag in beheer van 'n bepaalde staatsgebied is, deur God beskik is en as sodanig eerbiedig word. **Die norm vir die Kerk se deelname aan die publieke regsverkeer en uitoefening van burgerlike regte is die Woord van God.**
- 65.3 **Christus is die Hoof van die Kerk.** Daarom beskou die Kerk sy **reg op vryheid van godsdienst**, wat sy **Bybels-profetiese getuienis teenoor die staatsowerheid en die wêreld waarin hy staan, insluit, as onvervreembaar**. In die uitoefening hiervan maak hy **aanspraak op die regsbepaalde beskerming** van die owerheid.
- 65.4 **Die Kerk nader staatsowerhede op alle vlakke op 'n ordelike wyse.** Hierdie skakeling word gedoen deur sy erkende kerkvergaderings of die kommissies wat hulle daarvoor aanwys. Skakeling oor sake wat die Kerk in sy algemene sinodale verband raak, geskied deur die Algemene Sinode of sy betrokke kommissie. Skakeling sonder 'n opdrag van die Algemene Sinode geskied deur die betrokke kommissie in oorleg met die Algemene Sinodale Kommissie.

Jonker skryf in sy kommentaar op die Romeine brief: "In hierdie wêreld wat nog steeds in 'n tweeslagtige situasie verkeer, omdat die oorwinning van Christus nog nie geopenbaar is nie, woeker die kwaad voort. Daarom het God die burgerlike owerheid ingestel, nie om die kwaad te oorwin nie, maar om dit met uiterlike geweld teë te hou. Die gelowiges mag daarom nie, vanuit hulle wandel in die liefde, die belangrike taak van die owerheid misken of aan die owerheid ongehoorsaam wees nie, maar hulle moet hulle positief voeg in die orde wat deur die burgerlike owerheid daargestel is. Daarom sê Paulus dat elke mens – wat elke uitsondering uitsluit – hom moet onderwerp aan die magte wat oor hom gestel is. (Jonker, Kommentaar: 173)

In sy kommentaar op Romeine 13 sluit Calvyn hom te nouste aan by dit wat Paulus sê oor onderwerping aan owerheidsgesag. Alle mense moet hulle aan gesag hoër as hulleself onderwerp, omdat gesag 'n instelling van God is. Sou iemand die owerheid weerstaan, word hy nie slegs met strafmaatreëls van owerheidsweë getref nie, maar kan God Hom ook wreek op diegene wat die gesag wat deur Hom ingestel is trotseer, of probeer trotseer. Omdat die gesag van die owerheid tot die onderdaan

se beswil strek, hoef die gesag nie gevrees te word nie, solank dit gehoorsaam word.

Calvyn verklaar dat God van mense in gesagposisies vereis dat hulle hulself moet weerhou van onregpleging. Anders as by die onderdaan wat andere leed wil aandoen, maar homself daarvan weerhou omdat hy die reg vrees, verval die motivering tot vrees by die regeerder. Hy moet vir homself 'n wet stel as hy dan ander mense aan sy gesag wil onderwerp. Hy moet eerste by homself begin en hom weerhou van die kwaad. (Commentaries on the Epistle of Paul the Apostle to the Romans by John Calvin. Translated and edited by Rev. John M.DCCC. XL iX p. 477-483.)

Maar wat nou van 'n owerheid, vra Calvyn wat sy waardigheid vergeet en so onverantwoordelik handel dat in hom geen gedaante meer van Gods beeld te sien is nie, die beeld wat juis in die owerheid behoort te skitter? Hier moet die albeskikkende hand van God eerbiedig word, antwoord Calvyn. Vir sover dit openbare gehoorsaamheid betref, moet dieselfde onderdanigheid betoon word aan 'n slegte sowel as 'n goeie owerheid, aangesien dit God behaag om onderdane op daardie tydstip deur so 'n owerheid te laat regeer. (Calvyn, J., IV:20:8). Ter staving hiervan voer Calvyn dan uitvoerige bewyse aan uit die ou Testament van Gods vrymagtige beskikking van kwaadwillige vorste oor sy eie bondsvolk. En hierdie bestendige eerbieding van die owerheid terwille van God wat hom daarstel, was nie slegs van Israel gevra nie, maar was God se algemeen geldende eis aan onderdane van owerhede (Calvyn, J IV:20:20 – 28)

Selfs al'sou 'n owerheid onregverdig wees, moet hy nog gehoorsaam word, omdat so 'n owerheid moontlik as bestraffing van die onderdane se sondes deur God oor hulle gestel is. "Geen mens kan hom teen die owerheid verset sonder om hom teen God te verset nie." (Calvyn, J., 1V: 20:23) God wil dat die onderdaan homself met goedwillige gehoorsaamheid aan die owerheid sal onderwerp. Gehoorsaamheid aan die owerheid is eintlik 'n onderdeel van die liefdesgebod.

Die vyfde gebod eis volgens Calvin nie slegs die gehoorsaming van ouerlike gesag nie. Dit vereis ook dat alle gesagsinstansies, byvoorbeeld amptenare en regters eerbiedig sal word. (Calvin, J., Comm.)

In sy kommentaar op Titus 3:1 sê Calvin dat dit een van vele bewysplase is, waarin gehoorsaamheid aan die owerheid deur Christene, verwag word. Dit is nie sonder rede nie, want almal wil graag regeerders wees. (Calvin, J., Com.)

In sy kommentaar op 1 Pet 2:13 is gehoorsaamheid aan die owerheid vir Calvin 'n onderdeel van 'n eerlike lewenswandel.

Die Jode het veral by die heidene groot opspraak verwek met hulle weerspanningheid teenoor wêreldlike owerhede. Daarom vind Petrus, aldus Calvin, dit nodig om hulle so ernstig te vermaan. Calvin meen dat Petrus in vers 14 aansluit by die stelreël van Plato, naamlik dat 'n burgerlike staatsopset die goeies geprys en die slegtes gestraf moet word. Al sou die ideaal van lof aan die goeies miskien nie altyd onder alle owerhede bereik word nie, het die goeie onderdane nog altyd die troos dat die owerheid hulle beskerm teen die ongebreidelde magte van die boosheid. (Calvin, J., Comm. 1 Petr). God het in Sy alwysheid ook steeds 'n wyse doel met ongewilde owerhede wat Hy beskik oor onderdane. (Calvin, J., 1V :29:29, 30)

Hoewel die staat die swaardmag het, wys Jonker daarop dat: "Onderwerping aan die owerheid moet nie bloot uit vrees vir straf geskied nie. (Jonker, Kommentaar Romeine: 175), maar terwille van die gewete (Rom 13:5). Die gewete is die medewete van die mens, sy selfbeoordeling aan sy eie daade in die lig van sy maatstaf vir goed en kwaad. Indien die gelowige hom nie aan die owerheid sou onderwerp nie, sal sy gewete hom aankla, want dan verwerp hy wat God noodsaaklik geag het. Verwerping van die wettige gesag, solank daardie gesag binne die grense wat God gestel het, uitgeoefen word, is sonde."

Opsommend: Deur die onderwerping van die Kerk aan die gesag en wette van die staat, skenk die kerk aan die staat die eer wat die staat kragtens sy amp as dienaar van God toekom. Die vraag of 'n mens met die owerheid saamstem, is daarby nie

ter sake nie. Ook teenoor 'n goddelose owerheid sal die gelowige respek moet betoon, hoewel die situasie kán opduik dat 'n owerheid wat sy grense te buite gaan, nie meer deur die gelowige erken of gehoorsaam sal kan word nie.

Die norm vir die Kerk se deelname aan die publieke regsverkeer en uitoefening van burgerlike regte wat onderwys insluit, is die Woord van God. Wat daarvan as die wetgewing van die staat oor onderwys nie die goedkeuring van die kerk wegdra nie. Het die kerk 'n reg tot verset?

Die historiese agtergrond van Artikel 65 die stryd van die Reformasie teen die Roomse owerhede maak dit reeds vanselfsprekend dat hierdie deel van die artikel nie blinde gehoorsaamheid of onderwerping van die kerklike gesag aan die politiek bepleit nie. Dit sou kapitulasie voor die Remonstrante en Lutherane beteken het, terwyl die hele Reformasie berus het op die reg van verset (Hand 5:29) op grond van 'n hoër gehoorsaamheid. (Handleiding Gereformeerde Kerkorde 1966., p.171)

Gehoorsaamheid aan aardse owerhede mag ons nooit aftrek van gehoorsaamheid aan die Hemelse God aan wie alle heersers se begeertes onderworpe behoort te wees, voor wie se besluite hul bevele moet wyk en voor wie se majesteit hul die septer moet buig nie. Immers hoe verkeerd sou dit wees om terwille van mensbehaging, God te beledig. Owerheidsgesag is te alle tye bindend, behalwe wanneer owerheidsbevele in stryd is met die gebod van God. (Calvyn, J., 1V:20:32)

Maar wat sê Paulus in verband met die versetsreg? Jonker stel dit onomwonde dat die owerheid wat God daargestel het, sy gesag van God ontleen. Gevolglik is die onderwerping aan die owerheidsgesag vir die gelowige 'n saak van die gewete (Rom 13:5), want hy doen dit terwille van God wie se gesag hy in die owerheidsgesag eer. Wanneer Paulus op hierdie wyse die onderwerping aan die owerheid leer, gaan dit om 'n algemeen geldende beginsel. Hy gee geen volledige leer aangaande die staat nie en gaan dus ook nie in op vrae soos die grens van die gehoorsaamheid aan die staat, die vraag wat gestel moet word as die owerheid sy eie magsgrense oorskry of onregverdige wette maak nie. Dat Paulus geen blinde onderwerping aan die owerheid sonder enige reserwe kán bedoel nie, blyk uit die feit dat hy so sterk die klem laat val op die owerheid as dienaar van God wat sy mag van God ontvang en

deur God in 'n bepaalde orde gestel is. Sonder dat Paulus dit sê, is dit uit sulke uitdrukkings duidelik dat die owerheid 'n verantwoordelikheid teenoor God het en daarteen moet waak om nie uit die orde wat God vir hom gestel het, uit te val of hom teenoor God en sy gebod te stel nie. Wanneer dit immers sou gebeur, kan daar vir die Christen geen sprake meer wees van 'n onderworpenheid aan die owerheid nie, want hy moet God steeds meer gehoorsaam wees as die mense (Hand. 5:29 – Romeine Kommentaar - Jonker).

Ten slotte kan daarop gewys word dat die argument dat die kerk 'n reg tot lydelike verset het, voortvloei uit die standpunt dat die kerk 'n eiesoortige liggaam in die wêreld is. Vir die lewe van die Kerk is die afhanklikheid van Christus en die gehoorsaamheid aan sy Woord die enigste lewensvoorwaardes. Daarom moet die kerk ook altyd met die grootste versigtigheid daarteen waak dat hy nie vir sy bestaan en voortbestaan homself afhanklik maak van een of ander burgerlike of wêreldlike gesag nie. Die kerk as liggaam van Christus, moet so aan sy Hoof en Heer verbonde bly dat dit die enigste werklike voorwaarde vir sy bestaan én voortbestaan is. Enigiets wat daardie verbondenheid óf verswak óf belemmer, moet uit die kerklike lewe geweier word, anders verloën die kerk self die enigste voorwaarde van sy bestaan.

Die hoogste saak waarop die kerk dus in sy versetsreg bou, is die Woord van God. Die kerk voel genoep om sy stem te laat hoor wanneer die owerheid nie meer dit ernstig bedoel op 'n bepaalde punt met die Skrifwoord nie en hierdie beginsel hou implikasies in vir die wetgewing rakende die onderwys.

Dit gee die antwoord waarom die Kerk in die verhouding tot die wêreld, die staat en die maatskappy nie stilswyend, afsydig of onverskillig durf staan nie. Dit is omdat hy met die sleutels van die koninkryk van God toevertrou is. Die kerk is die draer van die Woord van God. Dit is die groot taak van die kerk om, naas eie opbouing en sending, die lig van die Goddelike Woord weer op die menslike lewe in al sy vorme en fases te laat val. Treffend word gesien hoe die profete die taak in Israel uitgevoer het. Waar die koning, die Leviet, die priester of die Joodse volk dikwels misluk het om volgens die beginsels en die norme van die Wet van God te lewe en te handel, het die Here altyd weer 'n profeet op die toneel gestuur om die vergete Woord te

spreek. En dit het hulle gesprek tot Israel sowel as tot die ganse bekende menslike geslag. (Gaum, F: Die Kerk en die toekoms van Suid-Afrika, 1981: 12, 13). Aan die kerk is die norm van die lewe in die Goddelike Woord toevertrou. Hieraan moet sy eie lewe en alle lewe rondom hom steeds weer getoets word. God wil met ander woorde altyd deur sy Woord die sprekende God wees op alle terreine van die lewe – die terreine van die arbeid, die ontspanning, die ekonomiese, sosiale en politieke lewe, en so ook op die terrein van die onderwys. God wil deur sy kerk sy Woord laat verkondig.

Die kerk het in 'n veelvolkige situasie ook teenoor die owerheid 'n dubbele roeping. Hy moet die norme van Gods Woord vir die onderlinge verhoudinge van mensegroepe tot mekaar, en van die pligte van die owerheid in hierdie verband verkondig en hy moet waarsku wanneer onreg geskied in die implementering van landsbeleid en in die toepassing van die landswette. (Ras, Volk en Nasie, 1975: 70).

Die wyse waarop die kerk hom tot die owerheid wend, hang met die volgende saam:

- Die erkenning dat die owerheid 'n instelling van God is, en 'n bevoegdheid in eie kring het (Rom 13:1-7). Die kerk se optrede word dus ten opsigte van die owerheid daarin begrens dat hy die eie-aard en bevoegdheid van die owerheid sal eerbiedig;
- Die Kerk skakel met die staat deur middel van sy kerklike vergaderinge of deur die kommissie wat daarvoor aangewys is;
- In sy skakeling met die owerheid moet die Kerk hom van twee dinge vergewis:
  - * van die korrektheid en kundigheid van sy feite en
  - * van die oortuiging dat hy ten opsigte van die betrokke geval inderdaad die eise van die Woord van God verkondig. (Handelinge van die Algemene Sinode 1974: 64, 70.)

Die kerk moet werk om sy getuienis so effektief moontlik uit te voer in die lig van die verskeidenheid van kerke binne een staat. As die verskillende kerke met verskillende gevolgtrekkinge en uitsprake na vore kom, na wie moet die Staat luister? Duidelik moet ook verstaan word dat die prediking van individuele predikers

nie die beleid of belydenis van die kerk in sy verband is nie. Hulle spreek nie klinkklaar “ex cathedra” nie. Hoeseer die “libertas prophetandi” in die kerk gehandhaaf word kan dit nog nie verhef word tot gesaghebbende kerklike uitsprake nie. Dit grens aan klerikalisme en die verskillende eksegetiese produkte kan die kerk in groot verleentheid bring. (Die Handeling van die Algemene Sinode van 1966: 124).

Dit is duidelik dat die Kerk sy profetiese roeping teenoor die staat moet nakom en sy stem laat hoor as die staat na sy mening gevaar loop om op ‘n dwaalweg te gaan of wanneer hy deur die kerk Skriftuurlik ingelig word rondom sekere sake. In die geheel bring dit ons tot die slotsom dat die profetiese kerk nie maar stilswyend afsydig kan staan en toesien dat die beginsels van die koninkryk van God in staat en onderwys misken of verbreek word nie. Wat van die profeet gesê is, is ook waar van die kerk van Christus: “Mensekind Ek het jou as wag vir die huis van Israel aangestel; en as jy ‘n woord uit My mond hoor, moet jy hulle van My kant waarsku” (Eség. 3). Dit is die roeping van hulle wat die Woord van God dra, om hulle diep te verootmoedig, sodat hulle inderdaad Gods Woord sal vertolk. Want niks kan meer vernederend en verwarrend wees, as die pynlike skouspel dat Gods profete self ‘n spraakverwarring belewe. Dit bring ons voor die erns van die heilige en gewigtige profetiese taak van die kerk. Die kerk moet streef na biddende en suiwer wetenskaplike eksegetiese arbeid, en tot onbevooroordeelde luister na die stem van God soos dié tot ons deur Sy Woord en Gees kom. Daarom is dit nie om dowe neute dat die Kerkorde van die kerk jeëns die onderwys en die owerheid, sy verhouding duidelik formuleer en in sy Kerkorde insluit nie. Hy doen dit nadat hy versigtig geluister het na die Woord.

6. CHRISTUS REGEER DEUR SY GEES

Dit is nie voldoende om te praat van Christusregering deur die Woord sonder dat daar nie op die werking van die Heilige Gees gewys word nie. Alleen deur die Heilige Gees kan Christus met sy majesteit en gesag in die Skrif ontmoet word. Die regering van die kerk is nie die werk van mense wat net die Woord gehoorsaam nie. Dit moet gelowiges wees wat deur die Heilige Gees vir Christus in die Woord ontdek. (Bronkhorst, 1947:223 en Prins 1949:330).

Kerkregering word vanweë die feit dat dit deur die Heilige Gees beoefen word, 'n geestelike regering genoem. (Sien ook bespreking van Nederlandse Geloofsbelydenis, Artikel 30, Hoofstuk Drie en Vier) Christus is in die kerk teenwoordig deur sy Gees, en deur die Heilige Gees oefen Hy sy teenwoordigheid uit. Die kerk moet luister na die Heilige Gees en aan Hom gehoorsaam wees, want deur die Heilige Gees spreek Hy tot die kerk en gee Hy bevele.

Deur die verhouding tussen Christus en die Heilige Gees is daar die allernouste verband tussen die kerk en die Heilige Gees, ook in die regering van die kerk wat die onderwys eweneens betrek. As Christus nie die Een is wat regeer nie, word iets of iemand anders in sy plek gestel met fatale gevolge vir die kerk. Die ommekeer van die verhouding tussen Christus en die Heilige Gees word dikwels ervaar as 'n probleem ten opsigte van die leiding deur die Heilige Gees, maar dit is eintlik 'n valse probleem. (Joh.14:15, 16, 25-26; Openb. 2:7, 11, 17, 29; 3:6, 13, 21; Hand. 1:2; Kuyper, 1927:261; Prins, 1949:330).

Handelinge 1:8 sê: Julle sal krag ontvang wanneer die Heilige Gees oor julle kom en julle sal my getuies wees in die wêreld. Dit is Christus wat deur die Heilige Gees aan die kerk bevele gee. Terselfdertyd moet daar onmiddellik beklemtoon word dat die Heilige Gees self ook God is. Daar mag nooit in die regering van die kerk gedink of opgetree word asof die Heilige Gees maar net 'n religieuse verlengstuk van die menslike gees is nie. Christusregering deur Woord en Gees kan ons uitwys as die "Sine qua non" vir Gereformeerde Kerkregering. (Smit, 1987:18) Die kerk is 'n unieke maaksel van God en het 'n bepaalde orde vir en in die kerk omdat dit 'n unieke samelewingsverband is met 'n besondere roeping teenoor die ander samelewingsverbande (sien bespreking by punt 2 en 3 oor Koninkryk en Kerk) wat deur God uit die herskepping daargestel is en wat Hy op 'n bepaalde wyse wil onderhou. Kerkreg is 'n nie staatlike verbandsreg en 'n unieke regs wetenskap wat uit die beginsels in die Woord, God se reg en orde vir Sy kerk moet navors, verklaar en toepas ook soos dit van toepassing is op die samelewing (Smit, 1987:18).

Die werklike unieke aard van sy orde en van sy hele bestaan kan slegs na vore tree wanneer die kerk steeds onder vervulling van die Heilige Gees sy oor baie na aan die Woord van sy Here hou; dié Woord waarin God se reg vir Sy kerk gehoor word.

(Hand. 1:2; Bronkhorst, 1947:237; Smit, 1987:18). Dit spreek vanself dat die kerk ook sal moet luister vanuit die Woord en vervuld met die Gees na sy spesifieke roeping ten opsigte van die onderwys.

7. CHRISTUS REGEER SY KERK DEUR DIENSTE

7.1 Die diens van die Woord in die Kerk en die Koninkryk

Die kerk verkry die nuwe lewe volledig van God, maar het eweneens 'n verantwoordelikheid om dié lewe in Christus te demonstreer. Die implikasies van die Skrifgegewe indikatief en imperatief van die evangelie moet begryp word. Die kerk moet dit implementeer met sy Woordverkondiging en diens aan die wêreld. Die beskrywing van dié nuwe lewe as één van "alreeds maar nog nie", kom dwarsdeur die Skrif voor. Die kerk het dus nie gearriveer nie, maar is steeds op pad. Daarom is die kerk in 'n dinamiese aksie deur sy Woordverkondiging en diens. (Ridderbos, 1966:280).

Dié wat in Christus is, is dood vir die sonde. Die Kerk moet hom daarop rig om gelowiges op te skerp en tot aktiwiteit aan te spoor om nie die sonde in hulle sterflike liggame te laat heers nie en om hulle liggame nie in diens van die sonde te stel as 'n werktuig van goddeloosheid nie. Die kerk het derhalwe die roeping om die Woord van God te proklameer in die wêreld en diensbaar te wees. Die handeling van die Gees hou implikasies in vir die kerkreg en kerkregering. (Rom.6:2; 8:2, 9, 12-13; Kol. 3:3; Ridderbos, 1966:280-281).

Calvyn beklemtoon dat die verkondiging van die evangelie van Jesus Christus die kerk se primêre taak is. So gesien, is die kerk 'n dinamiese geloofsgemeenskap wat, tot eer van God, op weg is en diensbaar is aan die koninkryk van God. Die klem wat Calvyn alreeds in die sestiende eeu op die diensbaarheid van die kerk en sy ampte plaas is 'n belangrike vertrekpunt vir die kerk, ook ten opsigte van sy verantwoordelikheid teenoor die onderwys. Verskeie Kerkordes laat die klem val op die prediking, die dienswerk van die amp en die dissipline as 'n leerskool tot heiligmaking. Hieruit blyk duidelik die invloed van Calvyn se kerkopvatting. (Pont,

1984:13, 15, 26; Franse Kerkorde, 1559; Skotse Kerkorde, 1560; Nederlandse Kerkorde en Emden, 1561; Milner, 1970:194 – 195; Sien Hoofstuk Drie).

Die kerk moet nie vreemd staan teenoor die wêreld nie, maar help rigting gee vanuit die Woord. Die Kerkorde behoort juis hierdie roeping tot diens en verkondiging, ook ten opsigte van die onderwys, te weerspieël. Die verkondiging van Gods Woord moet nooit die eintlike taak van die onderwys word nie. Die onderwys sal primêr binne sy unieke omstandigheid gehoorsaam aan die Here se Woord moet wees. Die kerk moet nie op die manier van die huwelik, gesin of onderwys gehoorsaam wees aan die Woord nie. As dit gebeur, neem die kerk hulle taak oor ten koste van sy eie om die Woord aan hulle te verkondig. Hierdie unieke taak is belangrik in die onderskeiding van kerklike sake op 'n kerklike wyse. Die kerk kan met talle sake besig wees, in terme van sy spesifieke opdrag, naamlik om die lig van die Woord op 'n saak soos ook die onderwys te laat val, maar nie met die bedoeling om dié instelling se funksie oor te neem nie. (Coertzen, Mrt. 1991, NGTT:77; Spoelstra, 1989:182; Nauta, 1971:126-128).

In die huidige tyd moet ons vasstel of die Nederduitse Gereformeerde Kerk in sy benadering vanuit die Woord tot die opvoeding en onderwys staties of dinamies is, en of dit op dienste gerig is. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk sien sy taak allereers daarin dat hy die evangelie van heil in Christus na binne aan sy eie lidmate moet verkondig, ten einde hulle op te bou in die allerheiligste geloof en hulle toe te rus vir hulle dienswerk beide in die kerk en op die breë terrein van die lewe (dus ook in die onderwys). Dit is duidelik dat die roeping van die kerk veral sy eie lidmate in die oog het. Dit gebeur dan ook so dat die kerk se lidmate kan bestaan uit onderwysers en ouers wat by die onderwys betrokke is.

Die Heilige Woord, wat deur die kerk verkondig word, het 'n effek op die mens se hart en instelling en die kerk het langs dié weg 'n indirekte inspraak in die onderwys. Die onderwyspersoneel en ouers wat blootgestel is aan die gepredikte Woord, en daarvolgens handel, dra die boodskap van die kerk in die strukture van die skool in. Die werk van gelowiges in die kerk kan as diens getipeer word. Die liefdevolle omsien na mekaar as gelowiges, Paulus se werk as apostel en die werk van Timotheus as 'n evangelis dui alles op die gelowige se diens in die kerk en in die

koninkryk. (Versteeg, 1971:49; Ef. 4:11-16; Rom. 12:7; 11:13; 2 Kor 4:1; 6:3; 1 Tim 4:6).

Die opvoeding, die gesinslewe en die diens van die ouers aan hulle kinders word in verskeie Skrifverwysings belangrik geag soos die onderdanigheid van die Christen-eggenotes aan mekaar wat 'n voorbeeld vir hulle stel; die manier waarop die ouers hulle kinders opvoed; die gehoorsaamheid van gelowige kinders aan hulle ouers. (Deut. 6; Ef. 5:21-33; 6:1-4 Sien bespreking by punt 5.1)) Die kerk dien ook die saak van die jeug en hulle opvoeding deur middel van sy kerklike vergaderinge (punt 7.3) en die wyse waarop die Kerkorde hierdie sake voorhou. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk bepaal sy beleid aangaande die jeug deur die Algemene Sinode en dit is logies dat die fundamentele beleid van die Nederduitse Gereformeerde Kerk ten opsigte van die jeug uitdrukking vind in die kerk se kerkorde. Die Kerkorde is 'n formulering van die wyse waarop die Kerk in gehoorsaamheid en diensbaarheid tot sy Hoof lewe. (Van der Walt, 1976:161; Coertzen, 1984:71).

In die verhouding met die onderwys gee die Kerk vanuit die Woord prinsipieel leiding en lewer sodoende 'n diens ten opsigte van die opvoeding en die onderwys. 'n Kerkordelike vergestaltung van Skriftuurlike, konfessionele en teologiese uitgangspunte aangaande die jeug se opvoeding kan 'n bate wees in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. (Coertzen, 1984:73)

7.2 Die diens van die ampte en gawes in die kerk en die koninkryk

Die Here gee gawes aan lidmate en skakel hulle by sy gemeente in sodat hulle as deel van die gemeente opgebou kan word tot die volheid van God. Binne hierdie liefdesgemeenskap bou die Here sy kerk. Die ampte vorm deel van die gawes van God aan die gemeente en speel 'n belangrike rol in die Here se omgang met Sy gemeente en dit hou implikasies in vir die opvoeding en onderwys. Die genade (charis) van God aan sy kerk lei tot 'n verskeidenheid van gawes aan gelowiges om sowel in die kerk as in sy koninkryk, met ander woorde ook in die onderwys, aan te wend. Die begrip gawe (charisma) het 'n baie ruim inhoud. Dit sluit alles in wat God nodig ag vir die opbou van die gemeente. Gawes soos die verkondiging van God se

boodskap, diens, onderrig, bemoediging en leiding, genesing en die spreek in tale word genoem maar die Here gee ook apostels, profete, evangeliste, herders en leraars as gawes. (Rom. 12:6-8; Ef. 4:11; 1Kor. 12; Versteeg, 1985:23). Hieruit blyk dat hierdie persone leiding sal moet gee nie net aan eie lidmate oor hoe om oor die onderwys vanuit die Woord te dink nie, maar ook om 'n getuienis vanuit die Woord te laat hoor ten opsigte van alle lewensverbande binne God se Koninkryk.

Die inhoud van charisma is nie beperk tot spesifieke en buitengewone verskynsels soos die spreek in tale, genesing of toestande van ekstase nie. Charisma is alles wat die Heilige Gees gebruik, en tot voordeel van die toerusting van die gemeente en sluit gawes in soos onderrig, vermaning, onderlinge diensbetoon en die doeltreffende bestuur en regering van die gemeente. Uit die gegewens oor die charisma blyk dit ook dat alle gawes nie gelyk is nie. Apostels, profete en leraars word voorop gestel, terwyl profesie genoem word as dié gawe wat nagejaag moet word.

Gawes moet ook nie oorbeklemtoon word nie soos wanneer gelowiges hulle aan hulle roeping onttrek op grond daarvan dat hulle nie die gawes daarvan besit nie. As God iemand tot diens roep, gee Hy ook die toerusting om die opdrag uit te voer. Die wyse waarop gawes in die gemeente en die koninkryk funksioneer, is die feit dat dit dienslewering is. Daarom kan daar ook van die charismata gepraat word as dienste aan die kerk, want die doel van gawes is dienslewering. Die dienslewering deur gawes het ten doel die uitbreiding van die gemeente en daarmee saam die Koninkryk van God. Dit lê nie daarin om die samelewing te verkerklik nie, maar om 'n getuienis vanuit die Woord te laat hoor. Dit behoort die lidmate toe te rus om ook in die wêreld in watter samelewingsverband ookal, God se lig te laat skyn. (Versteeg, 1985; 1 Kor. 12:20; 14:1; Ef. 4:11; 1 Pet. 4:10-11).

Binne die totaliteit van die gawes en dienste wat die Heilige Gees aan die kerk gee, is daar ook kategorieë wat in die kerk se geskiedenis bekend geraak het as amp. By ander word daar gepraat van dienste in die kerk (Dordtse Kerkorde, Art 4), terwyl nog ander dit geordende dienste noem as onderskeiding van die bestaande. Ampsdiens het 'n besondere funksie ten opsigte van alle ander dienste en gelowiges. Die funksie daarvan is om die dienswerk van die gelowiges te koördineer

en algemene leiding daaraan te gee. (Ned. Geref. Kerkorde, 1990:Art 3; Dordtse Kerkorde, Art 4). Ampsdiens is deel van die Here se gawe aan die kerk. Die gawes dui nie op die spontane optrede van mense in die gemeente nie, maar ook op 'n bepaalde struktuur en institusionalisering waarbinne die dienswerk plaasvind. Die feit dat ampsdiens 'n funksie ten opsigte van ander diensleweringe het, moenie aanleiding gee tot 'n paternalistiese houding en outokratiese optrede van die ampsdiens teenoor ander dienste nie. Alle dienswerk, ook ampsdiens, word met 'n diensknegshouding verrig. (Verteeg, 1985:31; Runia, 1978:206).

Daar moet onderskei word tussen dienswerk in die gemeente as sodanig en dienswerk in die breër verband van die Koninkryk van God. Voorbeelde van dienslewering in die Kerk is:

- Kategese, koorsang, evangelisasie- en barmhartigheidsprojekte, sending, vrouediens, jeugwerk, ens.
- Terwyl ampsdienste die predikant, ouderling en diaken insluit.

Voorbeelde van dienslewering van gelowiges in die Koninkryk is:

- Die onderwys, die politiek, die ekonomie, die landbou en elke ander samelewingsverband.

In die vroeë kerk kom 'n groot verskeidenheid van gawes en dienste voor. Dit is opvallend dat sommige op persone dui terwyl ander op die kategorieë van diens betrekking het. Al die gawes en dienste verteenwoordig die volheid van die genade wat Christus aan Sy gemeente skenk. Die gawes wat op persone dui, is apostels, profete, leraars, herders, evangeliste, opsigters, ouderlinge en diakens. Dit wil voorkom of hierdie persone destyds die dienste gelewer het wat ons vandag ken in die amp van die predikant, ouderling en diaken (1Kor. 12:10, 28; Ef. 4:11; Rom. 12:6, 7; 1 Tim 3:2, 8, 12; 4:5; 5:17, 19; Fil. 1:1; Tit. 1:5, 7; Durand, 1988:75-94).

Hierdie kategorieë is egter nie rigiede onderskeidings nie. Herders, leraars, profete en evangeliste vertoon dieselfde trekke as die ouderlingsamp. Paulus praat van homself as apostel, prediker en leraar, terwyl Timotheus 'n evangelis genoem word, wat geroep is om met voorlesing, vermaning en lering soos 'n ouderling voor te

gaan. Sedert die vroeë kerk vind 'n historiese ontwikkeling ten opsigte van die ampsdienste in die kerk plaas. Dit was egter nie 'n eenvormige ontwikkeling nie. Die verskillende kerktradisies ontwikkel verskeie ampsdiensstelsels wat nogtans almal sterk ooreenkomste toon. Daar is byvoorbeeld in bykans alle kerke variante van die predikant-, ouderling- en diakensamp aanwesig, sy dit onder ander benaming. (Van't Spijker, 1988:111-127; 1 Tim. 2:7; 2 Tim. 1:11; 4:13).

Die diepste fundering vir die funksie en aard van ampte in die kerk lê in die werk van Jesus Christus self. Hy vervul die magte van profeet, priester en koning in sy Persoon en in sy werk. Hy is die Dienskneg wat tot die uiterste toe gedien het en wat steeds met die Vader en die Heilige Gees diensknegte roep en aanstel om diens te lewer aan Sy kudde. Die diens van Christus is daarom van fundamentele en beslissende betekenis vir die ganse diens en ampsdiens van Sy kerk. (Venter, 1988:96). Die ampsdiens het dus 'n begeleidende diens in die gemeente met 'n besondere funksie naamlik, die van toerusting.

Dit is die taak van die apostels, profete, evangeliste, herders en leraars om die gelowiges **toe te rus** vir hulle diens en tot die opbou van die liggaam van Christus. Die woord **katartismos** word vir **toerusting** gebruik. In die algemeen dui dit iets aan wat iemand of iets in staat gestel word om te doen wat van hom of die iets verwag word. Die woord is gebruik om die uitrusting van skepe vir hulle vaart aan te dui of die oefening van 'n leer om slaggereed te wees. Toegepas op die toerus van die gelowiges deur die ampsdiens, is die taak van ampsdiens om elke lid van die liggaam toe te rus sodat hy kan voldoen aan dit wat van hom verwag word op grond van die gawe wat hy van Christus en die Heilige Gees ontvang het. (Versteeg, 1985:27; Ef. 4:12).

Hierdie beginsel van toerus met die oog om slaggereed te wees, het direkte implikasies op hoe die kerk sy lidmate moet toerus vir hulle dienswerk in die gemeente sowel as hul dienswerk in die Koninkryk van God. In 'n diverse samelewing en die uitdagings wat byvoorbeeld die nuwe Grondwet van Suid-Afrika stel rondom die begrip "Vryheid van Godsdiens" sal lidmate toegerus moet word. Die staat sal gehelp moet word om inhoud te gee aan die begrip "Vryheid van

Godsdiens". Die onderwys sal baat vind as die kerk deur sy dienste inhoud kan help gee aan die begrip "Vryheid van Godsdiens".

Die funksie van ampsdiens in die kerk kan beskryf word as koördinerend (saambindend) en stimulerend (voedsel, toevoerend). Die ampsdiens moet die verskillende liggaamsdele saambind tot 'n eenheid en voorkom dat die verskillende charismata van 'n gemeente by mekaar kan verbywerk en mekaar selfs kan teenwerk. Terselfdertyd is dit noodsaaklik dat die verskillende charismata van die gemeente voortdurend gestimuleer (gevoed) moet word. Die groei van die liggaam vind immers nie vanself plaas nie, maar dit is die ampsdiens se taak om die nodige voedsel aan die gemeente te verskaf. Wanneer daartoe in staat gestel, gestimuleer en gevoed is sal elkeen van die lede van die liggaam sy funksie kan vervul en sal die liggaam van Christus homself opbou in liefde en sal hy na Christus die Hoof toe groei. (Versteeg, 1985:24).

Die funksie van ampsdiens hoort wesenlik tot die bestaan van die kerk van Christus, maar die vorm wat dit aanneem, verskil van tyd tot tyd en na die eis van omstandighede. (Versteeg, 1988:69-71). Die eise wat onder meer aan die kerk met sy dienste gestel word is om opnuut te besin oor die rol wat die ampsdiens moet speel om die lede van die kerk te begelei in 'n voortdurend veranderende omgewing en samelewing.

Die gawes wat die Here aan sy kerk gee, is die ampsdiens wat slegs behoorlik gelewer kan word op grond van die gawes van Christus en wat die Heilige Gees gee. Dit is 'n diens van gelowiges aan gelowiges wat in die reël slegs ten opsigte van die gelowiges in 'n gemeente en kerkverband gelewer word. Ampsdiens word vir die kerk en die gelowiges verrig om hulle in staat te stel, te koördineer en te voed vir die taak wat hulle in die kerk en die koninkryk met al sy samelewingsverbande moet lewer en dit het ook implikasies vir die onderwys. Die kerk kan deur middel van sy ampte simposiums, konferensies reël, gesprekke fasiliteer om sodoende 'n bydrae te maak in die debat oor opvoeding en onderwys.

Ampsdiens en Woorddiens is toerusters van gelowiges om hul getuienistaak in die wêreld uit te voer. Hulle is 'n gawe van God nie net aan die Kerk nie, maar ook aan

die wêreld al erken die wêreld nie altyd die dienste nie. Raakpunte in Artikel 9 (1998) van die Nederduitse Gereformeerde Kerk ten opsigte van die onderwys is die diens van gebede vir die onderwys (9.3), die kerklike onderrig, in samewerking met die ander ampte en die gelowiges om lidmate toe te rus met oog op die regte besluitneming ten opsigte van onderwys aangeleenthede (9.5). Die behartiging van die herderlike sorg (9.6) veral in die vorm van huisbesoek saam met kerkraadslede kan ook 'n bydrae lewer dat lidmate op hoogte gehou word rondom hulle verantwoordelikheid ten opsigte van die opvoeding van hulle kinders.

7.3 Die diens deur kerklike vergaderinge aan die kerk en die koninkryk

Ons lees in Hand. 6 dat die twaalf apostels gesamentlik optree en al die gelowiges byeenroep met die doel om sewe diakens aan te wys en die diens van barmhartigheid in die gemeente aan die sewe op te dra. Benewens die vergadering in die plaaslike gemeente meld die Skrif ook die byeenkomste van persone uit ander gemeentes wat moes beraadslag en besluite neem oor sake van gemeenskaplike belang. Handeling 15 meld 'n vergadering in Jerusalem waar Paulus, Barnabas en ander afgevaardigdes uit Anthiochë met die apostels en ouderlinge van Jerusalem byeenkom, om te beraadslag oor die eis van die Judaïste dat Christene uit die heidendom hulle moet laat besny. Volgens Hand 20:17 laat Paulus 'n boodskap na Efese toe stuur "...om die ouderlinge van die gemeente te laat roep" en in vers 28 sê hy aan hulle: "Pas julle self op en die hele kudde wat die Heilige Gees onder julle sorg gestel het. Soos wagters 'n kudde versorg, so moet julle die gemeente van God versorg wat Hy vir Hom verkry het deur die bloed van sy eie Seun." 2 Kor 8:1, 4, 9 – 19 in vergelyking met Rom 15:26 dui ook op 'n gemeenskaplike besluit van kerke met die oog op 'n gesamentlike onderneming.

Hierdie verwysings hou nie 'n kerkraad of 'n ringsvergadering aan ons voor soos dit tans in die Nederduitse Gereformeerde Kerk bekend is nie. Dit meld egter wel dat die ampte of dienste in die Kerk, as individue en ook as liggame, nie los van mekaar kan optree nie, maar dat hulle 'n byeenkoms vorm en dat meer gemeentes, deur hulle afgevaardigdes, 'n vergadering moet vorm, vanwaar leiding aan die kerk van die Here Jesus gegee kan word. (Coertzen, 1984:12)

Hierdie siening van kerkregering deur 'n vergadering het ook neerslag gevind in, onder andere die Nederlandse Geloofsbelydenis wat bepaal dat daar dienaars of herders moet wees om die Woord van God te preek en die sakramente te bedien; **ook opsieners en diakens, om saam met die herders as Raad van die kerk te wees** en deur hierdie middel die ware godsdiens te onderhou. (Nederlandse Geloofsbelydenis, Art. 30).

Kerkvergaderinge bestaan dus nie vanweë nuttigheidoorwegings of bloot ter wille van die doeltreffende bestuur van die kerk nie, maar ten diepste sit agter die bestaan van kerkvergaderinge, God se reg vir sy kerk.

Die belangrike bydrae van kerklike vergaderinge vir die opvoeding en onderwys van die jeug moet nie onderskat word nie. Die kerk stel sy standpunte en gee riglyne vir die opvoeding en onderwys deur middel van sy kerklike vergaderinge, elkeen na sy eie aard en gesag. Op hierdie manier kom daar 'n wisselwerking tussen die verskillende partye wat betrokke is by die onderwys. Die kerk gee leiding en lewer diens aangaande die onderwys aan sy ouers, onderwysers en ook die staat vanuit die verskillende kerklike vergaderinge. Dit is ook vanuit hierdie vergaderinge wat die inisiatief kom om die gelowiges toe te rus vir hulle dienswerk ook aan die onderwys.

In die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk word die funksie van die kerkvergaderinge omskryf as die **opsig** oor, die **regering** van en die **tug** in die kerk. Kerkvergaderinge kan nie hierdie funksies uitoefen as hulle nie die nodige gesag het nie. Die Kerkorde sê in dié verband: "Hierdie vergaderinge" (dit wil sê kerkraad, ring, sinode en Algemene Sinode), "het, elkeen na sy aard, 'n kerklike gesag deur Christus aan hulle verleen". (Nederduitse Gereformeerde Kerk, Kerkorde, 1986:19; 1990:Art 20:1).

Daar kan geredeneer word dat meerdere vergaderinge hulle gesag verkry uit die ooreenkoms of afspraak tussen die verskillende gemeentes om met mekaar 'n verband te vorm. Hierdie ooreenkoms vind dan neerslag in die kerkorde wat bepaal dat die besluite van meerdere vergaderinge as gevolg van die ooreenkoms bindend is en gesag het. Hierdie standpunt dui op 'n demokratiese siening van die kerk wat beteken dat die kerke wat tot die kerkverband behoort, weer kan besluit om die

meerdere vergaderinge hulle gesag te ontnem. 'n Ander moontlike siening van die oorsprong van meerdere vergaderinge se gesag is dat ander instansies die kerk sy bevoegdheid kan verleen om sekere reëlins te tref. (Coertzen, 1984:13-14).

'n Ander standpunt is dat die beoefening van die reg eintlik die staat se bevoegdheid is en dat die kerk sy gesag om bindende besluite te kan neem, eintlik aan die staat ontleen sodat die staat kontrole kan uitoefen oor die besluite wat die kerk neem. Hierdie siening hou nie rekening met die eie-aard van die kerk en die feit dat die wese en funksie van die kerk geheel andersoortig is as dié van die staat nie (Geldenhuys, 1951). Veral in die oorsig oor die geskiedenis van die verhouding tussen die kerk en die staat en hulle rol in die onderwys is dit noodsaaklik om die eie aard en gesag wat die kerk het in sy vergadering te begryp. (Sien Hoofstuk Drie)

In die Nederduitse Gereformeerde Kerk se kerkorde is die standpunt dat elkeen van die kerkvergaderinge na sy eie aard 'n kerklike gesag het wat deur Christus aan hulle verleen is. Hiermee kom op 'n besondere wyse tot uitdrukking dat Christus die Here en Hoof, die enigste werklike gesagsdraer in Sy Kerk is en Hy oefen Sy gesag uit deur Sy Gees en Woord en die dienste wat Hy in sy Kerk gegee het (Nederduitse Gereformeerde Kerkorde, 1998: Art. 20.1).

Elke kerkvergadering kry volgens **sy eie aard** sy gesag van Christus. Die kerkbegrip hier ter sprake neem nie net die plaaslike gemeente in ag nie, want daar is ook plek vir meerdere vergaderinge elkeen met 'n gesag deur Christus aan hulle verleen. Al die vergaderinge het dieselfde gesag, te wete die gesag van Christus. Die trefwydte van hulle gesag verskil egter volgens die aard van die vergadering (Nederduitse Gereformeerde Kerkorde, 1998:Art. 20.1). Dus 'n kerkraad sal nie met die staat in gesprek gaan oor sake rakende die onderwys nie, maar sal vanuit Algemene Sinodale Verband met die staat skakel.

Implikasies van die beskouing dat kerkvergaderinge 'n gesag het wat deur Christus aan hulle oorgedra is, is dat hulle sekere bindende besluite kan neem wat die onderwys raak en nie maar net administratiewe liggame is wat kennis neem van 'n sekere stand van sake nie, maar 'n bevoegdheid het om binne die raamwerk van hulle funksies op te tree.

Artikel 20 en 21 meld dat elke vergadering sy eie aard en kerklike gesag het en dat die vergaderinge sake soos die onderwys behandel vanuit 'n kerklike perspektief in die lig van die Woord van God en op 'n kerklike wyse. (Nederduitse Gereformeerde Kerkorde, 1998)

Die besluite wat kerklike vergaderinge of hulle gevolmagtigde kommissies byvoorbeeld rakende die onderwys neem is bindend, maar daarvoor kan in appél na 'n meerdere vergadering of die meerdere vergadering se gevolmagtigde kommissie gegaan word. (Artikel 23, Kerkorde Nederduitse Gereformeerde Kerk 1998:9)

Artikel 31 (1998) beskryf die werksaamhede van die ring waar die kerk ook bewyse van Kerkvisitasie navraag kan doen oor onderwys aangeleenthede by gemeentes. Dit is moontlik om gesamentlik 'n getuienis te laat hoor van die verskillende gemeentes ten opsigte van 'n skool in hul ringsgebied. In ringsverband kan leer en aktuele sake, jeugsake en ook ander algemene sake wat binne die ringsgebied aandag vereis soos die onderwys gehanteer word. (Sien ook artikel 35 punt 2 en 4 en artikel 43 oor kerklike beleid 43.1 en kerklike werksaamhede 43.2.2 oor die behartiging van sake soos die onderwys waar eenvormigheid vir die hele kerk noodsaaklik is.)

Die Algemene Sinode mag kommissies benoem om hom van advies te bedien of om besluite en opdragte uit te voer rakende die onderwys. (Artikel 46, 1998)

7.4 Die onderwerping en gehoorsaamheid aan kerklike gesag en die Koninkryk

Gods Woord regeer in die kerk en daaraan ontleen die kerk onder alle omstandighede sy mag om te leer, te regeer en reg te spreek wat dan ook die grens van alle kerklike gesag is. Die kerk het geen eie gesag waarmee hy iets kan beveel wat nie op grond van Gods Woord beveel kan word nie. (Calvyn, Institusie, IV:7, 8, 9, 10, 13).

Onderwerping en gehoorsaamheid kom in die kerk primêr alleen Gods Woord toe en nie in die eerste instansie die ampsdraers of hulle bepalinge nie. Die ampsdraers se

gesag berus daarop dat hulle draers van die Woord is, òf ruimte maak vir die persoonlike regering van Christus deur Sy Woord. Dit is duidelik dat die gesag van die ampsdraers prinsipieel verskillend is van dié van die ouer oor sy kinders. In die kerk is daar geen heersers, en onderdane, vaders en kinders nie. Die gesag in die kerk word nie op 'n juridiese of wettiese wyse uitgeoefen nie, want dit gaan nie om 'n aardse gesagsinstansie nie. (Calvyn, Institusie, IV:11:7-9; Sadler, 1989:137; Versteeg, 1985:28). Die Kerklike belydenis en orde gaan egter ook altyd oor hulle verstaan van die Woord – daarom is dit in beginsel altyd aan hersiening onderworpe.

Indien kerkregering diens aan die Gods Woord is, bestaan die gevaar steeds dat ampsdraers in plaas van diens aan die Woord en in onderworpenheid aan die Woord, oorgaan om heerskappy oor die Woord te voer. Daar moet dus kontrole ook in sy getuienistaak in die Koninkryk uitgeoefen word dat Gods Woord nooit verwaarloos word nie. Hierdie kontrole geskied deur die diens in die kerk nooit aan 'n persoon alleen toevertrou word nie, maar aan verskeie ampsdraers in gemeenskap met mekaar, met die gevolg dat hulle mekaar vanuit die Woord kontroleer. Ook word daarvoor ruimte gemaak deurdat alle lidmate van die gemeente voortdurend daartoe geroepe is om op die maatstaf van Gods Woord by die ampsdraers aan te dring en hulle dan daaraan te onderwerp. Tussen die ampsdraers en die gemeentelide en tussen die ampsdraers en Christus is die lewende Woord van God voortdurend 'n kritiese instansie. So is daar ruimte vir die persoonlike heerskappy van Christus deur Sy Woord en kan alle menseheerskappy uit die kerk geweier word. (Calvyn, Institusie, IV:6:6; 9:2; 12)

Die gesag van die kerk vanuit die Woord geld primêr vir sy lidmate alhoewel dit ook getuigend tot die wêreld spreek vanuit die Woord. (Sien 2.1 oor die Koninkryk). Kerklike vergaderinge spreek met Woordgesag tot die samelewing soos byvoorbeeld die staat en die onderwys. Die kerk getuig oor die onderwys as 'n stelsel deur middel van sy kerkvergaderinge.

'n Kerkvergadering se gesag is kerklike gesag wat hom onderskei van ander soorte gesag in die samelewing soos die staat se gesag oor sy onderdane of ouers se gesag oor hulle kinders. Dat die kerkvergaderinge se gesag kerklik is, beteken dat kerkvergaderinge hul omvattende funksie van opsig, regering en tug uitoefen binne

die grense van die kerk met sy besondere wese en funksie. Hierdie gesag is wel bindend, maar nie onfeilbaar nie en daarom behoort 'n kerkvergadering altyd gereed te wees om 'n saak in herooring te neem in die lig van die Woord. (Coertzen, 1984:15).

'n Goeie voorbeeld van hoe die kerk bereid moet wees om hul verstaan van die Woord te herooring is in die praktiese verstaan van die Nederlandse Geloofsbelydenis Art 36 in 'n multi-religieuse samelewing.

In die gesprek oor "Vryheid van Godsdiens" en die rol van die staat kan dit wees dat kerke in die verlede en vandag nog kan verstaan dat die staat verplig word om die Christelike godsdiens te beskerm, selfs met die swaard. Die Artikel lui: "En dit is nie alleen die owerheid se taak om aan die staatsbestuur aandag te gee en daarvoor te waak nie, maar ook om die heilige Woordbediening te beskerm, om sodoende alle afgodery en valse godsdiens teen te gaan en uit te roei, die ryk van die antichris te vernietig en die koninkryk van Jesus Christus te bevorder, die Woord van die evangelie orals te laat verkondig, sodat God deur elkeen geëer en gedien word soos Hy in sy Woord beveel".

Die vraag is of die staat hieraan moet gehoor gee en homself moet onderwerp aan die "gesag" van die kerk. Toegepas op die onderwys kan gevra word of die staat volgens die Woord alleen die regte van Christelike godsdiens in skole of net die belange van een kerk moet verdedig.

Coertzen toon aan in 'n voordrag "Freedom of Religion and religious education in a pluralistic society (NGTT – Maart – Junie 2002) dat die gereformeerde kerke lankal reeds worstel met die bedoeling van die Nederlandse Geloofsbelydenis, Art 36.

Calvyn het 'n teokratiese visie op die kerk en die staat. (Van't Spijker, W, 1990. De Kerk bij; Calvin: Theocratic, In: Van't Spijker, W Balke, W, Exalto, K en van Drie, L (reds) 1990, De Kerk, Wezen, weg en werk van de kerk maar reformatorische opvatting Uitgewerj De Groot Goudriaan, Kampen, 158). Volgens hom bestaan kerk en staat afsonderlik, maar is hulle tog sterk aangewese op mekaar.

Calvyn verwag van die staat om die kerk met sy dogma te beskerm en so 'n gesonde samelewing te waarborg. (Calvyn, Institusie, 4:20:2). Die standpunt van Calvyn het 'n spanning gebring in die verhouding kerk en staat. Aan die eenkant was dit 'n duidelike onderskeiding tussen kerk en staat maar aan die anderkant word die staat verantwoordelik gemaak om hom te skaar by die een ware godsdiens (Coertzen, 2001:4)

Hierdie denke het die gereformeerde tradisie op verskillende maniere beïnvloed. (Little, D. 1992, Reformed faith and religious liberty, In: McKim, D.K. 1992, Major Themes in the Reformed tradition: 196 – 213).

Enersyds is daar 'n keuse vir die siening van 'n teokratiese staat (sien Coetzee, Die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika en die verhouding tot die owerheid – Voordrag Stellenbosch, 2001 NGTT – Maart – Junie 2002)) of andersyds is die keuse gemaak vir 'n duidelike skeiding tussen staat en kerk binne die grense van die staat se gesag naamlik om "Vryheid van Godsdiens" vir die kerk te waarborg. (Sien Coertzen, 2001:5-8).

Dit blyk uit voorafgaande bespreking dat die wese van gesag soos dit tot uitdrukking kom in die kerk en staat kan verskil. Dit loop saam met die siening van wat die rol van elke samelewingsverband soos die staat en kerk, binne die Koninkryk van God moet wees.

In die lig van die problematiek hoe om die Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 36 veral in 'n multi-religieuse samelewing te verstaan, is dit duidelik dat die staat nie "Vryheid van Godsdiens" kan waarborg vir 'n spesifieke kerk alleen nie. Die staat het ook 'n verantwoordelikheid ten opsigte van die verskillende kerke en godsdienste binne sy gesagsgebied. Dus kan die staat dit nie onderwerp aan een godsdiens mening en waarborge gee om dit af te dwing op 'n ander godsdiens nie.

Die Kerk kan vanuit Woordgesag van die owerheid verwag om die Koninkryk van God te bevorder in soverre die kerk die ruimte en vryheid het om die Evangelie te verkondig. In die opsig word "die heilige Woordbediening" beskerm (Art 36 Nederlandse Geloofsbelydenis). Sowel Vorster (1997:88) as Vorster (1999:80-82;

2000:122) is van mening dat die huidige Grondwet voldoende ruimte bied vir die uitlewing van Artikel 36 van die Nederlandse Geloofsbelydenis.

“Die moderne demokratiese staat kan feitlik nie anders as om van die skeiding tussen kerk en staat uit te gaan en die vryheid van godsdiens vir alle burgers te waarborg nie. (Jonker, 1974: Bevrydende Waarheid; Die karakter van die gereformeerde belydenis: 86)

Hierdie feit verander nie die verantwoordelikheid van ‘n gereformeerde kerk binne die konteks waar ‘n owerheid “Vryheid van Godsdiens” waarborg vir sy burgers, verskillende kerkdenominasies en godsdiensgroepe om sy oortuiging te konstateer nie, naamlik: Dat die ganse werklikheid, ook die van dié politiek en owerheid moet beoefen word binne die riglyne van die Woord; te bely dat die owerheid, daargestel is deur God en dit die taak het om afgodery en die antichris te vernietig; te bely dat die kerk van die staat beskerming verwag en die koms van God se Koninkryk te verwag. Die kerk bely en verwag van alle gesagsliggame respek vir God se saak of hulle Christene is of nie. (Jonker, 1974:87).

Coertzen (2001:7) toon aan dat die beginsel van “Vryheid van Godsdiens” bogenoemde stelling onderskryf. Belangrik egter is, as die Kerk van die staat verlang om die vryheid te hê om wel bogenoemde te kan bely, hy dit nie net vir homself kan verwag nie, maar ook vir ander godsdiensgroepe. ‘n Gereformeerde Kerk moet verstaan dat die staat dieselfde vryheid moet waarborg vir alle Christelike denominasies en ander godsdiensgroepe onder sy gesag.

Die gesag van die staat en die gesag van die kerk verskil, maar elkeen moet binne sy bevoegdheid kan handel om die onderwerping aan hulle gesag wat God aan hulle toegedeel het, moontlik te maak. (Sien later bespreking oor “interne bevoegdheid”). Ook in die daarstelling van ‘n bepaalde onderwysstelsel het kerk en staat sekere gesagsgrense wat gerespekteer moet word.

Die gesag van die kerk is wel bindend, dit is kerklike gesag wat hom onderskei van ander soorte gesag in die samelewing. Dit is egter nie onfeilbaar nie juis omdat ‘n kerkvergadering altyd gereed moet wees om ‘n saak in herooring te neem in die lig van die Woord.

8. Hoe vind die Presbiteriaal-Sinodale beginsels neerslag in 'n Kerkorde

Hier is veral van belang die rol van die Bybel, belydenisskrifte en die rol wat ander lewensverbande speel. Calvyn sien in sy teologie van meet af 'n positiewe moontlikheid om 'n kerklike orde uit die Heilige Skrif af te lei. (Sien inleiding) Selfstandige kerkregering staan vir hom los van die owerheid, wat beteken dat die kerkreg as eiesoortige reg uit die Skrif na vore kom en dat 'n kerkorganisasie ontwikkel wat sy grondlyne op Skrifaanwysings bou. (Calvyn, Institusie, IV:3:2). In 'n volgende hoofstuk bespreek ons die wordingsgeskiedenis van kerkregering in die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Calvyn se stelling is van belang as hy sê: "Ek aanvaar slegs die menslike verordeninge wat op die gesag van God gebou is en uit die Skrifte afgelei is". (Institusie, IV:10:30:31). Hy bedoel nie dat elke kerkreël of verordening dus direk met 'n teks moet korreleer nie. Uiterlike ordereëls moet daar wees ter wille van die struktuur wat die gemeente van God op aarde moet handhaaf.

Die Bybel gee nie onder alle omstandighede en alle tye 'n bloudruk vir kerkregering en kerkorde nie. Die uitgangspunt vir die Kerkreg is in die Skrif te vinde en die Bybel bly die vernaamste bron vir sodanige beginsels. (Van't Spijker, 1972:2, 9 en Plomp, 1967:8; Bavinck, 1967:353; Bouwman, 1985, 1:324; Smit, 1985:60; Calvyn Institusie, IV: 10:30:31).

'n Ander bron wat 'n kerkorde kan beïnvloed, is die dogmatiese en belydenisoorwegings van die kerk wat 'n rol speel in die bepalinge en beginsels vir die vorming van kerkverband. Die Bybel en die belydenisskrifte is die grondslag van die kerklike samelewing. Die reg van die kerk dra 'n "konfessionele" karakter en die kerkorde adem ook die gees van die belydenisskrifte en die belydenisskrif ontspring uit die Woord. Daar is noue wisselwerking tussen die belydenis van die eksegeet, sy insigte oor God en sy eksegetiese verstaan met die oog op 'n kerkorde waaruit afgelei moet word dat die belydenisskrifte ook gewig dra by die vasstelling van die Kerkorde. (Heyns, 1977:170-175; Nauta, 1971:13; Bronkhorst, 1951:11; Smit, 1985:53; 64-66; Pont, 1981:10, 24; Jonker, 1970:172-173; Van der Linde, 1965).

Die kerk neem kennis van die wetenskaplike werk van ander lewenskringe, maar toets dit altyd aan die Skrif en die belydenisskrifte. Teologie is nie geïsoleerd van ander wetenskappe in hulle siening van die werklikhede soos byvoorbeeld in die opvoeding en die onderwys nie. Daar is in die Kerkorde ook ruimte vir eietydse omstandighede. Die Kerkorde gebruik ook vaktaal van ander dissiplines. Die kosmologie en samelewingsleer speel 'n onmisbare rol in die kerkregtelike vasstelling van die verhouding tussen die kerk en ander kringe in die samelewing soos die onderwys. Die eietydse karakter van die Kerkorde, sy beginsels en die implikasies daarvan word egter altyd getoets aan die beginsels van die Woord en Belydenisskrifte. (Potgieter, 1983:7-8; Jonker, 1974:157; Praamsa, 1946:5; Van der Linde, 1965:31; Spier, 1951:7).

Wat egter vir die kerk belangrik geword het, is om tred te hou met die nuwe begrippe in die ontwikkelingsproses van die oorgangstyd waarbinne Suid-Afrika hom tans bevind. Sedert die koms van die "Grondwet van Suid-Afrika" (1996) en 'n Handves vir Menseregte word die samelewing getransformeer met begrippe wat nie tipies kerk of Bybels is nie. Die kerkorde sal in pas moet kom met hierdie ontwikkelinge en vanuit 'n Bybelse perspektief daaraan inhoud gee. 'n Woord soos "menseregte" kom nie in die Bybel voor nie, tog is die beginsel waaroor dit gaan volop in die Bybel aanwesig. Die implikasie hiervan om "menseregte" ook vanuit die Bybel te verstaan, het 'n direkte invloed op die siening van 'n tipe opvoeding en onderwys waarop 'n gemeenskap dink hy geregtig is.

Dit is waar dat die mens voor God alleen maar voorregte kan hê soos dat hy byvoorbeeld kan lewe, eet, werk of trou. Teenoor mekaar moet hierdie voorregte egter beskerm word, en menseregte is die wyse waarop die deur God verleende voorregte in 'n sondige wêreld beskerm word. (Kerk en Samelewing, 1990:27).

Daar moet dus in die Kerkorde ook ruimte vir eietydse omstandighede wees. Die presibiteriaal-sinodale stelsel van kerkregering is dinamies en pas aan by die eise van sy tyd sonder om sy basiese vertrekpunte prys te gee.

Die begrip "menseregte" behoort beredeneer te word vanuit algemene Bybelse eise soos liefde, geregtigheid, reg vir die weerlose Job 29:12-14. Spr. 29:7, Jes. 58:1-10,

Deut. 10:8, Ps. 17:2; 26:1 en 35. Deut 10:18; Ps 72 ens. Barmhartigheid Ps 37:21, 26, Spr 14:21, Sag. 7:9, Jak. 2:15-17v, 1 Joh 3:18, waarheid Spr. 11:18; Ps 51:8, Rom. 2:2, 2 Kor. 12:6 en nog meer wat hulle aanduiding en tipering deurlopend in die Bybel vind. Hier word gedink aan die Tien Gebooie (Ex. 20), die profetiese prediking, Jesus se koninkryketiek (Matt 5 – 7) en die apostoliese vermaning.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in “Kerk en Samelewing” (1990:27) ag die siening van die mens as beeld van God besonder belangrik vir die korrekte verstaan en vervulling van ‘n Bybels verantwoorde beskouing oor “menseregte”. God bedoel dat die mens as sy beelddraer, met sy bepaalde verantwoordelikhede, moontlikhede, opdragte, roepinge en verhoudinge tot die volle verwesenliking van sy menswees en bestemming moet kom. Hierdie moontlikhede en noodsaaklikhede vir ware menswees sou in ‘n afgeleide sin as “menseregte” beskryf kon word, mits verstaan word dat dit nie die mens self, buite God om, is wat op enigiets reg sou hê nie. Die regte van die mens is slegs regte omdat God, selfs ná die sondeval, aan die mens sy reg skenk en beskerm. (Kerk en Samelewing, 1990:27)

Die Bybel voorsien ons nie van ‘n uitgewerkte menseregtemodel nie. Tog kan ons aan die hand van die onderskeie verhoudinge waarin die mens staan en die opdragte en roeping wat hy van God ontvang het, enkele noodsaaklike regte aflei waarmee telkens bepaalde pligte saamhang. Dit moet egter duidelik verstaan word dat elke mensereg deur die wil van God begrens word. (Du Toit 1996:97 – 104 Antwoorde op eietydse vrae.)

Wat die mens in sy **geskapenheid** betref, gaan dit om die reg

- op ‘n volle menslike bestaan: op lewe, voedsel, kleding en beskerming.

Wat sy **godsdiensoefening** betref, gaan dit om sy reg

- op vryheid van godsdiensoefening, geloof en aanbidding.

Wat sy **medemenslike verhoudinge** betref, gaan dit, onder meer om die reg

- om ‘n huwelik te sluit
- op ‘n gesinslewe en kinders

- op opvoeding, onderwys en opleiding
- op sosiale verband en groepsidentiteit
- op politieke inspraak, deelname en bedrywigheede,
- op vrye toegang tot die gereg, 'n billike verhoor en 'n menswaardige hantering in die regsprosesse,
- op vryheid van beweging en spraak

Wat sy **kultuur- en arbeidsopdrag** betref, gaan dit om die reg

- op vrye assosiasie en deelname aan kulturele en arbeidsverbande,
- op die vrug van sy arbeid, onder meer in die vorm van 'n billike vergoeding,
- op 'n billike sosio-ekonomiese bestel. (Kerk en Samelewing, 1990:28)

Die begrip "Menseregte" en die Kerkorde, menseregte en die Kerk en kerkreg bied binne die raamwerk van 'n nuwe grondwetlike bedeling in Suid-Afrika 'n besondere uitdaging vir die Kerk om opnuut vanuit die Woord sy roeping te verstaan en te verwoord teenoor die onderwys ook omdat die onderwys deel is van God se Koninkryk.

9. Bevindinge en Gevolgtrekking ten opsigte van die onderwys

Dié oorsig van Gereformeerde kerkregtelike grondslae stel belangrike uitgangspunte wat vir die standpunt van die kerk oor die onderwys van belang is:

Grondslag 1

Die Koninkryk van God is 'n allesomvattende saak waarbinne daar oor die Kerk, en in dié geval die verhouding tussen kerk en onderwys, besin moet word.

- 1.1 Die Kerk is deel van God se Koninkryk en sy unieke en primêre diens is woordverkondiging aan die Koninkryk wat alle samelewingsverbande insluit, ook die staat en die onderwys
- 1.2 Die Kerk as 'n samelewingsverband kan met ander samelewingsverbande soos die staat en die onderwys in gesprek tree oor opvoedkundige sake

- 1.3 Die Kerk onderwerp homself aan die staat in soverre die Woord dit toelaat. (Reg tot verset)
- 1.4 Die Kerk verwag beskerming van die staat om in "Vryheid te kan aanbid".
- 1.5 Die Kerk aanvaar sy roeping om waardes te help vestig in die samelewing.
- 1.6 Die Kerk besef dat een gemeenskap in die samelewing van Suid-Afrika nie sy godsdienstige oortuiging op 'n ander kan afdwing nie. 'n Godsdienst beskerm sy eie reg tot godsdienstvryheid deur aan ander die reg te gee om anders te glo as wat hyself doen (Serfontein, 1998:72).
- 1.7 Die Kerk aanvaar die skeiding tussen die kerk en die staat. Daar moet egter samewerking wees veral in sake van gemeenskaplike belang soos die onderwys.

Grondslag 2

Die Kerk is 'n unieke gemeenskap of vergadering van gelowiges met 'n unieke regsorde waarbinne kerk en onderwys verstaan moet word.

- 2.1 Die Kerk is die uitverkore volk van God en funksioneer as 'n liggaam met gawes en dienste soos ampte en kerklike vergaderinge wat implikasies inhou vir die onderwys.
- 2.2 Die Kerk funksioneer onafhanklik van ander samelewingsverbande en is deur Christus met dienende gesag toegerus vir sy getuienistaak teenoor die onderwys.
- 2.3 Die Kerk maak sy aansprake ten opsigte van die onderwys vanuit kerklike vergaderings bekend en laat dit oordra deur individue of kommissies wat deur die vergadering aangewys is.
- 2.4 Om deel te wees van die Kerk is 'n vrywillige wilsdaad van gelowiges in gehoorsaamheid aan Gods wil. Niemand word gedwing om belydenis van geloof af te lê nie. Dit plaas die lidmaat wat betrokke is by die onderwys onder die verpligting om te hou by die leer en die lewe van die Kerk. (Belydenis van geloof/Doopgelofte).
- 2.5 Ouers se kinders wat op skool is, sal in die lig van die doopgelofte daarop bedag moet wees dat die opvoedingsprosesse nie strydig is met dit wat die Kerk leer nie. Die Kerk het 'n dienende en ondersteunende rol om vanuit die Woord die ouers te begelei in die opvoeding van hulle kinders.

Grondslag 3

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk het in sy oorsprong en voortbestaan nog altyd vir Jesus Christus as die enigste Hoof daarvan erken, wat heers deur Woord Gees en dienste.

- 3.1 Jesus Christus is die enigste en soewereine Here van die Kerk en Koninkryk wat die onderwys en die staat insluit.
- 3.2 Die Kerk word alleen deur Christus regeer. Die Kerk maak gebruik van dienste soos woordverkondiging en die gawes van die ampte en kerklike vergaderinge om sy lidmate toe te rus en te skakel met die owerheid of onderwys oor opvoedkundige sake.
- 3.3 Kerklike vergaderinge elkeen na sy eie aard verkry hul gesag van Jesus Christus alleen.

Grondslag 4

Die Skrifgegewe indikatief en imperatief van 'n kerklike orde word aanvaar. Dit is 'n orde wat deur Christus gegee is, en telkens verwesenlik moet word, ook in die kerk se verhouding met die onderwys.

- 4.1 Die Kerk moet homself in sy hele lewe onderhorig aan die Heilige Skrif stel ook wat betref sake van die onderwys.
- 4.2 Die Woord het implikasies vir die Kerk maar ook vir ander samelewingsverbande in God se Koninkryk soos die onderwys en die staat.
- 4.3 Die Kerk moet erken dat die laaste woord oor opvoeding en onderwys vanuit die Woord nie gespreek is nie. Sy standpunte oor die onderwys moet voortdurend in die lig van die Skrif ondersoek en aan sy lidmate oorgedra word.
- 4.4 Die gesag waarmee die Kerk oor onderwysaangeleenthede spreek, ontleen hy vanuit die Bybel.
- 4.5 Die standpunte van die Kerk rakende die onderwys behoort vanuit die Skrif gekontroleer te kan word.
- 4.6 Waardes, beginsels, 'n etos het krag as dit beoefen word in verbondenheid met Jesus Christus. (Johannes 15:1 – 6)

- 4.7 Uitsprake vanuit die Woord is nie afdwingbaar op die onderwys nie, maar spreek die gewete aan. Omdat al die samelewingskringe deel vorm van God se Koninkryk, en omdat die Kerk geroepe is om die Woord te verkondig in die Koninkryk, moet die opvoeding en die onderwys gehoorsaam wees aan die opdragte vanuit die Woord.

Grondslag 5

Kerkregering en kerkreg het die opbou, begeleiding, diens en pastorale ondersteuning van die gemeente/kerk ten doel, en dit is belangrik om dit ook in die verhouding tussen kerk en onderwys raak te sien.

- 5.1 Die Kerk kom sigbaar (georganiseerd) tot uitdrukking op plaaslike vlak en binne 'n kerkverband met kerklike vergaderinge vir wie Christus alles gee wat nodig is vir die Kerk se bewaring en vir die uitvoering van sy roeping in die wêreld ook teenoor die onderwys.
- 5.2 Die dienste soos die ampte en kerklike vergaderinge dra 'n gesamentlike verantwoordelikheid. Geen hiërargie of beperking van die regte en verantwoordelikhede wat Christus aan die ampte gee, mag toegelaat word nie.
- 5.3 Die Kerk rus sy lidmate deur middel van die ampte toe vir hulle dienswerk in die gemeente asook vir hulle getuienis teenoor die wêreld wat opvoeding en onderwys insluit.
- 5.4 Die Kerk in sy plaaslike gestalte sowel as in sy breër verband kan uitsprake maak rondom sake in die onderwys. (elkeen na sy eie aard)

HOOFSTUK DRIE

'n Historiese-kerkregtelike en vergelykende ondersoek van die Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998)

1. **'n Historiese ondersoek van kerkordes voor 1652 wat as bronne gedien
het vir Artikel 67 van die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde
Kerk (1998)**

1.1 Inleiding

Die vraagstuk van die gereformeerde kerke se bemoeienis met die onderwys kan teruggevoer word na die tyd van die Hervorming. Die Rooms-Katolieke Kerk het in die sestiende eeu maar min gedoen vir die opvoeding van die breë bevolking. Slegs diegene wat geoormerk is as geestelike leiers in die samelewing het onderrig in die Latynse skole van die kerk ontvang (Malherbe, 1927:256; Badenhorst, 1955:12).

Calvyn staan krities teenoor die onderwys in die Roomse skole en hy beywer hom daarvoor dat nie net seuns nie, maar ook dogters onderwys moes ontvang (Artikel 47 van die Kerkorde van Genève 1541, 1561). Calvyn neem die leiding met die opstel van die eerste kerkorde vir die Geneefse gemeente nadat hy in 1541 vir die tweede keer in Genève aangekom het. Die Geneefse Kerkorde van 1541 en 1561 verskil nie wesenlik van mekaar nie. Laasgenoemde is slegs 'n uitbreiding met geringe wysigings. Artikels van die 1561 Geneefse Kerkorde wat op onderwys betrekking het, is sonder enige wysigings uit die Orde van 1541 oorgeneem, nl 40, 43, 47, 69, 72, 77, 79, 141, 143, en 145-147. Die noue band tussen die kerk en die opvoeding, soos weerspieël in die Kerkorde van Genève is die gevolg van Calvyn se beskouing dat alles sentreer om die vraag hoe God tot Sy reg kan kom. "Calvyn gee aan ons geen pedagogiek nie, maar dit is duidelik uit die vrae in verband met die opvoeding en onderrig, dat die beginsel dat alles in die diens van God moet staan sy benadering sou oorheers" (De Villiers, 1957, 109).

Die *Ordonnances Ecclesiastiques* 1561 bevat 'n hele paar artikels wat die kerk se roeping ten opsigte van die jeug op daardie tydstip vertolk. Die taak van die doktore

moes volgens Artikel 43 wees om die gelowiges te onderrig in die “heilige” leer. Hulle moes ook hulp en instrumente wees om “die saad van die toekoms te bewaar, sodat die kerk nie ontvolk vanweë die foute van die herders en leraars nie”. (Pont, 1981 : 29)

1.2 Kerkorde van Genève: Ordonnances Ecclesiastiques 1561

Die Kerkorde van Genève 1561 waarin die beginsels van die presbiteriaal-sinodale regering vervat is, is een van die belangrike kerkordes van die sestiende eeu. (Pont 1981:2 en Haitjema, 1951:18) Gegrand op Bybelse voorskrifte, en opgestel met inagneming van die destydse gebruike het die Kerkorde wyd byval gevind. Ten opsigte van die onderwys is daar artikels wat spesifiek oor kategetiese onderrig handel.

Die eerste Artikel noem dat die Kerkorde noodsaaklik is om te verseker “...dat die jeug in die toekoms getrou onderrig sal word”. In Artikel 40 word voorskrifte oor die “onderrig” gegee... “dit sluit die leer van die heilige Skrif en die getroue onderrig in die kategismus elke Sondag twaalfuur vir al die kinders in”. Artikel 141 bepaal dat alle burgers en inwoners hulle kinders op ‘n Sondagmiddag na die kategismusonderrig moet bring of stuur, veral vaders is spesifiek die opdrag gegee in Artikel 145. Artikel 146 beklemtoon die belangrikheid van die “onderrig” met ‘n waarskuwende woord... “Diegene wat nie hieraan gehoor gee nie, moet voor die Raad van ouderlinge verskyn, en as hulle nie die goeie raad wil volg nie, moet dit aan die Raad vermeld word”. Van die Raad is verwag om sy verantwoordelikheid ten opsigte van kategismusonderrig na te kom, en te verseker dat die bepaling nagekom word (Artikel 147). Volgens die kerkorde het die kerk en ouers dus medeverantwoordelikheid geneem ten opsigte van die kategismusonderrig.

Die kerkorde meld ook die kerk se rol in die voorsiening van onderwysgeriewe. Artikel 45 verwys na die voorsiening van “‘n gymnasium” vir die onderrig in tale en “geesteswetenskappe,” omdat dit nodig is om op hierdie manier te sorg vir die saad van die toekoms”...en...”om nie ‘n leë kerk aan ons kinders na te laat nie” (Artikel 45). Artikel 47 bepaal dat daar net een skool in Genève moes wees, maar terselfdertyd word die dogters in ‘n aparte skool in Genève onderrig.

Hoewel die roeping van die kerk ten opsigte van die onderwys nie in een artikel in hierdie vroeë Kerkorde saamgevat is nie, is daar reeds belangrike beginsels waarneembaar, te wete

- die kerk het 'n roeping ten opsigte van die jeug (Art 1);
- die stigting van skole wat 'n gereformeerde gees adem, moet aangemoedig word (Art 47);
- geskikte leerkragte moet aangestel word (Art 66).

1.3 Wezelse Artikels, 1568

Die Wezelse Artikels van 1568 word nie werklik as 'n kerkorde beskou nie. Dit was geen amptelike sinode-vergadering nie, maar slegs leiers van die Nederlandse vlugtelinggemeentes wat vergader het. Die voorwoord tot die Artikels meld dat “deze volgende Articulen, ... ordentlyk hier voor te stellen, op dat die alle met gemeyne toestemminge... tot een salige vrucht der Ghemeynte besegelt en onderhouden mogen worden”. Hierdie aanbevole konsep is eers met die sinode van Emden, in 1571 as 'n geldige orde aanvaar (Pont, 1981:71).

Die Wezelse Artikels is wel deur die Geneefse Ordonnances Ecclesiastiques beïnvloed. So skryf Pont (1981:71) dat veral Artikels 2, 42 en 45 – 48 belangrik vir die jeug se opvoeding is. Artikel 42 stel dit duidelik dat geestelike liedere deur die skoolmeester of 'n voorsanger vir die kinders aangeleer moet word. Artikels 45 en 47 onderstreep die belangrikheid van katekisasie. Volgens dié Artikels moet die ouers en skoolmeester tuis en by die skool voor gaan met kategetiese onderrig. Die onderrig moet nie net verstandkennis, maar ook harts kennis vir die kinders word (Art 47). Artikel 50 bepaal dat die kerklike ampsdraers moet toesien dat ouers “kinderen naar de catechisatie” stuur.

Hoewel die Artikels hoofsaaklik uitsprake oor kategetiese onderrig maak, is die beginsel van kerklike en ouerlike samewerking ten opsigte van die Christelike opvoeding van die kinders reeds sterk in die Wezelse Artikels aanwesig.

1.4 Die Kerkorde van Emden, 1571

Die Emdense sinode kan beskou word as die eerste nasionale sinode van die Nederlandse Kerk, wat die grondslag lê vir die kerkregering van die Nederlandse gemeentes. Die Emdense Kerkorde is een van 'n reeks Nederlandse kerkordes wat gegrond is op Calvinistiese kerkordelike beginsels. So word 'n presbiteriaal-sinodale sisteem uitgewerk wat uiteindelik in die Kerkorde van Dordrecht (1618/1619) 'n bepaalde afsluiting sou vind. Hoewel daar nie by die sinode van Emden 'n formele kerkorde opgestel is nie, is daar 'n reeks besluite in verband met die kerkorde en kerkregering geneem wat later tot 'n kerklike orde saamgevoeg is. (Pont, 1981:93).

Dit is veral die reëlins in verband met die klassikale vergadering wat sekere implikasies vir die onderwys inhou. (Sien Artikel 9 – 13 en 42) Volgens die Emdense Orde moes dié vergadering toesig hou oor die kerkrade. Die voorsitter van die klassis volgens Pont moes aan elke afvaardiging vra:

“of zy Consistoriale samenkomsten in haaren Kerken houden?

of de Kerkelijke straffen in haaren zwang gaat?

of zij eenige stryd hebben met eenige Ketters?

of zij eenige twijfel hebben in eenige hoofstuk de Leere?

of men zorg draagt voor de Armen, en over de Schoolen?

of zij tot regering der Kerken de anderen Dienaren raad en hulpbehoeven, en diergelijke dingen meer.”

Ten opsigte van die meerdere vergaderings is daar te Emden 'n spesiale Aanhangel aan die kerkorde toegevoeg waardeur die werksaamhede van die vergaderings gereël is (Pont, 1981:99). Verslag is van die gemeentes verlang wat ook die situasie van die skole moes insluit. Dit bring mee dat die gereformeerde kerk reeds van die vroegste tye deur sy meerdere vergaderings belang gehad het by die onderwys in plaaslike gemeente-verband. Dit blyk uit die wyse waarop Emden met die klassikale vergadering handel dat hierdie vergadering getrag het om die plaaslike gemeente te ondersteun en te versterk, ook met betrekking tot onderwyssake.

By Wezel is die meeste aandag gegee aan die plaaslike gemeente terwyl by Emden reëlins daargestel is vir die doeltreffende verkondiging van die woord en gewaarsku is teen gebreke wat kan ontstaan. Wezel beklemtoon die kategeese en die noodsaaklikheid van huisgodsdien, wat 'n direkte invloed uitoefen op die opvoeding van die jeug gehad het. Die bydrae van Emden vir die onderwys lê daarin dat dit klem plaas op die daarstelling van die klassis en gepaardgaande dissipline, dit dus in 'n wyer verband besorgdheid en verantwoordelikheid oor die onderwys uitoefen. (Pont, 1981:99, 100)

1.5 Die Kerkorde van Dordrecht, 1578

Die sinode van Dordrecht, 1578 se eerste taak was die hersiening en die nadere bepaling van die werk van die sinode van Emden, 1571. (Pont, 1981:125). Die Artikels wat op die opvoeding en onderwys van die jeug betrekking het is veral Artikels 47, 49, 50 en 51.

Hoofstuk Drie van die Kerkorde handel oor "Die skole" en dit word duidelik dat die kerk van vroeg af reeds belang by die Christelike Opvoeding van die kind het. Artikel 47 stel dit duidelik dat die skole Christelike Kategismus moes onderrig. Die belangrikheid om skole op te rig wat nie alleen die kinders oplei in "spraken en kunsten" nie, maar ook in "Christelike Katechismus onderwezen" staan voorop. Artikel 49 bepaal dat teologiese studente gereeld deur ander bedienaars van die Woord onderrig sal word en dat hulle begelei "geoeven worden" tot bekwaamheid van diens. Die professore moes "de belijdenis des geloofs der Nederlandse kerken onderscrijven" (Artikel 50). In Artikel 51 staan dat "Geen professoren der theologie zullen mogen prediken noch de sakramentum bedienen, dan die tot de dienst des Woords beroepen zijn."

1.6 Die Kerkorde van Middelburg, 1581

Die Kerkorde van Middelburg verskil nie veel van die Kerkorde van Dordrecht (1578) nie, maar dit is 'n kerkorde wat veral verskeie sake soos die onderwys helder toelig.

Geleidelik, vanaf die Emdense sinode, is daar 'n vaste patroon van kerklike handeling deurdat die verskillende vergaderings verskeie ampte skep wat ook 'n uitwerking op die onderwys het. Daar is betreklik min verskille tussen die kerkordelike reëlins van die Emdense sinode (1571) en die Dordtse sinode (1619) rondom onderwyssake.

Enkele momente uit die Middelburgse Kerkorde wat 'n effek het op die Kerk se siening rondom die onderwys, is die eerste hoofstuk wat handel oor die dienste. (Hooijer 1865:183). Hier word beklemtoon dat die amp wesenlik 'n dienswerk is en nie, soos in die Roomse kerk 'n vername posisie nie. In navolging van Calvyn word vier ampte onderskei waaronder die bykomende amp van doctor is (Art 2). 'n Uiteensetting van die inhoud en omvang van die amp word gegee. Hy moet die Heilige Skrif uitleë en die suiwere leer teen kettery verdedig (Art 13). Die indruk word gewek dat die sinode ook ten opsigte van die onderwys 'n reëling probeer tref, want Artikel 12 bepaal dat die professore en onderwysers nie alleen die algemene onderwys behoort te gee nie, maar ook teologie en kategismus moet onderrig. Dus word die ondertekening van die geloofsbelydenis van die professore in die teologie asook van skoolmeesters verwag (Artikel 37) Dit word ook verlang van ander professore aan die universiteit wat nie aan die teologiese fakulteit verbonde is nie (Pont, 1981:147).

Dit is opvallend dat die kerk in Nederland nooit die dienswerk, veral nie die onderwysfunksie van doctor, geformuleer en omskryf het soos in die geval van ander ampte nie. Die rede hiervoor was dat die kerk nooit dieselfde mate van seggenskap oor universiteite gehad het as wat die geval in Genève was nie. Die universiteite, wat owerheidsinstellings was, is deur die owerheid sorgvuldig binne die kader van sy eie sfeer gehou en aan die kerk is dit nie gegun om self beheer oor die teologiese en ander professore uit te oefen nie. (Henderson, 1962:126).

Wat egter belangrik is, is dat die kerk hom ook besig hou met die hoër opvoedkundige inrigtings in sy kerkordes. Hierdie bemoeienis met die universiteite duur voort tot in die twintigste eeu.

1.7 Die Kerkorde van Den Haag, 1586

Hierdie kerkorde is 'n verwerking van die Kerkorde van Middelburg en vorm op sy beurt die basis vir die Kerkorde van Dordrecht 1619. (Hooijer, 1865:270). Dit verskil in geringe mate van die Middelburgse Orde terwyl Artikel 37 wat implikasies inhou vir die onderwys, ietwat gewysig is. Artikel 37 handel oor die handhawing van die kerkleer wat soos voorheen die ondertekening van die Nederlandse Geloofsbelydenis vereis. Middelburg (1581) bepaal dat alle dienaars, ouderlinge, diakens, professore in die teologie en skoolmeesters dit moes onderteken. Die sinode van Den Haag laat egter die ouderlinge en diakens buite rekening. Terselfdertyd kan die skoolmeesters kies of hulle die Geloofsbelydenis of die Heidelbergse Kategismus wil onderteken. Dit was waarskynlik so omdat die Kategismus op 'n paar punte minder streng as die Geloofsbelydenis is. (Pont, 1981:161).

1.8 Die Kerkorde van Dordrecht 1618 – 1619

(Teks van die Kerkorde deur Pont, 1981:176 – 188)

Die nasionale sinode van Dordrecht wat in 1618 – 1619 in opdrag van die Staten-Generaal vergader, is nie primêr byeengeroep ter wille van kerkordelike reëlins nie, maar om die hewige stryd wat in die kerk tussen Remonstrant en Contra-Remonstrant gewoed het, finaal te besleg (Kaajan, 1918). Hoewel die nasionale sinode in hoofsaak byeenkom om 'n leerkwessie te besleg, is dié sinode van belang vanweë die kerkorde wat dit opstel. Die Kerkorde van Den Haag (1586) is slegs bespreek en enkele punte gewysig. Hier is dus nie sprake van 'n nuwe kerkorde nie, maar die voortbou op grondslae en ordes wat reeds aanvaar is.

Belangrike Artikels wat betrekking het op die onderwys is Artikels 18, 21, 23, 53, 54 en 57. Artikel 18 stel dit duidelik dat die "professoren" in die teologie moes "de Heilige Schrifture uit te legen, en de zuivere leer tegen de ketterijen en dolingen voor te staan." Artikel 53 verplig die "professoren" om "de belijdenis des geloofs der Nederlandsche kerken te onderteekenen." Artikel 54 vra ook dat die skoolmeesters "der formulieren" sal onderteken. "Insgelijks zullen ook de schoolmeesters

gehouden zijn, de artikelen als boven, of in de plaats van die, den Christelijken Catechismus te onderteekenen.

Artikel 53 bepaal dat alle predikante, professore in die teologie en selfs professore wat nie tot die teologiese fakulteit behoort nie, die geloofsbelydenis moet onderteken. 'n Ondertekeningformulier is opgestel. Hiermee is die einde van 'n bepaalde ontwikkelingsfunksie bereik volgens Pont. Met die Kerkorde van Wezel (1568) was dit nog voldoende dat die predikant mondelings sy aanvaarding van die belydenis en kategismus verklaar het. By Emden (1571) word ondertekening vereis, maar daar bestaan nog nie 'n spesifieke formulier nie. Die gebruik was dat predikante eenvoudig hulle handtekening plaas onder 'n afskrif van die belydenisskrifte. (Pont, 1981:173). Vir die professore is 'n aparte ondertekeningformulier opgestel wat nie wesenlik verskil het van dié wat deur die predikante onderteken is nie. In die praktyk het dit egter nie so ver gekom dat die teologiese professore asook dié in die ander fakulteite die formulier onderteken het nie. (Pont 1981:175).

Die teologiese professore te Gröningen het die formulier onderteken, maar dié verbonde aan die Universiteite van Leiden, Nijmegen, Hardewijk, Franeker en Utrecht het konsekwent geweier. Die waarskynlike rede was dat die formulier onderwerping aan die provinsiale sinode vereis het, terwyl provinsiale owerhede wat die professore aanstel, dit verbied het. (Joh Jansen, 1952:238).

Dit dui op botsende belange tussen die Kerk en owerheid terwyl dit eweneens blyk dat die kerk se teokratiese opvattinge nie deur die owerheid gedeel is nie. Die situasie ontstaan dus dat teologiese professore wat met die opleiding van predikante gemoeid was, na hulle aanstelling aan die universiteit geen verantwoordelikheid teenoor die kerk verskuldig was nie. Professore wat onderwysers oplei, was nie onderworpe aan die ondertekening van 'n dokument wat hulle verplig het om Christelike onderwys aan te bied nie. Die Kerk kon slegs sy eie lidmate onder sensuur plaas, en was nie in staat om Christelike opvoeding op nie-lidmate af te dwing nie.

Artikel 21 het direk betrekking op die verhouding tussen die kerkraad en die skoolmeesters. "De kerkeraden zullen alomme toezien, dat er goede schoolmeesters zijn, die niet alleen de kinderen leeren lezen, schrijven, spraken en vrije kunsten, maar ook dezelve in de godzaligheid en in den Catechismus onderwijzen." Wanneer die skoolmeesters opgeroep word om die "godzaligheid" en Catechismus te onderwijzen" is dit belangrik om Dordt Artikel 21 te lees teen die agtergrond van Artikel 30 van die Nederduitse Geloofsbelydenis wat die kerkraad aanmoedig om die ware godsdiens te onderhou en oral te versprei. Artikel 29 van die Nederlandse Geloofsbelydenis verwys na die kenmerke van die ware en die valse kerk waarna Artikel 30 volg wat handel oor die regering van die kerk. Die opdrag tot die leer van die "Godzaligheid" van Artikel van Dordt en die Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 30 wat bely dat die kerkraad 'n opdrag het om die "ware godsdiens" te onderhou en ook oral te versprei, hou implikasies in vir die kerk en onderwys verhouding. Artikel 30 van die Nederlandse Geloofsbelydenis lui: Ons glo dat hierdie ware Kerk ooreenkomstig die geestelike bestuurwyse wat ons Here ons in sy Woord geleer het, geregeer moet word. (Dus die "godzaligheid" en die boodskap van die Bybel word geplaas in die hande van die kerk). Daar moet naamlik dienaars of herders wees om die Woord van God te verkondig en die sakramente te bedien; ook ouderlinge en diakens om saam met die herders die kerkraad te vorm. Deur hierdie middel moet hulle sorg dra dat die ware **godsdiens** onderhou en die **ware leer oral versprei** en **die oortreders op geestelike wyse vermaan en in toom gehou word**. (Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 30)

Net soos in Art 21 van Dordt kan die verbindingslyn duidelik gesien word tussen die kerkraad (kerkregering) en hul taak om die ware godsdiens (religie) te onderhou. Daarom dan dat die kerkraad 'n belangrike funksie het om toe te sien volgens Art 21 van Dordt dat die skoolmeesters die kinders nie net alleen leer lees en skrywe nie maar ook moet opvoed in die "godsaligheid" en "kategismus". Insiggewend ook is Artikel 23 van Dordt wat aan die ouderlinge die taak gee om "ook anderen tot de Christelijke religie te vermanen." Volgens Hovius is die herkoms van die woord "Religie" onseker. Dit word meestal afgelei uit "religare" in Latyn, dáár het religie dan die betekenis van "band aan God" of "gemeenskap met God." Hierdie betekenis word reeds gekry by Lactantius in 250 n.C. (1971:74 voetnota 4). Religie gaan vir

Hovius om die totaliteit van die verhouding van die mens tot God en is die wesenlike van menswees (1971:74).

Die Franse Geloofsbelydenis 1559 Art 29 sluit aan by Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 30. Dit lui: Ons glo die kerk moet bestuur word volgens die orde wat ons Here Jesus ingestel het naamlik:

- dat daar herders, ouderlinge en diakens moet wees
- sodat daar suiwer gepreek kan word,
- gebreke herstel en berispe word,
- dat groot en klein gestig word “om net soos die Nederlandse Geloofsbelydenis, deur hierdie middel die ware religie te onderhou.” (Hovius, 1971:73)

Artikel 30 van die Nederlandse Geloofsbelydenis lê die band tussen religie, die ware religie en kerkregering, orde, beleid en bestaanswyse ook wat onderwyssake betref. Hovius wys daarop dat Artikel 30 (Nederlandse Geloofsbelydenis) aantoon dat ware kerkregering is geestelik van aard. Die ware kerk moet volgens die “geestelike politie” wat die Here geleer het geregeer word. (Politie uit Frans dui op die orde, ordereëls, beleid en bestaanswyse van ‘n geloofsgemeenskap – Hovius, 1971:80 – 81)

Dit is binne hierdie konteks wat Artikel 21 van Dordt verstaan moet word. Die kerkraad moes toesien dat die skoolmeesters die kinders opvoed “in de godzaligheid.” Volgens Artikel 30 van die Nederlandse Geloofsbelydenis is kerkregering en “die geestelike bestuurwyse wat ons Here ons in sy Woord geleer het” ‘n middel om die ware religie, die betrokkenheid by God, te onderhou. As die ware religie verlore gaan en tot ‘n valse religie word mede deur ‘n kerkregering wat van die Skrif afwyk en op menslike goëddunke berus dan moet deur middel van die ware, dit is Skriftuurlike kerkregering die ware religie onderhou en bewaar word. (Hovius, 1971:85)

Dit is duidelik wanneer die Dordtse Artikel 21 gelees word teen die agtergrond van die Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 30 dat kerkregering ‘n belang het by die onderwys veral in die lig daarvan dat die ware religie van tyd tot tyd bedreig kan

word deur 'n valse religie ook in skole. Die ware religie behoort volgens Artikel 30 "oral versprei te word" en "oortreders wat die ware religie bedreig moet op 'n geestelike wyse vermaan word." Bogenoemde wys op die belangrikheid wat die kerk het om te waak oor die ware religie (godsaligheid) wat in skole verkondig word en moet optree op 'n kerklike wyse indien die ware religie bedreig word.

Dit is dus deurslaggewend dat die kerkorde artikels wat die Kerk/Onderwys verhouding beskryf ná 1618/1619, verstaan moet word teen die agtergrond van die Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 30.

Die huisbesoek van die ouderlinge is deur Art 23 van die Dordrechtse Kerkorde van 1619 gereël. "Der ouderlingen ambt is ... de bezoeking te doen, naardat de gelegenheid des tijds en der plaatsen, tot stichting der gemeente, zo voor als na het nachtmaal kan lijden, om bijzonder de lidmaten der gemeente te vertroosten en te onderwijzen, en ook anderen tot de Christelijke religie te vermanen". (Pont, 1981:179).

Die Konvent van Wezel (1568) (Art 50) eis aanvanklik dat die ouderling weekliks sy wyk sal besoek, maar dié hoë frekwensie van huisbesoek is by Dordrecht (1619) verander tot voor en na die nagmaal. Die Artikels van Wezel (Art 50) bepaal verder dat ouderlinge moes vasstel of die huisgesin gereeld bid en in die weë van die Here wandel. Hulle moes vermaan, vertroos, versterk en "zijn wijk opwekken, om de kinderen naar de catechisatie te zenden". Die doel van huisbesoek is nie om opsig uit te oefen nie, maar om die gemeente met die evangelie te vertroos en te onderrig.

In hierdie verband meld Bouwman (1970:556):

"De Gerefomeerden hebben van den aanvang af nadruk gelegd op de noodzakelijkheid van het huisbezoek, niet alleen om het Woord Gods aan de huizen tot alle menschen te brengen, maar ook en vooral, opdat de gemeente zich openbare als een heilige gemeente, en die leden zich schikken naar de orde en de tucht. Het ambt dient te waken dat allen wandelen naar het Woord".

So word huisbesoek deel van die gemeentelike lewenspatroon, wat Calvyn reeds ten opsigte van die Geneefse situasie in 1541 reël. Hoewel dit duidelik huisbesoek was

om vas te stel wie almal die nagmaal mag gebruik, word die klem in die Nederlandse Kerkordes veral op vertroosting en onderwysing gelê. (Pont, 1981:212). Huisbesoek word van die ouderling sowel as die predikant vereis – (vgl. Emden, Art 25 en Dordrecht 1578 Art 71). Opvallend word dit vanaf Middelburg (1581) nie meer so eksplisiet ten opsigte van die predikant genoem nie. Tog bly dit deel van sy taak en word huisbesoek deur predikant en ouderling 'n byna onontbeerlike saak vir die opregte verkondiging van die Woord. Dit is interessant dat Artikel 23 meld dat die ouderling ook sy huisbesoek moet uitbrei om “.....anderen tot de Christelijke religie te vermanen”.

Toegepas op die onderwys word die beginsel wat in van die vroegste kerkordes vir huisbesoek van ouderlinge en leraars vasgelê is, 'n kanaal wat die Kerk in staat stel om die lidmate ook in onderwyssake te begelei en voor te gaan. Die belang van die Kerkorde van Dordrecht vir die onderwys is die beklemtoning van geskikte leerkragte, die ondertekening en onderrig van die kategismus en die Kerk se verantwoordelikheid om toesig te hou en te waak oor die godsdiens (godsaligheid) in die onderwys.

Maronier oordeel soos volg oor die werk van die Sinode: “Zie daar wat die Synode in belang van het godsdienstonderwys heft verricht. Wij kunnen niet anders dan toejuigen, dat zij zich zaak heeft aangetrokken”. (Maronier 1881:11:92). Wanneer die praktyk van die Gereformeerdes nagegaan word, is dit opvallend dat hulle soveel erns maak met die onderwys, 'n erns wat ook na Suid-Afrika gebring is tydens die volksplanting.

1.9 Gevolgtrekking

Twaalf elemente word onderskei ten opsigte van die Kerk en Onderwys in die vroeë kerkordes

1. Die Gereformeerde Kerk se bemoeienis met die onderwys kan teruggevoer word na die tyd van die Hervorming.
2. Die Gereformeerde kerke het meerendeels leerstellige kategetiese onderrig gegee. (Kategismusonderrig).

3. Die Kerk en ouers het medeverantwoordelikheid geneem ten opsigte van die onderrig van kategismus.
  4. Die Kerk voorsien in onderwysgeriewe.
  5. Die Kerk het 'n roeping teenoor sy jeug (Art 1, Genève, 1561).
  6. Die stigting van skole wat 'n gereformeerde gees adem, moet aangemoedig word (Art. 47 Genève 1561)
  7. Geskikte leerkragte moet aangestel word (Art 66, Genève, 1561).
  8. Meerdere vergaderinge (klassikale vergaderinge) moes toesig hou oor onderwysgebeure. Verslag is van kerkrade verlang van wat die situasie by skole is.
  9. Skoolmeesters moes die geloofsbelydenis onderteken, ook professore aan die universiteit, alhoewel dit nooit deurgewerk het na Nederland toe nie.
  10. Belangrik is dat ook die Kerk hom bemoei met die hoër opvoedkundige inrigtings.
  11. Onderwysers moes onderneem om die jeug nie net te leer lees en skryf nie, maar ook in die godsdiens op te voed. (Dordt Artikel 21 – godsaligheid en kategismus)
  12. Huisbesoek is gebruik om lidmate in te lig oor onderwyssake. (Veral kategese).
- 2. 'n Histories-kerkregtelike ondersoek van Artikel 67 van die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1652 tot 1998**

2.1 Inleiding – Die periode 1652 – 1824

Kerkregtelike studies toon aan dat die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, beïnvloed is deur die vroeëre kerkordes van die sestiende en die sewentiende eeu. Nauta en andere toon 'n verband aan tussen die *Ordonnances Ecclesiastiques*, (1561) van Calvyn en die Kerkorde van Dordrecht, (1618 - 1619). (Nauta, 1971:20, en Haitjema, 1851:16-23). Verskeie skrywers soos Vorster, "Die Kerkregtelike ontwikkeling van die Kaapse Kerk onder die Kompanje 1652 – 1795". (1956:79v), Kleynhans, "Die Kerkregtelike ontwikkeling van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1795 – 1962" (1974:105v) en Van der Watt, "Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1652 – 1824" (1976:42v) voer sterk bewyse aan wat daarop dui dat die Dordtse Kerkorde vanaf 1652 aan die Kaap gegeld het.

Ook Kleynhans (1974:110, 149 – 150) toon aan dat selfs in die negentiende eeu met De Mist se Kerkorde en die invloed van die Skotse predikante (1820) met hul presbiteriale agtergrond (Coertzen, 1989:24, 25), die Nederduitse Gereformeerde Kerk die gereformeerde beginsels van kerkregering probeer handhaaf het.

Sekere historiese invloede was daar wel, soos Coertzen aandui in sy werk: “Vanaf ‘Genève na die suidpunt van Afrika”. (1989) wat die rol van die staat onder meer beskryf. Ten opsigte van die onderwys is dit die Nederduitse Gereformeerde Kerk wat in die agtiende, negentiende en begin twintigste eeu moes stry om nie deur die staat oorheers te word nie. Deur die geskiedenis heen blyk dit, dat die Kerk in ‘n verhouding met die staat betreffende die onderwys gestaan het. (De Kock, 1975). Die verhouding tussen staat en kerk hou implikasies in vir die onderwys, onder meer die taalkwessie (Afrikaans of Engels, Kleynhans, 1973:246), godsdiens en die liberalisme (Hanekom, 1951:375). Ook die strewe na een kerkverband van die Nederduitse Gereformeerde Kerk hou implikasies in vir die onderwys en beklemtoon die invloed wat die Kerk op die skool gehad het. In die tydperk tussen 1824 en 1862 is daar een sinode. As gevolg van die uitspraak in die Loedolf-saak, 1862 (Van der Watt, 1834 – 1866, 1976:112) ontstaan verskillende provinsiale sinodes: Kaapland (1862); Oranje-Vrystaat (1864); Natal (1865); Transvaal (1866).

Vanaf die beginjare aan die Kaap was daar ‘n strewe na ‘n kerkverband wat ‘n logiese en kerkregtelike uitvloeisel was van die uitbreiding van die Kerk in die geweste. Hoewel die eerste twee gemeentes, naamlik die Kaapstadse gemeente (1665) en die Stellenbosse gemeente (1686), aanvanklik nie ‘n selfstandige kerkverband gevorm het nie, was daar noue skakeling tussen hulle. ‘n Kaapse predikant tree byvoorbeeld as konsulent op by die Stellenbosse gemeente. (Van der Watt, 1976:32 en Vorster, 1981:111).

In hierdie tyd tree die Nederduitse Gereformeerde Kerk in ‘n verhouding met die onderwys deurdadig noulettend oor die leersuiwerheid van die onderwysers gewaak is. Tydens die bewind van die Kompanje is onderwysers gereeld deur die kerkraad geëksamineer. Hulle moes die belydenisskrifte onderteken. Streng toesig is oor ‘n onderwyser se werk gehou terwyl ook teen vreemde beskouinge en dwalinge gewaak is. (Spoelstra, 1906:11:279, 432 en 433).

J.D. Vorster toon aan dat die sieketrooster 'n belangrike en onmisbare funksie aan die Kaap vervul het (1956:105). Gedurende die jare 1652 tot 1665, toe hier nog geen vaste leraar was nie en die Kerk nog nie behoorlik gefunksioneer het nie, het die sieketroosters, veral Wylant en Van der Stael, op loflike wyse die geestelike versorging van die mense van die Kompanjie behartig. By al hulle geestelike werk moes hulle in die aanvangsjare ook die onderwys behartig (Van Troostenburg de Bruijn, 1884:362)

Vorster skryf dat die kerkraad aan die Kaap in die lig van die Dordtse Kerkorde Art 21 meer moes doen, as om net in die onderwys belang te stel. Die Kerkraad moes toesien dat daar skole is, en dat die onderwys op skool Christelik is. (1956:106) Dit is die kerkraad in die Kaap wat in 1666 met sy versoek aan die owerheid met die onderwys van die slawekinders begin het (Du Toit, P.S., 1937:44). Ook die vakonderwys in Suid-Afrika het sy ontstaan aan die kerk te danke (Du Toit, 1937:226).

Tot die jaar 1714, met die vorming van die eerste skoolordonnansie van de Chavonnes, het die kerk die onderwys beheer. In Stellenbosch en in Drakenstein, was dit net soos in die Kaap, die kerk wat in die groot behoefte voorsien het dat die sieketroosters skoolgehou het (Du Toit, 1937:67)

Die jaar 1714 het aangebreek sonder dat 'n algemeen geldende onderwyswet die lig gesien het. Op 21 Augustus 1714 is in 'n langverwagte behoefte voorsien toe die Politieke Raad op inisiatief van de Chavonnes hulle skoolordonnansie uitgevaardig het:

"Ordonnantie van de School ordenning die den Extraordinaris raad van Nederlands Indië en Gouverneur d' edele heer Maurits Pasques de Chavonnes en den Raad van Cabo de Goede Hoop beraamt hebben; waarna den rector en Schoolmeesters in dit Goevernement hun voortaan zullen hebben te reguleeren" (Resolusiën Politieke Raad 1713 – 1715 – 21 Augustus 1714, 9:236 soos aangehaal by Du Toit 1937:86).

Waar hier sprake is van 'n "rector" newens die gewone skoolmeesters, is bedoel die rektor van die pasgestigte Latynse Skool, te wete Lambertus Slicher. Dit was trouens die stigting van hierdie skool wat die deurslag gegee het dat die skoolorde 'n

werklikheid geword het. Die ordonnansie het betrekking gehad op al die skole en was as 'n algemene skoolwet vir die hele land bedoel.

Die inhoud het gelui dat aangesien dit tot die opbou van 'n goeie kolonie en die welsyn van 'n land, belangryk is "dat de jongheit van kintsbeen af wel werde opgevoet ende in de vreesse ende regte kennisse Gods en alle goede konsten en zeeden" onderwys moet word, waartoe veral nodig is dat hulle voorsien moet word "van bequame en God vreesende leermeesters", en dat van hulle geweer moet word "de gene die anders willen leeren, dan in de gereformeerde kerke gepredikt werd", so is bepaal dat in die vervolg "in't houden van schoolen" die volgende punte "exact zullen agtervolgt en g'observeert" werden". (Resolusiën Politieke Raad 1713 – 1715, 21 Augustus 1714, 9:236 soos aangehaal by Du Toit, 1937:87)

Die onderwysers moes toelatingseksamens skryf. Hulle moes die kinders onderrig in die kategismus. Nadat die onderwysers ondersoek is deur gesprekke en bekwaam gevind is moes hulle volgens 'n vasgestelde formulier, die Belydenisskrifte en die Kategismus soos aangeneem deur die Gereformeerde Kerk in Nederland en die verduidelikings op enige artikels aangebring deur die Dordtse Synode in 1619, onderteken. In opdrag van de Chavonnes is ook in 1714 aan die Kaap vir die eerste maal die idêe van 'n "Raad van Skolarche" verwesenlik wat moes waak oor onderwysbelange. 'n Predikant is ook ingesluit om op die raad te dien. (Du Toit, 1937:93)

De Chavonnes se bepalings het tot 'n groot mate ooreengestem met die skoolreëlins wat in Nederland gevolg is. Dit was aan hom te danke dat die Kaap vanaf 1714 van 'n algemeen geldende skoolwet voorsien was.

Du Toit konkludeer: "Wat die ondersoek van onderwysers betref het die Politieke Raad hom sover bekend tydens die jaar 1737 laat lei deur die "Skolarche" en tussen die jare 1743 en 1777 op 'n paar uitsonderinge na deur die Kerkraad. Hierna het die "Skolarche" weer op die voorgrond getree (1937:101). Sedert 1777 het die "Skolarche" sterker na vore getree om aspirant-onderwysers te keur. Hulle kry ook in 1779 bevoegdheid van die Politieke Raad om in die vervolg self bepalings ter verbetering van die skole te mag opstel. Reeds in 1782 het hulle 'n reglement die lig

laat sien wat die Politieke Raad goedgekeur het. Die doel van die reglement was om sekere sake in verband met die onderwys in die Kaap nader te bepaal. Kort hierna het die kerkraad van Stellenbosch die reglement as leidraad geneem wat in beginsel ooreengekom het met de Chavonnes se wet. Die reglement was nooit bedoel om die ordonnansie van 1714 te vervang nie, maar slegs om waar nodig sekere besonderhede aan te vul. (Du Toit, 1937:307)

Du Toit kom tot die slotsom dat wat onderwys beheer aanbetref daar tot aan die einde van die Kompanjie se bewind 'n noue samewerking tussen die Politieke Raad, die Skolarche en die Kerk bestaan het. Die Politieke Raad het egter die beslissende mag gehad. Geen onderwysreglement kon van krag word nie of 'n onderwyser die reg verleen word om onderwys te gee, alvorens die staat (politieke raad) nie sy goedkeuring gegee het nie. Die "Skolarche" en die Kerk kon slegs uitvoering gee aan die werk deur die regering aan hulle opgedra en onderhewig aan staatskontrole. (1937:311)

Met die Britse besetting van die Kaap in 1795 is die amptelike betrekkinge met die Klassis van Amsterdam verbreek, maar in 1803 met die Bataafse bewindsoorname herstel die Kaapse Kerkraad sy korrespondensie met die Klassis van Amsterdam. In hierdie jare (1804) verskyn die Kerkordonnansie van kommissaris-generaal J.A. de Mist. (Kruger, 1966:37). Die Kaap is feitlik 'n provinsie van Nederland en vorm 'n staatkundige eenheid met Nederland. De Mist moes aan die ekonomie en handel, onderwys en godsdiens aandag gee. Die eerste agtien artikels van sy ordonnansie bevat die algemene beginsels vir kerkgenootskappe, terwyl die volgende 24 Artikels die owerheid se voorskrifte verskaf vir die "behoorlik bestuur van kerkgenootskappe".

Die Kerkorde maak ook voorsiening vir die konstituering van 'n Sinode, (Artikels 46 en 50), wat die Kerk op die sinodale weg plaas. De Mist se hervormingsprogram raak die onderwys ingrypend. Die Kerk se beheer oor skole word vervang met die van die staat. Artikel 13 van sy Kerkorde bepaal dat niemand toegelaat sal word om private of openbare godsdiensonderrig binne die volksplanting te gee sonder dat die nodige eksamens afgelê is en die kerkraad van die gemeente die nodige onderwyskwalifikasies van die persoon ontvang het nie. (Vir teks van die De Mist se Kerkorde sien Pont, 1991:178-190). Die openbare skole, so lui Art. 18, behoort nie aan 'n

spesifieke kerkgenootskap nie, maar is kweekplekke vir goeie burgers van die staat, en as sodanig staan hulle onder die onmiddellike toesig en bestuur van die owerheid. Die implikasies hiervan is dat die bestaande gereformeerde staatskole deur neutrale staatskole vervang is. Die leerstellige godsdiensonderwys wat deur die Kerk behartig is, was nie meer moontlik nie. Die skoolkatkisasie wat so belangrik geag is tot op hierdie tydstip, is beëindig. (De Villiers, 1957:174).

Dit was ingrypende hervormings wat dogmatiese godsdiensonderrig uit die skole geweer het. (Malherbe, 1925:63). Die Heidelbergse Kategismus, wat tot op daardie tydstip die leerboek by uitnemendheid was, verloor sy ereplek in die skool en sekulêre onderwys vervang grootliks die kerklik-godsdiensstige onderwys.

Tydens die kort Bataafse bewind kon De Mist se beginsels nie ten volle toegepas word nie, maar die liberale invloed daarvan word tot diep in die negentiende eeu nog gevoel. Nà die tweede Britse besetting (1806) word De Mist se beginsels steeds benut. Graaf Caledon beskou homself in 1809 na aanleiding van De Mist (Art. 1) as die: Director of the "Supreme School Committee". Art.1 bepaal: "De Goewerneur in der tyd is de altyddurende Beschermer en Voorstander, en als zodanig de Opper-Scholarch van het geheele Schoolwezen binnen deze Volksplanting". (Dreyer, 1936:32).

Lord Charles Somerset se verengelsingsbeleid verleen verdere stukrag aan hierdie rigting (Kleynhans, 1993:246). Kerkskole wat nou nie meer betrokke was by die hoër onderwys nie, is deur die instelling van vrye skole aan bande gelê (Malherbe, 1925:63). Dié vrye skole wat geen Hollandse onderrig het nie, het leeggeloop en misluk (Muller, 500 Jaar Suid Afrikaanse Geskiedenis, 1990:132). Maj Collins het vyf jaar voor die koms van Somerset na die Kaap in 1809 verklaar: "Import English teachers and the next generation will be Englishmen". (Malherbe, 1925:57).

Dit is derhalwe begryplik dat die kommissaris-politiek op die sittingsdag van die sinode in 1824 voorstel dat, met die oog op die verspreiding in die Engelse skole, "op het Goevernements drukpers ... van de vertaling van den Heidelbergischen Catechismus....ook een genoegzaam aantal exemplaren gedrukt mogen

worden...(Acta Synodi 1824, 1/1 Kaapstadse Kerkargrief). Somerset se beleid is dus nie net in die Kaapse Sinode gevoel nie, maar ook in die kerkisasieklas.

Die vervreemding tussen skool en kerk wat dus sy beslag in 1804 vind met De Mist se Kerk- en Skoolorde word later deur wetgewing in 1839 en 1865 voortgesit. Hanekom (1951:192 – 218) beweer: "The main difference between this Ordinance and all the preceding ones lies in the fact that the centre of gravity in educational control was no longer religious and ecclesiastical, but dominantly civil and national." (Sien ook Malherbe, 1925:52).

2.2 Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (Kaapland), 1824 - 1862

Die "Algemeen Reglement van 1816" van die Nederduitse Gereformeerde Kerk het 'n betekenisvolle invloed in die opstel van die eerste Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in 1824 (Spoelstra en Kleynhans, in *Studea Historiae Ecclesiasticae*, 1984:50-79) gehad. Na Dordrecht ondergaan die Nederlandse kerkregtelike ontwikkeling 'n verandering ten opsigte van teologiese uitgangspunte en fundamentele sieninge van die kerk wat eweneens, 'n weerklank vind in die Nederduitse Gereformeerde Kerk se kerkregtelike ontwikkeling in die agtiende en negentiende eeu (Pont, 1991:1-25). Aangeleenthede ten opsigte van die onderwys soos dit in die Kerkorde van Dordrecht (1618 en 1619) aangedui is, is behou maar word omvattender uitgespel by wyse van reglemente in die "Algemeen Reglement van 1816". Die Nederduitse Gereformeerde Kerk vind in die formulering van sy Algemeen Reglement (1824) grootliks aansluiting by die "Algemeen Reglement", van 1816 in Nederland, ten opsigte van die onderwys.

Die wyse waarop onderwyssake bepaal is, het drasties verander in die Algemeen Reglement van 1816. Die Kerk se betrokkenheid by die onderwys in Nederland is in die ouer kerkordes in losstaande artikels aangedui, maar is nou in 1816 in die "Algemeen Reglement" met 44 Artikels beskryf.

Artikel 5 bepaal dat slegs handboeke uit die skool van die Hervormde Kerk gebruik of met sy goedkeuring voorsien mag word. In Artikel 25 word die sinode se

verantwoordelikheid duidelik om op doeltreffende wyse die godsdiensonderwys te reël, te bevorder en te verbeter. Met godsdiensonderwys word dan bedoel die onderrig deur bevoegde persone van Bybelse geskiedenis, asook die Christelike geloofs- en sedeleer wat tot lidmaatskap van die Kerk sal lei.

In die histories-kerkregtelike ontwikkelinge van Nederland en Suid-Afrika moet daar rekening gehou word met die gemeenskaplike lyn wat rondom 1816 na vore tree “en wat in baie opsigte” volgens Pont, “verwoestend op die presbiteriaal-sinodale kerkordelike tradisie met sy noue verbintenis aan die belydenisskrif en die Heilige Skrif ingewerk het”. (Pont 1991:191). De Mist se Kerk- en Skoolorde speel eweneens ‘n groot rol in die ontwikkelingslyn van die kerkregtelike geskiedenis.

Die mening bestaan dat die wisselwerking tussen die “Algemeen Reglement van 1816 in Nederland” en die Algemeen Reglement (1924) in Suid-Afrika saam met De Mist se Kerkorde, die Nederduitse Gereformeerde Kerk se kerkordereëlins stroop van die presbiteriaal-sinodale kerkregtelike beginsels soos deur Calvyn voorgestaan. (Spoelstra, 1984:50ev, sien ook Pont, 1991:191 oor “genootskaplike kerk”). Die Kerk toon dan bloot die kenmerke van ‘n vereniging en word meegesleur deur kollegialisme. Hoewel die Nederduitse Gereformeerde Kerk beïnvloed is deur kollegialisme was dit altyd bereid om homself daarvan te suiwer. Van die begin van die Nederduitse Gereformeerde Kerk se geskiedenis was daar sinodale pogings om die Reglement van 1816, wat as basis gedien het, sover moontlik ooreenkomstig die Dordrechtse Kerkorde te wysig. (Kleynhans se respons op Spoelstra, 1984 p. 78). Ook word aangetoon dat die kerkordelike-geskiedenis aansluiting vind by die Kerkorde van Dordrecht 1618 – 1619, en dat die stelsel van Gereformeerde Kerkregering van die begin af in die Nederduitse Gereformeerde Kerk gehandhaaf is. (Die Kerkblad, en Die Kerkbode, 1959: 26 Augustus en 1960:13 – 27 Julie vir Jonker se gesprek met Du Toit).

Vanuit ‘n onderwyshoek is dit ook duidelik dat die riglyne wat die gereformeerde kerk in sy vroeë kerkordes gee, deurgaans sterk na vore tree in die “Algemeen Reglement” van 1824. Dit wat vir die Gereformeerde Kerk in Nederland in die sestiende eeu van belang was, bly steeds van krag in die kerk-ordelike geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk aan die begin van 1824.

Op 19 Junie 1824 rig di. A Faure, J.H. von Manger en J.C. Berrangé 'n versoek tot Lord Charles Somerset vir toestemming om 'n eie sinode te stig. Die goedkeuring verwesenlik 'n lang gekoesterde ideaal: één algemene kerkverband (Van der Watt, 1976:40).

Die Reglement van 1824 dui die belangrike plek aan van die onderwys op die agenda van die eerste sinode. Afdeling vier van die reglement bespreek "godsdiensstig onderwys" in drie dele. Dit behels Artikels 29 tot 43. (Sien Pont, 1991:221 vir die teks van die Reglement. (p. 177 – 178)

Die eerste afdeling bespreek godsdiensonderwys in die algemeen. Artikel 30 bepaal dat slegs handboeke met hul oorsprong in die kerk gebruik mag word, terwyl die Heidelbergse Kategismus en Kort Begrip as fundamentele leerboeke genoem word. In die tweede afdeling, veral Artikels 31, 33, 34 en 35, word vereistes vir onderwysers aangedui. Die aflê van 'n eksamen deur 'n goedgekeurde kerklike kollege en die ondertekening van 'n verklaring waarin die geloofsleer en formuliere van die Kerk aanvaar word, is beklemtoon. Betrokke kerkrade moes ook 'n Akte van admissie aan 'n voornemende onderwyser uitreik.

Die derde afdeling bevat die bepalinge ten opsigte van toesig oor onderwysers. Die hulp en leiding wat leraars moes gee, is genoem. Die onderwys-reglement (1824) toon in bykans al sy artikels ooreenkomste met die "Algemeen Reglement (1816) van Nederland" (Pont, 1991:57). Gedurende die negentiende en twintigste eeu ondergaan dit geringe veranderinge. Dit is opmerklik dat tot 1862, toe die Nederduitse Gereformeerde Kerk in vier sinodes verdeel is, die reglemente slegs redaksionele wysiginge ondergaan het (Vorster, 1979:327 en Hanekom, 1951:375).

Die formaat bly in 1862 dieselfde as in 1824 met die volgende drie afdelings: godsdiensonderwys in die algemeen; vereistes waaraan godsdiensonderwysers moet voldoen; en die toesig oor die godsdiensonderwys. Dit is belangrik om daarop te let dat dieselfde beginsel wat sedert die sestiende eeu in Nederland vir die onderwys gegeld het ook neerslag vind in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

In 1862 konsentreer Artikel 55 van die “Wetten en Bepalingen” op die kategetiese. Gemeentes word verantwoordelik vir die stigting en ondersteuning van Sondagskole sodat godsdienskennis uitgebrei kan word ter bevordering van ‘n geestelike lewe wat die jeug in staat stel om hul geestelike vermoëns en karakter uit te bou. Met Artikel 61 (1862) raak die Kerk betrokke by die oprigting van skole en deur middel van sy kommissies by die aanstelling van bekwame en godvresende onderwysers. Hierdie kommissies (Wes- en Oos-Kaapse) moes die “toestand der scholen” en van “het onderwijs” gereeld onder die Kerk se aandag bring asook die “belangen van het onderwijs” in die algemeen behartig. Die Teologiese Seminarium se beheerliggaam was ‘n kuratorium wat vanuit die geordende leraarskorps professore aangestel het. Die kuratorium het die vakke wat doseer is, asook die lesure vasgestel.

In 1873 is die Kerk se standpunt duideliker geformuleer met Artikel 84: “Het behoort tot der roeping van de Kerk en van hare Besturen in het algemeen, en van den kerkeraad en de gemeenteleden in het bijzonder, het onderwijs der jeugd met allen ernst en ijver in, Christelijken zin te behartigen.” Hierdie samevatting (1873) van die Kerk se standpunt oor die onderwys bly net so behoue in die Kaapse Kerk tot en met die herstel van die kerkverband in 1962.

Die Sinodale Skoolkommissie se opdrag word verfyn met Artikel 85. Die kommissie bestaan uit die superintendente van onderwys wat die belange van die onderwys in die algemeen behartig; toesien na die opleiding van bekwame en godvrugtige onderwysers; aan die oprigting van skole meedoen; die toestand van skole en onderwys onder die Sinode se aandag bring; en die kerk as belanghebbende in die onderwys by die regering verteenwoordig. In 1876 word veral twee opdragte met Artikel 90 (4) bygevoeg. Dit behels toesig oor opleidingsinrigtings vir onderwysers en oor onderwysers self, terwyl die kommissie ook die onderwysers met raad en daad moes bystaan. In 1883 word met Artikel 90 (43) die werksaamhede van die “regeringsinspectoren” wat skoolinspeksies moes doen en dan verslag moes lewer, bygevoeg.

Artikels 109 – 118 (43) van 1890 bevat die bepalinge van “De Normaalschool” wat gemoeid is met onderwysopleiding en onder die bestuur van die Nederduitse Gereformeerde Kerk ressorteer (Art 109(53)).

Die doel van die inrigtings is “de opleiding van Christelike Onderwyzers, sal de vreeze des Heeren de grondslag zijn van al het werk, en het Woord Gods tot regel en richtsnoer verstrekken. Het Godsdienst-onderwijs zal steeds in overeenstemming zijn met de leer der Nederduitsche Gereformeerde Kerk.”

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk van S.A. se “Wetten en Bepalingen” het reg deur die negentiende eeu ‘n raamwerk verskaf vir die kerk om sy belangstelling in die dagskool en die sekulêre onderwys te toon. Die Kerk het vanuit hierdie raamwerk ook onderwyswetgewing van die staat krities beoordeel.

‘n Goeie voorbeeld is dat die meerderheid van leraars in die Kerk verontrus was oor die liberale onderwyswetgewing. “Opvoeding en onderwys in ‘n Christelike sin” word vir ds. J.H. Neethling (1826 – 1904) belangriker in ‘n samelewing “waarin liberaalgesindes suksesvol optree en die kerklike standpunt nie sonder meer deur die staat gehandhaaf word nie.” (Brown, 1987:196).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk het Onderwyswet no. 13 van 1865 met teleurstelling ontvang. Daarvolgens is, op aanbeveling van die Watermeyer-kommissie van 1863, godsdiensonderrig gedurende die gewone skoolure van “under nominal Public Schools” uitgesluit, terwyl die onderwysmedium, nl. Engels verpligtend was. (Greyling, 1946:41; Venter. 1929:26, 60).

Onder diegene wat beswaar gemaak het, was ds. G.W.A van der Lingen (1804 – 1869), predikant van die Paarl. Hy het dit nie teen Engels as taal nie, maar teen die verengelsing van die skool en die uitsluiting van godsdien uit die leerplan. Hy hou vol dat onderwys nie die taak van die staat is nie, maar dié van die kerk (Kitshoff, 1972:117; Du Toit, 1946:84; Malherbe, 1925:5; Scholtz, 1964:66-76; Van der Lingen. 1873:281).

Die Wette en Bepalinge van 1873 bepaal dat: “Het behoort tot de roeping van de Kerk en van hare Besturen in het algemeen, en van den kerkeraad en de gemeenteleden in het bijzonder, het onderwys der jeugd met allen ernst en ijver in christelijken zin te behartigen.” (Wetten en Bepalingen Nederduitse Gereformeerde Kerk (Kaapland), 1873, Art. 84: 46).

Dit was belangrik vir die meeste lidmate en leraars van die Nederduitse Gereformeerde Kerk dat onderwysers uitgesproke Christene moes wees. Buitendien is in 1880 bepaal dat godsdiensonderrig op 'n vasgestelde tyd na skoolure gegee kon word met die inagneming van die gewetensklousule. (Cilliers, 1953:77-79).

Vir professor Hofmeyer was dit 'n goeie reëling. (De Zuid-Afrikaan, 30/08/1879). Met die sluiting van die Teologiese Seminarium in 1879 waarsku hy ook teen kerkskole wat sektariese en kerkistiese neigings toon. Hierdie saak tree weer sterk na vore in die twintigste eeu tydens die Christelike Nasionale Onderwysstryd (Van der Linde, 1983:87).

Professor Brown wys ook daarop dat die gebeure in die negentiende eeu help om die bewussyn te vestig dat die onderwys nie onverbonde is nie en dat onderwyswetgewing van wesenlike belang vir die kerk is. (Brown, 1989:100).

Die Onderwyswet van 1865, wat deur die staat opgestel is, was liberaal georiënteerd en ideologies gemotiveer. Die onderwys moes wetenskaplik onbevange en ontvanklik wees vir nuwe historiese insigte. Ook moes dit die politieke beleid van verengelsing bevorder.

Brown toon ook aan dat Van der Lingen, ds. W.P. de Villiers en S.J. du Toit hulle nie kon versoen nie met die meerderheid in die Nederduitse Gereformeerde Kerk wat probeer het om deur beïnvloeding, die openbare skole Christelik te hou en van Christelike onderwysers te voorsien. (Brown, 1989:100).

Gedurende die twintigste eeu is dit insiggewend dat tot by die "Wette en Bepalings" van 1940 daar nie beduidende sake bygevoeg is ten opsigte van die onderwys nie. Die "Wette en Bepalings" wat vanaf 1928 in Afrikaans weergegee word, behou grotendeels die vorm van die reglemente soos dit aan die einde van die negentiende eeu was. In 1940 word met Artikel 364 die belangrikheid onderstreep dat een van die vernaamste pligte van die kerkraad, godsdiensonderwys is. Dit val op dat vanaf 1862 met die instelling van die Onderwyskommissie deur die sinode van 1862, die

onderwyssake van die dagskole en hoër opvoedkundige inrigtings deur sinodale strukture hanteer is en dat dit voortgesit is in die twintigste eeu.

Die plaaslike gemeentes het reeds aan die begin van die negentiende eeu met die Kerkorde van De Mist en die verengelsingsbeleid daarna, al hoe meer op die agtergrond verdwyn terwyl die sinodale strukture die saak van die onderwys bedryf het.

Die Reglement ten opsigte van die onderwys het veral oor die pligte van die meerdere vergadering gehandel. Dit is 'n leemte dat die reglement en die omvattende kerkordes wat vanaf 1824 verskyn in gebreke bly om ook riglyne vir die plaaslike Kerk daar te stel oor hoe hulle plaaslik moet skakel met die onderwys. Die beginsel dat kerkrade en die gemeentede in die besonder die onderwys met alle erns en ywer in 'n Christelike sin moet behartig, is deurgaans deur die vroegste kerkordes van die Kerk gestel.

Die "Wette en Bepalings" aan die begin van die twintigste eeu rakende die onderwys bly in 'n groot mate dieselfde in formulering tot met die totstandkoming van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1962).

Die negentiende eeu was getuie van die Eerste Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in 1824. Die Sinode was in staat om 'n duidelike getuie te lewer oor opvoeding en onderwys. Ongelukkig kom die Kerkverband in die loop van die eeu in die gedrang. In 1862 is die kerkverband van die Nederduitse Gereformeerde Kerk wat in 1824 ontstaan, deur 'n hofbeslissing verbreek. (Loedolfsaak- Van der Watt, 1976:112). Dit was 'n belangrike oomblik in die Kerk se geskiedenis, wat deel is van 'n lang verhaal waarin die kerklike verbreiding en juridiese verlede van Suid-Afrika ineengewef is en wat noodwendig 'n invloed sou hê op die onderwys.

2.3 Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, Oranje Vrystaat, 1864 – 1962

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in die Oranje Vrystaat verskil op enkele punte van die Kerkorde in Kaapland wat betref onderwyssake. Die Vrystaatse Kerk stel dit duidelik in sy Kerkordes sedert 1881 dat hy 'n roeping het om skole te stig. "Het behoort tot de roeping der Kerk, vooral van het Gemeentelijk Bestuur, den Kerkeraad, om zich met ernst en ijver toe te leggen, zoo op de Dorpen als in de Wijken, Scholen voor Jonges en ook voor Meisjes te stichten." (Art. 194). Opvallend is die betrokkenheid van die plaaslike gemeente. Grey-kollege in Bloemfontein is deur kerklike inisiatiewe gestig en tot 'n groot mate kom die finansiële steun ook vanuit die Kerk. Die Kerk het dus in sy geskiedenis voorbeelde waar self oorgegaan is om skole te stig.

Soos in die Kaap word die belangrikheid van bekwame onderwysers (Art 192:1881) en die onderwys wat in 'n "Christelijken zin worden gehouden" (Art 190:1881) opgeneem in hul kerkorde. 'n Oproep word gedoen in Art 193 dat ter wille van die "gezond en degelijk Onderwijs in de Gemeenten"... "de Leden der Kerk zijn zedelijk en maatschappelijk verplicht, dit deel des werks met ruime geldelijke bijdragen te ondersteunen". Die Kerk roep dus sy lede op om finansiële bydraes vir die onderwys te maak. Ook word volgens Artikels 195 en 392 kollekte opgeneem om voorsiening te maak vir "Arme Kinderen voor hun onderwijs".

'n Ander betekenisvolle ontwikkeling in die Oranje-Vrystaat (1881) is die byvoeging van Art. 191 wat die onderwys se doel formuleer as die instrument om die Woord te bedien, die verstand in die algemeen te verlig en om jongmense te vorm, kundigheid te kweek en hulle waardige lede van die Kerk asook burgers van die maatskappy te maak. Die Kerk het dus dit ten doel gestel dat skole kweekplekke moes wees waar jongmense opgevoed moes word vanuit die Woord en as goeie burgers die maatskappy moes dien wat ook deel van God se Koninkryk is. Nà 1925 is dit opmerklik dat die Kerkorde nie meer vereis dat die Kerk 'n roeping het om skole te stig nie (Sien Artikels 192:1925 en Artikel 185:1937).

Die gedagte van Artikel 19 (1881 en 1882) dat die kerkraad en die gemeentes in die besonder moes toesien dat die onderwys vanuit 'n Christelike standpunt moet plaasvind ten einde kundige en waardige lede van die kerk, en burgers van die staat te wees, word egter konsekwent tot in 1962 gestel. (Artikels 167, 168 en 169:1956)

Die belangrike klemverskuiwings van die Vrystaatse Nederduitse Gereformeerde Kerk weg van dié van die Kaapse Nederduitse Gereformeerde Kerk is die beklemtoning in die kerkorde dat die skool 'n kweekplek vir goeie lede van die Kerk en burgers van die staat moet wees, asook kollekte en finansiële steun vir die oprigting van skole en onderwys in die algemeen. Die bystand wat die Kerk deur plaaslike gemeentes gee aan minderbevoorregte kinders wat nie onderwys kan bekostig nie, is 'n verdere verskil. (Artikel 195, 392 (1981) en Artikels 167, 168 en 169 (1956))

2.4 Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, Natal, 1865 – 1962

Die kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Natal kom feitlik ooreen met dié van die Kaap, terwyl elemente van die Vrystaatse Nederduitse Gereformeerde Kerk aanwesig is.

Interessant is die beklemtoning in Natal dat die leraar moet “sorg dra vir die Godsdienstige en Burgerlike Onderwys van die Jeug deur die oprigting en instandhouding – op die dorp sowel as op die platteland van Dag- en Sondagskole en die stigting van “Kristelike Verenigings.” (Art 71:34 en Art 23:12, 1931). Die onderwyskommissie soos die van die Kaap speel 'n prominente rol deur die sinode op hoogte te hou van onderwyssake en te waak oor die Christelike onderwys (Art, 80:71, 954). Die gedagte om die “Onderwys van die Jeug met alle erns en ywer volgens die beginsels van Gods Woord te behartig... en die vorming van kundige en waardige lede van die Kerk en burgers van die staat” word net soos by die Vrystaat, konsekwent gestel tot 1962. (Art, 191:189, 190, 1951; Sien ook 1954:Artikel 80).

2.5 Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, Transvaal, 1866 – 1962

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Transvaal lui tot 1912: "Het wordt den Kerkeraad opgedragen zoo veel mogelijk toe te zien, dat de opvoeding der jeugd behoorlijk behartigd wordt in de Gemeente, en dat daartoe geschikte onderwijzers worden aangesteld". (Art. 146:42).

In 1916 word by die gedagte van die behoorlike opvoeding van die jeug twee verdere punte bygevoeg wat kwalifiseer wat "behoorlike opvoeding" vir die Kerk behels, te wete "dat op school aan Gods Woord steeds een eereplaats gegee, en de opvoeding ... in christelijken geest behartigd zal worden". (Art 151:44).

Die belangrike ontwikkeling in 1919 is dat die Kerk standpunt inneem oor die kerkleer in skole en dat ouers vermaan word dat hulle onderhewig is aan sensuur indien hulle hul kinders na Rooms-Katolieke skole stuur. (Art. 155:34)

Opvallend van die Transvaalse Kerkordes is die afwesigheid van die Artikels wat sowel by die Vrystaatse as Natalse Nederduitse Gereformeerde Kerk aanwesig is wat die plaaslike Kerk oproep om skole te stig, kollekties in te vorder vir die onderrig van minderbevoorregte kinders en die opdrag aan skole om "kundige en waardige lede van die Kerk en burgers van die staat" te kweek.

Die Kaapse en Transvaalse Kerkordes toon ook sterk ooreenkomste (behalwe die punt ten opsigte van Rooms-Katolieke in die Transvaalse kerkordes), terwyl die Vrystaat en Natalse se Kerkordes grootliks ooreenkom.

Belangrik egter van al vier die Kerkordes is dat hulle in beginsel oor verskeie sake ooreenstem soos, onder meer onderwys wat in 'n Christelike milieu behartig moet word; geskiktheid van leerkragte en dat die inisiatief moet uitgaan van die "Kerkraad en die ouers" wat pertinent genoem word in die kerkordes rakende die onderwys. (Vrystaat Kerkorde 1881 Artikel 193). Vanaf 1962 is dit nie meer die geval nie en net die woord "Kerk" word gebruik in sake rakende die onderwys (sien bespreking van

die tydperk 1962 – 1998 van die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk).

Opsommend is dit belangrik om die bydraes wat die vier verskillende Nederduitse Gereformeerde Kerke op die terrein van die onderwys in die twintigste eeu kortliks aan te teken. Die herstel van een kerkverband van die Nederduitse Gereformeerde Kerk is 'n besliste hoogtepunt van die vorige eeu. Die Algemene Sinode van 1962 bring ook 'n wending in die getuienistaak van die Kerk wat betref die onderwys. Deur die Algemene Sinode kon daar doeltreffender met die onderwys geskakel word.

Wanneer die geskiedenis van die twintigste eeu oor die verhouding tussen die Kerk en die onderwys nagegaan word, toon dit raakpunte met dié van die negentiende eeu. Die Jeugstudiekommissie van 1966 bestudeer die verhouding tussen die Kerk en die onderwys en kom tot die slotsom (319) dat die sinode van die kerk veral aan die volgende sake deurlopend aandag gegee het: die doeltreffende godsdiensonderrig op skool en die taalkwessie, veral moedertaalonderrig; die Kerk soek deurgaans die versekering dat sy kinders 'n Christelike opvoeding ontvang wat strook met die ouers se Christelike lewensbeskouing en sy plig onder die doopbelofte; die reg van die ouer oor die beheer van die skool en ouerseggenskap in die benoeming van geskikte onderwysers; die handhawing van 'n Afrikaanse atmosfeer in die skole; die gebruik van leerplanne en vakke wat die grootste waarde vir die kind inhou. Gedurende 1951 ontstaan die Interkerklike Kommissie vir opvoeding en onderwys (IKKO); (Nederduitse Gereformeerde Kerk, Transvaal, Acta:223).

Sake waarvoor die sinode hulle oor die afgelope dertig jaar beywer het, bied 'n insiggewende beeld van die wye veld ten opsigte van die onderwys waaraan die Nederduitse Gereformeerde Kerk aandag geskenk het. Hierdie beeld is tipies van wat in al vier die sinodes van die Nederduitse Gereformeerde Kerk plaasgevind het. (1966:319ev)

Die Jeugstudiekommissie van 1966 wys duidelik daarop dat die stigting van een Algemene Sinode (1962) 'n positiewe invloed op die standpunt rondom opvoeding

en onderwys gehad het. Die moontlikhede van die meerdere vergadering wat namens die Kerk met een stem ten opsigte van die onderwys praat, word nou moontlik.

Onder die opskrif: "‘n Groot Leemte en verleentheid" wys die Jeugstudiekommissie op die volgende:

1. Die nadeel van die vier sinodes veroorsaak dat die Kerk nie effektief kon optree "op die gebied van opvoeding en onderwys" nie.
2. Opvoedkundiges (lidmate van die Kerk) en leraars het in die verlede nie met mekaar oor opvoedkundige probleme beraadslaag nie, derhalwe was daar nie ‘n eenvormige standpunt in die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor vraagstukke en beginsels rakende die onderwys nie.
3. Die ander twee Afrikaanse kerke (Gereformeerde en Hervormde Kerk) het die voordeel besit van een spreekbuis vir almal. In die Nederduitse Gereformeerde Kerk het elke provinsie sy eie outonome administrasie gehad.
4. Elke deskundige, behalwe ‘n paar, het sy eie standpunt gehad en geeneen kon vir of namens die ander praat nie. (Jeugstudiekommissie 1966:342-343).

Dit blyk duidelik dat diegene in die Kerk betrokke by die onderwys die kerkregtelike ontwikkeling van één kerkverband verwelkom het.

Van 1962 af sou ‘n nog duideliker stem uit die kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor die Kerk se standpunt aangaande "Onderwys en Opvoeding" gehoor word. Ander gereformeerde kerke soos die Hervormde Kerk in Nederland, asook die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika het ook vanaf die jare sestig hul kerkorde-artikels herskryf en eietyds aangepas.

In 1962 met die totstandkoming van een kerkverband vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die aanvaarding van ‘n "nuwe" Kerkorde wat sedert die agtiende en negentiende eeu eintlik net formele veranderinge ondergaan het, sien teoloog soos S. du Toit van Die Kerkblad (26 Aug. 1956) dit as ‘n radikale omwenteling binne die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Jonker wys egter daarop dat die beginsels wat vóór die Kerkorde van 1962 in die "Wette en Bepalinge" gegeld het, dieselfde is as dié wat in die kerkorde hanteer is en dat dit steeds Gereformeerde beginsels is. (Jonker, Die Kerkbode, 13 – 27 Jul. 1960).

Die ontstaan van die Nederduitse Gereformeerde Kerkorde is betekenisvol omdat dit veel sê oor die onderwys. Deur die kerkorde onderskei die Kerk homself duidelik van ander samelewingsverbande soos die staat en die skool. 'n Kerkorde toon aan wat die onderlinge verhoudinge tussen gemeentes is en hoe sake intern hanteer word ten opsigte van die onderwys. Dit wat uit die kerk se geskiedenis as die belangrikste element rakende die onderwys opgediep is nl., die rol van die Woord in die onderwys, geskikte leerkragte, Christelike onderwys, weerklink ook in die Kerkorde van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk van 1962 en daarna.

2.6 Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Algemene Sinodale verband, 1962 – 1998

Die taak van die Nederduitse Gereformeerde Kerk ten opsigte van die "opvoeding en onderwys" vir die kinders van die Kerk, word soos volg in Art. 67 van die Kerkorde (1962) uitgedruk:

1. Die Kerk aanvaar dit as sy roeping om toe te sien dat daar steeds 'n ereplek aan die Woord van God op die dagskole gegee word, dat die opvoeding van die jeug behoorlik en in 'n Christelike gees en rigting behartig word en dat, met die oog daarop, geskikte leerkragte aangestel word. Die Kerk erken die selfstandigheid in eie bevoegdheid van die skool en die universiteite, maar het die reg om van skole en universiteite Christelike onderwys vir sy kinders en jong mense te verwag.
2. Die Kerk sal hom daarvoor beywer om die Protestants-Christelike karakter van ons volk te beskerm en te behou en uit te bou.

Die Kerkordes van 1966 en 1970 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk bly dieselfde. Die betrokke Artikel ondergaan slegs 'n redaksionele verandering in 1974. Die "selfstandigheid in eie bevoegheid" word verander na: Die Kerk erken "die soewereiniteit in eie kring" van die skool en universiteit. (Die Kerkorde, 1974, Art 68, 17). "Soewereiniteit in eie kring" word eers later in 1998 se Kerkorde vervang deur "Die Kerk erken die interne bevoegdheid van onderwysinstellings" (Die Kerkorde, 1998, Art 67, 26)

In 1978, en 1982 is daar geen verandering van die betrokke Artikel nie. In 1986 is daar net een verandering by punt 69.2 nl. "ons volk" word "die volk". (Die Kerkorde, 1986, Art 69, 20).

Die groot verskil tussen die Kerkorde-artikel 69 van 1986 en dié van 1990 is opvallend. Daar is in 1990 weggedoen met begrippe wat voorkom in die Artikel van 1986. (Die vetgedrukte woorde dui op wysigings wat in 1990 aangebring is)

Die Artikel van 1986 lui:

1. Die Kerk **aanvaar** dit as sy roeping om toe te sien dat daar steeds 'n ereplek van die Woord van God **op die dagskole gegee word** dat die opvoeding van die jeug **behoorlik** en in 'n **Christelike gees en rigting behartig word** en dat, met die oog daarop, geskikte leerkragte aangestel word. Die Kerk erken die soewereiniteit in eie kring **van die skool en die universiteit**, maar het die reg om van skole en universiteite Christelike onderwys vir sy kinders en jongmense te verwag.
2. Die Kerk beywer hom om die Protestante-Christelike karakter **van die volk te beskerm, te behou en uit te bou**. (Kerkorde, 1986, Art. 69:20).

Die Artikel van 1990 lui:

1. Die Kerk sien dit as sy roeping om toe te sien dat:
  - 1.1 daar steeds 'n ereplek aan die Woord van God in alle opvoedkundige inrigtings gegee word;

- 1.2 die opvoeding van die jeug aan die hoogste moontlike standarde sal voldoen met inagneming van die Protestants-Christelike waardes en norme;
  - 1.3 Behoorlike toegeruste leerkragte opgelei en aangestel word;
  - 1.4 met erkenning van die soewereiniteit in eie kring ten opsigte van alle opvoedkundige inrigtings, sy kinders en jong mense Christelike opvoeding en onderwys sal ontvang.
2. Die Kerk beywer hom vir die Protestante-Christelike karakter van kultuur-georiënteerde onderwys. (Kerkorde, 1990, Art. 69:19).

Wanneer “Kerk en Samelewing”, wat deur die Algemene Sinode in 1986 goedgekeur is, bestudeer word, is die invloed van hierdie dokument op Kerkorde-Artikel 69 van 1986 duidelik. Kerk en Samelewing (1986) verduidelik breedvoerig in paragrawe 371 en 375 tot 378 die Christelike- Nasionale karakter van die onderwys en wat met “volk” bedoel word soos dit in Artikel 69 van 1986 staan.

Die Christelik-nasionale karakter wat die onderwys dra, is vir die Kerk van belang. In Kerk en Samelewing, 1986 verduidelik die Nederduitse Gereformeerde Kerk wat verstaan moet word met die terme, “Christelike”, “nasionale” en “volkseie” onderwys.

Met die “**Christelike**” word bedoel:

- Dat die onderwys in skole ‘n Christelike karakter moet hê wat gegrondves is op die Bybel en wat beslag moet kry deur Bybelonderrig en deur die gees waarin en die wyse waarop alle onderrig en opvoedingswerk asook die administrasie en organisasie daarvan behartig word; (1986, par 372).
- Dat geloofsoortuiging van die ouers eerbiedig moet word wat godsdiensonderrig en godsdienstige plegtighede betref;
- Dat “Christelik” steeds as die oorkoepelende en rigtinggewende komponent in die beginsel van “Christelik-nasionaal” aanvaar word. (1986, par 373 –374)

Met die “**nasionale**” word bedoel:

- Dat volkseie-onderwys noodsaaklik is. Deur hierdie komponent word in die lig van Christelike geregtigheid elke bevolkingsgroep die geleentheid gegun om aspekte eie aan sy groep in sy onderwys in te bou. Hiermee word erken dat onderwys ook kultuuroordrag is;
- Dat aan elke bevolkingsgroep die geleentheid gegee moet word om sy volkseie in die onderwys te beoefen en dit dan as deel van die kultuurtaak van die onderwys wat as Goddelike opdrag aanvaar word, van geslag tot geslag oor te dra;
- Dat die onderwys van die bevolkingsgroepe moet gelykwaardig wees. (1986, par 375-377)

Artikel 69.2 van die Kerkorde van 1982 lees, dat die “Kerk hom daarvoor sal beywer om die Protestante-Christelike karakter van “ons volk” te beskerm, te behou en uit te bou. In die Kerkorde van 1986 word die “ons volk” vervang met “die volk” en in 1990 word Artikel 69.2 gewysig sodat “die volk” plek maak vir: “Die Kerk beywer hom vir die Protestants-Christelike karakter van kultuur-georiënteerde onderwys”. Die volksgedagte val dus heeltemal weg.

’n Belangrike gedagte kom egter by in “Kerk en Samelewing” (1990) wat van deurslaggewende belang is vir “Christelike Onderwys” naamlik die verantwoordelikheid van die staat om “Godsdiensvryheid” te waarborg. (1990, par 333). Die staat se verantwoordelikheid ten opsigte van die handhawing van godsdiens-vryheid is weliswaar van 1962 af reeds verreken in kerkorde-artikels wat handel oor die verhouding van die staat met die kerk. (Kerkorde Artikel 65). Belangrik egter is dat “die beginsel van godsdiensvryheid” in 1990 se Kerk in Samelewing in ’n noue verband met die onderwys gebring word.

Dit is die taak en roeping van die owerheid, as dienaar van God volgens die Nederduitse Gereformeerde Kerk: “om te sorg vir vrede, rus, geregtigheid en die welsyn van al sy onderdane. Die owerheid is die enigste instansie wat van God die reg ontvang het om van swaard-mag gebruik te maak in die uitoefening van sy roeping. Dit impliseer, onder andere en veral dat die owerheid die ruimte sal skep waarbinne dit vir die ware kerk van Jesus Christus moontlik gemaak sal word om

deur middel van die Woordverkondiging alle afgodery en valse godsdiens teen te gaan, die ryk van die Antichris te bestry en die koninkryk van Jesus Christus te bevorder". (Kerk en Samelewing, 1990, par 290, sien ook bespreking oor die verstaan van Nederlandse geloofsbelydenis Art 36, Hoofstuk Twee).

Die beginsel van godsdiensvryheid (Sien Kerk en staat-Artikel 65, 1998:26) mag nooit buite rekening gelaat word nie. Daarom moet die geloofsoortuigings van ouers eerbiedig word ten opsigte van godsdiensonderrig en godsdienstige plegtighede. Dit hou in dat ouers die reg mag opeis dat hulle kinders hulle godsdiens tydens skooltyd en in die skoolgeboue mag beoefen. (1990, par 333 – Sien bespreking (Hfst Twee en Vyf) of Christene kan aanspraak maak op regte).

Die Christelike karakter wat die onderwys in Suid-Afrika reeds vir baie jare het, is vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk van groot belang.

Met "Christelike onderwys" word bedoel dat die onderrig in skole steeds rekening moet hou met die Bybel en die Christelike beginsels, dat Bybelonderrig steeds die nodige aandag ontvang en dat die geloof van kinders uit Christelike huise opgebou en gesteun word in plaas van om afgebreek en weerspreek te word. (1990 par 331 en 332).

Die beginsel van godsdiensvryheid moet steeds gehandhaaf word. Dit hou in dat die owerheid onpartydig moet staan teenoor alle kerke en gelowe, dat daar ruimte geskep moet word dat die kerk sonder staatsinmenging met sy arbeid kan voortgaan en dat daar teen niemand gediskrimineer mag word op grond van geloofsoortuiging nie. (1990, par 301). Alhoewel dit van die staat verwag word om onpartydig teenoor alle kerke en gelowe te staan, behoort met name 'n Christelike regering die beginsels van die Bybel in ag te neem in al sy doen en late. (1990, par 302). Maar wat sou die kerk se standpunt wees indien die regering van die dag nie 'n Christelike regering is nie? Die koms van die Grondwet van Suid-Afrika (1996) maak die verstaan van die "beginsel van godsdiensvryheid" nog dringender, aangesien die Grondwet "Vryheid van godsdiens" waarborg en die staat neutraal staan. (Sien bespreking oor die neutrale staat – Hoofstuk Vyf).

Dit blyk duidelik dat Kerkorde Artikel 69 van 1990 'n samevatting is van die Algemene Sinode (1990) se standpunt oor Opvoeding en Onderwys soos in die dokumente "Kerk en Samelewing" van 1986 en 1990 voorkom. (Ooreenkomste vetgedruk).

Die **Christelike karakter** wat die onderwys in Suid-Afrika reeds vir baie jare handhaaf, is vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk van groot belang. (Kerk en Samelewing, 1990: paragraaf 331).

Met "Christelike onderwys" word bedoel dat die onderrig in skole voortdurend rekening moet hou met **die Bybel en die Christelike beginsel**, dat Bybelonderrig steeds die nodige aandag ontvang en dat die geloof van kinders uit Christelike huise opgebou en ondersteun moet word in plaas van dit af te breek en te weerspreek. (Kerk en Samelewing, 1986: par. 369).

Die onderwys behoort gelykwaardig te wees vir almal. Alle kinders moet ook onderrig ontvang in die **kultuuridoom** waarin hulle tuis is. (Kerk en Samelewing, 1990: par 334). In 1998 word die woord kultuuridoom vir die eerste keer in die kerkorde gebruik in die plek van "kultuur-georiënteerde onderwys" en kom dit daarmee ooreen met die woord wat in "Kerk en Samelewing" gebruik is in 1990.

Verder, aangesien die opvoeding van die kinders van die lidmate, onder andere die uitvoering van die doopgelofte is, en aansluit by die geestelike en kulturele waardes van die gemeenskap waartoe die ouers en kinders behoort, is dit belangrik dat die opvoeding in die milieu van hulle eie kultuur en in hulle eie moedertaal sal plaasvind. (1986:370:

Vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk is dit belangrik dat sy dooplidmate op so 'n wyse opgevoed word dat die **Christelike geloof** wat in opdrag van Christus aan hulle geleer word, deur die **onderwys** gebou en gesteun en nie afgebreek of weerspreek word nie. (Kerk en Samelewing, 1986, par 369)

'n Ander betekenisvolle wysiging wat vermelding verdien, is die begrip "**behoorlike opvoeding**" (1986) wat in 1990 omskryf word, dat "die opvoeding van die jeug aan

die hoogste moontlike standarde sal voldoen met inagneming van die Protestants-Christelike waardes en norme”.

Die begrippe “dagskole”, “skool” en “universiteit” is vervang met “alle opvoedkundige inrigtings” in die Kerkorde van 1990. Dit het implikasies vir die kerk se verantwoordelikheid ten opsigte van alle opvoedkundige inrigtings soos byvoorbeeld ook Technikons, Universiteite en Kolleges.

As Artikel 69 van 1990 met dié van 1986 vergelyk word, stel die 1990 – artikel beslis die verhouding tussen kerk en onderwys duideliker.

In 1994 is daar geen verandering aangebring aan die Artikel nie maar in 1998 word daar sekere redaksionele veranderinge gemaak waarvan kennis geneem moet word.

Artikel 67 (1998)

1. Die Kerk beywer hom daarvoor dat die Woord van God en Protestants-Christelike norme en waardes rigtinggewend sal wees in onderwys- en opvoedkundige instellings en ook vir die kultuuridoom waarin die onderwys plaasvind;
2. Die Kerk erken die interne bevoegdheid van onderwysinstellings om tipiese onderwysgeleenthede (standaarde, leerinhoude, ensovoorts) te finaliseer;
3. Die Kerk beywer hom vir Christelike opvoeding en onderwys vir sy kinders en jongmense. Hierdie onderwys moet verantwoordelike standarde en leerinhoude insluit.

Die woord “roeping” is vervang met **beywer** terwyl die Woord, Protestants-Christelike norme en waardes **rigtinggewend** sal wees. Daar is weggedoen met die woorde “ereplek aan die Woord” ten gunste van “rigtinggewend.” Opvoedkundige inrigtings is meer helder omskryf en vervang met “**onderwys- en opvoedkundige instellings**”. “Kultuur-georiënteerde onderwys” word vervang met “**kultuuridoom**.” Standaarde en leerinhoude word twee maal genoem in die Artikel. Dit is onnodig en daar behoort volstaan te word met die sin: “Hierdie onderwys moet verantwoorde

standaarde en leerinhoud insluit". Soewereiniteit in eie kring word vervang met "interne bevoegdheid".

Dit val op dat Artikel 67 in 1998 korter en meer helder die Kerk se verhouding met die onderwys beskryf, en hiermee ook die weg volg van ander hedendaagse gereformeerde kerkordes.

Die tydperk 1962 tot 1990 dui daarop dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk steeds trag om soos in die verlede sy verantwoordelikheid ten opsigte van die onderwys duidelik te formuleer. Hierdie onderneming staan in lyn met die kerkregtelike tradisie vanuit die sestiende eeu toe die Gereformeerde Kerk juis in sy Kerkorde probeer uitstippel het, wat die verantwoordelik van die Kerk ten opsigte van die "opvoeding en Onderwys" is.

In Hoofstuk Vier word die inhoud van Art. 67 wat sedert 1962 gebruik is, met die totstandkoming van die Algemene Sinode beoordeel. Voorlopig is dit belangrik om die hoofstuk af te sluit deur na te gaan – (1) hoe belangrike ontwikkelinge en tendense in die kerkreg na vore tree in die twintigste eeu; (2) hoe ander kerke die saak van die onderwys in hulle kerkordes opneem en hoe dit vergelyk met Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998).

3. Die nuwe kerkregtelike ontwikkeling in die twintigste eeu

In die twintigste eeu is daar voldoende bewyse dat die kerkreg as wetenskap baie aandag gekry het. Sekere belangrike ontwikkelinge tree na vore en kom aan die orde, te wete om die kerkreg meer teologies te begrond, die verdere uitbouing en beoefening van die belydende kerkreg, die aard van die gereformeerde amp word duideliker omlyn, die verhouding tussen die plaaslike kerk en kerkverband en die tug.

In nog 'n betekenisvolle ontwikkeling vir kerkreg het die Rooms-Katolieke Kerk wegbeweeg van die natuurreg na 'n dieper teologiese begronding van die kerkreg.

Martin Luther se verbranding van die *Corpus Iuris Canonici* Kerkwet van die Rooms-Katolieke Kerk op 10 Desember 1520 was 'n reaksie teen hoe die Kerkorde (wet) nie gebruik behoort te word nie. In die beoefening van die kerkreg in die Rooms-Katolieke Kerk is daar vryelik van die Skolastiese metode gebruik gemaak waarin *Corpus Iuris Canonici* én die Bybel, Aristoteles én die kerkordes ewe veel gesag gehad het (Coertzen 1991:203).

Die probleem was egter terselfdertyd dat Christene se lewe met 'n netwerk van kerklike gesanksioneerde reëls omhul is wat toenemend as ondraaglik ervaar is. Reëls wat die gelowiges nie vrygemaak en opgebou het in hulle geloof nie, maar wat inteendeel tussen die Evangelie en die lidmaat kom staan het.

'n Belangrike en rigtinggewende ontwikkeling binne Rooms Katolieke kerkreg en kerkregering gedurende die twintigste eeu, was die verskyning op 3 Februarie 1983 van 'n nuwe, hersiene *Codex Iuris Canonici*.

In wese het dit daarop neergekom dat die Rooms Katolieke Kerk daarna streef om 'n beter teologiese, en nie noodwendig 'n beter juridiese grondslag nie, vir die kerkreg daar te stel (Schmidt, 1977:146). Hierdie ontwikkeling en ook ander ontwikkelinge in die twintigste eeu sou goeie gevolge inhou vir die orde van die Kerk en ook vir die kerkreg as wetenskap (Coertzen, 1991:205).

In Duitsland was dit Rudolph Sohm (1841 –1917) se stelling dat die kerk eintlik die onsigbare kerk wat die wesenlike kerk is en reg onverenigbaar met mekaar is. Die vraag na die Skriftuurlik-teologiese begronding van kerkreg kom op 'n pertinente wyse aan die orde. (Kirchenrecht, Deel 1: Die historischen Grundlagen (1892); Deel 11: Die Katholische Kirche (1922).

Die gevolg van hierdie stelling was uiteindelik die uitbouing en beoefening van die belydende kerkreg in Duitsland in reaksie op wat Sohm gesê het. Die belydende kerkregtelikes is dit eens dat die reg in die kerk nie 'n stuk wêreldlike reg is wat van buite af op die kerk oorgeplant is nie, maar dit is 'n geestelike reg, 'n liefdesreg wat Bybelse riglyne volg ten einde dit in die kerk te verwerklik. Dit beteken dus dat Christus nie net die kerk gestig het nie, maar ook die reg/orde daarvoor gegee het.

(Coertzen, 1991:219). Die belangrike implikasies van hierdie ontwikkelinge beide vir die Rooms Katolieke Kerk en in Duitsland is of die kerk ook wat onderwyssake betref, 'n konfessionele of bloot 'n pragmatiese standpunt handhaaf.

Dit blyk uit die geskiedenis dat die Protestantse wêreld oorwegend 'n konfessionele standpunt handhaaf oor die onderwys. (Sien bespreking van die Nederduitse Gereformeerde Kerk se beoordeling van Kerkorde Artikel 1998, Hoofstuk Drie en Vier asook die bespreking van verskillende kerkordes aan die begin van die hoofstuk, en ook Bouwman, 1928:50; Nauta, 1971; Wolf, 1960:466 en Barth, 1955:15-16).

Dit is juis vanuit 'n konfessionele standpunt oor die kerklike orde dat die goedkeuring van die Kerkorde in 1962 'n belangrike mylpaal op die pad van die kerkregtelike ontwikkeling van die Nederduitse Gereformeerde Kerk is (Kleynhans, 1974:148v). In die geheel en in die afsonderlike artikels getuig die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk van 'n Gereformeerde teologiese verantwoording en gee dit ook uitdrukking aan beginsels wat in ooreenstemming met die Skrif en belydenis is. (Coertzen, 1991:246). Die Christusregering in die Kerk word baie duidelik verwoord in Artikel 3 in die volgende woorde: "By die uitoefening van hulle roeping mag geen ampsdraer oor ander ampsdraers heerskappy voer nie, aangesien Christus die enigste Hoof, Koning en Meester van sy kerk is." Uit die opset en bewoording blyk dit dat die Dordtse Kerkorde as 'n baie belangrike bron vir die nuwe kerkorde gegeld het. Hierbenewens was daar egter ook nog die nuwe Kerkorde van die Gereformeerde Kerke in Nederland.

Reeds in 1957 het die Kommissie van Actuarii besluit om "aandag te skenk aan die hersiene kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Nederland in soverre as wat dit vir ons van waarde mag wees" (Kleynhans, 1974:149). Dat dit inderdaad gedoen is, blyk uit baie letterlike oornames uit hierdie Kerkorde in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Dit bring ons tot die slotsom dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk homself verbind het om sy kerkorde kerkregtelik-prinsipiëel vanuit die Woord en belydenis te verwoord. Hierdie prinsipiële vertrekpunt vind neerslag in die Kerk se standpunt

jeëns die ampte in die Kerk, die kerkvergaderinge, die arbeid van die kerk waaronder die bediening van die Woord en sakramente, jeugwerk, sending, diens van barmhartigheid, ampsbediening en evangelisasie, die beheer oor stoflike goedere en kerklike tug. Ook verwoord dit dat die betrekkinge van die kerk tot die staat, die maatskappy, verenigings en ander kerke en vir die doeleindes vir hierdie studie, die onderwys.

Die Kerkorde van 1962 is in 'n sekere sin 'n weerspieëling en 'n kulminasie tot op datum van die ontwikkeling van kerkregering in die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Hoewel daar in die loop van drie eeue baie sterk invloede op die regering van dié Kerk ingewerk het, lewer die Kerkorde van 1962 en sy uitgawes sedertdien, die bewys dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk nog altyd wil voortleef in die tradisie van die Reformasie soos deur Calvyn verwoord. (Coertzen, 1991:246).

Dit alles beteken egter nie dat die Kerkorde onverbeterlik is nie. Terwyl daar vasgehou word aan die erkende teologiese grondslae en begrip van die Kerk moet daar steeds gesoek word na 'n orde in die Kerk wat op die beste wyse hieraan uitdrukking kan gee ook ten opsigte van die Kerkorde Artikels wat handel oor die onderwys.

'n Ander kerkregtelike ontwikkeling wat sterk in die twintigste eeu na vore tree, is die standpunt oor die amp en die verhouding tussen plaaslike kerk en meerdere vergaderinge.

Abraham Kuyper en F.L. Rutgers is leidende figure van die Doleansiekerkreg. Kenmerkend van dié kerkreg was die sterk klem wat dit op die selfstandigheid van die plaaslike gemeente plaas. H.H. Kuyper, H. Bouwman en Joh. Jansen plaas ook klem op die plaaslike kerkvergaderinge, terwyl H. Bouwman die selfstandigheid van die plaaslike gemeente naas die meerdere vergadering handhaaf. (Sien Bouwman, 1928, 1934 en Jansen 1947). Soos Bouwman wou ook Jansen die voorkeurposisie van die plaaslike kerk behou deur te redeneer dat die gesag van die meerdere vergaderinge eintlik van die plaaslike kerke af kom. In Nederland neem hierdie siening 'n ander rigting as die nuwe Kerkorde van die Gereformeerde Kerken in Nederland in 1959 verklaar dat elkeen van die kerkvergaderinge volgens hulle eie

aard 'n gesag besit wat hulle van Christus af kry. In Suid-Afrika het die Nederduitse Gereformeerde Kerk met sy kerkorde van 1962 die weg van die Gereformeerde Kerken in Nederland se nuwe kerkorde gevolg. As gevolg hiervan ontstaan daar mettertyd ook spanning in die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor die verhouding tussen plaaslike kerk en die meerdere vergaderinge. (Sien "Geloof en Protes" – Mei 1987:10 en Coertzen, 1991:238).

Dit was 'n belangrike ontwikkeling in Nederland toe daar in 1944 verskeie stemme opgegaan het dat die Dordt Kerkorde, wat op daardie tydstip die geldende Kerkorde was, hersien moes word. Dit sit 'n proses aan die gang wat na die eise van omstandighede wysiging aan die Kerkorde teweegbring. (Coertzen, 1991:239)

Waar die Kerkorde in die verlede die funksies van die ampte van leraar, ouderling en diaken beklemtoon het, is die neiging meer gerig op die verantwoordelikhede van die gelowige. Dit hou verskeie implikasies vir die onderwys in (Sien ook bespreking van "Christian Reformed Church" se Kerkorde by punt 4.5).

4. 'n Vergelyking tussen Kerkorde (1998) Artikel 67 met ander Kerke se Kerkordes

4.1 Die Rooms-Katolieke Kerk

Die kanonieke reg van die Rooms-Katolieke Kerk bied sekere inligting en riglyne ten opsigte van die onderwys.

Kanon 793 (p 564) stel dit as die ouer se reg dat sy kinders onderwys mag ontvang. Die ouer besit die reg in die keuse van die soort onderwys wat hy vir sy kind verlang. (Kanon 797, p. 566). Die ouers besit verder die reg om hulpmiddele wat die gemeenskap bied, te benut soos die skool om hulle kinders 'n Katolieke opvoeding te gee.

Die Kerk se rol in die onderwys lê daarin dat die Kerk die taak en reg het (Kanon 794, p. 565) om die ouers te ondersteun deur hulle in staat te stel om tot 'n volle Christelike lewe te kom. Dit beteken dat die Kerk op plaaslike vlak instrumenteel daarin moet wees om binne twee jaar self Katolieke skole op te rig. Kanon 795

bepaal dat die kind se opvoeding in die breë sin behartig moet word. Daar moet na die kind se fisieke, morele en intellektuele talente omgesien word sodat hy 'n gevoel van verantwoordelikheid kan ontwikkel en later sy vryheid verantwoordelik sal gebruik in die gemeenskaplewe.

Die onderwysdoelwitte is om die jeug op te lei in 'n holistiese sin, nl. die totale mens met die oog op deelname aan die gemeenskaplewe. Die opvoeding moet sodanig wees dat die kind ook voorberei en begelei word tot en met sy finale ontmoeting met God. Kanon 796 en 797 stel dit duidelik dat Christenouers, skole moet kies waar 'n noue band tussen onderwysers en die ouers bestaan. Ouers en onderwysers is vennote in die opvoedingproses. Die staat moet aan ouers die geleentheid bied om self te besluit watter onderwys vir hul kinders die beste sal wees en die subsidiëring van die verskillende soorte skole, moet regverdig wees. Onderwysers moet die Katolieke leerstellings konsekwent aan hulle leerders oordra (Kanon 803). Die kerk is ook betrokke by die aanstelling van onderwysers en skole moet op 'n gereelde basis deur die Kerk besoek word (Kanon 805 en 806).

Die Kerk eien hom die reg toe om universiteite en kolleges te stig en te beheer. (Kanon 807). So dra die Kerk by tot die verdere verryking van die mens op 'n hoër vlak en kan die Kerk verseker dat die leerstellings van die Kerk geïntegreer word met die wetenskapbeoefening. (Kanon 807 tot 809). Die Kerk dring daarop aan dat die dosente bo en behalwe hulle wetenskaplike en pedagogiese vaardighede, mense sal wees met integriteit en dat hulle die Katolieke leerstellings sal leer en eerbiedig (Kanon 810).

Die jeug moet versorg word deur priesters op Rooms Katolieke kampusse sowel as nie-Rooms Katolieke kampusse. Die priesters moet studente waar nodig ondersteun en geestelike leiding verskaf (Kanon 813). Krities beoordeel, is dit opvallend dat die Rooms-Katolieke Kerk in gebreke bly om werklik die onderwys vanuit die Woord aan te pak. In die verduideliking en kommentaar op die verskillende kanons word daar selde gebruik gemaak van die Bybel en werk die beginsels van die natuurreg klaarblyklik steeds deur. Dit is duidelik dat die Kerke van die Reformasie grootliks van die Rooms-Katolieke Kerk daarin verskil dat die kerke van die Reformasie nie die opvoedkundige inrigtings wil verkerklik nie.

4.2 Die Gereformeerde Kerke in Nederland

Die Gereformeerde Kerken in Nederland neem die Artikel van Dordrecht 1618/19 netso op in hul Kerkorde van 1952. Dit lees: “De Kerkeraden zullen alomme toezien, dat er goede schoolmeesters zijn, die niet alleen de kinderen leren lezen, schrijven, spraken en vrije kunsten, maar ook dezelve in de godzaligheid en in de Catechismus onderwijzen” (Jansen, 1952, Art, 21:93).

Die onderwys in die sestiende eeu vind veral plaas in Rooms Katolieke owerheidskole. Die reformasie is egter nie beperk tot die Kerk nie, maar moes ook deurbreek na die skool en maatskappy. By die Sinode van Dordrecht, 1574 word besluit dat die bestaande Rooms-Katolieke owerheidskole na Gereformeerde owerheidskole omgeskakel word. (Jansen, 1952:92 en Jansen 1917:560).

Die toesig van die kerkraad volgens Art 21 lê nie daarin dat kerkrade skole stig en self onderwysers aanstel nie, maar dat die kerkraad in oorleg met die staat skoolsake hanteer. (Jansen 1952:93 & 94).

So laat die Kerk sy invloed geld deurdad skoolmeesters die belydenisskrifte moes onderteken, in leer en lewe 'n voorbeeld sal wees en hulle moes onderwerp aan die opsig en tug van die Kerk. Die Kerk moes ook toesien dat “stigtelike” boeke gebruik word in die onderrig van die jeug.

Die Sinode van die Gereformeerde Kerke in Nederland (1920) is van oordeel dat die Kerk sy inspraak moet behou deur middel van sy ouers wat op die bestuursrade van die onderwys dien. Geskikte onderwysers en godsdienstige gehalte bly steeds belangrik.

Die grondbeginsel rondom die roeping van die kerk tot die onderwys wat by die Sinode (1920) gestel is, lui:

- dat volgens die gereformeerde beginsel die skole nie van die Kerk uitgaan nie maar van die ouers. Dit rus op die Skrifgedeeltes, Deut. 4:9, 10; 6:7, 20; Ef. 6:4; Kol, 3:20, 21. Die Sinode van Dordrecht, 1893, Art. 235 spreek “de

wenselijkheid uit dat de Scholen, als behorende niet van de Kerken, maar van de Ouders uit te gaan, zich als Verenigingen bij de hoge Overheid laten erkennen”.

- die toesig van kerkraade oor die onderwys is gewens om drie redes:
  - (a) Omdat die ouers as grondslag van hul skoolvereniging, die Woord van God en die belydenis van die Gereformeerde Kerk aanneem. Die Kerk se roeping lê daarin dat hy sal toesien dat die skool hom aan hierdie beginsels sal hou.
  - (b) Omdat die ouers die doopgelofte afgelê het waarvolgens hulle onderneem om die kind in die verbondsleer op te voed of te laat opvoed. Die Kerk se taak is om te kontroleer of die ouers hierdie belofte gestand doen.
  - (c) Omdat die ouers en onderwysers as belydende en dooplidmate van die kerk voortdurend ten opsigte van die belydenis en wandel aan die toesig van die Kerk onderworpe is en nie onder die toesig van die skool is nie.
- Die Sinode sê verder dat die toesig van die kerkraad nie gaan oor die onderwys as sodanig soos leerplanne en lesure nie maar oor die Skriftuurlike en konfessionele karakter van die onderwys.

Dit gaan nie net oor die Bybelse geskiedenis nie; maar oor die Christelike karakter van die onderwys. Dit is nie neutrale onderwys saam met die Bybel nie, maar Christelike onderwys in alle vakke.

- Die wyse waarop die toesig gehou word, moet onderling tussen die kerkraad en die skoolbestuur gereël word. Die skoolbestuur erken die kerklike toesig vrywillig en besluit op die beste manier van toesig. Dit kan gebeur dat die kerkraad twee lede in die raad kan afsonder wat in die skoolbestuur dien met volle regte, of dat die kerkraad 'n afsonderlike kommissie vir die toesig oor die onderwys daarstel. (Sinode, 1920, Leeuwarden: Jansen, 1952:95).

In die jare vyftig van die twintigste eeu toe die gereformeerde kerke 'n nuwe Kerkorde skryf, is dit opmerklik dat Artikel 21 van die Nederlandse Gereformeerde Kerkorde, wat die saak van die skool in die eerste hoofstuk onder die titel van “diensten en ambten” hanteer, verander deur 'n herformulering. Die bedoeling is duidelik nie om weg te doen met die hooflyne van Dordtrecht 1618/19 se Artikel oor

die onderwys nie, maar om dit duideliker te stel (Nauta, 1971: 466 en 467). Art 21 word nou Art 133 en ressorteer onder die hoof “De Betrekkingen van de kerk naar buiten.” Artikel 133 lui:

1. De Kerken zullen er op toezien, dat de kinderen der gemeente zoveel mogelijk op christelijke scholen onderwezen worden.
2. Die kerken zullen van alle gelegenheden om op andere scholen onderwijs in de christelijke godsdienst te doen geven zoveel mogelijk gebruik maken, overeenkomstig de door de generale synode vastgestelde bepalingen.

Dit is duidelik dat die Kerk dit belangrik ag dat sy kinders in Christelike skole onderrig ontvang. Die skool moet nie Christelik slegs op sigwaarde wees nie, maar die kerk moet deeglik toesien dat die skool ‘n “Christelike karakter” vertoon. Volgens Jansen sou “Christelike karakter” dan beteken dat alle vakke wat doseer word ‘n godsdienstige gees sal adem. (Jansen, 1952:95 en Synode, 1920, Leeuwarden). Die ouers is daarom verantwoordelik om hul kinders na Christelike skole te stuur.

Tweedens gaan dit om skole wat nie noodwendig Christelik is nie en sogenaamd “neutraal” staan. Nauta verduidelik dat die Kerk steeds ‘n roeping het om weë te vind om met die owerhede van sodanige skole te skakel. Daar moet probeer word om skole wat nie ‘n godsdienstige karakter handhaaf nie, te beïnvloed deur die betrokke skool se ouerkorps. Die sukses van die kerk se bemoeienis word bepaal deur die samewerking wat dit verkry van die betrokke ouers en die staat wat die wetgewing deurgevoer het vir die staatskool wat geen godsdienstige opvoeding bied nie. (Nauta, 1971:469).

Ouers het in verset gekom teen die neutrale staatskole en dit gee aanleiding tot ‘n langdurige skoolstryd in Nederland. Die stryd om privaatskole is uiteindelik op die politieke terrein beslis. Vandag berus die Nederlandse onderwysstelsel, danksy ouerverset, op die afsonderlike pilare, te wete neutrale openbare staatskole, Christelike-Protestantse skole en Rooms-Katolieke skole (Badenhorst, 1978:23-24). Die ouer het as verbondsouer ‘n besliste rol om te speel ten opsigte van die onderwys en die Kerk moet hom toerus vir hierdie rol. (Sien ook bespreking oor die onderwys in Nederland vandag en godsdiensvryheid Hfst Vyf).

In die “Nuwe Suid-Afrika”- konteks waar die Christelike karakter van die onderwys nie noodwendig in wette verskans word nie, moet die Kerk hierdie situasie sien as ‘n geleentheid om sy stem duidelik te laat hoor om sy ouers toe te rus ten opsigte van onderwyssake.

Dit is duidelik uit die kerkorde van die Nederlandse Gereformeerde Kerk (1990) dat daar verandering ingetree het omdat die onderwyssituasie in die land ook besig is om te verander. Dit dwing die Nederduitse Gereformeerde Kerk om in die veranderde situasie, (met ‘n nuwe Grondwet 1994) sy Kerkorde te herformuleer sonder om die hoofbeginsels van die Gereformeerde Kerkreg en kerkregering prys te gee.

In die lig van die Nederlandse gebeure en die Suid Afrikaanse situasie is die moontlikheid nie uitgesluit nie dat die verantwoordelike Christenouer dit in die toekoms nodig kan vind om hom te wend tot die oprigting van eie privaatskole. Indien dit gebeur, sal die Kerk se leiding aan die ouer van die uiterste belang wees.

4.3 Die Christelike Gereformeerde Kerk in Nederland

Die “Christelijk Gereformeerde Kerk” stel dit duidelik dat die kerkraad moet toesien dat die ouers ooreenkomstig hulle doopgelofte sorg dat hul kinders onderwys ontvang met die Woord en die Drie Belydenisskrifte van eenheid as grondslag. (Artikel 54, 1984:43).

Die primêre verantwoordelike rus dus op die ouers. Indien die ideaal van ‘n skool nie die Woord en die drie Belydenisskrifte onderskryf nie, moet die kerkraad leiding neem met die daarstelling van skole wat wel die ideaal van Art. 54 (Onderwys geskoei op die Woord en Belydenisskrifte), onderskryf. (1984:43)

Die belangrike afleiding wat hieruit voortvloei ten opsigte van die Kerk se roeping in die onderwys, is dat die Kerk as ‘n laaste opsie instrumenteel moet wees tot die stigting van skole met ‘n Christelike inslag. Die kerkraad moet die ouers daarin begelei en voorgaan. Die Kerk behoort nie daarin te berus dat daar geen Christelike skool beskikbaar is vir die kinders van die verbondsouers nie.

Die Kerkorde, Art. 54 van die “Christelĳk Gereformeerde Kerk” kom feitlik ooreen met die Gereformeerden Kerke in Nederland se Artikel wat handel oor die onderwys.

4.4 Die Nederlandse Hervormde Kerk

Artikel 4, 5 en 6 van 1969 – 1989 handel oor die Nederlandse Hervormde Kerk se verhouding met die onderwys. Artikel 4 (122) bepaal dat die Kerk veral moet “werk mede aan de kerstening van het onderwijs”. Die Kerk moet “de bijbelse geschiedenis en de kerkgeschiedenis op de scholen en inrichtingen van onderwijs” bevorder. Die sorg van die Kerk behels dat die gemeente, die skool, die leerkragte en die ouers gereeld mekaar sal raadpleeg en gemeenskaplik die verantwoordelikheid vir die opvoeding van die kinders sal neem.

Die gedagte van ‘n “raad voor de zaken van Kerk en school” word in Artikel 5 vasgelê (1969 – 1989:123). Dit is die raad se taak om samewerking tussen kerk en skool te bevorder en voorligting aan die kerk te gee oor sake betreffende die onderwys. Bybelse onderwys moet bevorder word op skole waar dit nie geskied nie. Die kerkraad moet volgens Art 6 saam met die “raad van kerk en skool” toesien dat geskikte onderwysers “onderwijs in de bijbelse en kerkgeschiedenis op de scholen en inrichtingen” aanbied. (sien Hoofstuk Vyf oor dieselfde saak) Die onderwysers moes in besit wees van ‘n sertifikaat wat verklaar het dat hy geskik is vir Bybelse onderwys. (Sien Art. 7 en 8:124).

Artikel 9 bepaal dat onderwys ‘n vormingsproses is. Die kind word nie net gevorm in sy geestelike lewe in die gemeente nie, maar ook om sy weg in die wêreld te vind. Onderwys word beskou as karakterbou en nie slegs die oordra van vakkennis nie. Die kerk is verantwoordelik vir die opvoeding van die jeug in volksverband, gesinsverband en skoolverband. In al hierdie verbande moet daar volgens Art. 9 gehoorsaamheid wees aan God se gebooie.

Van den Heuvel (1991:419) beskryf die nuutste bewoording van die kerkorde van die kerk as:

1. "Aan die Kerk is opgedragen, mede te werken aan die vorming van die jeugd, teneinde deze te brengen tot haar plaats in die gemeente en haar die weg te wijzen in die wêreld.
2. De Kerk is ook mederverantwoordelik voor die opvoeding van en het onderwijs aan die jeugd van het gehele volk in gezin en school, opdat ook daarin die gehoorzaamheid aan Gods geboden gestalte krijge." (1991, Kerkorde Artikel 9:419)

Hy lewer dan kommentaar op die Artikel en sê:

"De kerkorde maakt daarbij geen onderskeid tussen het christelik en het openbaar onderwijs. De theokratische visie van die kerkorde beoogt zowel op die christelike als op die openbare scholen het onderwijs in bijbelse geskiedenis en kerkgeskiedenis te bevorderen, zodat 'die jeugd van het gehele volk' door die boodskap word bereik en die gehoorzaamheid aan Gods geboden gestalte kan krijgen". (Art. IX-2).

Overigens blyf die zorg van die Kerk bepaald nie beperk tot enkele urenbibbelonderwys. Die Kerk wil juist in die sentrale vrae van onderwys en opvoeding mee dink en mee praten, om in dat gesprek een eie bydrae te lewer.

Met een beroep op artikel IX van die Kerkorde, dat die Kerk medeverantwoordelik hou vir die opvoeding van en het onderwys aan die jeugd van het gehele volk in gezin en school, stel die generale kommissie, dat het mede tot die taak van die kerkeraad behoort zoveel moeliek van zyn leden in het schoolbestuur zitting te doen nemen.

Die raad vir die sake van Kerk en school heeft tot taak die amtelike vergaderinge in het gesprek over die vrae van onderwys en opvoeding by te staan, onder meer door voorligting en ondersteuning. Bovendien helpt die raad te voorzien in deskundige leerkrachte vir het Bijbel onderwys door het uitreiken van testimonia aan daartoe lidmate der Kerk."

Wat opval in die Hervormde Kerk se Artikel is die woord "gehele volk" en dat dit sy opdrag teenoor die onderwys in 'n breë verband sien. Die Kerk en ouers moet let op

die karakter van die onderwys. Hierdie begrippe kom ook voor in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1990), maar die begrip “volk” is in 1990 vervang met die begrip “kultuur-georiënteerde” onderwys wat in 1998 weer verander word na “kultuuridroom”.

4.5 Die “Christian Reformed Church” van Amerika

Dié Kerk moedig lidmate van die gemeente aan om self Christelike skole daar te stel en roep ouers kragtens die verbond op om hulle kinders na hierdie skole te stuur. (Art. 71: 306; Brink en De Ridder, 1987).

Die “Christian Reformed Church” voel die belangrikheid van tradisionele Christelike opvoeding sterk aan. (306) Brink en De Ridder beweer dat die Kerkorde nie vereis dat die kerkraad self Christelike skole moet oprig nie. Die kerkraad het die verantwoordelikheid om die lede van die gemeente aan te spoor om Christelike skole daar te stel. Sulke skole is dan privaatskole en nie kerkskole soos in die geval van die Rooms Katolieke Kerk nie.

Die klem van dié Kerk se Kerkorde val daarop dat onderwys nie net Christelik behoort te wees nie, maar Reformatories-Christelik met die erkenning van die verbondsverhouding (die doop) waarbinne God die kind geplaas het. Hierdie beginsels is vir hulle onverhandelbaar en is die lanseerbasis vir die daarstelling van die Christelike skool en die hoër opvoedkundige inrigtings. Van so vroeg as 1898 word Reformatories-Christelike opvoeding begrond in die volgende prinsipiële uitgangspunte:

- God se Woord vereis dat kinders onderrig moet word in die vrees van die Here.
- Ouers het tydens die doop ‘n gelofte afgelê voor God en Sy gemeente.
- Daar mag geen skeiding wees tussen die siviele, sosiale en geestelike lewe en opvoeding en onderwys nie.
- Christelike opvoeding versterk die eer wat ons moet hê vir God wat heers oor hemel en aarde en dit sluit die ruimte van opvoeding en onderwys in. (Acts of Synod, 1898:38; Sien ook Acts of Synod, 1955: Brink en De Ridder, 1987: 307).

Die Kerkorde van die “Christian Reformed Church” vind sy wortels in die Reformasie soos dit veral in Nederland ontwikkel en beskryf is in die Dordt Kerkorde van 1618 – 1619. (Coertzen, 1991:241). In 1965 is die Kerkorde hersien met die Kerkorde van Dordrecht nog as uitgangspunt. Kenmerke van die Kerkorde wat ‘n uitwerking op onderwys het, is die klem wat op die amp van die gelowige en sy verantwoordelikhede val (Coertzen 1991: 242). Dit kom duidelik na vore in Art. 71 wat handel oor die kerk se verhouding met die onderwys, nl dat die ouers die inisiatief moet neem met die daarstelling van Christelike skole. Indien ouers nie hulle verantwoordelikheid ten opsigte van Christelike onderwys nakom nie is dit ‘n miskenning van hulle dissipelskap. (Brink en De Ridder, 1987: 307).

‘n Verdere ontwikkeling ná 1965 is die gesonde verhouding tussen die plaaslike kerk en die meerdere vergaderings (Brink en De Ridder, 1980: 2). Dit blyk uit die formulering van Art. 71 dat juis die plaaslike gemeente die inisiatief moet neem met die daarstelling van Christelike skole.

Insiggewend is ook die Kerk se leiding ten opsigte van hoër opvoedkundige inrigtings veral as hy hom geroepe voel om ‘n hoër opvoedkundige inrigting te besit. Hiervan is die Calvin College ‘n bewys. Die Kerk baseer hierdie reg om so ‘n inrigting te bedryf op die volgende beginsels:

- Dit is die Kerk se verantwoordelikheid om vir die jeug ‘n geestelike opleidingsentrum daar te stel.
- Die Kerk besit ook ‘n verantwoordelikheid teenoor die Koninkryk van God en daarom die daarstelling van so ‘n kollege.
- Die wisselwerking tussen die Kerk en die onderwys oor die Bybelse beginsels in die opvoedingsproses word sodoende bevorder.
- Die moderne kerk kan ‘n bolwerk vorm teen fatalisme, sektarisme en denominalisme.

4.6 Die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika

Dit is opvallend dat die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika nie soos die Gereformeerde Kerk van Nederland Art 21 wat handel oor die onderwys, indeel

onder die hoof “Die kerk se betrekkinge na Buite” nie. Die Nederduitse Gerformeerde Kerk plaas dit van 1962 af op voetspoor van Nederland wel onder dié hoof.

Van 1862 af volstaan die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika met die Artikel van Dordt 1618/19 oor die onderwys. Dit lui: “Die kerkrade moet orals toesien dat daar goeie onderwysers is wat die kinders nie alleen leer lees en skrywe en hulle in spraakkuns en ander kundighede onderrig nie; maar ook in die godsaligheid en in die Kategismus”. Die Dordt se Artikel is eintlik ‘n weergawe van die sinode van S’Gravenhage (1586) se formulering van die Kerk se verantwoordelikheid ten opsigte van die onderwys. (Van der Linde, 1983:85).

Daar is besluit om die bewoording van die Artikel in 1967 te verander ná besluite van die Sinodes van 1933, 1939 en 1942 (Spoelstra, 1989:131). Die redes vir die verandering lê daarin dat ‘n moontlike misverstand in die formulering van Dordt 1618/1619 kan ontstaan waarin dit wil voorkom of kerkrade skole moet oprig en beheer.

Herformulering was ook nodig omdat die taalgebruik verouderd geraak het. (Handleiding by die Kerkorde, Gereformeerde Kerk, 1966). In Suid-Afrika was daar ook die Christelike-nasionale onderwysstryd wat met die vraag geworstel het wie van die kerk, die ouers of die owerheid skole moet stig. Hierdie stryd het verwarring gebring en daarom is aangevoer dat die Artikel hersien moes word (Van der Linde, 1983: 87 en Handleiding, Gereformeerde Kerkorde, 1966: 135).

Die nuwe formulering lui: “Die kerkraad moet toesien dat die ouers die skoolonderrig aan hulle kinders in die vrees van die Here laat geskied.” (Art. 21; Spoelstra, 1989; 129). Die nuwe formulering het sy oorsprong in Ef. 6:4, “Vaders moenie julle kinders vertoorn nie, maar voed hulle op in die tug en vermaning van die Here” en in Prediker 12:13, waar aan die “seun” gesê word – “Die hoofsaak van alles wat gehoor is, is: Vrees God en hou sy gebooie”. (Van der Linde, 1983:86; 1933 Bybelvertaling)

Die kinders van die verbondsouers moet deur die ouers na die voorskrifte van die Here opgevoed word (2 Tim. 1:5, saam met 2 Tim. 3:14-17; Kol 3:10, 21; Deut 4:10

en 6:7; Josua 4:21-24; Rigt. 2:10, en sien ook Spoelstra, 1989:129). Die doopformulier se stelling om kinders “te onderrig of te laat onderrig” gee ook aan kerkrade die reg om toe te sien dat die ouers die gelofte gestand doen deur hul kinders na die regte skole te stuur.

Die Artikel het nie die verkerkliking van die skole in die oog nie, maar dat die Artikel die taak van die kerkraad met betrekking tot die skoolopvoeding van verbondskinders reël. (Van der Linde, 1983:88). Dit sluit egter nie uit dat, in buitengewone omstandighede, in geval van die onvermoë van ouers om hulle vepligting self na te kom, die kerke skole kan oprig nie (Bouwman, 1928: 1:520). Dan sou dit selfs die plig van die kerkraad kan wees.

Onderwys as sodanig is volgens Spoelstra nie die taak van die Kerk nie, want die kerklike taak is beperk tot die diens van die Woord wat tot belydenis van geloof lei. (Spoelstra, 1989:130) Daarom verskil kategese van gewone skoolonderrig (Gereformeerde Kerk Kerkorde, 1989, Art, 55). Die Kerk het ‘n toesighoudende rol oor elke Christen-onderwyser. Kerkrade moet waar nodig met die besture van die skole op ‘n gepaste en waardige wyse skakel wanneer die eer van die Here of Skrifbeginsels in die gedrang kom (Art. 28 van Gereformeerde Kerk, Kerkorde, 1989; Spoelstra, 1989:130)

Terselfdertyd moet die ouers waak oor die karakter van die onderwys en nie toelaat dat die kind verwar word deur skoolonderrig wat hom van sy huis en godsdiens vervreem nie. Volgens die kerkorde is die taak van kerkrade weer om toesig oor die gees en rigting van die skole te hou. Die predikante en ouderlinge se besondere roeping is om in hulle onderskeie bedieninge soos huisbesoek en vanuit die kerkraad met skole en die onderwys te handel (Art. 44). Aansluitend hierby is Art. 55 (305) wat die “Bevordering van de ware geloof beklemtoon, deur die ampte wat met huisbesoek, moet leer, waarsku, weerlê en vermaan.” Kommentaar op hierdie Artikel is dat kerkregering ‘n pastorale funksie is want “Die dominee is die Godgegewe herder vir die jeug. Hy het ‘n unieke geleentheid.” (Spoelstra, 1989:308).

Die huisbesoek word gesien as 'n geleentheid om leiding van kwaliteit vanuit die Woord te gee en daardeur die "leer en lewe" van die lidmaat op 'n gesonde grondslag te plaas. Die implikasie hiervan is dat pastorale versorging van lidmate ook leiding rondom die onderwys insluit. (1989:131)

4.7 Die Nederduitsch Hervormde Kerk in Afrika

In 1993 het die Nederduitsch Hervormde Kerk in Afrika sy verhouding met opvoeding en onderwys in die skool soos volg gestel: "Die Kerk waak oor die opvoeding van die jeug van die Kerk en die volk." (Bepaling 57: 36, 37).

Op 29 Maart 1995 is 'n memorandum van prof. P. S. Dreyer deur die Kerk goedgekeur waarin die "prinsipiële benadering en fundamentele beginsels" ten opsigte van onderwys en opvoeding gestel word. (64ste Algemene Kerkvergadering, 1995: Notule).

4.7.1 Beslissende ouerinspraak

Opvoeding beteken die vorming van die kind in sy hele lewenswyse met die nodige waardes en norme. Wanneer die kind groter word en buite die kring van die gesin uitbeweeg soos na die skool, hou die verantwoordelikheid van die ouer nie op nie. (Dreyer, 1995)

Oor al die verbande waarin die kind tree, het die ouers beslissende keuse in die sin dat hulle die kind kan toelaat of verbied. Hierdie seggenskap het die ouers nie wat die skool betref nie. Die landswet bepaal dat die kind skool toe moet gaan, en die ouers besef dat dit ter wille van die toekoms van die kind noodsaaklik is. Die ouers het ook baie min seggenskap oor welke vakke vir die kind aangebied word, die inhoud daarvan en die metode wat gebruik word. Omdat die ouers vertrou in die onderwysers en die skool het, bekommer hulle hul ook nie daaroor nie. As die skool egter die kind op so 'n wyse vorm dat die kind vervreem word van sy ouerhuis deurdat ander waardes, waardestelsels en waardevoorkeure by hom tuisgebring word, word die skool 'n vyand en 'n bedreiging in die oë van die ouers. (Notule: 1995).

Dit is noodsaaklik dat die ouers die vertroue in die skool moet behou. Dit kan net gebeur, as die skool eerstens aansluiting vind by die gemeenskap wie se kinders in die skool is; en tweedens wanneer die opvoedingswerk en die onderwyswerk van die skool deursigtig is, dit wil sê vir die ouers duidelik is; en derdens, wanneer die ouers oortuig is dat hulle saam met die bepaalde kultuurgemeenskap invloed op die skool kan uitoefen in so 'n mate dat dit 'n verskil kan maak. (Dreyer: 1995)

Hierdie invloed van die ouers word gewoonlik in terme van die kultuur geïnterpreteer. Van primêre belang vir die Kerk is egter dat dit die enigste manier is waarop die ouers hulle doopgelofte ten opsigte van die uiters belangrike sfeer van die skool kan nakom, terwyl dit vir die Kerk self belangrik is, omdat dit die Kerk in staat stel om ook in hierdie belangrike verband sy evangeliese roeping ten opsigte van sy dooplidmate na te kom. (Notule: 1995)

4.7.2 Christelike Opvoeding

Waar die Kerk Christelike onderwys as fundamentele vereiste stel, bedoel die Kerk daarmee nie die propagering van een bepaalde kerk of godsdienstige rigting nie, en ook nie die maak van proseliete nie. Dit beteken ook nie dat die onderwys verbind word aan die eng ideologiese benadering wat as Christelike wetenskap bekend staan nie, aldus prof. Dreyer. (1995, Memorandum).

Fundamenteel en sentraal staan Bybelonderrig, maar dan Bybelonderrig wat op so 'n wyse aangebied word dat dit eerbied en liefde vir die Bybel by die kind sal wek, sy geloof sal versterk en hom sodoende sal toerus vir 'n sinvolle lewe as verantwoordelike lid van die samelewing en as dankbare mens voor God.

Dit impliseer dat die Kerk enige vorm van gelykstelling of vermenging van die Christelike geloof met enige ander godsdiens verwerp. Die Kerk kan 'n koue verobjektivering van die godsdiens in die vorm van allerlei godsdienste wat op een vlak naas mekaar bestaan en aangebied word, en waaruit 'n onvolwasse en onryp kind op sy eie 'n keuse moet maak, nie aanvaar nie.

Die eis van 'n Christelike opvoeding kom nie in die eerste plek van die Kerk af nie, maar van die ouers, wat daarmee een aspek van die implikasies van hulle doopbelofte nakom. Hierin ondersteun en verteenwoordig die Kerk vir die ouers. Om hierdie rede is dit noodsaaklik dat die owerheid die rol van die Kerk moet erken en die geleentheid vir die samewerking tussen Kerk en staat in die onderwys moet skep. (Notule, Algemene Kerkvergadering) Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika, 1995).

4.7.3 Volkseie Onderwys

Die onderwysbeleid van die Nederduitsch Hervormde Kerk in Afrika is tot 1992 amptelik "Christelik-nasionale", soms "Christelike en nasionale" onderwys genoem. Die algemene Kerkvergadering van 1992 vervang "Christelik-nasionaal" met "Christelik-volkseie". Nie-amptelik word ook van "Christelik-kultuureie" onderwys gepraat. Die term "nasionaal" is egter vervang omdat dit in die jongste tyd 'n betekenis gekry het wat heeltemal van die oorspronklike betekenis verskil.

Met "volkseie" bedoel die Kerk nie aansluiting by een of ander politieke party of ideologiese rigting nie. Die term "volkseie" het 'n baie definitiewe politieke betekenis wat opgeneem is in die programme van politieke bewegings. In hierdie verband word die term met bepaalde waardes gelaai, wat as doelwit vir die politieke strewe dien. Hoewel sekere inhoudse gemeenskaplik kan wees, is dit nie die primêre inhoud van die begrip soos die Kerk dit hanteer nie. (Dreyer, 1995).

Hoewel die terme "volk" en "kultuur" moeilik definieerbaar is, is dit tog vir elkeen nie net duidelik nie, maar tegelykertyd die beliggaming van waardes wat as 'n meetsnoer en rigtsnoer vir die daaglikse lewe dien. Die element in die kultuur van elke volk wat uiters opvallend en onmiskenbaar is, is die moedertaal van die volk. Hieraan heg elke volk, elke kultuurgemeenskap die hoogste waarde. Benewens die taal is daar gewoontes, gebruike, oorlewings, rangordes van waardes, lewenswyses, samehorigheidsgevoel, gevoel van gemeenskaplike afkoms, oortuigings van lotsgebondenheid en so meer, wat mense saambind tot 'n gemeenskap en in wyer verband tot 'n volk. Dit laat mense tuis voel; dit gee hulle 'n gevoel van geborgenheid en die diepste belewenis van "dit is myne", "hier is ek tuis",

hier is ek veilig", so het God dit vir my beskik". (Notule; Nederduitsch Hervormde Kerk, 1995).

Elke kind groei in so 'n volkseie of kultuureie milieu op. Hierby moet die skool inpas. Dwarsoor die wêreld word dit as pedagogiese beginsel aanvaar dat die aansluiting van die skool by die kultuurgemeenskap waaruit die kind kom, noodsaaklik vir die optimale prestasie van die kind is. Gesien van die kant van die gemeenskap, wil geen gemeenskap hê dat die skool die kinders tot vreemdelinge in hulle eie gemeenskap en ouerhuis maak nie. (Dreyer, 1995)

Ook vir die Kerk is die beginsel van die volkseie van die grootste belang. Die Kerk werk met die mens in sy daaglikse leefwêreld, die mens ingewef tot onlosmaaklike deel van sy kultuurgemeenskap. Die Kerk praat die taal van die volk; die godsdiens is in baie opsigte deel van die kultuur van die mense en word op hulle volkseie wyse beoefen. Al moet ons altyd godsdiens en kultuur onderskei, kan ons dit nooit skei nie, want dit sou die godsdiens tot volksvreemde element maak. Vervreemding van die kind uit die kultuur van sy gemeenskap bring ook 'n vervreemding tussen die kind en sy Kerk. (Notule, Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika, 1995).

4.7.4 Hoë standaard van onderwys

Die Kerk heg waarde aan 'n hoë standaard van onderwys. Dit is waar dat alle kinders nie tot dieselfde hoë standaarde in staat is nie. Vir sulke kinders moet voorsien word, nie deur die skool af te takel of die standaard te verlaag nie, maar deur vir elke kind voorsiening te maak volgens sy besondere omstandighede.

4.7.5 Getuienis van die Kerk ten opsigte van Onderwys

Bogenoemde beginsels is vir die Kerk in die eerste plek 'n saak van innerlike oortuiging van geloof dat dit deel van die Goddelike roeping van die kerk op aarde is. Hierdie beginsels moet in die hele skoolgebeure ingewerk en verantwoord word – in die sillabusse, metodiek, praktiese beheer van wat op die skoolterrein plaasvind – in een woord: die hele lewe, doen en late van die skool en dit geld ook vir die keuring en opleiding van onderwysers. (Notule, 1995).

Hoe aan die beginsels binne die opset van die skool gestalte gegee moet word, is nie 'n saak wat deur die Kerk uitgewerk moet word nie. Hoewel die Kerk raad kan gee en 'n wakende oog moet hou, is die praktiese gestaltegewing die werk van die onderwyskundiges.

Die Kerk se roeping is getuienis. Hierdie beginsels is deel van die Kerk se geloofsoortuiging en daarvoor moet die Kerk getuig, vroeg en laat, oral waar die Kerk beweeg. Die Kerk moet dit doen, selfs al sou dit die Kerk in stryd laat beland – nie politieke stryd nie, maar stryd om die welsyn van verbondskinders, waardeur die ouers ten diepste gehoorsaam aan die doopgelofte is.

As die Kerk verhinder word om bogenoemde beginsels uit te leef behoort die Kerk dringend aandag te skenk aan die stigting van Afrikaanse Christelike Volkseie Skole. Predikante, kerkrade en gemeentes moet dan geaktiveer word. (Notule, 1995)

Opsommend: Die beginsels van die Kerk kan saamgevat word as: Beslissende ouerinspraak, Christelike opvoeding en onderwys, volkseie opvoeding en onderwys en hoë standarde van onderwys.

5. Gevolgtrekking ná die Kerkordes vergelyk is:

Dit blyk duidelik uit die verskillende Reformatoriese kerkordes dat verskeie aksente ten opsigte van die Kerk se hantering en verantwoordelikheid van die onderwys aangeteken kan word.

- Die Kerk het wel 'n verantwoordelikheid teenoor die onderwys omdat lidmate se kinders betrokke is. Die verbondsleer, soos vervat in die doopgelofte maak die ouers verantwoordelik vir hul kinders se Christelike opvoeding met die Kerk se ondersteuning. Die kerkraad se rol in toesig word sterk beklemtoon en dit oefen veral invloed uit in die skoolrade en ouerverenigings. Geskikte kerkrade is 'n ander belangrike tema in die kerkordes. Die Kerk stig alleen in uiterste gevalle skole.

- In sommige kerkordes verskuif Artikel 21 van Dordrecht na 'n ander gedeelte van die kerkorde soos in “Die Kerk se betrekkinge na buite”. Redaksioneel verskil die Kerkordes ook van mekaar. Sommige is korter as die Kerkorde van Dordtse Artikel 21. Ander is meer uitgebreid en beskrywend.
- Onderwys word gesien as gebeure wat 'n verlengstuk is van die huis en nie van die Kerk en die staat nie.
- Baie van die Kerkordes laat die klem val op die plaaslike kerk se verhouding tot die onderwys. Die gemeente wat volledig kerk is, moet ook op plaaslike vlak inisiatief neem. Sedert die jare sestig kom herformulerings van die Artikel voor. Besluite rondom die Kerk se verhouding met die onderwys word duideliker na mate meerdere vergaderings met die onderwysowerhede skakel. Dit is egter 'n vraag of plaaslike Kerke effektief daarin slaag om as kerkraad met plaaslike onderwysowerhede te skakel. Hierdie saak sal onder die loep geneem word in 'n kritiese kerkregtelike evaluering van Kerkorde Artikel 67 van dié Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Wanneer Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk met dié van ander kerke vergelyk word, is verskeie sake opvallend.

- Die begrip “soewereiniteit in eie kring” wat in 1998 “interne bevoegdheid” word, is nie in die ander kerke se kerkordes aanwesig nie.
- Die begrip “volk” kom by die Nederduitsch Hervormde Kerk in Afrika én die Hervormde Kerk in Nederland voor. Van die vroegste jare af kom dit voor in die Kerkordes van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Natal en die Vrystaat. Met die totstandkoming van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in 1962 word dié begrip in die Kerkorde van 1962 gevind en in 1990 vervang met die begrip “kultuur georiënteerde onderwys”. Dit is insiggewend dat die voormalige Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk in Suid-Afrika (nou die Verenigende Gereformeerde Kerk) die kwessie van Kerk en Onderwys soos volg formuleer: “Die Kerk sal hom daarvoor beywer om die Christelike karakter **van die bevolking van die land** te beskerm, te behou en uit te bou”. (Die Kerkorde Sendingkerk, 1990:74, Artikel 101.3).

Met die totstandkoming van die Algemene Sinode (1962) is dit opvallend dat die begrippe “kerkraad” en “ouers” en dit wat van hulle verwag word, deurgaans voorkom in die kerkordes van Natal, Kaapland, Vrystaat en Transvaal. Daarna verander die bewoording om te lui: “Die Kerk” het ‘n roeping ten opsigte van die onderwys. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk volg hier die weg van die nuwe kerkorde wat in 1959 in die Gereformeerde Kerken in Nederland aanvaar is, wat verklaar dat elkeen van die kerkvergaderinge volgens hulle eie aard ‘n gesag het wat hulle van Christus afkry (Coertzen, 1991:238). Die implikasies hiervan is dat dit ‘n leemte laat dat ouers en kerkrade nie pertinent genoem word in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in 1998 nie. Dit sou ook goed gewees het dat die begrip “roeping” wat die Kerk ten opsigte van die onderwys het (sien bespreking oor Koninkryk) nie vervang is met die begrip “beywer” nie, veral in die lig van die Kerk se roeping as Verkondiger van God se Woord in die Koninkryk in al sy gestaltes.

HOOFSTUK VIER

“n Teologiese-kritiese-analise van kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998)

Die roeping of ywer van die Nederduitse Gereformeerde Kerk vir die onderwys soos vervat is in sy Kerkorde (1998) is inherent verbonde aan die wese van die Kerk en sy verhouding met die Koninkryk van God (Hoofstuk Twee).

Kerkorde Artikel 67 (1998) van die Nederduitse Gereformeerde Kerk lui:

Kerk en onderwys

Artikel 67

- 67.1 Die Kerk beywer hom daarvoor dat die Woord van God en Protestants-Christelike norme en waardes rigtinggewend sal wees in onderwys- en opvoedkundige instellings en ook vir die kultuuridoom waarin die onderwys plaasvind.
- 67.2 Die Kerk erken die interne bevoegdheid van onderwysinstellings om tipiese onderwysaangeleenthede (standaarde, leerinhoude, ensovoorts) te finaliseer.
- 67.3 Die Kerk beywer hom vir Christelike opvoeding en onderwys vir sy kinders en jongmense. Hierdie onderwys moet verantwoorde standaarde en leerinhoude insluit.

Die Kerkorde artikel word vervolgens krities bespreek.

1. Waarom ‘n Kerkorde Artikel vir die onderwys?

Daar is alreeds breedvoerig vanuit die Skrif (Hoofstuk Twee), die belangrikheid van opvoeding en onderwys in die gelowige se lewe aangetoon. Daar word aanvaar dat opvoeding ‘n breër begrip as onderwys is en dat onderwys moeilik sonder waardes beoefen kan word (sien definisies Hoofstuk Een en ook Hoofstuk Twee). Sake soos die Koninkryk wat alle lewensverbande insluit byvoorbeeld die kerk, die onderwys en die staat (sien Hoofstuk Twee) asook die geloofslewe wat neerslag moet vind in elke

duimbreedte van Jesus se Koninkryk, is beklemtoon (Sien Hoofstuk Twee; Deut 6-“Deurkosyn tot Stadspoort”; Johannes 15 – Verbondenheid aan Christus en die vrug wat daaruit moet vloei vir die hele lewe.)

Daar is gewys op die feit dat opvoeding en onderwys die volle spektrum van ‘n mens se lewe beïnvloed. ‘n Kerk wat nie erns maak met die onderwys nie, bewys ‘n onguns aan die samelewing, en ook aan die Koninkryk van God (Sien Hoofstuk een).

Dit is belangrik om daarop te let dat Artikel 30 van die Nederlandse Geloofsbelydenis die band tussen religie, onderhouding van die ware religie en kerkregering, orde beleid en bestuurswyse lê. Dit hou implikasies in vir die onderwys veral waar daar sprake is van religie, waardes en ‘n etos by skole (Sien Hoofstuk Vyf)

Artikel 30 van die Nederlandse Geloofsbelydenis lui: (Kernpunte my onderstreping)
 “Ons glo dat hierdie ware kerk ooreenkomstig die geestelike bestuurswyse wat ons Here ons in sy Woord geleer het, geregeer moet word. Daar moet naamlik dienaars of herders wees om die Woord van God te verkondig en die sakramente te bedien; ook ouderlinge en diakens om saam met die herders die kerkraad te vorm.

Deur hierdie middel moet hulle sorg dra dat:

Die ware godsdiens onderhou,

Die ware leer oral versprei,

Die oortreders op geestelike wyse vermaan word.

(Lees ook Hoofstuk Drie – Bespreking van Dordt Artikel 21 wat handel oor “leermeester” se verantwoordelikheid om kinders te leer in die “godsaligheid”)

Dit blyk duidelik uit Artikel 30 van die Nederlandse Geloofsbelydenis dat ware kerkregering geestelik is van aard (Hovius, 1971:80, 81). Die onderhouding van die ware godsdiens –wat die hele lewe veronderstel- die ware leer wat oral versprei moet word en die oortreders wat op geestelike wyse vermaan moet word hou implikasies in vir die kerk se verhouding met die onderwys. Kerkreg en kerkregering het dus te doen met die opbou van die kerk en die geestelike lewe, maar het ook implikasies vir die hele lewe van die gelowiges wat óók die onderwys insluit. Maar is

'n kerkorde artikel oor die onderwys regtig nodig in die Kerkorde? Hovius wys daarop dat vir sommige die kerkreg, kerkregering, kerkorganisasie en kerkorde 'n rilling van afsku is. Hulle staan wantrouig en met 'n koele gereserveerdheid spot hulle met die "wettiese aard" van die kerkregering terwyl hulle meer geestelik is. Kerkreg en kerkorde artikels herinner hulle aan koudheid, hardheid, ongeestelikheid, dood of dodende formalisme. Verwyder jou eerder daarvan want dit het weinig met die egte geestelike lewe te maak (1971:71).

Hovius verwys na persone en kerke wat kerkreg en kerkregering bestry soos byvoorbeeld die Anabaptiste, wederdopers, huidige charismatiese bewegings wat die uitwendige kerkvorme en organisasie in geïnstitueerde vorme wil ophef en wegdoen met ampte en bedieninge. (1971:71) 'n Moderne weergawe sou wees dat hulle die kerk se orde wil ignoreer en 'n eie orde daar wil stel. Daar word independentisties opgetree of daar word gesê: "Ons is nie teen die orde nie maar herskryf dit en ignoreer die bestaande orde." Hovius meen dat die veragters en verwerpers van kerkreg en kerkregering dit ongelyk het. Hulle opvatting is onjuis en kan die toets van Skrif en belydenis nie deurstaan nie. "De verwerpers van kerkrecht en kerkregering verliezen belangrijke Schriftuurlijke en confessionele noties betreffende kerk en recht uit het oog, en daardoor doen zij onder andere tekort aan essentiële elementen van het kerk-zijn. Wij kunnen ook zeggen: zij ondergraven de fundamente van de christelijke religie." (1971:72)

Uit die geskiedenis is daar ook diegene soos Rudolph Sohm (1892 en 1922), Emil Brunner (1951) wat hul uitspreek teen kerkorde en kerkregering. Aan die ander kant is daar diegene soos F.L. Rutgers (1894), Karl Barth, Eduard Schweizer, Hans Dombois, E. Hertzsch en vele ander wat reken dat kerkorde en kerkregering 'n noodwendigheid is vanuit die Skrif (Sien Hovius, 1971:70:73). Die Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 30 lê beslis 'n band tussen kerkregering wat geestelik is, die verantwoordelikheid van die kerkraad as 'n middel om die ware godsdiens te onderhou en wat moet toesien dat die ware leer oral versprei en oortreders op geestelike wyse vermaan word.

In die debat wat tans oor die aard van onderwys in 'n multi-godsdiensstige samelewing handel, sou die Kerk sy roeping in die lig van die Woord en

Belydenisskrifte versuim, om nie na vore te tree met 'n standpunt oor die onderwys in sy kerkorde nie. In die verhouding met die onderwys gee die Kerk vanuit die Woord prinsipieël leiding en lewer sodoende 'n diens ten opsigte van die opvoeding en die onderwys. 'n Kerkordelike vergestaltung van Skriftuurlike, konfessionele en teologiese uitgangspunte aangaande die jeug se opvoeding kan 'n bate wees in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (Coertzen, 1984:73). Daar word heelwat in die Skrif gepraat oor die verantwoordelikheid van opvoeding en onderwys teenoor kinders. (Deut 6; Ef 5:21-33; 6:1-4; Kol 3:20, 21; Pred 12:13; Josua 4:21-24; Rigt 2:10; 2 Tim 1:5; 2 Tim 3:14-17; Joh 15:1-6; Sien ook Hoofstuk Twee punt 5.1 en M.G.W. de Kock se studie in 1975 oor: Kerk en skool – 'n Skriftuurlik-historiese ondersoek na die vennootskapsrelasie). Jesus sê vir Petrus in Johannes 21:17 “Laat my skape (lammers wei” wat dui op versorging. Die doopgelofte (sien bespreking punt 2.2 Hoofstuk Vier) se verpligting van “onderrig en te laat onderrig” vorm 'n belangrike vertrekpunt vir godsdiensonderrig.

Dit blyk uit die geskiedenis dat die Gereformeerde Kerk hulle van die begin af sterk oor die onderwys uitgespreek het en dit verwoord het in hul kerkordes. 'n Tradisie van kerkorde artikels is dus gevestig vanaf die eerste kerkordes wat verskyn het. Sien Hoofstuk Drie, spesifiek met betrekking tot die kerk se verantwoordelikheid aangaande die onderwys in die gereformeerde wêreld. Die beginsel van “Vryheid van godsdiens” in die Grondwet en hoe dit verstaan moet word met betrekking tot godsdiensonderrig in skole maak dit vir die Kerk belangrik om 'n spesifieke kerkorde artikel te hê wat handel oor godsdiensonderrig in skole.

As die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Artikel 67 oor die Kerk en onderwys verklaar dat hy hom “beywer” vir 'n soort onderwys is dit belangrik om die “beywer” te sien teen die agtergrond van geestelike kerkregering en die geestelike karakter wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk se kerkorde in sy geheel dra, ook betreffende in al die artikels wat belang het by die onderwys.

Verskeie artikels in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) het implikasies vir die Kerk se verhouding met die Onderwys.

Artikel 1 stel dit duidelik dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk op die Bybel gegrond is. Dat die leer wat die Kerk in ooreenstemming met die Woord van God bely, staan uitgedruk in die Formuliere van Eenheid soos vasgestel op die Sinode van Dordrecht in 1618 – 1619. Die Kerk se verhouding met die Onderwys moet dus vanuit hierdie vertrekpunt beskryf en verstaan word.

Artikel 2 sluit aan by Artikel 1 naamlik dat die Kerk sy taak en roeping ooreenkomstig die Heilige Skrif en die Belydenis moet volbring. Die lewe en werk van die Kerk, ook teenoor die onderwys, kry op 'n “welvoeglike en ordelike” wyse (1 Kor 14:40) beslag in van die artikels en bepalinge.

Die Kerk neem sy besluite aangaande die onderwys deur kerklike vergaderinge soos die kerkraad, ring, sinode en algemene sinode (Artikels 18-47). Die roeping van die Kerk kom verder tot uitdrukking in die gemeentelike bediening en herderlike sorg om lidmate te ondersteun en te begelei, ook ten opsigte van onderwyssake (Artikels 51-52).

Ook in werksaamhede van die kerk soos betrekkinge na buite (Artikels 65-68) lewer elkeen op sy eie manier 'n bydra tot die Kerk/Onderwysverhouding. Bogenoemde artikels dra by tot die “geestelike bestuurswyse” (NGB Art. 30) en die aard van die kerk se betrokkenheid by die onderwys. Volgens Hovius is “Kerkregering en kerkorde” wat dan ook die standpunt van die Kerk oor onderwys weergee, “in diens van Christus wat die Hoof van die Kerk is” (Ps 2:6; Efes 1:22; 4:15; 5:23 en Openb 3:7). Hy deel Sy Koningskap met niemand nie. Die Kerk is Christus se eiendom (1 Kor 6:20; 7:23; Openb 5:9; 14: 3 & 4). Christus is 'n geestelike Koning Joh 18:36 “My koninkryk is nie van hierdie wêreld nie.” Daar is 'n besonder innige en organiese band tussen Christus en Sy kerk – daarom word Christus die Hoof van Sy kerk genoem. Kerkregering is geestelik want dit word in 'n geestelike gemeenskap beoefen.

Volgens Hovius (1971:84) is die “Kerk nie met ander samelewingsverbande te vergelyk nie, nóg in oorsprong, nóg in wese”. Die Kerk het dus 'n besondere funksie in die samelewing ook wat die onderwys betref. Die Kerk is die liggaam van Christus (Efes 4:15 & 16. Kol 2:19), die huis van God en tempel van die Heilige Gees (Efes

1:23, 1 Tim 3:15, 1 Kor 6:16). Die Kerk is 'n heilige vergadering van ware Christus-gelowiges wat al hulle saligheid van Christus verwag, gewas in Sy bloed, geheilig en verseël deur die Heilige Gees. Die geestelike karakter van kerkregering vloei óók voort uit die feit dat dit 'n regering is wat uitgeoefen word onder leiding van die Gees en Christus. Dit beteken dat Christus by Sy kerk nóú is en vir altyd. Christus is teenwoordig deur die Heilige Gees (Joh 14:25, 26; 16:13). Die Kerk moet luister na en gehoorsaam wees aan die Gees (Openb. 2:7, 11, 17, 29; 3:6, 13, 22). Christus gee deur die Heilige Gees bevele aan die Kerk (Joh 14:26; 16:15; Hand 1:2). Hovius (1971:84) sê dat die Gees bind Homself aan Sy eie Woord waardeur Hy die wil van die Koning bekend maak – só besit die Woord regeerkrag. Die geestelik karakter van kerkregering blyk uit die feit dat Christus geestelik-gekwalfiseerde mense in sy diens neem. Christus het hulle nie nodig nie maar dit behaag Hom om mense in Sy diens te neem. Dáárom gee Hy aan mense gawes (Efes 4:11, 12; Rom 12 en 1 Kor 12). Dit is gawes van Sy genade en goedheid. Hulle moet voldoen aan die eise wat Christus stel (1Tim 3:2; 2Tim 2; Titus1), ook wat die onderwys betref. Ampte het geen eie soewereine gesag oor die Kerk nie-hulle is slegs gesante van Christus (2Kor 5:20). Hulle optrede het slegs legimiteit as dit geskied in ooreenstemming met die wil van Christus. Geen “dominium” nie maar “ministerium”. (Hovius, 1971:84 en sien ook Hoofstuk Twee oor die gereformeerde-kerkregtelike grondslae wat die basis vorm van die Kerkorde artikel wat handel oor die kerk/onderwys verhouding)

Hovius is van oordeel dat kerkregering nie geestelik van aard is nie as dit, soos by die Rooms-Katolieke Kerk allerlei begrippe, nie aan die Skrif nie maar aan Romeinse reg en die Romeinse staatsinrigting ontleen. Die Kerk moet waak om nie 'n staat in 'n staat te word nie met 'n gekodifiseerde reg wat formeel en materieel diepgaande beïnvloed is deur die burgerlike reg. Kerkregering word dan 'n formeel juridiese aangeleentheid en is nie meer geestelik nie. Dit blyk uit kerklike tug wat met formele regsreëls toegepas word en ook met allerlei gepaardgaande burgerregtelike strafmaatreëls. (1971:81)

Artikel 30 van die Nederlandse Geloofsbelydenis, soos reeds gesien, stel dit duidelik dat die “geestelike bestuurswyse van die kerk” te doen het met die bewaring van die ware godsdienste en dat die ware leer oral versprei sal word en dat die oortreders op 'n geestelike wyse vermaan en in toom gehou sal word.

Dit blyk duidelik uit voorafgaande dat die kerk deur middel van 'n "geestelike bestuurswyse" getrou is aan Sy diens in die Koninkryk (Hoofstuk Twee) om die Woord en die implikasies daarvan op die onderwys in sy kerkorde neerslag te laat vind. Dit is veral van toepassing op die onderwys dat daar spesifiek 'n kerkorde artikel sal wees omdat die Skrif baie praat oor opvoeding en onderwys, die doopgelofte wat dui op 'n bepaalde verantwoordelikheid van ouers oor opvoeding (sien punt 2.2), die geskiedenis van die Gereformeerde Kerk wat van die begin af hul sterk oor die onderwys uitspreek. Daar is dus 'n tradisie geskep dat die kerk noulettend sal waak oor die tipe onderwys wat sy dooplidmate ontvang.

Die verstaan van godsdiensonderrig in Staatsskole dwing die kerk om ook sy standpunt te gee hoe hy godsdiensvryheid verstaan in die lig van die Grondwet van Suid-Afrika. P. Potgieter verklaar dat: "Daar erns gemaak moet word met die mag van die onderwys want die onderwys en opvoeding is vandag 'n instrument waarmee menselebens grootliks beïnvloed word en 'n kerk wat nie daarmee rekening hou nie, bewys 'n onguns aan die samelewing, en ook aan die Koninkryk van God. (1992:10). Christelike onderwys in 'n multi-godsdiensstige samelewing en hoe die Kerk dit verstaan is 'n saak wat kort-kort opduik en 'n kerkorde artikel in die verband kan net 'n bate wees.

2. Die Kerk "beywer" hom na binne en buite vir die onderwys

Die vraag is hoe die kerkregering die ware religie op 'n geestelike manier kan bewaar, veral as dit in die onderwys bedreig sou word. Hoe "beywer" die kerk met sy kerkregering hom vir die onderwys? Die Kerk beywer homself vir die onderwys deur middel van sy kerkregering op twee maniere naamlik na binne (opbou van die gelowiges) en na buite (getuigenistaak van die kerk teenoor die onderwys).

Na binne beywer die Kerk hom om sy lidmate, ouers en kinders toe te rus vir die lewe. Dit het ook implikasies vir die onderwys. Die kerk gee leiding aan sy lidmate oor die onderwys in sy kerkregering en kerkorde deur middel van die Woordverkondiging in al sy gestaltes, die huweliksformulier, die doopgelofte, kategese, (1998: Kerkorde, Artikel 50), huisbesoek (1998: Artikel 9 en Artikel 16), die reël van seminare en gesprekke; visitasie in die ring wat gesprek oor die onderwys

kan insluit (1998: Kerkorde, Artikel 31) en ook deur die skep van kanale en strukture wat kontak maak met die onderwys.

Die Kerk beywer hom vir 'n bepaalde soort onderwys na buite deur amptelike getuienisse rakende die onderwys (1998: Kerkorde, Artikel 65 en 67). Byvoorbeeld uitsprake van die Algemene Sinode (1998: Kerkorde, Artikel 43), kommissies van die Kerk soos die Algemene Jeug Kommissie (AJK) en andere middele soos Die Kerkbode en dagpers om sodoende 'n wakende rol te speel en toe te sien dat die Woordbeginsels inslag vind in God se Koninkryk wat die onderwys insluit. (Sien Hoofstuk Twee).

Die Kerk beywer hom ook vir die onderwys deur die werwing, aanmoediging en ondersteuning van onderwysers. (Algemene Sinode Agenda 1998:122). Deur skakeling en samewerking met nie-kerklike organisasies soos Christelike verenigings (1998: Kerkorde, Artikel 66) en ander samelewingsverbande soos die staat (1998: Kerkorde, Artikel 65). Ook deur saam met ander kerke te werk in belang van Christelike onderwys (Kerkorde, 1998: Artikel 68).

Vervolgens word daar nou kortliks op enkele sake wat hierbo genoem is ingegaan as voorbeelde van hoe die kerk na binne en na buite hom "beywer" vir die onderwys. (Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) Kerkorde, Artikel 67.1)

2.1 Die toerusting van gelowiges

Die taak van die Kerk bestaan allereers daarin dat hy die evangelie van heil in Christus na binne aan sy eie lidmate (wat ook dié lidmate insluit wat betrokke is by die onderwys) moet verkondig. Dit behels om hulle op te lei in die allerheiligste geloof en toe te rus vir hulle dienswerk (Ef. 4: 11-16) in die Koninkryk van God. (Roberts, 1990:130) Hierdie aspek van die Kerk se roeping is van die allergrootste belang, want in die weg van die lewe en getuienis van sy toegeruste lidmate vervul die Kerk dan sy roeping om die lig van die wêreld en die sout van die aarde te wees.

Dit beteken ook dat toegeruste lidmate die norm van Gods Woord in alle lewensverbande en strukture, soos ook dié van die onderwys, indra. Die Algemene

Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk verklaar dat die prediking van die Woord van God "... die diens van die boodskap van genade aan die hele gemeente en die bediening van die sleutelmag, die ontmoeting van die Here met sy volk is. Dit is die diens wat Jesus Christus in en ook deur Sy Kerk in die wêreld verrig, om deur die eeue heen Sy volk te vergader, Sy gemeente te heilig, Sy kudde te wei, Sy liggaam op te bou, die individuele lede van die liggaam te sterk in die geloof en voor te berei vir sy heerlikheid. (Ef 3:16) Dit gaan dus in die verkondiging hoofsaaklik om die genade, heil en geloof." (Nederduitse Gereformeerde Kerkorde (1990), Art. 3:1; Algemene Sinode, Agenda, 1966:124).

Volgens Ef. 4:11-16 is dit ook die taak van die apostels, profete, evangeliste, herders en leraars om die gelowiges toe te rus vir hulle diens asook vir die opbou van die liggaam van Christus. (Kerkorde, 1994: Art. 3). Die woord wat vir toerusting gebruik word in Ef. 4:12 is *katartismos*. Die woord dui in die algemeen aan dat iemand in staat gestel word om te doen wat van hom verwag word. ('n volledige bespreking in Hoofstuk Twee – Sien Versteeg en Roberts, 1990:130). Roberts verwys dat "die ampte weer sal moet leer dat hulle besondere taak geleë is in die opleiding van al die gelowiges (ouers, kinders, onderwysers). En elke gelowige sal weer moet leer dat die Kerk funksioneer op die beginsels van algemene diensplig". (1990:130).

In die Nuwe Testamentiese tyd was dit die taak van die ouderlinge om beleid in die kerk te bepaal (Hand, 15, 21: 18vv), om die Here se kudde op te pas, wat daarop neerkom dat hulle die kudde moes voed en ook moes beskerm teen bedreigings van buite en uit eie geledere (Hand, 20: 28vv; 1 Pet, 5: 1-3), om die diens van voorbidding in die gemeente te verrig (Jak, 5) en om die Woord te onderrig. (1 Tim, 5: 17; 1 Tim, 3: 2). Hierby word van die ouderling as leiersfiguur toenemend verwag "om antwoorde op vrae te gee". Die vraag is of ons ouderlinge, diakens, gelowiges voldoende toegerus is rondom die verantwoordelikheid wat hulle dra rondom die opvoeding van hul kinders. (Keyter in Die Kerkbode, 29 Okt 1993; Koole en Velema, 1982: 151).

Ouderlinge "wat die lammers moet laat wei" en moet "waak oor die kudde" moet dus toegerus wees om "leiding te verskaf en kundig te beding in belang van die Christelike onderwys." Wanneer die Kerk dus sy roeping ten opsigte van die

onderwys nakom, gaan dit nie bloot om die behoud van 'n tradisie, om gemoeid met die onderwys te wees nie, maar dat hy deur die Woord daartoe gebring word.

2.2 Die doopgelofte

Die doopgelofte maak die kern uit van ouerbetrokkenheid by die onderwys. Tussen God en elke Christenouer wat sy kind ten doop bring, word 'n verbond gesluit. Die kind word dan as 'n verbondskind, ná die aflegging van die doopgelofte beskou. (Agenda Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998:122). Ook is hy beelddraer van God, 'n feit wat nie alleen deur die Kerk erken word nie, maar waarmee ook deeglik rekening gehou moet word in sy opvoeding. (Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1990, Art. 49; Breitenbach, 1985:34; Venter, 1929:10; Eloff, 1982:213; Pienaar, 1970; 230).

Die Christenouer se godsdienstige band, deur die doopgelofte aan sy Skepper, noodsaak hom om via die opvoeding en onderwys sy verbondsverantwoordelikheid op 'n normatiewe wyse na te kom. (Agenda 1998, punt 31:122). Dit is die volgehoue antwoord aan die Skepper wat die ouer by wyse van die doopgelofte aanspreek. Ouerbetrokkenheid as gevolg van die nakoming en uitvoering van sy doopgelofte, loop soos 'n goue draad deur die opvoeding- en onderwysverlede. (Breitenbach, 1985:35).

Die doopformulier gee aan die Christenouer die rigting vir die opvoeding van sy verbondskinders en sluit aan by die huweliksformulier. Onder die opskrif "Waartoe verplig die doop ons?" verbind die ouers hulself "om hulle kinders soos hulle opgroei oor die betekenis en die eise van die genadeverbond in te lig, 'n voorbeeld vir hulle te wees in die uitlewing daarvan en hulle op te roep tot die toe-eiening van God se beloftes." Die godsdienst moet dus in die lewe van die verbondskind behoorlik gestalte kry wanneer die ouers in die derde vraag van die formulier beloop om die kind "in dié leer na die beste van hulle vermoë te onderrig en te laat onderrig." (Handboek vir erediens, 1988: 61; Eloff, 1982: 213, 214; Van Zyl, 1970: 82).

Volgens die Inter-Kerklike Kommissie van opvoeding en onderwys (IKOO) bestaande uit die Verenigde Gereformeerde Kerke RCA, NGK, Hervormde en

Gereformeerde Kerke en ander kerke (sy lede maak 13% van die bevolking uit), is dit duidelik dat: "Christenouers het 'n gelofte afgelê om hulle kinders self te onderrig, maar ook in die Kerk en skool te laat onderrig. Om hierdie rede is opvoeding en onderwys by die huis, die kerk en die skool vir Christene 'n onskeibare eenheid. Vir Christene is daar dus geen neutrale lewensterrein nie. Die skool is prinsipieel nie die verlengstuk van die staat nie, maar van die ouerhuis" (IKOO verklaring 16 Oktober 2001:1).

Om die verpligting van "onderrig en te laat onderrig" uit te voer, verg die nouste samewerking tussen Kerk, skool en die ouer. Hier moet die Kerk ook die leiding neem deur die Bybelse voorskrifte te verklaar en om die verbondsouer te begelei in die uitvoering van sy doopgelofte. Die Kerkorde van 1998 stel die begeleidende funksie van die Kerk tot die verbondsouer soos volg in Artikel 50: "Die bediening aan die jeug as verbondsjeug is 'n geïntegreerde deel van die omvattende gemeentelike bediening waarin God deur Sy Woord tot die jeug kom deur verkondiging, onderrig, toerusting, herderlike sorg en dienswerk. Hierdie gemeentelike bediening geskied onder die leiding van die ampte aan en deur die jeug."

In die Genadeverbond is daar twee partye, God en die mens. Op albei rus daar 'n verpligting, maar dit is een wat God op Hom neem as 'n verpligting wat Hy op die mens plaas as 'n eis. Die verbond kom ook tot die verbondskind met die onvoorwaardelike eis van geloof. Voortdurend moet die kinders deur ouers, onderwysers en kategete opgewek word tot geloof, tot verantwoording aan die eis van die verbond. Daar word allerweë kommer uitgespreek oor die kwessie of ouers nog hulle verantwoordelikheid teenoor hulle kinders nakom of kan nakom, terwyl ook beweer word dat baie ouers onkundig, onbevoeg en ook onverskillig is om hulle kinders op te voed. 'n Gees van materialisme is die oorsaak van 'n neutrale lewenshouding wat meebring dat die huisgesin nie meer 'n vastrapplek vir die jeug is nie. Daar is onsekerheid en onkunde by ouers wat tot magteloosheid lei. (Eloff, Huisgesin, skool, kerk, 11; Gerber, 1983: 102; Eloff, in Afrikaner-onderwyskongres, 1982: 235).

Die ouer word die instrument om Sy genadegawe aan die kind te verwesenlik. Hy lê elke verbondskind in die hande van die ouers met die opdrag: "Neem hierdie kindjie maak hom vir My groot en Ek sal jou jou loon gee!" (Algemene Sinode, Standpunt, 1970 en Acta Algemene Sinode, 1990: punt 4.2 en punt 5: 181, 184 en Agenda, 1998 punt 3.1:122).

Die ouers en die gesin is die eerste wat God betrek in die opvoeding (Sien punt 5.1 Hoofstuk Twee). So gesien, gee God aan die ouer opdrag en word dit sy onvervreembare plig om godsdienstige onderrig aan sy kind te gee, of te laat gee. Die Kerk (of wie ookal) kan die ouer nooit hierin vervang nie, maar slegs aanvul. (Agenda Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998 punt 5.1:122). Die ereplek van die Woord in die onderwys moet dus konsekwent deur die ouer opgeëis word.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk formuleer in 1966 sy taak in die opvoedingsproses met 'n jeugbeleid van sewe basiese beginsels wat in 1990 uitgebrei is tot nege. Dit lewer 'n belangrike bydrae om Artikel 67 van die Kerkorde in perspektief te plaas. In 1966 is dit nie in kerkordelike taal gestel nie, maar bevat belangrike stellings wat in die Kerkorde opgeneem behoort te word. Hierdie beginsels is 'n aanwys vir die Kerk se standpunt aangaande sy jeug, indien dit op een of ander wyse 'n neerslag kon vind, in die Kerkorde. (Coertzen, 1984:71-72; Algemene Sinode, 1990, Handeling: 188).

Veral beginsels vyf en sewe is belangrik vir die onderwys. Beginsel vyf beklemtoon dat ouervoorligting 'n noodsaaklike deel vorm van die jeugbediening, terwyl beginsel sewe noem dat die Kerk se verantwoordelikheid die toesig oor en betrokkenheid by die opvoeding en onderwys van die jeug behels. (Sien ook die Kerk se taak, Acta Algemene Sinode, 1990, punt 3:184, 188; Jeugstudiekommissie, 1966:428).

Dit is duidelik dat die Kerk 'n groot verantwoordelikheid het om sy lidmate in sake rakende die onderwys te begelei. Dit is belangrik dat die begeleidende funksie van die amp in die Kerkorde ter sprake kom. Die rol van die plaaslike Kerk in die onderwys behoort sterker gestel te word in Artikel 67. Die ouers en die kerklike vergaderinge behoort by name genoem te word soos in die Artikel se bewoording voor die eerste Algemene Sinode in 1962. (Sien Hoofstuk Drie).

Die Kerk is van oordeel dat die ouers die belangrikste opvoeder van die kind is. Vir die Christengelowige is die ouer eerste in die ry om voor God verantwoording te doen oor die opvoeding van sy kind. (Agenda Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998; 122). Ouerbetrokkenheid by die opvoeding en onderwys toon dat ouers 'n groot aandeel het in die opvoeding van hul kinders. (1998: punt 1.4:122) Ouers lewer 'n bydrae tot onderwysdoelstellings, kurrikulumbepalings, onderwysersopleiding en finansies. (1998: punt 3.2:122) Die groot gevaar vir die ouers is om hul taak en verantwoordelikheid aan die staat oor te laat en dan 'n passiewe toeskouer te word. Die ou Onderwyswet nr. 39 van 1967 reël onder meer dat die ouer ook 'n plek in die onderwys moet hê.

Die nuwe Onderwyswet, 1996 (84) hou vol met die gedagte om ouers betrokke te maak by die opvoeding van hulle kinders. (Daar is sprake dat die wet moontlik kan verander – Sien Hfst Vyf). Die belangrikste verpligting van die ouer is dat hy hom organiseer om sy regte uit te oefen. (Die nuwe Suid-Afrikaanse Grondwet wat “Vryheid van godsdienst” waarborg, maak dit ook moontlik dat hierdie regte opgeneem kan word- Artikel 15 en punt 3.3 Agenda, Nederduitse Gereformeerde Kerk 1998: 122). Die stigting van die Afrikaanse Ouervereniging vir Christelike Opvoeding en Onderwys op 20 Maart 1982 in Bloemfontein was 'n belangrike skakel in 'n proses tot vandag, veral in die lig van Kerkorde Artikel 66 (1998) waarin bepaal word dat “Die Nederduitse Gereformeerde Kerk graag die vorming van vrye verenigings op positief Christelike grondslag wil aanmoedig.” (Gunter, 1975:435; Cilliers, 1953: 236; Breitenbach, 1985: 83, 245, 246, 249, 251).

Die Sinode moedig ouerbetrokkenheid by die teknikons, ouerleidingsaksies en ouerverenigings aan. Daar moet meegedoen word aan simposiums wat op die verhouding ouers, kerk en skool konsentreer. Ouers moet wêet wat in onderwys gebeur. (Acta Algemene Sinode, 1990: 182-186; sien ook D. du Toit, 1991).

2.3 Visitasie

In Handeling 15:36 sê Paulus vir Barnabas: “Kom ons gaan kyk hoe gaan dit met die gelowiges in al die stede waar ons die Woord van die Here verkondig het.” In hierdie handeling van Paulus en Barnabas kry ons 'n riglyn vir kerklike visitasie.

Luther en Calvyn handhaaf die gebruik van kerklike visitasie. In die Lutherse Kerk geskied visitasie deur superintendente of “hoër besture”. In Genève was die reëling dat twee lede, gekies deur die magistraat, saam met twee predikante visitasie doen. Die oogmerk daarvan was om doeltreffende tug asook eenheid in die leer-verkondiging te verseker. Daar is aandag gegee aan die erediensbywoning en die ampswerk van die predikant sodat “ergernisse” voorkom kon word. Die kommissie moes verslag aan die byeenkoms van predikante lewer (Maré, 1991: 200; Bouwman, 1970, 2: 157, 161; Spoelstra, 1989: 161, 258).

In die Dordtse Kerkorde van 1618-1619 (Art. 44) is visitasie gereël deurdat van die oudste, mees ervare en geskikte predikante jaarliks in opdrag van die klassis in elke gemeente besoeke aflê. Hulle moes onder meer vasstel of die leraars, kerkrade en skoolmeesters hul amptstake getrou uitvoer. Diegene wat nalatig bevind is, is betyds broederlik vermaan en met raad en daad bygestaan. (Maré, 1991: 201).

Dit is veral die plaaslike gemeente en in ringsverband dat daar sterk leiding gegee moes word. Die ringsvisitasie (Art. 31), wat sy wortels het in die sestiende eeuse kerkordes (sien Hoofstuk Vier & Vyf), sal die vraag na wat plaaslike gemeentes vir die onderwys doen verder moet verfyn en uitbou. Die huidige onderwyswetgewing wat besluitneming moontlik maak tot op die laagste vlak rondom taal-, kultuur- en geloofsaangeleenthede is te verwelkom. (Suid-Afrikaanse Skolewet 84 – 1996) Die aard of etos van die onderwys word in die hande van die plaaslike ouergemeenskap geplaas. (Sien Hoofstuk Een) Die besluitneming bevoegdheid van ouers bring ‘n belangrike saak soos Christelike onderwys nader aan die invloed sfeer van die plaaslike kerk. (Stone, 1993: 18; Kerkorde van Dordtrecht, 1618-1619: Art 44).

Kerklike vergaderinge veral op Rings- en plaaslike vlak sal ‘n groter rol moet speel om lidmate en ampte te begelei oor die Kerk se standpunte oor opvoeding en onderwys. Ouers veral sal meer deur die Kerk ondersteun moet word.

2.4 Samewerking met staat en nie-kerklike organisasie wat op 'n Christelike basis georganiseer is in belang van die onderwys

Die Kerk erken die staat as 'n dienaar van God tot ons beswil ook wat onderwyssake betref. Die norm vir die Kerk se deelname aan die publieke regsverkeer en uitoefening van burgerlike regte insake byvoorbeeld onderwyswetgewing is egter die Woord van God. (Kerkorde, 1998: Artikel 65.2)

Christus is die Hoof van die Kerk. Daarom beskou die Kerk sy reg op vryheid van godsdienst, wat sy Bybels-profetiese getuigenis teenoor die staatsowerheid en die wêreld waarin hy staan wat die onderwys insluit, as onvervreembaar. (Kerkorde, 1998: Artikel 65.3)

In die uitoefening hiervan maak die kerk aanspraak op die regsbepaalde beskerming van die owerheid ook as hy 'n bydrae lewer tot die onderwys en Sy roeping vervul om die leer van die "ware religie" na te kom. (Sien inleiding van hierdie Hoofstuk)

Die Kerk nader staatsowerhede op alle vlakke ook wat onderwysaangeleenthede betref, op 'n ordelike wyse. (Kerkorde, 1998: Artikel 65.4) "Skakeling word gedoen deur sy erkende kerkvergaderings of die kommissies wat hulle daarvoor aanwys. Skakeling oor sake wat die Kerk in sy algemene sinodale verband raak geskied deur die Algemene Sinode of sy betrokke kommissie. Skakeling sonder 'n opdrag van die Algemene Sinode geskied deur die betrokke kommissie in oorleg met die Algemene Sinodale Kommissie." (Kerkorde, 1998: 65.4:26)

Die implikasies en wyse van skakeling van die Kerk met die Owerheid insake onderwys uit bogenoemde spreek vanself.

Artikel 66 (1998) van die Nederduitse Gereformeerde Kerk kan ook van toepassing gemaak word op die Kerk/Onderwysverhouding. Hierdie artikel wys op die ondersteunende rol wat die kerk kan speel ten opsigte van onderwysgebeure veral as die organisasies op 'n positiewe Christelike basis georganiseer is. Die artikel lui: "Waar moontlik verleen die Kerk steun aan maatskaplike, nie kerklike organisasies wat op 'n positiewe Christelike basis georganiseer is en daarop gemik is om die

koninkryk van God te bevorder. Hierdie steun geskied vanuit 'n kerklike perspektief en op 'n kerklike wyse. Die vraag of 'n bepaalde organisasie kan aanspraak maak op die steun van die Kerk, hang af van sy grondslag en doelstelling en die uitlewing daarvan in die praktyk."

2.5 Die werwing en aanmoediging van onderwysers

Wanneer die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk verwag dat die hoogste moontlike onderwysstandaarde gehandhaaf moet word, is dit onmoontlik om hierdie standaard los van bekwame leerkragte te beredeneer. Die onderwyser is by uitnemendheid in 'n posisie om die onderwysstandaard te verhoog. Die ideaal van 'n onderwysstelsel wat voldoen aan die eise van 'n Protestants-Christelike lewens- en wêreldbeskouing én die toerusting daarvoor, kan geen resultate lewer as daar nie voldoende bekwame onderwysers beskikbaar is nie. Hier het die Kerk, net soos met die ouers, 'n verantwoordelikheid. Hierdie verantwoordelikheid is verwoord in sy Kerkorde wat sy wortels vind in die vroegste Kerkordes van die sestiende eeu toe die Kerk reeds betrokke was by die opleiding, keuring en toerusting van onderwysers. Dwarsdeur die geskiedenis het die Kerk blyke getoon dat toegeruste onderwysers vir hom belangrik is. (Sien Hoofstuk Drie).

Heyns redeneer dat "hierdie toerustingstaak deur die Kerk in noue samewerking met die inrigting waar die studente hulle formele opleiding ontvang, sal moet geskied. Natuurlik is die ideaal dat die werk wat die Kerk doen, prinsipieel aanvullend sal wees met betrekking tot wat die opleidingsinrigting doen. Maar dit is nie onmoontlik dat dit ook korrigerend van aard kan wees nie". Die belangrike saak van voortdurende wisselwerking tussen Kerk en onderwyser word hier aangeraak. Die Kerk neem dan die fasiliteringsfunksie op hom wat beteken dat: "Die Kerk as lewende lidmate en nie die kerk as struktuur nie, sal in die toekoms 'n belangrike taak hê. Fasilitering ingestel op die verbetering van kommunikasie tussen die rolspelers van die onderwys behoort die uitgangspunt te wees." (Heyns, 1993: 82-83 en IKOO, 22 Augustus 2001 punt 1, asook agenda Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998, punt 5.3:122). Aansluitend hierby is die mening uitgespreek dat "die kerk die regte onderwysstudent moet werf en, indien nodig finansieel in staat moet stel om opgelei te word in die onderwysberoep" (Heyns, 1993:12, 82-83; Keyter,

1993:68, sien ook Agenda, 1998:122 punt 5.3). Die Kerk erken die strategiese rol wat die Christenopvoerder speel en stel dit hom ten doel om lidmate aan te moedig om as onderwysers diens te lewer.

2.6 Samewerking met ander kerke in belang van Christelike onderwys

Artikel 68 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) se Kerkorde bepaal dat "Die Kerk streef daarna om deur middel van sy vergaderinge op 'n verantwoorde wyse met ander Christelike kerke saam te werk" ook wat die onderwys betref. Die Kerk streef daarna om met ander kerke "'n gemeenskaplike boodskap uit te dra en saam te stry vir die behoud van Christelike lewensbeginsels." Die graad en wyse van samewerking word bepaal deur die graad van ooreenstemming ten opsigte van belydenis, kerkregering, erediens en die siening van die Christelike lewenswandel van die betrokke kerk.

Dit is duidelik uit bogenoemde voorbeelde dat die Kerk in sy huidige kerkorde en besluite oor die onderwys hom daadwerklik "beywer" vir 'n bepaalde soort onderwys. Sy getuienis behels aksies na binne en na buite. Pertinente begrippe in Kerkorde Artikel 67 word nou bespreek.

3. Die Kerk beywer hom om vanuit die Woord rigting te gee in alle opvoedkundige instellings

Artikel 67.1 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde (1998) stel dit duidelik dat die Kerk se ywer teenoor die onderwys daarin lê dat die Woord rigtinggewend in alle opvoedkundige inrigtings moet wees. Juis omdat die Kerk die draer is van die Heilige Woord en dit 'n effek op die mens se hart en instelling het, kry die Kerk langs dié weg, 'n inspraak in die onderwys. Die opvoedkundiges en almal wat met die onderwys te doen het wat blootgestel word aan die Woord deur prediking en Christelike verklarings en standpunte vanuit die Woord aangaande die onderwys, en daarvolgens handel, dra die standpunt van die Kerk as't ware in die strukture van die onderwys in. (Sien Hoofstuk Twee oor die Koninkryk).

In “Kerk en Samelewing” sien die Nederduitse Gereformeerde Kerk sy roeping as die verkondiging van die “...heilsboodskap van die koninkryk wat almal oproep om hulle te bekeer, om die evangelie te glo en so deelgenote van die ewige lewe te word. Terselfdertyd moet ook die hele lewe met al sy aspekte en terreine (ook dié van die onderwys) krities onder die normatiewe lig van die Woord van God geplaas word” (Kerk en Samelewing, 1990:27).

As die Kerk pleit dat die Woord ‘n rigtinggewende plek verdien, is dit nie om die Woord te gebruik op blote fundamentalistiese manier en om slegs die Skrif as bewysmateriaal te gebruik nie. (Kerk en Samelewing 1986 par 40, 41)

Sodanige hantering van die Skrif verander die Bybelse riglyne vir die reg in ‘n diktatuur van Bybelse bewysplekke. Die Bybel is ook nie ‘n moralistiese dokument van eties grondwaarhede nie. Wie die Skrif so hanteer moet noodwendig die gesag van die Woord met betrekking tot die leeramp aantas. (Wolf, 1972:89 – 95) Die ereplek van die Woord is ‘n diepliggende saak wat implikasies vir die opvoeding en die onderwys inhou asook vir die leerproses in die algemeen. Die Skrif gee gesag vir die orde van die kerk in dié mate waarin dit heenwys na die werk van Christus en sy voortdurende werk as Hoof van sy gemeente en as Rex Mundi – die Heer van alle Here. Verkieslik word nie van prinsipes in die Skrif gepraat nie, omdat dit te veel die karakter kan aanneem van vaste wette wat in die Skrif gegee word. Veel eerder word gepraat van bybelse riglyne wegwysers en koersaanduiders (Wolf 1972, 89 – 95) en dit is hier waar die begrip rigtinggewend in die Kerk se Kerkorde van 1998 verwelkom moet word.

In Kerk en Samelewing (1990) beskryf die Nederduitse Gereformeerde Kerk sy roeping teenoor die samelewing (wat die onderwys insluit,) as volg:

- “Die Kerk het die roeping om die eise van die Koninkryk van God aan al die samelewingsverbande te verkondig. Daarom het die Kerk ‘n besondere taak ten opsigte van, onder andere die huwelik en gesin, maatskappy en owerheid, onderwys en opvoeding.
- Hierdie taak van die Kerk impliseer vir geen oomblik dat hy die sosio-politieke klimaat en opset van ‘n samelewing moet bepaal of moet programmeer nie. Die

Kerk se taak is om die Bybelse beginsels vir die samelewing duidelik en helder te formuleer en heersende gedragspatrone, sosiale instellings en selfs wetgewing in die lig daarvan konkreet te beoordeel. Dit is egter van die grootste belang dat die Kerk hom in sy profetiese getuienis sal vergewis van die feite van elke saak wat hy beoordeel.” (1990 par 303 en 304).

Die roeping van die Kerk ten opsigte van onderwys is dus om vanuit die Woord riglyne, wegwysers en koersaanduiders aan te toon, en nie om ‘n bloudruk vir die onderwys uit die Woord te probeer aflees nie.

Ook is dit duidelik dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk vir etlike jare ‘n prinsipiële standpunt handhaaf oor die onderwys en dat die Kerk geen rede het om sy standpunt oor die onderwys in die breë te wysig nie. Die Kerk wil ‘n gehoorsame gemeenskap wees, gehoorsaam aan die Woord. Juis hierdie gehoorsaamheids-aspek van die Kerk het implikasies vir die Kerk in sy roeping tot die onderwys (Heyns, 1993: 1 – 2; Eloff, in Afrikaner –onderwyskongres referate 1982: 207 – 216)

Die belydenisskrifte is op die Woord van God gebaseer. Dit rangskik belangrike openbaringswaarhede kort en kernagtig. Daarin word die wyse waarop die mens tot verheerliking van God moet lewe, gegee. Dit raak dus ook die Christelike opvoeding van die jeug. (sien Nederlandse Geloofsbelydenis ; Artikel 30 bespreking en Artikel 36; die Heidelbergse Kategismus: Vraag en Antwoord 69 – 71; die Dordtse Leerreëls, Eerste Leerstuk; De Kock, 1975 wat met skrifbewyse aangetoon het dat die Woord riglyne gee vir opvoeding en onderwys; sien ook Strydom, 1977 – 1985: 189 – 194; Sien Hoofstuk Twee punt 5.1 oor ‘n skrifstudie aangaande opvoeding en onderwys). Die vroeë kerkordes (soos bespreek in Hoofstuk Drie) handhaaf ‘n belydenismatige standpunt jeëns die onderwys en poog daarmee gehoorsaamheid aan die Woord. Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) sit hierdie belangrike tradisie voort.

Die onderwys sal in ‘n nuwe politieke bedeling nie met die ware Christelike evangelie deursuur kan word deur die uiterlike “verchristeliking” van ‘n struktuur, beleid of ideologie nie, maar deur die maak, opleiding en volgehoue gehoorsaamheid van dissipels van Jesus Christus bestaande uit ouers, onderwysers en kinders wat Sy

helder lig in enige onderwysbedeling kan indra. Slaag die Kerk hierin, vervul hy sy roeping soos gestel in die Kerkorde van 1998 – ook ten opsigte van die onderwys.

Die Kerk se taak is bediening van die Woord en begeleiding van sy mense, om in watter lewenswandel ookal, 'n ereplek aan die Woord te verleen. Al verdwyn die Christelike verskansing van die onderwys uit die wetboek, sal dit nie die rigtinggewende getuienistaak van die Kerk vanuit die Woord ophef nie. Die Grondwet van Suid-Afrika (1996) Artikel 15 bied vir ouers en die Kerk as instituut die uitdaging om hul reg op te eis dat “hulle kinders tydens skooltyd godsdiens in die skoolgeboue mag beoefen” (Sien ook Agenda, Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998 punt 1.4:122, Sien ook poging tot inhoudgewing van die begrip “Vryheid van Godsdiens” soos gewaarborg deur die staat in Hfst Vyf).

Die Kerk se roeping om die Woord te laat weerklink betreffende die aangeleentheid van die onderwys en opvoeding raak dringender. Wanneer daar in Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) bepaal word dat die Woord 'n rigtinggewende plek sal hê in die onderwys, verlaat hy hom op die premis van die presbiteriaal-sinodale kerkregering, naamlik dat die Woord alleen die finale toetssteen is, of die verskillende leerkringe in God se Koninkryk, aan hul roeping voldoen.

Die bewaring van die “ware godsdiens” en om “die ware leer oral te versprei” (Sien Nederlandse Geloofsbelydenis, Artikel 30), ook teenoor die onderwys lê in 'n kerkregering wat 'n hoë premie plaas op Woordverkondiging in al sy gestaltes. Ook ten opsigte van die rigtinggewende getuienistaak wat die kerk teenoor die onderwys het.

Die Woord is 'n krag van God tot behoud van elkeen wat glo. (Rom 1:16; 1 Kor 1:18; Ef 1:13). Die Woord is lewend en kragtig. (Hebr 4:12). Dis nie die Woord van mense nie, maar van die lewende God en Sy Christus (Joh 6:63; 1 Thess 2:13). Die Woord bring groot dinge tot stand naamlik:

- wedergeboorte Joh 1:18; 1 Petr 1:23
- geloof Rom 10:17
- verligting 2 Kor 4:4-6

- saligheid Efes 1:13; 2 Tim 3:15

Die Woord is ook 'n steen des aanstoots, 'n bron van ergernis, 'n doodslag ten dode (1 Petr 2:8; 2 Kor 2:16). Deur die Woord word die ware godsdiens en lewenshouding in ons hart geplant. Deur die Woord word die ware godsdiens gevoed (1 Petr 2:2; Hebr 5:12 – 14). Daarom het die Reformasie die prediking en die Woord sentraal laat staan teenoor die Rooms-Katolieke wat die saligheid aan die priester en die sakrament laat bind (Hovius, 1971:85-86).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk bedoel in die lig van die belangrikheid van die Woord en dat dit rigtinggewend moet wees in die onderwys nie net dat daar geluister sal word na die gepredikte woord nie. Met rigtinggewend word dan bedoel dat die hele onderwysstelsel as sodanig gestempel en bepaal moet word deur die Woord.

Met die uitdaging van Suid-Afrika se multi-godsdiensstige samestelling in die onderwys, is dit duidelik dat die Woord van God nie vir almal in die onderwys sal geld nie, alhoewel dit nog die ideaal bly. Die werklikheid is dat dit vir Christene en dan spesifiek vir die kinders van lidmate gevra word dat die aard van die onderwys deur die Woord bepaal en gestempel sal wees.

4. Die Kerk beywer hom om met Protestants-Christelike norme en waardes rigting te gee in alle opvoedkundige instellings

Die Kerk is een van die grondleggers van die onderwys in die Westerse wêreld, en vir baie eeue ook die enigste draer daarvan. Onderwys staan aanvanklik in die teken van kerklidmaatskap wat eerstens daarop gerig is om sy dooplidmate voor te berei tot volle lidmaatskap waarvoor hy die kategetiese skool in die lewe roep. Die Hervorming bring nuwe verwikkelinge en beklemtoon die verantwoordelikheid van die ouer in verband met die opvoeding van sy kind baie sterk. Die staat moes die skole oprig en in samewerking met die Kerk onderwysers aanstel, maar ten opsigte van die gees en rigting van die skool moes die ouers bepalende seggenskap hê. Hierdie aspekte van die onderwys is aan die Kaap oorgeplant waar die begrip "Protestants-Christelik" die skakel vorm met die geskiedenis van Frankryk en Nederland. (Jeugkommissie-verslag, 1966:291).

Baie van die Nederlanders en Franse van die sestiende en sewentiende eeu dra in hulle die gees van die Calvinistiese Hervorming en dit is deur hulle dat 'n gereformeerde kerkverband aan die Kaap gevestig word. (Sien historiese bespreking van Kerkordes Hfst Drie). Gedurende die eerste dekades van die agtiende eeu, is Protestants-Christelik dus die vanselfsprekende lewensgrondslag van die Afrikaanssprekende. As die begrip "Protestants-Christelik" dus in die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) voorkom, is dit 'n bewys dat die Kerk sy wortels ten diepste vind in die geskiedenis van die Hervorming van die sestiende eeu.

Die standpunte van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) ten opsigte van opvoeding en onderwys word duidelik weergegee in die Agenda van die Algemene Sinode (122-123). Dit blyk duidelik dat die Kerk sy standpunte formuleer vanuit 'n Protestants-Christelike tradisie wat heelwat ooreenkomste toon met die sieninge van die Gereformeerde Kerke van Suid-Afrika en die Nederduitsch Hervormde Kerk in Afrika. (Sien Hoofstuk Drie – Die vergelykende studie van die verskillende Kerkordes)

Onderwys is vir die Kerk ten diepste waarde-oordrag. Die oordrag van feite kan nie losgemaak word van die oordrag van waardes nie. Waardes is nie neutraal nie, maar kom vanuit 'n bepaalde waarde-oriëntasie. Hier vind die Nederduitse Gereformeerde Kerk aansluiting by die Nederduitsch Hervormde Kerk in Afrika asook die Nederlandse Hervormde Kerk.

Die Christen se Protestants-Christelike norme en waardes word gegrond op die Bybel as die onfeilbare Woord van God. Die resultate wat as ideaal vir die uitkomsgebaseerde onderwys (die huidige onderwysbestel wat tans geïmplimenteer word deur die minister van onderwys prof Kader Asmal) gestel word, moet dus ook aan die toets van die Bybel onderwerp word. (Sien bespreking Hoofstuk Vyf)

Met "Christelike onderwys en Protestants-Christelike norme en waardes" word bedoel dat die onderrig in skole steeds rekening moet hou met die Bybel en die Christelike beginsels en dat die geloof van kinders uit Christelike huise opgebou en

gesteun moet word in plaas van om afgebreek en weerspreek te word. (Kerk en Samelewing, 1990: par 332).

Die beginsel van godsdiensvryheid behoort ruimte te hê vir Protestants-Christelike norme en waardes en behoort dit nie uit te sluit nie. Die geloofsoortuigings en Protestants-Christelike norme en waardes van ouers moet geëerbiedig word ten opsigte van godsdiensonderrig en godsdienstige plegtighede. (Sien verklaring van die Grondwet van Suid-Afrika 1996, Artikel 15, Hoofstuk Vyf en let daarop dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde wat gaan oor Kerk en Staat alreeds in 1962 oor godsdiensvryheid praat.)

Vanuit 'n Protestants-Christelike hoek is die vennootskaplike karakter van die onderwys vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk belangrik ten einde die Christelike karakter van die onderwys te behou. Die vennote, te wete die ouerhuis, die staat en die kerk moet elkeen geleentheid kry tot betekenisvolle inspraak en uitoefening van hulle verantwoordelikhede. (Agenda, 1998:122) Die staat behoort ruimte te maak vir ouers om die waardes en norme waarvoor hulle staan in te bou in die opvoedingsproses van hulle kinders. (Meer hieroor in Hoofstuk Vyf)

Die ouers is volgens die Kerk wat uit 'n Protestants-Christelike agtergrond kom die primêre opvoeders wat kragtens die verbond en die doopgelofte, 'n onoordraagbare en onvervreembare verantwoordelikheid vir die opvoeding en onderwys van hulle kinders as gawes van God het. Die Protestants-Christelike waardes en norme is dus vir hulle kosbaar en dit is belangrik vir ouers om juis hierdie waardes aan hulle kinders oor te dra en te laat oordra.

Die ouer se taak is onder meer die medebepaling van die gees en rigting van die skool, medeseggenskap by die aanstelling van onderwysers, inspraak by leerinhoud en daadwerklike finansiële steun aan die skool na gelang van hulle vermoë. Die ouer verwerlik sy/haar betrokkenheid en seggenskap in die onderwys, onder meer deur middel van die kanale wat deur die staat daarvoor geskep word. (Agenda, 1998:122) In al hierdie prosesse kry die ouer die geleentheid om Protestants-Christelike waardes en norme te beding in onderwysinstellings.

Die Kerk is kragtens sy opdrag medeverantwoordelik vir die opvoeding en onderwys van sy verbondskinders. Hierdie opdrag behels veral gepaste en deurlopende pastorale begeleiding en ondersteuning van leerders en ouers ook om op soek te wees vir Protestants-Christelike waardes en norme in die onderwys wat hulle kinders ontvang.

In die vennootskapsverhouding het die Kerk die verantwoordelikheid om deurlopend aan die opvoeders (onderwysers) die nodige pastorale ondersteuning te gee. Die Kerk bemagtig en ondersteun leerders en onderwysers vanuit die Woord om konsekwent keuses te maak vir Christelike waardes en om hulle invloed binne die skoolstrukture daarvoor te benut.

Die Protestants-Christelike karakter van die onderwys kom verder tot uitdrukking deurdat die Kerk 'n ondersteunende verantwoordelikheid ten opsigte van die ouerhuis en die skool in die oordrag van Christelike waardes het. In die skool-situasie vind die waarde-oordrag plaas vanuit die sentrale Skrifwaarhede, terwyl die dogmatiese en konfessionele verskille op die agtergrond geskuif word. Dit is noodsaaklik om duidelik te onderskei tussen die Kerk se ondersteunende rol aan die skool in die oordrag van Bybelsgefundeerde waardes en die Kerk se kategetiese verbondsonderrig wat konfessioneel bepaal is. Die twee is nie dieselfde nie. (Agenda, 1998:122). Die moontlikheid behoort egter ondersoek te word of "Vryheid van Godsdienste" nie ook kan behels dat die Kerke instaat gestel word om dogmatiese inhoud vir leerders by dagskole aan te leer nie. (Sien Hoofstuk Vyf)

5. Godsdienstoneerig op skool en die Kerk se rol daarin

Godsdienstoneerig vorm 'n noodsaaklike onderdeel van die waarde-oordrag in die onderwys.

Vir die Kerk is dit belangrik dat hierdie godsdienstoneerig sal plaasvind vanuit die vertrekpunt van die Christelike waardes soos vervat in die Bybel. Die Kerk toon begrip vir die multi-religieuse karakter van die Suid-Afrikaanse samelewing. Naas die spesifiek Christelike waardes behoort daar ook voorsiening gemaak te word vir gemeenskaplike waardes wat vir alle Suid-Afrikaners geld. (Agenda, 1998:123).

In 'n multi-religieuse samelewing kan die uitgangspunte waaraan die godsdiens onderwys moet voldoen volgens die IKOO (22 Augustus 2001, Memorandum) as volg daar uitsien:

1. Daar moet begrip wees dat die saak rondom godsdiensonderrig in skole 'n sensitiewe saak vir die Christen-groepeerings en ander godsdienste in ons land is.
2. Die reg van ander godsdienste om hul eie ideale ten opsigte van godsdiensonderrig na te streef, word erken.
3. Godsdiensonderrig kan 'n belangrike rol speel in terme van die skep van 'n veilige, nie-gewelddadige, nie-diskriminerende, moreel gesonde en vooruitstrewende Suid-Afrikaanse nasie.
4. Die Grondwet (Artikel 15.1 en 15.2) en die Onderwyswet 84, van 1996 (Artikel 7) bied die Christenouer, soos ook vir ouers uit ander godsdienstgroepe, die geleentheid om hul kinders binne die raamwerk van hul geloofsoortuiging en tradisie te laat onderrig.
5. Christelike leerders behoort ook aan die korrekte inhoud rondom ander gelowe blootgestel te word en vice versa sodat dit tot beter begrip vir mekaar kan lei.
6. Die Kerk wil in vennootskap met die owerheid hom beywer vir doeltreffende en gelyke opvoedkundige geleenthede vir alle kinders.
7. Die standarde en Christelike waardes van onderwys word gehandhaaf as die staat die beginsel van godsdiensvryheid erken sodat ouers mag aandring dat hul kinders gedurende skooltyd hul geloof mag beoefen, op voorwaarde dat dit op 'n redelike wyse geskied sonder dat die regte van minderhede in gedrang kom.
8. Om nie net 'n vergelykende multi-godsdiensstige benadering (religion education) te oorweeg nie. Die opsie vir 'n enkel-geloof (vrywillige deelname) moet altyd 'n moontlikheid wees en kan waar moontlik parallel aangebied word met 'n multi-godsdiensbenadering. So 'n benadering sal die ryke verskeidenheid van gemeenskappe en godsdienste in die land se behoeftes die beste dien. (Sien bespreking Hfst Vyf).
9. Die Staat moet met die Kerk in gesprek tree oor die belangrike saak van morele herstel en die vestiging van waardes. Die Kerk kan in die verband 'n bydrae maak.

Dit is vir die Kerk 'n prioriteit om saam te werk in belang van die bevordering van godsdiensonderrig oor 'n breë terrein. Dit is ook vir die Kerk belangrik om met nie-kerklike instansies saam te werk in belang van die bevordering van godsdiensonderrig. Die Kerk het die verantwoordelikheid om in uiterste gevalle waar die skool die religieuse lewens- en wêreldbeskouing ondermyn, ouers by te staan in die daarstelling van 'n eie skool gegrondves op Bybelse waardes. (Agenda, 1998:123) Godsdiensonderrig of onderrig in 'n religie veronderstel 'n transendente band of gemeenskap met God. (Sien Rhodes, Hoofstuk Twee punt 5.1 en Hovius, Hoofstuk Drie punt 1.8 oor die betekenis van religie) Alhoewel dit nie die skool se taak is om aanbiddingsdienste te lei nie, behoort prosesse in die onderwys so te wees dat elke leerder se verhouding met die transendente versterk en nie bedreig word nie.

Uit bogenoemde uitgangspunte is dit duidelik dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk sy roeping ernstig opneem en hom beywer vir 'n godsdiensonderrig model wat maksimum ruimte toelaat vir die Woord. Die reg van ander godsdienste om hul eie ideale ten opsigte van godsdiensonderrig na te streef, word erken.

6. Die Kerk beywer hom vir die kultuuridroom waarin die onderwys plaasvind

Dit is belangrik dat die begrip "kultuur-georiënteerde onderwys" of "kultuuridroom waarbinne onderwys plaasvind" in samehang bespreek word met die begrip "volk" wat in die 1986 Kerkorde voorkom. Kortliks kom dit daarop neer dat die Kerk "die Protestants-Christelike karakter van die volk beskerm en uitbou" (1986) maar in (Kerkorde) 1990 word dit "Die Kerk beywer hom vir die Protestants-Christelike karakter van kultuur-georiënteerde onderwys". (1998- kultuuridroom). Tussen die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Afrikanervolk bestaan 'n noue verbondenheid, maar die Nederduitse Gereformeerde Kerk beskou homself nie as 'n volkskerk waar Kerk en volk met mekaar vereenselwig word nie. (Kerk en Samelewing, 1986 en 1990)

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk erken die goeie reg van liefde vir die eie volk en sy kultuurwaardes, maar beklemtoon dat hierdie liefde gelouter moet wees deur die liefde vir Christus en sy koninkryk wat alle ander liefdes en lojaliteite oortref en in

perspektief plaas. Liefde vir die eie mag nooit eksklusief wees en die waardering vir ander se kultuurwaardes in gedrang bring nie. Die groot vraag in Kerkorde (1986) Artikel 69.2 is: wat presies word met “volk” bedoel?

Verwys die Kerkorde na die Afrikanervolk òf wys die woord “volk” op die verbondsvolk van God wat met die doopgelofte aan Hom verbind is. Van 1962 af verwys die Algemene Sinode na “ons volk” in Artikel 67.2. Van 1986 af verander die bewoording van “ons volk” na “die volk”. In die Kerkorde van 1990 word “volk” vervang met “kultuurgeoriënteerde onderwys”. Ten opsigte van die kulturbegrip word ‘n meer onomwonde standpunt van die sinode verwag. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk vertoon ‘n te noue verbondenheid met die Afrikanervolk. Die erkenning van “die goeie reg van liefde vir die eie volk en die eie kultuurwaardes” word as onnodig in kerklike dokumente beskou. (Kitching, in De Villiers 1991:92; Kerk en Samelewing, 1990:38; 1 Kor. 7:29-35; Kerkorde, 1986:Art.69.2).

Die vraag kan derhalwe gevra word, of dit nodig is dat die Kerkorde enigsins melding maak van kultuurgeoriënteerde onderwys? Die jare tagtig lewer verskeie dokumente waarin die eenheid van die Nederduitse Gereformeerde Kerk en volk bevraagteken is. Die “Hervormings-daggetuienis” van agt teologiese professore (1980), die publikasie van “Stormkompas” (1981) en die “Ope Brief” (1982), die stigting van “Reforum” (1985) is voorbeelde van die stemme wat gehoor is.

König (1991:30 – 31) is van mening dat die begrip nasionaal met die verloop van tyd ‘n “eksklusiewe en onverdraagsame karakter” aan die onderwys gegee het. Hierdie siening kom duidelik na vore in Kerk en Samelewing van (1986) waarin die onderwys slegs as die oordrag en die beoefening van die eie kultuur beskou is, en daar geen sprake van onderwys en opvoeding as kultuurverryking, -verruiming, -kritiek of skakeling met ander kulture is nie. Dus ontstaan ‘n verarming van die onderwys met dié eksklusiewe benadering. Hierdie benadering het tot gevolg “dat een van die grondoogmerke van die onderwys nie verwesenlik is nie, naamlik om kinders toe te rus om die omstandighede waarin hulle gaan leef, goed te kan hanteer” (31).

Die term “nasionaal” word in die meeste lande gebruik as ‘n begrip “wat alle groepe insluit”. Enersyds is dit te verwelkom dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk

afstand doen van Christelik-nasionale onderwys ten gunste van "Christelike" onderwys, maar andersyds was dit teleurstellend toe die Sinode besluit dat "almal behoort ook geleentheid te hê om onderrig te ontvang in die kultuuridroom waarin hulle tuis is". (König, 1991:30-31; Kerk en Samelewing, 1990:45, para 334).

Ook word erken dat die begrip "nasionaal" in die Kerk 'n beperkte betekenis het. Tydens die Afrikaner-onderwyskongres (1982) word daar voorkeur gegee aan die begrip "volkseie" onderwys, omdat die begrip "nasionaal" vorentoe 'n baie wyer betekenis sou kry en iets anders sou aandui as wat op daardie tydstip met die begrip nasionaal (volkseie) bedoel is. Aansluitend hierby is beweer dat: "Geen mens word in 'n lugleë situasie gebore nie, maar is opgeneem in 'n verskeidenheid samelewingsverbande." Een daarvan is die volksverband. Kultuurgeoriënteerdheid beteken daarom dat die klem op twee begrippe val, naamlik kultuur as bestaansruimte en taal. "Kultuur is nie net die uitdrukking en samebinding van die gees van die betrokkenes nie, dit is ook 'n tuiste vir hulle. Kultuur as geestelike bestaansruimte is 'n tuiste vir die volk en dra by tot sy identiteit".

Ten nouste verbonde met die kultuur is die taal. "Taal is nie net 'n gemeenskaplike geestesinstrument vir die oordrag van gedagtes en ervarings nie, maar ook 'n simbool en 'n teken van geestelike eenvormigheid." Moedertaal as medium van onderwys, en kultuur as die ruimte waarbinne, en die gees waaruit die onderwys geskied, moet as eerbied vir die persoon van die ontwikkelende mens beskou word. (Eloff, Afrikaans-onderwyskongres, 1932:208; Heyns, 1993:3-4).

Heyns stel dit duidelik dat kultuurgeoriënteerde onderwys nie 'n verskraalde onderwys is wat die kind eensydig en eksklusief fokus op die kultuur van sy volksgenote nie. "Die individualiteit in die kultuur sluit die gemeenskaplikheid nie uit nie, maar maak dit juis moontlik en dra by tot die verdieping van sinvolle kulturele kontak met ander individue en ander groepe as sy eie. 'n Volwasse en gesonde kultuurlewe is nie eksklusief nie, maar inklusief." (Heyns, 1993:4, 5) Hieruit kan afgelei word dat kultuur nie slegs 'n tuiste is nie, maar ook 'n brug na ander kulture

Die Jeug-studiekommissieverslag van die Algemene Sinode (1966) stel sterk standpunte van die Kerk aangaande die onderwys, en gebruik die begrip “volk” op ‘n spesifieke wyse. Die volk se behoeftes aan onderwys word soos volg gestel:

- dat die onderwys en opvoeding “...’n Christelike wêreld- en lewensbeskouing, gegrond op die Heilige Skrif” moet handhaaf;
- “moedertaal onderwys” essensieël is;
- “Elke mens het ‘n eiesoortige volks- en nasieverbondenheid. So verskil lede van volkere en nasies ten opsigte van religie, geloof en sedelikebesef, ten opsigte van die psigiese gevoel, denke en wilsuiting, asook ten opsigte van hul liggaamlikheid... ons ideaal is dat ons volk se kinders so opgevoed sal word in hierdie volksbedrywighede, dat hulle dit hulle eie sal maak en sal oordra aan die geslagte wat kom”;
- Die skool “.. mag nie vreemd aan die aard en lewe van die kind wees nie, want dan sou dit vreemd aan die kind wees. Om nasionaal te wees en nasionaal op te voed, moet ‘n skool dus midde in die volkslewe staan, die beste en edelste in die volksleer belewe en uitlewe, en ‘n volkseie karakter en atmosfeer hê...dit moet sy bydrae tot die lewende voortsetting, vernuwing en vooruitgang van die goeie in die eie nasionale tradisies en kultuur, en langs die weg dien as ‘n kultuurdraer, -oordraer en -uitbouer van sy volk”.

Hieruit moet afgelei word dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk in 1986 ‘n bepaalde betekenis aan “die volk” heg, maar dit later verander in die Kerkorde van 1990 na “kultuurgeoriënteerde” onderwys. “Die volk” soos dit in Artikel 69.2 staan, verwys na die Afrikanervolk. (Jeugstudiekommissie, 1966:348, 353, 355, 356, 359, 365).

Die Kerk moet versigtig wees om hom net by een volk se aspirasies te bepaal. Die gevaar van om volkskerk te wees, is hier nie uitgesluit nie. Dit lê nie op die weg van die Kerk om die nasionale aspirasies van ‘n volk in stand te hou nie. As die Kerk praat, is dit namens die verbondsvolk van God en moet dit die beginsels vanuit die Woord duidelik daarstel. Alhoewel daar geen fout te vind is met nasionale aspirasies en dat ‘n volk trots op sy eie is nie, moet die Kerk waak om homself as die bewaker daarvan te beskou. Sy roeping is om die Woord van God in hierdie wêreld te bring, om Jesus Christus se Koningskap in hierdie wêreld te proklameer en om alle

samelewingskringe op te roep om die hoofskap van Christus in hul samelewingskring te erken. Die Kerk het dus 'n getuienis- én 'n vermanende taak, maar moet waak om een spesifieke volk te steun. Toegepas op die onderwys moet die Kerk hom toespits om die verbondsouer toe te rus in sy opvoedingstaak, en om leiding te gee hoe die onderwyser die vakke soos geskiedenis, biologie, wiskunde en tegniese vakke kan oordra vanuit 'n Christelike hoek. (Kerk en Samelewing, 1990:38).

Die Bybel se belangrike boodskap is dat skeiding tussen mense nie in hul etnisiteit of nasie-wees lê nie, maar wel in geloof en ongeloof. Dit is beklemtoon dat “in die verlede oormatig klem gelê is op die diversiteit van die Suid-Afrikaanse gemeenskap (veral in die onderwysbestel) en dit ten koste van 'n erkenning en 'n bevordering van “gemeenskaplikhede”. “Enige toekomstige onderwysstrategie behoort reg te laat geskied aan die bevordering van hierdie gemeenskaplikhede en die bou van sosiale kohesie.” Menslike eenheid kan tot stand kom danksy die verskeidenheid binne die mensdom. Verskeidenheid word nie altyd positief ervaar nie, maar eerder gesien as 'n faktor wat betekenisvolle menslike lewe belemmer. Daar word gesoek na “maatstawwe van eendersheid waarvolgens mense dan geklassifiseer word ... In Suid-Afrika is dit veral die kollektiewe begrippe van ras, stam, volk en ekonomiese klas wat figureer.... Aan die hand van sulke begrippe van eendersheid word bepaal watter mense by mekaar hoort en watter nie.” Die slotsom is: “Wie na die mensdom op hierdie manier kyk, sien mense wat “anders” is maklik as 'n bedreiging. Ideologieë van eksklusiwiteit deel mense dan ook gou in opponerende groepe in: Swart versus wit, volk versus volk, ens.” (Lategan en ander, 1987:5; Engelbrecht, 1988:185).

Die Kerk moet die saak van eie onderwys vir die onderskeie bevolkingsgroepe beredeneer vanuit die geloofsbelydenis van die Kerk, naamlik “Ek glo aan die gemeenskap van die heiliges” en nie vanuit taalverskille nie. Die Kerk het die roeping om die Protestant-Christelike waardes en norme in die onderwys te handhaaf. Dit sou beteken dat die Kerk eerder beswaar moet maak oor kinders wat uit sektariese kerke kom en uit vrees vir 'n verkeerde invloed wat hulle kan uitoefen, sy eie kinders uit die skool neem en apart oplei. Die Kerk moet dus meer begaan wees oor leerverskille as kultuurverskille. Dit lê nie op die weg van die Kerk om

dooplidmate van die Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk (nou die Verenigende Gereformeerde Kerk) op grond van kultuuroorwegings weg te keer van hul geloofbroeders en –susters in die openbare skole nie. Die Kerk maak dus nie uitsprake oor die wenslikheid al dan nie van moedertaalonderwys nie – dit lê by die ouerverenigings en die FAK. Die Kerk moet hom besig hou met die vraag of “die gemeenskap van heiliges verwerklik kan word deur verbondskinders uit alle rasse toe te laat in dieselfde skool en op dieselfde skoolbanke”? (De Jager, Die Burger, 20-5-1986; Kerkorde Artikel 69, 1990).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk bely “dat hy ‘n deel vorm van die unieke, heilige en uitverkore eiendomsvolk en gemeente wat die Seun van God deur sy Woord en Gees uit die ganse menslike geslag vir Hom vergader”. Sy uitgangspunt vind hy in die Heidelbergse Kategismus Sondag 21 wat lui: “Dat die Seun van God uit die hele menslike geslag vir Hom ‘n gemeente tot die ewige lewe uitverkies het deur sy Gees en Woord in die eenheid van die ware geloof van die begin van die wêreld af tot die einde toe vergader, beskerm en onderhou”. Daarom beskou die Nederduitse Gereformeerde Kerk homself, ondanks al sy tekortkominge en sondigheid, as ‘n ware openbaring van die Kerk van Christus in hierdie land, wat geroepe is om in sy bestaan al die eienskappe en kenmerke van die ware Kerk tot uitdrukking te laat kom. (Nederlandse Geloofsbelydenis, Art 27-29; Kerk en Samelewing, 1990:33).

Kerkregtelik moet die Kerkorde sover moontlik ‘n konfessionele karakter handhaaf in sy bewoording en sy ordereelings. Myns insiens sal dit meer korrek wees as in Kerkorde Artikel 67 kultuurgeoriënteerd of kultuuridioom wegval, aangesien dit die roeping van die Kerk reeds ten opsigte van die onderwys voldoende uitspel en dit Skriftuurlik en kerkregtelik goed verantwoord. Die Kerkorde van 1990 stel dit beter, naamlik “Die Kerk beywer hom vir die Protetants-Christelike karakter van kultuurgeoriënteerde onderwys”. Alhoewel die volksgedagte van 1986 nie meer funksioneer nie, is dit jammer dat dit nie bloot kan lui nie: “Die Kerk beywer hom vir die Protestants-Christelike karakter van die onderwys”. Die Kerk is om dieselfde redes as hierbo nie die bewaker van een of ander kultuur nie, maar het die roeping om die Woord te bring ongeag die kultuur van sy mense. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk bely “dat hy ‘n deel vorm van die unieke, heilige en uitverkore

eiendomsvolk en gemeente wat die Seun van God deur sy Woord en Gees uit die ganse menslike geslag vir Hom vergader". (Kerk en Samelewing, 1990:33; Nederlandse Geloofsbelydenis, Art. 27-29).

Tussen 1986 en 1990 het die siening van die Nederduitse Gereformeerde Kerk 'n besliste verandering ondergaan. Vir jare was die amptelike standpunt dat onderwys "Christelik-nasionaal" moet wees. In die jare tagtig verander die "ons volk" na "die volk" en daarna na die "Protestants-Christelike karakter van kultuur-georiënteerde onderwys" en in 1998 na die "kultuuridroom" waarin die onderwys plaasvind. Die volksgedagte verdwyn dus (Jeugverslag, 1966:356-361; Kerkorde Art. 69.2, 1990).

Die redes vir die begrippe nasionaal en volk in die geskrifte en besluite van die Nederduitse Gereformeerde Kerk kan teruggevoer word na die negentiende eeu met die verengelsingsbeleid van die owerheid. Die oorheersende gedagte was dat kinders in hulle moedertaal onderrig moes word en 'n positiewe beeld van hulle eie taal en geskiedenis moes kry. Die begrip "nasionaal" gee egter geleidelik 'n eksklusiewe, onverdraagsame en verarmende karakter aan die onderwys. (König, 1991:30; Bosch, 1991:88-93).

Kultuur as sodanig het nie te doen met die wese van die Kerk nie, want die Kerk kan bestaan te midde van kultuurverskille soos wat daar op primêre en sekondêre onderwysvlak, dubbelmedium (Afrikaans en Engelse) skole kan wees. As kultuur op verskillende taalgroepe dui, is dit nie genoegsame rede om verskillende skole op te rig nie. Maar as kultuur bedoel dat mense nie ruimte het vir God se Woord nie kan dit skriftuurlik aangetoon word dat Christelike onderwys nie in so 'n situasie moontlik is nie. Die belangrikste faktor vir die Kerk is dat die "verlossingsboodskap" van Christus Fil.3:3-11, sentraal sal staan in alle onderwysaangeleenthede, en dat daar slegs 'n skeiding sal wees tussen geloof en ongeloof, en nie soseer tussen kultuurverskille nie. Alhoewel dit goed is dat opvoeding binne 'n kultuurverband plaasvind, is dit nie 'n Bybelse voorskrif nie. (Lategan, 1987:5; Engelbrecht, 1988:185).

Kultuur-georiënteerdheid in die onderwys is 'n belangrike saak, en die vraag kan geopper word of hierdie begrip wel in die Kerkorde opgeneem behoort te word.

Veral as die Kerkorde prinsipieël 'n stelling rondom hierdie saak wil maak. Gal.3:25-28 leer dat wanneer mense gelowig word, hulle almal kinders van God is en daar nie meer sprake van Jood of Griek, man en vrou kan wees nie, want almal is een in Christus. Beteken dit dat die verskeidenheid tussen mense opgehef word? Die bedoeling in hierdie gedeelte is tog dat 'n Jood nie voorrang bo 'n Griek het, òf 'n man nie voorrang bo 'n vrou het nie. 'n Griek hef nie 'n Jood op nie. 'n Jood hoef ook nie 'n Griek te word nie. Christenskap hef nie identiteit op nie, want God neem mense uit volke aan, sonder om hul volkskap op te hef. Die Skrif eis nêrens dat daar een wêreldkerk of globale geloofsgemeenskap moet wees waarin al die nasies moet verdwyn nie. Toegepas op die onderwys moet daar gewaak word om nie die skoolstruktuur te gebruik as 'n soort "rekonstruksiemodel" om die verskeidenheid van kulture tot een kultuur te omvorm nie. (1Kor. 7:18; Gal. 5:2; Hand. 10:34-35; Rom. 4:17-18; 10:11-12; Jordaan, 1990:25).

Die onderwys moet ook nie gebruik word om die maatskaplike strukture te verander nie. Die nouste verband tussen die kultuur en lewensbeskouing van die ouer, en dit wat die skool aanbied, moet gehandhaaf word. Die kind mag nie van die lewens- en waardebeskouing van die ouer vervreem word nie. Kultuur is ook 'n brugbouer, want alhoewel die onderwys kultuurgerig is, kan daarmee ook "'n breë Suid-Afrikaanse kultuur gekweek word." Die saak van kultuur-georiënteerdheid in die onderwys word soms vanuit twee hoeke beredeneer, naamlik 'n eenvormige Christelike kultuur wat verbroekel het, en die vryheid van assosiasie van gelykgesinde ouers wat hulle skaar by 'n skool met dieselfde etos as hulle. (Keyter, 1993:60; Stone, 1993:14).

Daar was 'n tyd dat bepaalde eiesoortighede deur die staat met wette gereël is, maar die situasie het ten spyte van die wette verander. In die debat oor die onderwys is daar vir dekades besin oor eenvormige onderwys, maar vanweë die heterogene situasie staan ons voor nuwe uitdagings. Ouers kan deur vrye assosiasie self kies waar hulle kinders moet skool gaan. Multi-kulturele en selfs multi-religieuse skole tree nou na vore. Die era van die geslote kring is soms uit maar soms ook in. Ons het wêreldburgers geword. Die media, die wetenskap, kuns en tegnologie, die mode, literatuur en musiek, toerisme en immigrasie, internasionale verhoudinge, tale en so meer maak mens op mekaar aangewese. Die pluriforme wêreld is elke dag teenwoordig in ons huise en skole en die jeug

behoort voorberei te word vir dié wêreld. (Stone, 1993:14; Sien ook Ben du Toit, 2000.)

Tog behoort daar te midde van die “global village” ook die moontlikheid te wees vir die eie taal, kultuur, ‘n bepaalde waardestelsel en ‘n eie geloof. Die Kerk het teenoor beide groepe ‘n verpligting en het nie net ‘n verantwoordelikheid teenoor sy kinders, ouers en onderwysers verbonde aan eiesoortige skole nie, maar ook teenoor hulle in skole wat multi-kultuureel of sogenaamd “neutraal” is, want hy kan nie sy oë vir die situasie sluit nie. Die beste belange sal binne die konteks van daardie tipe skole oorweeg en beding moet word. Nie alle lidmate sal noodwendig in die gunstige posisie verkeer, of die insig hê om die opsie van eiesoortige Christelike skole uit te oefen nie. Die Bybel maak nie prinsipiële uitsprake oor ‘n wêreldkultuur of oor die belangrikheid van die verskeidenheid van kulture nie. Die Kerk moet die leiding neem in die sogenaamde “eenwêreldkultuur,” maar moet ook sy weg vind om sy boodskap te bring in die verskeidenheid van kulture (Stone, 1993:14).

Dit is betekenisvol dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk afstand gedoen het van Christelik-nasionale onderwys ten gunste van “Christelike” onderwys. (Sien Kerkorde van 1986 en 1990 en Kerk en Samelewing 1986 en 1990:45) Die toevoeging van “almal behoort ook geleentheid te hê om onderrig te ontvang in die kultuuridroom waarin hulle tuis is”, is verdienstelik. In die Kerkorde van 1998 lui dit: “Die Kerk beywer hom vir die Protestants-Christelike karakter van kultuur-georiënteerde onderwys”. (Kerk en Samelewing, 1990:45; Eloff, 1982:208). Kerkorde artikel 67 (1998)

Die individuele gelowige kan egter self ‘n keuse maak van die kultuur waarin hy opleiding wil ontvang. Die werklikheid in Suid-Afrika waar meer as 80% van alle kinders in ‘n vreemde kultuuridroom die soort onderwys ontvang wat hulle vir die moderne samelewing voorberei, moet erken word. Dit sou leerlinge min baat om hul onderwys in hul eie kultuuridroom (Tswana of Venda) te ontvang, en daardeur slegs enkele handboeke en ‘n paar tradisionele stamgebruike tot hul beskikking te hê. “Kultuur-georiënteerde” onderwys is ‘n belangrike saak en die Kerk moedig die stigting van vrye of positief Christelike verenigings aan. Die Kerk verwelkom nie slegs die stigting van die Ouervereniging in 1982 nie, maar sal ‘n noemenswaardige

bydrae kan lewer indien die punt in die Kerkorde van “kultuurgeoriënteerde onderwys” kan wegval en volstaan kan word met “Christelike Onderwys”. (Lategan, 1987:5; Engelbrecht, 1998:185).

Die onderskeidende beginsels vir die opleiding van onderwysers sowel as die oprigting en inrigting van skole behoort nie vir die Kerk te lê by kulturele aspekte nie, maar eerder by die religieuse en lewensbeskoulke. Skole sal dus Christelike, Moslem, liberalistiese of ateïstiese skole wees voordat kultuuroorwegings aan die orde kom. Die toepassing van die gedagte van religieuse en lewensbeskoulke differensiasie maak die oprigting en inrigting van Christelike skole moontlik vir gelykgesinde Christenouers wat saamstaan. Die uitdaging vir die Kerk is om saam met ander Protestantse Kerke te beding vir Christelike onderwys. (Van der Walt, 1985:217; Van Niekerk, 1991: Die Kerkorde April 1998; Nederduitse Gereformeerde Kerkorde, 1990:Art.70, 71).

7. Die Kerk erken die interne bevoegdheid van onderwysinstellings met betrekking tot standaard, leerinhoude ensovoorts

In 1862 is die uitdrukking “Souvereiniteit in eigen sfeer” reeds gebruik. Riglyne het ontstaan wat algemeen beskou word as essensiële grondslae van die beginsel van soewereiniteit in eie kring. Hieruit spruit die kernoproep vir ‘n onvoorwaardelike onderwerping aan die Heilige Skrif. Dit ontstaan verder uit die wete dat die Woord van God onwrikbaarheid verleen aan alles “wat daarop deugdelijk gebouwd en daaruit met juistheid afgelei is”. Vanuit hierdie Skrifgeloof word ‘n teosentriese kosmologie gepropageer wat ook die onderwys insluit. (Van Prinsterer, 1856:28-31; Smitskamp, 1851:31).

Oor lewenskringe speel die siening van Abraham Kuyper in die strukturering van die Afrikaanse denke ‘n belangrike rol. Hy bespreek die beginsel van soewereiniteit in eie kring volledig en beskou soewereiniteit as die regte gesagsverhouding in die onderlinge verkeer tussen die onderskeie lewenskringe op die grondslag van die eie aard van elke kring. In die verhouding tussen Kerk en onderwys moet die Kerk as instituut (die georganiseerde Kerk), as ‘n selfstandige organisasie optree. Verskeie

hedendaagse akademici praat voortdurend van “selfstandige lewenskringe” en aanvaar dat elke lewenskring of lewensverband ‘n eie aard en ‘n eie struktuur het.

Die Algemene Sinode van 1966 stel dit dat die Kerk (as instituut) se bemoeienis met sy lidmate se optrede op elke lewensterrein, en derhalwe ook op die gebied van die opvoeding en onderwys, is “gebaseer op die beginsel van universaliteit in eie kring”. Die Kerk se roeping is om die Woord te bedien wat implikasies inhou vir ander lewenskringe. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk erken die “selfstandigheid in eie bevoegdheid van die skool...die optrede van die Kerk is nooit voorskrywend nie, maar alleen vermanend, raadgevend en beïnvloedend ....die Kerk sal derhalwe steeds deur afvaardiging of in geskrif en vertoë dit self tot die betrokke owerhede en instansies rig wanneer dit nodig geag word”. (Brown, 1989:91-101; Van der Vyver, 1975:31; Kuyper, 1883:2, 239, 330; Heyns, 1977:216; Verslag, Jeugstudiekommissie, 1966:353-354).

Die Kerk wat hom nie tot sy spesifieke taak beperk nie, bevorder nie die orde nie, en hou hom ook nie aan sy eie, deur God-bepaalde, wese en funksie nie. Elkeen het dus sy eie terrein waar dit tot volle verwesenliking kom, en die beginsel van soewereiniteit in eie kring gehandhaaf word. Wanneer gelet word op die Gereformeerde of Presbiteriaal-Sinodale Kerkregering, wil dit die selfstandigheid van die Kerk naas die onderwys ook handhaaf. In die uitbouing van hierdie stelsel het Gereformeerdes die kerklike oorheersing van die staat, soos voorgestaan deur Rome, afgewys. Sodoende is ook alle ander vorme van kerkistiese gesag oor ander lewensterreine veroordeel. (Keyter, 1993:61; Kleynhans, 1982:69-74).

‘n Struktuur-analise van die gesin die kerk en die skool in die lig van die Skrif Gen. 1:21-24; 4:1; Deut. 6:2, 6-7; Ps. 127:3-5; 128; Ef. 4:15-16; Kol. 1:25; 2:19; Hand. 16:5 toon dat die gesin en die kerk primêre samelewingsverbande vorm, terwyl die skool ‘n sekondêre samelewingsverband is. Die gesin en die kerk is deur God self geskep, terwyl die skool onder die voorsienige hand van God as ‘n kultuurskepping van die mens tot stand kom. Die doel van die ouerhuis/gesin is die liefdevolle versorging, beskerming en behartiging van sy lede se belange. Die kerk se bestaan is te danke aan die feit dat dit ‘n geloofsgemeenskap moet wees, terwyl die skool se primêre doel is om as onderwysende instansie te dien. Dus is die gesin ‘n

liefdesgemeenskap; die kerk 'n geloofsgemeenskap en die skool 'n onderwysgemeenskap. Elkeen het gelyktydig 'n opvoedingstaak teenoor sy lede waarvan die aard bepaal word deur die primêre taak of funksie van die betrokke verbandstruktuur. (Schoeman, 1983:122; Strauss, 1978:171, 196; Fowler, 1988:1; Hart, 1976:2; Vollenhoven, 1968:68-69).

Daar is 'n bepaalde vervlegting tussen die verskillende verbandstrukture en elke struktuur het 'n relatiewe selfstandigheid van bevoegdheid in sy eie kring. Die beginsel van soewereiniteit in eie kring steun daarop dat die bevoegdheidsterrein van elke verbandstruktuur duidelik gedefinieër moet word. Dit moet egter ruimte laat vir oorvleueling en vervlegting van die verskillende verbandstrukture in die proses van begeleiding van die individu in die opvoedingsgebeure. Vir die onderwys is die implikasies van die "soewereiniteit in eie kring" belangrik. Die skool as 'n selfstandige lewensverband moet onafhanklik (vry van staatsbeheer) wees om etos en karakter te kan bepaal. Die staat is immers 'n regsverband wat die verskeidenheid regsbelange van sy burgers en alle nie-staatlike lewensvorme soos die gesin, die kerk, die skool, wetlike moet reël en behartig. Dus moet die staat die burgervryhede en die vryhede van die nie-staatlike verbande juridies bekerm en ruimte daarvoor maak. (Van der Walt, 1992:12 (2), 5; Goudzwaard, 1977; Keyter, 1993:61).

Indien die beginsel van soewereiniteit in eie kring nie konsekwent gehandhaaf word nie, verskaf dit probleme. Die gevolg van jarelange stryd (sedert die Britse bewindsoorname in 1795) oor staatsbestuur en -beheer van skole word soos volg saamgevat:

- daar is voortdurend 'n stryd oor die staatsbetrokkenheid by die religieuse karakter van die skool;
- verreweg die meerderheid van die ouers is nie by die skool betrokke om saam die gees en rigting van die onderwys te bepaal nie;
- onderwysers raak daaraan gewoond om semi-staatsamptenare te wees en voel veiliger onder die bestuur en beheer van die staat en vrees groter seggenskap van die ouers en kerke;

- die etiek van die onderlinge vennootskap (die beginsel van soewereiniteit in eie kring) ly daaronder omdat die primêre vennoot, naamlik die ouer, as 'n bedreiging ervaar word;
- ouers, as gevolg van hulle langdurige onbetrokkenheid, weet nie meer hoe hulle by die onderwys betrokke moet raak nie.

Die Kerk moet dus kragtens sy eie bevoegdheid binne sy eie lewensverband 'n groter rol speel om as 'n fasiliteerder op te tree vir Christen-onderwysers en Christenouers. (Sien De Vries, 1993:82 en 83 oor Kerk se "fasiliteringsfunksie" en "konsensusbesluitnemings"-funksie; Keyter, 1993:62, 64; De Kock, 1975, oor "Vennootskapverhoudinge").

8. Die Kerk beywer hom vir Christelike opvoeding en onderwys vir sy kinders en jongmense

Om Christelike onderwys te kan verlang, moet die ouer weet wat met Christelike onderwys bedoel word. Indien die ouer nie weet of die skool Christelike onderwys op voldoende en korrekte wyse aanbied nie, hóé kan hy dan sodanige sake as verbondsouer kontroleer? Hierdie noodsaaklike kontrole is nié net die taak van die Kerk as instituut nie, maar ook dié van die ouer. Hiertoe moet die Kerk sy ouers toerus met die nodige kennis, middele en gesindhede sodat hulle dié taak kan vervul. Wanneer die ouers oor die "wat" en die "hoe" beskik, word hulle tot aksie aangespoor, soek hulle gelykgesinde hande om te vat en kan daar optrede volg. In die verband moet die stigting van die ouer-onderwysersvereniging in 1982 verwelkom word.

Die gedagte van toerusting vir die ouers plaas 'n dure verpligting op die Kerk "om die ouer weer op die pad van ouerplig en ouerverantwoordelikheid terug te bring. Soos daar vandag kursusse gereël word om eintlik aan elke beroepsrigting se werkers in die veranderende omstandighede aanvullende beroepsopleiding te verskaf, moet die betrokkenes – ouers, skool, kerk en staat – dieselfde vir die ouers doen. Ouerskap stel vandag hoë eise." (Schutte, 1982: 14; Breitenbach, 1985: 145).

Die Kerk het natuurlik ook 'n getuienisverantwoordelikheid na buite oor die onderwys. Die Kerk se roeping en rol om te verseker dat die Woord in alle opvoedkundige inrigtings 'n ereplek of rigtinggewende plek kry, word nie net deur middel van beleid, wetgewing en strukture in die onderwys bepaal nie. Deur Woordverkondiging in verskillende gestaltes moet die onderwys binnegedring word, maar sal "via die harte van ouers, onderwysers en kinders binnegedring" moet word. (Potgieter 1993:95; Stone, 1993:21) Om dit te verwesenlik, sal die Kerk vernuwend moet besin oor maniere waarop hy alle betrokkenes by die onderwys, binne en buite sy direkte invloedssfeer, kan bereik en beïnvloed.

Deur die harte van mense ouers, kinders en onderwysers - wink 'n doeltreffender metode tot beïnvloeding van die onderwys vir die Kerk. Hierdie waarheid speel 'n sentrale rol in moderne oorlogvoering waar die stryd om "the hearts and minds of the people" dikwels prominenter en suksesvoller is as gewapende konflik. Aansluitend hierby lê "die reël van seminare en werksinkels" wat op die weg van 'n "Kommissie vir Opvoeding en Onderwys" lê. Dit is by sodanige byeenkomste waar kinders, ouers en onderwysers vanuit die Woord gerig sal moet word ten opsigte van onderwyssake. Die Kerk het dus 'n pastorale en begeleidende roeping (Agenda Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998 punt 5.2:122) wat in alle kerklike vergaderinge (Art. 18-47) kenmerkend moet wees in sy hantering van die onderwys. (De Vries, 1993: 85; Keyter, 1993: 67-68; Heyns, 1993:11).

Teenoor die gehoorsaamheid aan Jesus Christus se Woord, staan ongehoorsaamheid en ongehoorsaamheid in sonde. Sonde lei tot nie-identiteit. Wie uit die sonde lewe, laat die sonde nie net tot sy eie innerlike lewe beperk bly nie, maar projekteer dit ook na buite en dien die sonde in alles waarmee hy besig is: in sy denkbeelde, sy organisasies, sy kuns en wetenskap en ook die onderwys. (Heyns, 1993:2). Teenoor die sonde staan die genade wat Christus gee. "Die mens wat konsekwent Christelik lewe, dit wil sê in alles uit die genade lewe, wil die dinge waarmee hy besig is ook die onderwys terugbring na hul deur God se bepaalde bestemming." (Heyns, 1993:3) Dit moet geleer word dat die begrip Christelik wat tot die onderwys gevoeg word, nie in wese vreemd staan teenoor die onderwys nie. Christelike onderwys is juis 'n beklemtoning van God se oorspronklike bedoeling dat,

nadat die sonde die opvoedingsproses aangetas het, God deur Sy genade die Christelike moontlikhede van die onderwys oopsluit. (Heyns, 1993:3)

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk handhaaf 'n belydenisstandpunt ten opsigte van Christelike onderwys in soverre dat hy sy lidmate toerus om vanuit prinsipiële gronde die onderwys te hanteer en ook vanuit Christelike gronde, 'n getuienis uit te dra na die staat en onderwysowerhede oor die soort onderwys wat hy verlang.

Onderwys geskied wanneer 'n leerkrag (dosent, onderwyser, instrukteur, kategeet, opleier) poog om deur onderrig of kommunikasie, of deur leiding 'n leerder (student, leerling, kursusganger, katkisant, ens.) te motiveer/aan te spoor/oor te haal/ te oortuig om bepaalde leerstof te leer. Die leerkrag onderrig dus stof wat hy alreeds ken, aan die leerder wat hy op sy beurt leer van sy onderwyser: en dit is onderwys. Opvoeding verskaf die geestelike diepte aan onderwys. Terwyl onderwys die onderrig van verskillende vakke is, gee opvoeding die dieper betekenis aan die vorming van die persoonlikheid. Daar word sekere standarde gestel of doelwitte geformuleer om die leerder te onderrig. (Potgieter, FJM in Christelike-nasionale onderwys in Suid-Afrika: referate gelewer by verskeie geleenthede 1977-1985).

9. Die Kerk waak oor “verantwoorde standarde en leerinhoud” byvoorbeeld Afrikaans, Engels en wetenskap wat verstaan moet word as die Christelike gees en karakter van die onderwys

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) stel dit duidelik dat die handhawing van hoë onderwys standarde en verantwoorde standarde en leerinhoud belangrik is: “Hoë onderwys standarde wat verantwoord is, is noodsaaklik sodat kinders toegerus kan word vir hulle rentmeesterskap in die Koninkryk van God. Die Kerk het die verantwoordelikheid om by die staat daarop aan te dring dat gehalte onderwys so ver as wat omstandighede dit toelaat gehandhaaf word. Terselfdertyd moet die Kerk ook by sy ouers en kinders (lidmate) daarop aandrang om hulle Godgegewe onderwysgeleenthede optimaal te benut. Die Kerk kan 'n eiesoortige bydrae lewer tot die bevordering van 'n algemene leerkultuur in die skool. Gehalte onderwys vra 'n oop benadering en behoort nie in isolasie van die res van die samelewing plaas te vind nie.” (Agenda Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998 punt 5.5:122) Dus

bydrae te lewer om verantwoorde standarde en leerinhoudse hoë onderwys standarde daar te stel.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk beklemtoon die verantwoordelikheid van die Kerk om hom daarvoor te beywer dat die onderwys van alle kinders gelykwaardig is. Die agterstand van die verlede moet reggestel word sodat almal dieselfde geleentheid het tot gehalte onderwys. Die onderwys moet daartoe bydra dat die Godgegewe potensiaal van elke kind ontsluit word. Gelykwaardige en gehalte-onderwys is noodsaaklik ten einde te verseker dat elke kind sy/haar volle potensiaal ontwikkel om tot eer en verheerliking van God te leef. Die onderwys moet die leerder bemagtig om volgens sy/haar unieke potensiaal 'n opbouende bydrae te lewer binne die breëre Suid-Afrikaanse samelewing in sy/haar verhouding tot God en sy/haar naaste (Agenda, 1998:1.5 en 1.6:122).

Om bogenoemde te bereik sal die staat, die ouer, die kerk en onderwysinstellings elkeen binne sy eie "interne bevoegdheid" sy bydrae moet lewer.

Die geskikte onderwyser is vir die Kerk van die uiterste belang om verantwoorde standarde te handhaaf. Onderwys is lankal nie slegs die onderrig van feitekennis of vakkennis nie, maar bied ook, onder meer gesindheidsvormende waardes en norme vir die lewe. Van die skool word verwag om benewens te onderrig ook op te voed. (Agenda, 1998, punt 1:122) Die onderwyser is by uitstek ook opvoeder, omdat hy in sy onderrigtaak dikwels die geleentheid tot opvoeding kry. Binne hierdie konteks is die onderwyser ook meningvormer en speel 'n enorme rol in die Christelike waardes en normes van die onderwys – hy is die middelpunt van klaskameronderrig vanwaar die gees van die hele skool uiteindelik uitgaan.

Die Suid-Afrikaanse Onderwysersraad, waarby alle permanente onderwysers hulle moet registreer, "respekteer die geloofsbeskouing en grondwetlike regte van leerders; erken die uniekheid, individualiteit en spesifieke behoeftes van elke leerder; erken die ouers as vennote en strewende om 'n harmoniese verhouding met hulle te bevorder. 'n Opvoeder besef dat 'n opvoedkundige instansie die gemeenskap dien, en erken daarom dat daar verskillende gewoontes, kodes en lewensbeskouinge in die gemeenskap is. Die onderwyser erken, handhaaf en bevorder basiese

menseregte soos beliggaam in die Grondwet van Suid-Afrika.” (Sien Bylaag agter: Suid-Afrikaanse Raad vir Opvoeders. Gedragskode)

Binne die konteks van die gedragskode van onderwys sou “verantwoorde standaarde” vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk onder andere daarop dui dat onderwysers op Christelike waardes ingestem is. Die hele kurrikulum behoort ‘n Christelike stempel te dra. Dit wat die kerk vra gun hy ook vir ander godsdiensgemeenskappe. Die standpunt van die Nederduitse Gereformeerde Kerk oor geskikte leerkragte is duidelik: dit erken die belangrike rol van die opvoeder wat ‘n Christelike lewensbeskouing en styl moet handhaaf.

Vakinhoude en metodiek moet in ooreenstemming wees met die Christelike lewensbeskouing (Algemene Sinode, 1990:184, 185 punt 4.11, punt 6, 7 en 8.2. Vandag met die koms van die nuwe Grondwet en Onderwyswet behoort daar ruimte te wees vir hierdie waardes en norme gebaseer op die Skrif en behoort dit instand gehou te word. Die Grondwet maak voorsiening vir kwaliteitonderwys met sekere standaarde (Sien Hoofstuk Twee en Hoofstuk Vyf).

Volgens Kerkorde Artikel 67 beywer die Kerk hom vir Christelike opvoeding vir sy kinders en jongmense. Hierdie onderwys moet **verantwoorde standaarde** en leerinhoude insluit. Die rol van die onderwyser in die lig van die Grondwet (Sien bespreking Hoofstuk Vyf) en ook van bogenoemde gedragskode is dus deurslaggewend om veral ook reg te laat geskied aan Christelike onderwys met sekere standaarde.

In ‘n multi-religieuse konteks behoort kinders die keuse te hê om handboeke te ontvang wat vanuit hulle geloofswaardes beskryf is (Sien Hoofstuk Vyf). Alhoewel daar gemeenskaplike waardes tussen geloofsgroepe kan wees behoort die onderwys in die lig van die Grondwet nie die uniekheid van kinders van ‘n spesifieke godsdiensgroep in te kort of te verswyg nie. Die term “Vryheid van Godsdien”, Vryheid van assosiasie, van mening en van spraak (Sien bespreking Hoofstuk Vyf) moet só deur onderwysers toegepas word dat leerders met vrymoedigheid en in die breedste sin van die woord hul godsdien kan uitleef, terwyl hulle respek het vir ander wat miskien anders glo as hulle.

Verantwoorde standarde beteken dus vir die Kerk nie 'n sameflansing of potpourie van allerlei gemeenskaplikhede nie, maar wél ruimtegewing sodat elke leerder binne sy eie godsdiensoortuigings tot sy volle potensiaal kan ontwikkel. Die antwoord vir onderwysers om diversiteit van godsdiensoortuigings in die klaskamer te bestuur lê nie daarin om die diversiteit te laat opgaan in 'n algemeenheid nie, (om verantwoorde standarde te laat val nie). Dit lê daarin om met billikheid en openheid ander standpunte aan te hoor en die reg te hê om my daarvoor te verantwoord in die lig van my eie gesigspunte. Verantwoorde standarde beteken dat jongmense ook sal moet leer dat hul mág ook verskil en dat verskille nie noodwendig tot onverdraagsaamheid hoef te lei nie.

Gevolgtrekking

Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk verwoord die Kerk se standpunt oor die onderwys. Die huidige bewoording bevat sekere winste maar het ook bepaalde tekortkominge.

In die debat oor die aard van onderwys in 'n multi-godsdienstige samelewing sou die Kerk sy roeping in die lig van die Woord en Belydenisskrifte versuim om nie riglyne vir die onderwys in sy Kerkorde te gee nie.

Die Artikel moet verstaan word teen die agtergrond dat “kerkregering en kerkorde” vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk geestelik van aard is. Dit beteken dat die Kerk die roeping het en in die geleentheid gestel moet word om die ware godsdienste onderhou en die ware leer oral te versprei.

Die Artikel beskryf die Kerk se ywer vir die onderwys na binne deur die toerusting van lidmate oor onderwyssake maar beskryf ook 'n ywer na buite om te getuig oor onderwysaangeleenthede teenoor die staat en onderwysowerhede.

Die Kerk het 'n begeleidende en 'n pastorale verantwoordelikheid ten opsigte van ouers, leerders en onderwysers. Die begrip “verantwoorde standarde” moet verwelkom word omdat dit daarop dui dat ware onderwys en opvoeding moeilik sonder 'n bepaalde lewens en werklikheids beskouing kan plaasvind. Artikel 67

aanvaar dat onderwys nie net feite en vakonderrig behels nie, maar dat die hele kurrikulum gestempel moet word met Protestant-Christelike waardes en norms.

Die skool is nie prinsipieel die verlengstuk van die staat of die kerk nie, maar van die ouerhuis. Die eerbiedigheid van die staat en onderwysowerhede vir die waardes van die ouers en die betrokke gemeenskap behoort duidelik beskryf te word in die Artikel.

Die Kerk handhaaf 'n belydenismagtige standpunt oor die onderwys wat uitdagings stel in 'n multi-godsdienstige samelewing. Die Artikel behoort begrip te toon vir die problematiek van 'n multi-religieuse samelewing en hoe dit impakteer op die onderwys. Rigting behoort gegee te word oor die beginsel van "Vryheid van Godsdienst" en wat die Kerk daarunder verstaan en hoe dit toegepas moet word in alle opvoedkundige inrigtings. Dit word nie genoegsaam uitgestippel in die Kerkorde bewoording nie.

Die leidende beginsel vir die opleiding van onderwysers sowel as die oprigting en inrigting van skole behoort nie vir die Kerk in die eerste plek by kulturele aspekte te lê nie, maar eerder by die religieuse en lewensbeskoulike.

Dit wil voorkom of die huidige Kerkordelike bewoording nie in geheel aan die vereistes van die tyd voldoen nie.

HOOFSTUK VYF

Die Kerk en Godsdiensonderwys in 'n nuwe staatkundige konteks en 'n diverse samelewing

1. Inleiding

Suid-Afrika is 'n land met verskillende religieë. Regdeur die wêreld word mense meer bewus van die multi-religieuse konteks waarin hulle lewe. Dit is interessant dat meeste van die religieë in die wêreld, ook tans in Suid-Afrika voorkom. Roux (2001:121) onderskei ses verskillende religieë in Suid-Afrika, naamlik: Joodse religie of Judaïsme, Christendom, Islam, Afrika-tradisionele religieë, Boeddisme en Hinduïsme. (Sien ook Meiring, 1996 en Crafford, 1996: 210). Daar word melding gemaak van 'n sewende beweging, naamlik die New Age). Crafford is van mening dat: Waar die godsdienstige groepe in die apartheidsera apart van mekaar gewoon het, hulle nou in groeiende mate in dieselfde woongebiede aangetref word (1996:210). Dit bring mee dat Christene vandag meer as ooit sal moet nadink oor hulle verhouding teenoor aanhangers van ander godsdienste wat hulle bure geword het. Die verhouding van Christene tot ander wêreldgodsdienste het inderdaad een van die grootste uitdagings van ons tyd geword (Bosch, 1991: 476).

Reeds voor die koms van die nuwe grondwetlike bedeling (1996) is daar geworstel met die uitdaginge wat 'n diverse en multi-religieuse samelewing vir Christelike onderwys meebring. Die onderwysarena betree 'n lotsbeslissende fase volgens prof. H. Maree (Maree 1990/91: 38). Volgens regeringswoordvoerders van die vroeë negentigerjare, het die politieke herskikkingsproses reeds 'n onomkeerbare punt bereik en in amptelike kringe is aanvaar dat as gevolg van die politieke en staatkundige ontwikkelinge daar ook 'n nuwe onderwysbeleid sou moes kom.

Maree toon aan dat "apartheid op grond van ras of kleur nie bloot vervang kan word met kultuurapartheid nie." (Maree, 1990/91: 38). Volgens die heersende staatsfilosofie van dié tyd sou 'n nuwe onderwysbedeling eers tot stand kon kom nadat 'n nuwe grondwet geskryf en aanvaar is.

In die gesprek tussen die dagbestuur van die Federale Onderwysraad (FOR) en die Staatspresident op 10 Januarie 1990 is konsensus bereik dat die grondwetlike inisiatiewe in Suid-Afrika ook 'n nuwe onderwysbedeling sou impliseer. Uit daardie en verdere gesprekke noem Maree die volgende riglyne wat in 'n nuwe onderwysstelsel verreken sal moet word:

- (a) 'n Toekomstige onderwysbedeling moet gestalte gee aan die beginsel van sosiale geregtigheid soos by wyse van konvensie en andersins universeel bepaal.
- (b) 'n Nuwe onderwysbedeling moet opvoedkundig verantwoord wees.
- (c) 'n Nuwe onderwysbedeling mag nie diskriminerende elemente bevat nie. Ras sal nie 'n aanvaarbare kriterium wees vir enige vorm van differensiasie in die onderwys nie.
- (d) 'n Nuwe onderwysbedeling moet erkenning verleen aan 'n enkele onderwysstelsel vir Suid-Afrika met 'n enkele onderwysdepartement.
- (e) Die formele voorsiening van onderwys binne 'n nuwe onderwysbedeling moet gekoppel word aan 'n stelsel wat finansieel haalbaar is.
- (f) Die onderwysstelsel in 'n nuwe bedeling moet gedesentraliseer word en die beginsel van devolusie van gesag na die plaaslike vlak moet na vore gebring word.
- (g) Die onderwys moet 'n sterk gemeenskapskarakter toon en voorsiening maak vir 'n plaaslike opsie waarin ouerinspraak ook sy regmatige plek kry.
- (h) 'n Nuwe onderwysbedeling moet volledig rekening hou met die implikasies van 'n Handves van Menseregte.
- (i) 'n Nuwe onderwysbedeling moet steeds erkenning verleen aan differensiasiefaktore soos kultuur, godsdiens en taal. (Maree, 1990/91: 41).

Dit is veral stelling (f) waar daar sprake is van devolusie van gesag na die plaaslike vlak, die gemeenskapskarakter, die ouerinspraak van stelling (g) en die plek van godsdiens in stelling (i) wat tans die aandag van die kerk in die algemeen vra. Suid-Afrika is inderdaad in 'n oorgangsfase. Die politieke werklikhede in die land laat heelwat skrywers in beweging kom wat vra na 'n nuwe en vars benadering tot die opvoeding en onderwys in Suid-Afrika.

Reinecke sluit by Maree aan as hy noem dat “die veelheid van kulture ‘n werklikheid in Suid-Afrika is” wanneer hy skryf oor die onderwys aan universiteite. (Reinecke, 1992). ‘n Groot uitdaging sou wees om die multi-kulturele karakter van Suid-Afrika en al sy mense so ewewigtig uit te leef, dat die aantreklike aspekte van sy kulturele verskeidenheid waardeer kan word. (Reinecke, 1992; König, 1991: 32; Lategan, Kinghorn, Du Plessis en De Villiers, 1987:5).

Prof. J. L. van der Walt noem dat segregasie, of die apartheidsbedeling wat voor Februarie 1994 in Suid-Afrika van krag was, die bevolking in vier rassegroepe onderskei en geskei het en daarna sover moontlik in etniese groepe (Zoeloe, Tswana, Indiër ens.) verdeel het. Verder is die Christelike onderwys- en skoolvakbenadering toegepas in skole op hierdie rasse- en etniese basis (1992: 177).

Die kernprobleem met hierdie benadering is die feit dat die kulturele of die etniese en selfs die rassegroeperinge voorrang bo die geloof of die godsdiens geniet het. In plaas daarvan dat daar in Afrikanergeledere dus “Christelik-nasionale skole” ontstaan het, was daar “Christelik-nasionale skole” of selfs “Nasionaal-Christelike skole”. Die aksent is duidelik verkeerd gelê: die nasionale (ras, taal, etnisiteit, volk en volkskultuur) is oorbeklemtoon ten koste van die religieuse/godsdiensstige/ en lewensopvatlike dimensies van die menslike lewe.

Volgens Van der Walt (1992:177) is dit duidelik, en daarmee voeg hy homself by reeds genoemde persone, dat hierdie benadering nie meer kan deug nie, aangesien die diversiteit van die godsdienste en lewensopvattinge van al die mense in die land erken moet word in onderwysvoorsiening.

Daar is konsensus dat die ryke kulturele diversiteit van die land erken moet word en in die onderwys tot sy reg moet kom. Die kernvraag bly egter hoe hierdie erkenning in die openbare onderwysvoorsiening in die praktyk gaan geskied. Dit word nog meer aktueel as in gedagte gehou word dat ‘n toekomstige regering in Suid-Afrika die gedagte van Christelike onderwys dalk nie so simpatiek gesind is nie.

Reeds voor die instelling van Suid-Afrika se nuwe Grondwet in 1996, was opvoed- en onderwyskundiges in Suid-Afrika dus bewus van die diversiteit van godsdiens en lewensopvatting wat in die land bestaan. Allerlei maatreëls is getref om die diversiteit in die praktyk van die onderwys te hanteer. Die RGN se onderwyskommissie onder voorsitterskap van J P de Lange het reeds in 1981 pertinent die aandag daarop gevestig dat die religieuse, kulturele en lewensopvatlike diversiteit van die mense van die land in die voorsiening van die onderwys erken behoort te word. Die kommissie het 'n uiters komplekse probleem met betrekking tot onderwysvoorsiening aangeraak.

In die gesprek oor die verhouding tussen onderwys en die Nederduitse Gereformeerde Kerk vandag is die verstaan van die Grondwet van Suid-Afrika 'n belangrike saak.

2. Die Grondwet van Suid-Afrika waarborg “Godsdiensvryheid” – ‘n ontleding van die begrip

Sedert die nuwe grondwetlike bedeling in 1994 in werking gestel is, word die verhouding van kerk, staat en onderwys voor die uitdaging gestel hoe om die Nuwe Grondwet met al sy artikels te verstaan.

Die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika (1996) bevat sekere waardes wat belangrike bepalinge oor godsdiensvryheid insluit - bepalinge wat ingrypende gevolge vir geloofsgemeenskappe, kerke en dus ook vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk inhou.

Tereg kan gevra word hoe “vryheid van godsdiens” wat deur die Grondwet gewaarborg word, verstaan moet word?

Dis interessant dat Gildenhuys (2001:286) in haar konklusie oor godsdiensregte opmerk “It is therefore not surprising that the members of the South African Constitutional Court do not yet have even broad agreement on the meaning of the religious freedom provisions found in the Constitution.”

2.1 Die Grondwet-artikels met betrekking tot “Godsdiensvryheid” en die onderwys vandag

Die Grondwet stel in **Artikel 1** die volgende uitgangspunte:

1. Die Republiek van Suid-Afrika is een, soewereine, demokratiese staat gegrond op die volgende waardes:
  - (a) Menswaardigheid, die bereiking van gelykheid en die uitbou van menseregte en vryhede
  - (b) Nie-rassigheid en nie-seksisme
  - (c) Die oppergesag van die Grondwet en die heerskappy van die reg
  - (d) Algemene stemreg vir volwassenes, ‘n nasionale gemeenskaplike kieserslys, gereelde verkiesings en ‘n veelparty-stelsel van demokratiese regering, om verantwoordingspligtigheid, ‘n responsiewe ingesteldheid, en openheid te verseker. (Grondwetlike Vergadering, Die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 1997).

Die besondere waarde wat aan menseregte en vryheid geheg word, is uitgedruk in ‘n aantal regte wat in ‘n Handves van Regte uitgespel word. Dit hou belangrike implikasies vir die Christelike onderwys in. Malherbe beklemtoon dat “no constitutional right should actually be analysed in isolation. The rights in the Bill of Rights are linked and for a proper understanding of the complete scope of the protection afforded by the right to freedom of religion.” (2002:13) Gildenhuys sluit hierby aan wanneer sy sê dat vryheid van godsdiens eintlik “a bundle of rights and freedoms” impliseer (Gildenhuys 2001:285).

Vir Gildenhuys omvat die konsep van “vryheid van godsdiens” die volgende elemente:

- (1) vryheid van gewete
- (2) vryheid van beoefening van godsdiens
- (3) godsdiens pluralisme
- (4) gelykheid van verskillende godsdienste
- (5) institusionele skeiding van kerk en staat en
- (6) skeiding van staat en godsdiens

Die volgende Artikels is van besondere belang in die verhouding tussen die Kerk, die Staat en die onderwys en hulle siening van godsdiensvryheid.

Artikel 8.4 'n Individu is geregtig op regte. 'n Regspersoon is geregtig op die regte in die Handves van Regte in die mate waarin die aard van die regte en die aard van daardie regspersoon dit vereis.

Die basiese regte wat deur die Handves van Regte gewaarborg word, word dus ook aan kerke as regspersone toegesê.

Artikel 15: Vryheid van godsdiens, oortuiging en mening

- (1) Elkeen het die reg op vryheid van gewete, godsdiens, denke, oortuiging en mening.
- (2) Godsdiensbeoefening kan by staats- of staatsondersteunde instellings geskied mits:
  - (a) daardie beoefening die reëls nakom wat deur die tersaaklike openbare gesag gemaak is;
  - (b) dit op billike grondslag geskied; en
  - (c) bywoning daarvan vry en vrywillig is
- (3) (a) Hierdie Artikel belet nie wetgewing wat erkenning verleen aan-
  - (i) huwelike wat aangegaan is kragtens enige tradisie, of 'n stelsel van godsdiens-, persoons- of familiereg nie; of
  - (ii) stelsels van persoons- en familiereg kragtens enige tradisie, of wat nagevolg word deur persone wat 'n besondere godsdiens aanhang nie.
- (b) Erkenning ingevolge paragraaf (a) moet met hierdie Artikel en die ander bepalings van die Grondwet verleen word. (Grondwetlike Vergadering, 1997).

Die Grondwet waarborg ook ander vryhede wat vir die onbelemmerende beoefening van godsdiens onontbeerlik is, soos byvoorbeeld die vryheid om vergaderings te hou.

Artikel 17 Elkeen het die reg om vreedsaam en ongewapen te vergader, te betoog, 'n betooglinie te vorm en petisies voor te lê.

Artikel 18 Hiervolgens het elkeen die reg op vryheid van assosiasie.

Artikel 29 (3) Dit bepaal dat wat die onderwys betref, ouers op grond van godsdienstige oortuigings, privaatonderwysinrigtings kan oprig.

Artikel 30 en 31 Elkeen het die reg om die taal van eie keuse te gebruik en om aan die kulturele lewe van eie keuse deel te neem, maar niemand wat hierdie regte uitoefen, mag dit doen op 'n wyse wat met enige bepaling van die Handves van Regte onversoenbaar is nie.

Artikel 31 Handel oor kultuur-, godsdienst- en taalgemeenskappe

- (1) Persone wat aan 'n kultuur- godsdienst- of taalgemeenskap behoort, mag nie die reg ontsê word om saam met ander lede van daardie gemeenskap:
  - (a) Hul kultuur te geniet, hul godsdienst te beoefen en hul taal te gebruik nie; en
  - (b) Kultuur-, godsdienst- en taalverenigings en ander organe van die burgerlike gemeenskap te vorm, in stand te hou en daarby aan te sluit nie.
- (2) Die regte in subartikel (1) mag nie uitgeoefen word nie op 'n wyse wat met enige bepaling van die Handves van Regte in stryd is nie. (Grondwetlike Vergadering, 1997)

Artikel 9 (3) Dit bepaal duidelik dat die staat nie teen iemand mag diskrimineer op grond van (onder meer) godsdienst nie.

Suid-Afrika het met die nuwe grondwet 'n regstaat geword. Die vraag is of die regstaat enige voordele vir die Kerk inhou. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk se hoogste gesag is nie gesetel in die Grondwet nie, maar wel in Jesus Christus as die hoof van Kerk en Koninkryk en die Woord van God. (Sien Kerk en Samelewing, 1990: par 13- Die Bybel is die Kerk se enigste maatstaf en hoofstuk 2). Die vraag kan dus gevra word of die "regstaat-idee" teenoor die Bybel staan.

Volgens Landman is die werklike betekenis van die regstaat-idee dat dit die taak van die owerheid is om in allerlei soorte onderwysbehoefte van 'n diverse ouers/leerderskorps te voorsien, en dat die reg van ouers op onderwysinstellings met 'n spesifieke religieuse duiding nie andersoortig behandel behoort te word as sogenaamde openbare staatskole nie. Indien die Christelike godsdiens dus onbelemmerd beoefen kan word, staan die regstaat-idee nie soseer teenoor die Woord nie. (Landman, 2001: 13).

In Hoofstuk 9 van die Grondwet word voorsiening gemaak vir die aanstelling van 'n "Kommissie vir die beskerming en die bevordering van die regte van taal-, godsdiens- en kultuurgemeenskappe" (Artikel 185). Hierdie kommissie moes binne afsienbare tyd begin funksioneer en kan moontlik in die toekoms 'n belangrike rol vervul in die handhawing van die beginsel van godsdiensvryheid (Landman, 2001: 18-23).

Dit is opvallend dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk sy reg op vryheid van godsdiens as onvervreembaar beskryf, en ook aanspraak maak op regs bepaalde beskerming van die owerheid (Kerkorde, 1998: Artikel 65.3). Die konteks waarbinne hierdie aanspraak gemaak word, kan in die beleidsdokument Kerk en Samelewing (1986) gevind word. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk erken in hierdie stuk onder meer die volgende regte:

- (a) Wat sy Godsverhouding aanbetref, gaan dit om sy reg op vryheid van geloof, godsdiens en aanbidding, en om verantwoordelik *en aanspreeklik voor God te leef*.
- (b) Wat sy medemenslike-verhoudings aanbetref, *gaan* dit om die reg, om 'n huwelik te sluit, op 'n gesinslewe en kinderopvoeding, onderwys en opleiding, op sosiale verband en groepsidentiteit, ... (1986:par 186-199).

Saam hiermee behoort ook Hans Dombois se standpunt oor kerkreg wat as genadereg funksioneer gelees te word. Hy beweer dat die evangelie self, die verhouding tussen God en mens in regsterme beskryf, soos verbond, kindskap, erfenis, seun, getuienis, ensovoorts. (Sien, Coertzen 1991: 56, 57 en Hans Dombois, Das Recht der Gnade).

Dit is opvallend dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk klem lê op die feit dat mense nie net regte het nie, maar ook pligte en verantwoordelikhede (Kerk en Samelewing, 1986:par 177) en dat die pligte en verantwoordelikhede ter sprake kom saam met die regte wat uitgeoefen word. (Coertzen, Die Kerkbode, 3 Augustus 2001: 7) Die Nederduitse Gereformeerde Kerk se aanspraak op vryheid van godsdienste open die vraag oor die aard en inhoud van godsdienstvryheid en van beskerming waarop die Kerk aanspraak sou kon maak, maar ook watter verpligtinge hierdie reg op die Kerk lê. Artikel 65 wat handel oor Kerk en Staat in die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde bied 'n handige aansluitingspunt by die bepalings van die Grondwet. Dit behoort die vertrekpunt te wees waarop die Nederduitse Gereformeerde Kerk verdere geleenthede en verpligtinge met betrekking tot "godsdienstvryheid" uitbou veral hoe dit neerslag vind in staatskole.

In die lig van bogenoemde Artikels definieer Niemandt "Vryheid van Godsdienste" soos volg: "‘n Burger van ‘n land is vry om die godsdienste van sy keuse te beoefen. Die staat behoort vryheid van godsdienste te handhaaf sodat mense op geen manier druk van die staat sal ervaar oor die godsdienste wat hulle beoefen nie". (Niemand, 1997:83)

Vorster wys daarop dat "Godsdienstvryheid" in die gereformeerde etiek as 'n basiese reg beklemtoon word. Hy verwys onder meer na die sogenaamde Pastoral Statement wat deur die Gereformeerde Ekumeniese Sinode van Chicago in 1984 opgestel is en waarin die volgende gestel word: "the right to religious liberty - challenging us in religiously pluralist world to plead the cause of all persons and communities to freely choose and change their religions, to live out their beliefs freely, both privately and publicly, within the various structures of society, without infringing upon the similar rights of others..." (Vorster, 1997: 83).

Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika het amptelik instemming betuig met genoemde Pastoral Statement sowel as die "RFS testimony on human rights" (vgl. Acta, 1985: 651). Die uitdrukking "godsdienstvryheid" word deur Vorster (1997:83) in teologies-etiese sin soos volg omskryf: "die reg en moontlikheid van godsdienste om vryelik in 'n samelewing te funksioneer volgens die eie beginsels van die betrokke godsdienste".

Malherbe (2001:15-17) stel dit duidelik dat wanneer daar aan die begrip godsdiensvryheid inhoud gegee word in Suid-Afrika, daar ook gelet moet word op die internasionale riglyne wat geld om die begrip te verstaan. Godsdiensvryheid beteken in internasionale terme:

1. "The right to believe according to one's religious or philosophical convictions, the right not to believe at all, and the right to choose which religion or denomination to belong to (the positive dimension).
2. Nobody may be coerced to believe or not to believe, or to adhere to or remain within a particular religion or denomination (the negative dimension).
3. One has the right to change one's beliefs (the dynamic dimension).
4. Religious beliefs may be manifested or observed, privately as well as publicly (the private and public dimensions) by way of devotions, worship and other means, and places for these purposes may be established and maintained.
5. Religious observances include the right to observe days of rest, religious holidays and other holy days.
6. Religious freedom therefore protects one's religious convictions as well as one's religious practices (the internal and external dimensions, which overlap with the private and public dimensions).
7. Every person may exercise their right to freedom of religion individually or jointly with others, as in a church (the individual and collective dimensions).
8. An association, like a church, also has the right to freedom of religion (the institutional dimension), which *inter alia* confers on a church autonomy in religious matters and the right to put up its own organisational structures and appoint or elect its own leaders.
9. The right to freedom of religion includes the right to receive religious teaching, training and instruction, or to teach, train and instruct others, on a voluntary basis, including the right to produce religious publications and other materials, to disseminate them and to maintain national and international communication with individuals and institutions on religious matters.
10. The right includes the right to solicit and receive voluntary financial and other donations and contributions.
11. The right includes the right to do charity work and establish and contribute to charity organisations.

12. The right includes the right to propagate one's religion and to attempt the conversion of non-believers to one's own religion, also on a voluntary basis." (Sien ook Melander and Alfredsson (eds) *The Raoul Wallenberg Compilation of Human Rights Instruments* (1997) 275 – 287 en ook Buckingham, 1998, *Realising Religious Freedom: The Application of the Canadian Understanding of Religious Freedom to South-Africa* – LLD Tesis, Stellenbosch)

Daar is volgens Malherbe, min twyfel dat Artikel 15 (1) van die Grondwet beoog om al bogenoemde elemente rakende godsdienstvryheid te beskerm. Hy sê: "In this sense, sections 15 (2) [religious observances in state or state-aided institutions] and 15 (3) [recognition of religious personal and family law and marriages] are not separate or additional rights, nor are they specific limitations on section 15 (1). For the sake of particular interests and concerns in South-Africa which the constitution-makers deemed desirable or necessary to accommodate, these provisions merely spell out in more pertinent terms what, *inter alia*, are included under section 15 (1)." (2002:17)

Malherbe is van mening dat "Vryheid van Godsdiens" internasionaal erken word. Alhoewel dit een van die eerste regte is wat internasionaal erken word sê Malherbe dat die reg tot godsdienstvryheid 'n swak reg is wanneer dit kom by die praktiese toepassing daarvan: Godsdienstige onderdrukking, vervolgings en godsdiensoorloë deur die eeue getuig van die onvermoë en/of onwilligheid van owerhede en State om die reg tot godsdienstvryheid te beskerm. Deur godsdienstvryheid te erken, te respekteer en te verskans kan harmonie en vrede tussen groepe in 'n land juis bevorder word.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk verstaan godsdienstvryheid as dat die owerheid onpartydig moet staan teenoor alle kerke en gelowe, dat daar ruimte geskep moet word dat die kerk sonder staatsinmenging met sy arbeid kan voortgaan en dat daar teen niemand gediskrimineer mag word op grond van geloofsoortuiging nie. Toegepas op die onderwys beteken dit dat die geloofsoortuigings van ouers eerbiedig moet word ten opsigte van godsdiensoonderrig en godsdienstige plegtighede. Dit impliseer dat ouers die reg mag eis dat hulle kinders hulle

godsdien tydens skooltyd en in die skoolgeboue mag beoefen. Die onderwys van alle kinders behoort gelykwaardig te wees. (Kerk en Samelewing, 1990: 301, 333).

Daar is 'n huiwering te bespeur by die Nederduitse Gereformeerde Kerk om dogmatiese en/of konfessionele stof aan skole oor te dra. (Algemene Sinode; Agenda, 1998:122). Die vraag behoort egter gevra te word of "Vryheid van Godsdien beoefening" nie ook sou kon impliseer dat die Kerk vandag kategetiese onderrig in skole vir sy eie lidmate kan bied ten einde 'n bydrae te maak om waardes vas te lê in die leerder se lewe nie. In Duitsland en Nederland word "Vryheid van Godsdien" wel so verstaan deurdadig dat die Kerk saam met die ouers die leerinhoud van die godsdienonderrig kan bepaal en dat leerder tydens skoolure godsdienonderrig kan ontvang van sy eie kerk.

Die koms van die Nuwe Grondwet en 'n Handves van Menseregte in 1996 skep dus 'n geleentheid om weer vars en nuut na godsdienonderrig/opvoeding en religie te kyk in skole en opvoedkundige inrigtings.

2.1.1 Geleenthede vir die Kerk

Daar is oor die algemeen eenstemmigheid dat die regstaat en die Grondwet wat in 1994 in Suid-Afrika tot stand gekom het, vir die kerk die ruimte en die geleenthede bied om sy roeping te vervul. Coertzen bestempel die waarborg van geloofsvryheid as 'n kosbare reg wat deur die kerke gekoester en benut behoort te word. Hy wys ook op die roeping van die kerke om hulle te beywer dat die vryheid neerslag sal vind in al die tersaaklike landswette. Dit bied besondere uitdagings om die betekenis van "Vryheid van Godsdien" en geloofsvryheid met die regte inhoud in, onder meer die onderwyswetgewing neerslag te laat vind. (Coertzen, Die Kerkbode, 3 Augustus 2001: 7).

Volgens Vorster beperk die Handves van Regte die mag van die owerheid, sodat die kerk nou 'n regs kanaal het waarop hy homself kan beroep. Hy is oortuig dat 'n regstaat wat fundamentele regte erken, aan die kerk 'n besondere geleentheid bied om sy roeping met betrekking tot die Suid-Afrikaanse owerheid uit te leef (Vorster,

2001: 127, 131; Sien ook Van der Vyver, Godsdienstvryheid: Sekularisasie of Politieke neutraliteit? Woord en Daad Somer 2000 – Vol 40 no 374).

2.1.2 Betekenis van 'n Regstaat sedert 1994?

Onder 'n regstaat word verstaan dat die Parlement nie op pragmatiese wyse wette maak op die basis van die eise van die praktyk volgens norme wat vir daardie situasie alleen bestaan nie, maar volgens 'n vooraf-vasgestelde beginselbasis. (Coetzee, Oktober 2001: 6; Sien ook NGTT, Deel 43, nr 1 en 2, 2002:197). Hierdie beginselbasis word dan vervat in 'n handves van menseregte waaraan wetgewing moet voldoen. 'n Onafhanklike konstitusionele hof word bemaagtig om alle wetgewing aan die hand van die beginsel van die handves te toets. In 'n regstaat is die Grondwet dus die hoogste gesag. Dit beteken dat grondwetlike waardes voorkeur geniet bo godsdienstige en kulturele waardes indien die verskillende waardes sou bots (Vorster, 2000: 80, 117, 127).

Een van die belangrike beginsels van die Handves van Menseregte is "Vryheid van godsdienste". Die staat het die verantwoordelikheid om hierdie beginsel te toets in 'n onafhanklike konstitusionele hof, wat dit beskerm indien dit nie nagekom word nie. (Grondwet artikels 81 (1) (c) en 185 – 186). Strauss verstaan onder die term regstaat 'n staat waarin "op basis van die monopolie oor die swaardmag op 'n territoriaal-begrensde kultuurgebied-burgerlike en nie-burgerlike privaatregtelike burgervryhede, sowel as publiekregtelike burgervryhede aanwesig is en beskerming geniet". In die lig van hierdie definisie verskil Strauss van die standpunt dat die Grondwet die hoogste gesag in die staat is. "Die owerheid wat die owerheidsamp beklee-kragtens die bepalings van die grondwet - vorm die hoogste gesag in die staat". (Strauss, 1998: 110).

Hy pleit ook vir die erkenning van die "eie interne regsfeer" van die nie-staatlike samelewingsvorme, waaronder ook die kerk. (Sien ook Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde Artikel 67 (1998). Hy maak die stelling dat die kritiese vraag vir 'n waardering van die moontlikhede en beperkinge van die regstaat in Suid-Afrika daaroor gaan in watter mate die owerheid die fundamentele "samelewingsvryhede" waaraan ons deel het en soos beliggaam in die verskillende nie-staatlike

lewensvorme, nie alleen erken nie, maar ook effektief beskerm. (Strauss,1998: 109, 114).

Veral in staatskole is die vraag hoe die regstaat die “Vryheid van Godsdiens” verstaan en beskerm. Dit kan tereg gevra word of die staat inmeng ten opsigte van die vorm, inhoud of wese van die godsdienste by ‘n betrokke skool en of dit neutraal staan.

2.2 Die neutrale staat en moontlike wysigings aan die Skolewet van 1996 (No 84) – Reaksie

Wat die neutrale staat betref, stel Vorster (1997:83) die volgende standpunt:

“In die aanhef van die 1996-grondwet van die Republiek van Suid Afrika is twee sake opvallend. Eerstens is daar ‘n gebrek aan ‘n duidelike belydenis van die Drie-enige God as die gewer van gesag en die feit dat die owerheid as gesagsdraer ten diepste aan God verantwoording verskuldig is. Met hierdie weglating is doelbewus gekies vir die konsep van ‘n sekulêre staat. Daarmee word bedoel dat die staat lewensbeskoulik neutraal is en nie ‘n bepaalde ideologie of godsdiens as basis het nie. Die vraag is egter of so ‘n grondwet neutraal kan wees. Alhoewel daar nie ‘n duidelike keuse gemaak word nie, moet een of ander lewensbeskouing op sigself geld en met die weglating van die belydenis van God Drie-enig, is by implikasie gekies vir sekularisme.” (Vorster aangehaal soos deur Coetzee, 2001: 6).

In hierdie verband wys Van der Westhuizen (1994:5) daarop dat ‘n neutrale owerheid of ‘n ongekerstende owerheid vir Calvin met sy Teokratiese opvatting en sy tydgenote ondenkbaar en onaanvaarbaar was. Ook die Kommissie vir Leer en Aktuele Sake (AKLAS) van die Sinode Suid-Transvaal van die Nederduitse Gereformeerde Kerk wys sodanige staatsvorm af omdat dit die eer van God aantast. Die kommissie beskou neutraliteit as ‘n hersenskim en beweer dat ‘n sekulêre staat óf godsdiensgelykheid handhaaf, óf godsdienstigonderrig en gebede in onderwys-inrigtings en by openbare byeenkomste verbied (Sinode, 1995).

Van der Vyver (2000) redeneer dat die funksie van die staat ten opsigte van godsdiens en geloof in 'n samelewing wat hom op die beginsel van godsdiensvryheid stel op twee maniere tot uitdrukking kan kom, naamlik dié van 'n gesekulariseerde staat en dié van die godsdiens-neutrale staat. Hy noem die Verenigde State van Amerika as 'n voorbeeld van 'n gesekulariseerde staat wat van die standpunt uitgaan dat daar 'n volstrekte skeiding tussen staat en kerk, en tussen reg en godsdiens bestaan. (Van der Vyver, Woord en Daad, Somer 2000, Vol 40 no 374).

Die grondwetlike bepalings wat op godsdiensvryheid betrekking het (die Eerste Amendement tot die Amerikaanse Grondwet) behels twee basiese beginsels:

- Die reg van die individu op vrye beoefening van godsdiens (die "Free Exercise Clause"); en
- Die verbod op die oprigting/grondvesting van 'n godsdiens deur die staat (die "Establishment Clause").

Hoewel die oprigtingsklousule oorspronklik bestem was om bloot die instelling van 'n staatskerk of 'n staatondersteunde godsdiens te verbied, het die Amerikaanse hooggeregshof deur die jare veel meer daar ingelees. Die hof het beslis dat godsdiensonderrig in staat- en staatondersteunde skole, en ook buite skoolure op die perseel van sodanige inrigtings, verbode is. Dit geld ook vir voorlesings uit die Bybel, die opsê van 'n gebed in openbare skole en byvoorbeeld voorbidding teen beserings by sportgeleenthede waarby 'n openbare skool betrokke is. Selfs 'n stiltetyd waartydens skoliere na eie keuse kan mediteer of bid, word as 'n vergryp teen die oprigtingsklousule beskou. 'n Wet wat vereis het dat die Tien Gebooie in klaskamers van openbare skole opgeplak word, is eweneens ongrondwetlik bevind. 'n Skoolowerheid mag nie vereis dat die skeppingsleer naas die ewolusieteorie gedoseer word nie. (Van der Vyver, 2000).

Die feit dat die Amerikaanse Grondwet só toegepas word, veroorsaak dat Amerikaanse gelowiges dikwels ervaar dat dit net die standpunte van nie-gelowiges is wat erken word. Dit is 'n geval van "freedom from religion," in plaas van een van

“freedom of religion” (Fourie, 2002:12) Die godsdienstrale staat hanteer egter die beginsel van godsdienstrvryheid anders.

Neutraliteit jeens die verskeidenheid van godsdienste binne ‘n staatsgebied vereis nie gesekulariseerde staatinstellings nie. Dit vereis wel dat die staat alle godsdienste ‘n gelyke kans moet gee om sy geloof te beoefen en uit te dra, en self nie as staat kant moet kies vir die een of die ander godsdienstige belydenis nie. (Van der Vyver, 2000).

Neutraliteit te midde van die godsdienstrverskeidenheid hoef dus nie die kerk en staat, of godsdienstr en die reg van mekaar te skei nie. Daar bestaan goeie redes volgens Van der Vyver waarom die staatsowerheid neutral moet staan teenoor die godsdienstrverskeidenheid binne sy staatsgebied. Die staat is ‘n institutêre gemeenskap; dit wil sê, lidmaatskap van daardie gemeenskap is tot ‘n groot mate verpligtend. Die staatsowerheid verteenwoordig ál die lede van die gemeenskap, en moet daarom ‘n geestesakker kweek en instellings handhaaf wat vir elkeen aanneemlik is.

Godsdienstige verdraagsaamheid bestaan volgens Van der Vyver eintlik nie in ‘n godsdienstr-neutrale staat nie. Verdraagsaamheid veronderstel die bevoorregting van ‘n bepaalde godsdienstr en veroorlowing van die ander. Daar lê ‘n element van meerderwaardigheid en onderhorigheid in die konsep van verdraagsaamheid opgesluit.

Godsdienstr-neutraliteit berus veral op die beginsel van gelykberegting. Gelyke beregting beteken nie gelykskakeling nie, maar vereis proporsionaliteit in die toedeling van regte en verpligtinge. Op onderwysgebied sou gelykberegting voorsiening maak vir godsdienstronderrig wat alle godsdienste akkommodeer wat in ‘n bepaalde skoolgemeenskap aangetref word. (Van der Vyver, 2000).

Die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 1996 waarborg godsdienstrvryheid maar bevat nie ‘n oprigtingsklousule wat enigsins met die Amerikaanse “Establishment Clause” vergelykbaar is nie. Die nuwe Suid-Afrika is, nie ‘n

gesekulariseerde staat nie. Die Grondwet onderskryf wel 'n beleid van godsdien-neutraliteit.

Malherbe wys daarop dat seksie 15 (1) onder andere beteken dat die staat 'n plig het om die godsdienstige regte van die individu te respekteer en beskerm. Dit sluit dus 'n verpligting in om selfs moontlik staatssubsidies aan onafhanklike kerkskole te voorsien, toe te laat dat skoolgeboue deur kerkgenootskappe gebruik word, en dat individue binne die skoolopset in vryheid kan aanbid.

Gildenhuys (2001:292) sluit hierby aan wanneer sy sê: "the freedom of conscience, religion, thought, belief and opinion in section 15 (1) include the rights of individuals and group to manifest their religions beliefs in worship, teaching, practice and observance thereof."

Malherbe stel dit duidelik dat die reg tot vryheid godsdiensoefening aspekte insluit soos:

- Reg om openlik te aanbid, en godsdienstige rituele uit te voer
- Reg om sekere klere aan te trek wat met die godsdienstige groepering geassosieer word
- Individuele en gesamentlike skriflesing
- Kosvoorkeure
- Gebede
- Byhou van godsdienstige feesdae
- En besoeke van godsdienisleiers (Malherbe 2002:19)

Wat seksie 15 (2) aanbetref, verklaar Malherbe in geen onduidelik terme dat elke persoon die reg het om hulle godsdiensoefening te beoefen in staats en instellings. Hy maak dit verder ook van toepassing op godsdiensoefening in staatsdepartement openbare instellings, tronke en hospitale met die voorwaarde "as long as the observances are free, fair and voluntary and follow the rules made by the appropriate public authorities (Malherbe 2001:18-20).

Die staat of onderwysowerhede kan dus nie die reg van plaaslike beheerliggame om reëls te maak sommer net wegneem nie. Om beheerliggame se reg om reëls te maak en beheer uit te oefen weg te neem, sou ongrondwetlik wees. (Artikel 7, Suid-Afrikaanse Skolewet Wet 84 van 1996)

Die Grondwet akkommodeer alle godsdienste en geloofsoortuigings op die basis van gelykberegtiging. Die basiese regte wat deur die Handves van Menseregte gewaarborg word, word ook aan kerke as regspersone toegesê. Van der Vyver is van mening dat die waarborg van godsdienstvryheid op die grondslag van staatlke neutraliteit 'n oplossing is vir diverse gemeenskappe soos die Suid-Afrikaanse bevolking. Daar kan altyd besware ingebring word teen die inmenging van die staat in die interne soewereine sfeer van die kerk, soos deur Artikel 9 (4) van die Grondwet (die diskriminasieverbod) toegelaat word. Die tyd sal moet leer in hoeverre daarin geslaag word om die beginsel van gelykberegtiging konsekwent toe te pas.

Christengelowiges asook alle ander geloofsgemeenskappe kan die grondwetlike waarborge gebruik om handhawing van al die fasette van geloofsvryheid wat hierbo aangestip is van die staat af te dwing. (Van der Vyver, 2000).

Ander regkundiges soos De Waal, Currie en Erasmus interpreter Artikel 15 (2) van die Grondwet wat lui: "Godsdienstebeoefening kan by staats- of staatsondersteunende instellings geskied mits daardie beoefening reëls nakom wat deur die tersaaklike openbare gesag gemaak is ens..." deur daarop te wys dat: "Religious observances refer only to those practices of worship (such as prayer or reading from scripture) associated with religions that are centred on a deity. It does not refer to religious education, whether confessional or not... or whether it is taught through a multiple single-faith confessional sort of curriculum or by way of a multi-faith informative type of curriculum. When it comes to religious education, government schools must treat religions equitably, and must also make provision for non believers." (De Waal, 2001:302 – 305 en 484 - 487)

Dit gaan egter in die debat nie oor sporadiese godsdiensoefening van tien minute of selfs twee halfuur periodes per week vir godsdiensonderrig geleenthede nie. Dit

gaan oor 'n tipe onderwysstelsel wat in sy geheel gestempel is deur Christelike waardes. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk wil nie dogmatiese of leerstellige stof aanbied eerder as om in die woorde van De Waal, Currie en Erasmus "to educate children within the value system of a particular religious group. It is, in other words, about a certain type of education. The demand is for schools to demonstrate to pupils that religion is not something that can be isolated and restricted to a few minutes a day, but that it forms part of daily life." (De Waal 2001:304)

Die onderskeid moet dus gemaak word volgens De Waal, Currie en Erasmus dat die Grondwet Artikel 15 (2) nie 'n sekere tipe onderwys soos byvoorbeeld Christelike onderwys wil beskerm nie, maar godsdiensgelykheid wil handhaaf. Wanneer 'n groep dus 'n sekere tipe onderwys vanuit 'n sekere hoek wil benader volgens De Waal, Currie en Erasmus het hulle net een opsie: "They have to establish and maintain at their expense, a independent educational institution. The right to do so in terms of s 29 (3) is qualified in that the private school may not discriminate on the basis of race, must register with the state and must maintain certain standards. Are there any obligations under s 15? We have argued that private schools are not subject to section 15 (2), even if they obtain some subsidy from the government. To the extent that the freedom of religion applies horizontally, it binds private schools. However, s29 (3) and s 31 implicitly recognise that private schools may discriminate on the basis of gender, culture, language and religion. This means that private schools may legitimately restrict admission to pupils from a particular religious group and that they will not have to treat all religions equitably when it comes to religious observances and religious education. The right to freedom of religion and equality does not apply to private schools to this extent. Such schools may not, however, compel learners to attend religious observances. This, we believe, would be a violation of the freedom of religion." (De Waal, 2001:304 – 305) De Waal, Currie en Erasmus se seining en verstaan van die artikel behoort egter krities beoordeel te word.

Malherbe wys verder daarop: "The argument is sometimes invoked that due to its problematic practical application section 15 (2) qualifies or even violates the equality principles in section 9 of the Constitution. This argument cannot be sustained. Formally, no provision of the Bill of Rights can violate another. They must be read

together and, if necessary, be reconciled. Furthermore, the requirements of equity and voluntariness referred to in section 15 (2) seems to be totally in line with the equality principle.” Volgens Malherbe is die vraag ten opsigte van seksie 9 van Handves van Menseregte nie of mense verskillend hanteer word nie, maar of sulke hantering op onbillike diskriminasie neerkom. Deur geleenthede vir verskillende godsdienstige groepe te skep waartydens hulle godsdienste kan beoefen, kan kwalik as onbillike diskriminasie beskou word, mits dit met respek, takt en omsigtigheid gedoen word.

Vir Malherbe beteken ware gelykheid dat almal wen “Equality cannot be build on a flat denial of the express and valid religious rights, of some in favour of those of other, but on the accommodation of the rights of all.”

Volgens Malherbe sou die regte verstaan van artikel 15 (2) beteken dat daar na ‘n middeweg gesoek word waar alle geloofs groepe mekaar ontmoet. Hy verwys na die voorbeeld van ‘n laerskool in Pretoria waar Moslem ouers spesiaal toestemming gevra het dat hulle dogter ‘n hoofbedekking dra. Die versoek is toegestaan mits die hoofbedekking in die kleure van die skool is. (Malherbe 2002:23, 24)

Pieter Fourie, leraar van die Verenigende Gereformeerde Kerk in Suider-Afrika en vorige redakteur van Die Ligdraer wys daarop, dat regter Chaskalson in 1997 (Sien ook Malherbe, 2002:21) in die eerste saak oor godsdienstvryheid in die Grondwetlike Hof in Suid-Afrika gewaarsku het dat die Suid-Afrikaanse Grondwet oor godsdienstvryheid nie soos die Amerikaanse wet geïnterpreteer moet word nie. (Fourie, 2002:12)

In die lig van Artikel 15 (2) van die Grondwet van Suid-Afrika is die staat nie sekulêr deurdat dit glad nie met godsdienste gemoeid mag wees nie. Die staat is eerder godsdienstneutraal, deurdat dit geen godsdienste bo ‘n ander mag bevoordeel nie. (Hierdie argument sluit aan by die denkgang van Van der Vyver, 2000)

Om nie een godsdienste bo ‘n ander te bevoordeel nie, beteken vir Fourie nie dat die staat teen godsdienste is nie. Inteendeel, vir die Suid-Afrikaanse staat is godsdienste belangrik. Daarom waarborg dit die vrye beoefening daarvan as ‘n grondwetlike reg.

Artikel 7.2 van die Grondwet vereis boonop dat die staat alle regte wat in die Grondwet gewaarborg word, sal respekteer, beskerm en bevorder. (Fourie, 2002:12)

Om godsdiensvryheid te bevorder, beteken vir Fourie twee dinge. Aan die een kant mag niemand gedwing word om 'n godsdienstige byeenkoms by te woon nie. Aan die ander kant moet die regering dit moontlik maak dat gelowiges hulle godsdien kan beoefen, waar en wanneer hulle wil. Met ander woorde, in openbare plekke soos skole en universiteite mag nie net voorsiening gemaak word vir die mense wat in geen godsdien belangstel nie. Daar sal ook voorsien moet word vir die mense wat wel godsdien wil beoefen. In Suid-Afrika hoef ons nie te kies vir dié soort vryheid van godsdien wat in die praktyk eintlik daarop neerkom dat daar geen godsdien is nie. (Fourie, 2002:12; soos byvoorbeeld Amerika, Malherbe, 2002:22)

Malherbe is van mening dat seksie 15 (2) voorsiening daarvoor maak dat alle godsdienbyeenkomste vrywillig bygewoon kan word. Individue word dus die keuse gegun om vir hulleself te besluit by watter godsdienaktiwiteite hulle wil inskakel. Minderheids geloofsgemeenskappe mag nie geviktimizeer of gemarginaliseer word nie.

Malherbe, Chashalson en ander skrywers oor die onderwerp is dit eens dat artikel 15 (2) voorsien dat dit moontlik is om oplossings vir die gekompliseerde saak van vrye godsdienbeoefening in skole te vind.

Malherbe sê in die verband "After all, the purpose of the law is indeed to resolve difficulties, and to weigh and balance competing rights" (Malherbe 2002:22)

Wanneer besluite oor godsdienbeoefening in openbare plekke gemaak word, hoef daar volgens Fourie daar nie altyd net aan die nie-gelowiges of gelowiges met 'n ander geloof as jou eie gedink te word nie. Jy het ook die reg dat jou eie groep se godsdien beoefen word. Artikel 18 en 31 (1) van die Grondwet waarborg dit.

Artikel 18 waarborg die vryheid van assosiasie vir almal (en dus ook van gelowiges om groepe te vorm). Artikel 31 (1) sê dat mense van 'n godsdienstige gemeenskap die reg het om as 'n groep hulle godsdien te beoefen. Dit beteken dat Christene nie

net as individue nie, maar ook as 'n geloofsgemeenskap 'n grondwetlike, openbare reg het. Hulle kan dus daarop aandring dat hulle stem oor openbare sake gehoor word. (Fourie, 2002:12)

Fourie is van mening dat godsdienstiges nie maar net gelate hoef te aanvaar dat skole sogenaamde godsdienstvrye sones word, of dat wat vir hulle belangrik is in die openbare debat oor moraliteit as sektaries of minderwaardig afgemaak word nie. Christene sal in die debat oor godsdiensonderrig wel verdraagsaam moet wees. Dit beteken volgens Fourie dat jy verby die grense van jou eie groep se belange sal kyk en jou in die skoene van die mense van 'n ander godsdienst op groep sal inleef. Fourie stel dit duidelik: "Daar is nie 'n rede waarom Christene in Suid-Afrika hulle as Christene en Christelike groepe (kerke) van die openbare terrein en al sy morele debatte af hoef te onttrek nie. Inteendeel,-behalwe 'n Christelike plig, het gelowiges selfs 'n grondwetlike reg om daar te wees." (2002:12)

Coetzee argumenteer dat die Grondwet en die huidige owerheid die beginsel van godsdiensgelykheid handhaaf. Hierdie gelykheid kan gesien word as 'n ideologiese gelykheid in ooreenstemming met die ideologie van die New Age. In die lig van die Bybelse waarheid dat daar net een ware God is, naamlik die Drie-enige God, en daarom ook net een ware godsdienst, is hierdie standpunt vir hom problematies. Daar is 'n wesenlike verskil tussen godsdienstvryheid in die sin dat elke godsdienst vryelik beoefen kan word en godsdiensgelykheid wat daarop neerkom dat alle godsdienste gelyk bevoorreg en bevorder word. (Coetzee, 2001:9; Sien ook NGTT, 2002, Deel 43, Nr 1 en 2:197)

Hy wys verder daarop dat daar in die optrede van die owerheid dikwels 'n spanning bemerk kan word vanweë die feit dat Suid-Afrika juridies 'n regstaat is maar ideologies 'n neutrale staat is. Dit is so dat godsdienstvryheid juridies in die Grondwet gewaarborg word. Maar Suid-Afrika is terselfdertyd 'n neutrale staat en dit bring mee dat die juridies-gewaarborgde vryheid dikwels bedreig word (Coetzee; 2001:9, 10).

Hy noem dan as voorbeeld die spanning in die uitsprake en beleidstandpunte van die minister van onderwys oor sake soos godsdiensonderrig in skole, die Christelike

karakter van die PU vir CHO, ensovoorts. Die verklaring van minister Kader Asmal dat onderrig in bepaalde godsdienste op skool plek moet maak vir 'n vergelykende studie van godsdienste het 'n koor van protes veral uit Christen geledere laat opgaan (Rapport, 14 Oktober 2001:17).

In 'n ope brief aan die minister skryf dr Isak Burger, onder meer die volgende: "Ons glo kerk en staat het elk 'n rol in die gemeenskap. Ons glo ons kan mekaar help om 'n beter vaderland te skep. Maar ons glo die rolle kan nooit vermeng word nie. U beleid oor godsdiensonderrig op skool erken die ryke verskeidenheid van ons godsdiensterfenis, maar dit oortree die grondslag van ons Grondwet deurdat dit geen keusevryheid laat vir onderwys uit 'n perspektief gegrond op 'n godsdienstelsel nie. 'n Vooraanstaande opvoedkundige sê: "Die leerplan dwing leerders om 'n staatsontwerpte (New Age) mengsel van alle godsdienste te aanvaar en te bely. Ons kan dit nie aanvaar nie en sal dit teenstaan. Ons sien dit as 'n opsetlike aanval op die Christelike godsdien in ooreenstemming met u aanvalle die laaste jare op ons godsdien en ander gelowe... U sê dat u nuwe beleid op die waardes van die grondwet gegrond is. Maar die grondwet beklemtoon die vryheid van keuse. Dit lyk of u alles in u vermoë doen om daardie reg by ons skole uit te wis".

Minister Asmal se huidige beleidstandpunte rondom die onderwys verskil van dié soos dit uiteengesit is in die Suid-Afrikaanse Skolewet, 1996 (No 84). Coertzen toon in 'n voordrag "Freedom of Religion and Religious Education in a pluralistic society" aan dat die voorgenome onderwysplan in stryd is met die Grondwet en die Suid-Afrikaanse Skolewet, 1996 (No 84). (Coertzen, 2001; Sien ook NGTT, 2002, Deel 43, Nr 1 en 2:185)

In 'n Kurrikulum-2005 verslag (1999) oor die onderwys het 'n komitee oor religieuse opvoeding voorgestel dat beheerliggame van staatskole die reg het om religieuse opvoeding toe te pas binne die volgende riglyne:

"Most of the controversy regarding the provision of religious education in South African schools has arisen out of different understandings of the term **Religious Education**. Broadly speaking there are two ways of understanding it, although it is important to acknowledge that within these two categories there are variations and nuances. The categories are:

- educating learners to be religious; and
- educating learners about religion and religions.

In order to meet the requirements of the positions held by the committee members and the broader South African Community, we have agreed to accommodate both these understandings of the nature of religious education in our policy proposal, thereby making it possible for individual schools to provide the religious education that meets their particular understanding of the term, providing that, in doing so they do not violate the Constitutional Rights of learners or education in their school community". (Religion in Curriculum 2005, Report of the Ministerial Committee on religious Education, January 1999: 6).

Op 30 Julie, 2001 stel die minister van Onderwys, prof. Kader Asmal, 'n gewysigde dokument bekend vir publieke kommentaar: "The Development of a National Curriculum Statement, which must deal in clear and simple language with what the curriculum requirements are at various levels and phases ..must also address concerns around curriculum overload and must give clear description of the kind of learners expected at the end of the General Education and Training." (Draft Revised National Curriculum Statement, 30 Julie 2001).

Die dokument identifiseer agt leerareas waarvan een "Lewensoriëntering" is. "The words life orientation capture the essence of what this learning Area aims to achieve. It guides and prepares learners for life and its possibilities. Life Orientation is central to the holistic development of learners. It is concerned with the social, personal, intellectual, emotional, spiritual and physical growth of learners, as well as the way in which these facets are interrelated. The central focus is the development of *self-in-society*. The learning area's vision of individual growth is part of the effort to create a democratic society, a productive economy and improved quality of life." (Draft Revised 2001: 4; Draft Revised 2001:12)

Volgens die dokument is sosiale ontwikkeling deel van die lewensoriëntering-program: "In a transforming and democratic society, personal development needs to be placed in a social context so as to develop tolerance, the acceptance of diversity

and mutual respect, and active commitment to democratic values. To address these issues, this learning area will cover belief systems, religious and constitutional rights and responsibilities, relationships and cultural understanding.” (Draft Revised:14). In Graad 4 word die leeruitkoms beskryf as: “The learner is able to demonstrate an active commitment to constitutional rights and social responsibilities, and show sensitivity to diverse cultures and belief systems, While the assessment standards entail i.e. to be able to describe two values from at least four belief systems in South Africa. (Draft Revised 2001: 38). In Grade eight the assessment standards entails the identifying of at least ten values from each of four belief systems in South Africa and in grade ten the ability to discuss similarities and differences in at least four belief systems and how these influence society.” (Draft Revised 2001: 53).

Die minister verklaar dan dat hy voorsien dat godsdiensonderrig in die toekoms meer ‘n vergelykende studie van godsdienste sal wees as wat dit die studie van ‘n spesifieke godsdienste sal behels. Hy is verder van opinie dat godsdienstebeoefening liefers ná skoolure moet plaasvind by leerders se huise en by hul onderskeie kerke. Dit gaan dus daaroor dat in skole leerders ‘n vergelykende studie van Religieë sal beoefen en nie meer net van ‘n spesifieke godsdienste sal leer nie. (Godsdienste in Skole, Die Burger, 12 Junie 2001: 9; Sien ook “The Manifesto on Values Education and Democracy, Augustus 2001)

Coertzen is van mening dat minister Asmal se voorstelle nie inpas is by die 1999-dokument wat handel oor godsdiensteopvoeding nie. Hy is verder oortuig dat die voorgestelde onderwysplan ten opsigte van godsdiensteopvoeding nie ooreenstem met wat Christengemeenskappe in Suid-Afrika verstaan onder die begrip “Vryheid van Godsdienste” nie. (Coertzen, 2001: 13; Sien ook NGTT, 2002, Deel 43, Nr 1 en 2:185)

Coertzen toon ook aan dat gereformeerde kerke oor die wêreld heen dit eens is dat “Vryheid van godsdienste”, onder andere beteken dat die owerheid dit vir kerke moontlik moet maak:

* “om die Woord te preek en God te dien met ‘n skoon gewete”

- * “en dat dit die plig van die owerheid is om enige anti-christelike mag teen te staan wat die kerk en sy werksaamhede bedreig” (Acts of the Reformed Ecumenical Synod of Amsterdam, 1949; 29 - 30).

Die ouers, leerders en onderwysers wat deel is van 'n bepaalde kerkgemeenskap het die reg tot vrye beoefening van hul godsdienste. Deur skole en kerke nie meer die ruimte te gee om hul godsdienste te mag beoefen as deel van die skoolkurrikulum nie is 'n weerspreking van hoe 'n groot aantal Gereformeerde Kerke oor die wêreld die term “Vryheid van Godsdienste” verstaan (Coertzen, 2001:12).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk reageer ook teenoor die beoogde nuwe onderwyswetgewing. Die amptelike kommentaar lui soos volg: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk het kennis geneem van wysigings ten opsigte van godsdienstonderwys wat nuwe wetgewing voorstel. Namate die konsekwensies van die voorgestelde wetgewing oordink word, is dit duidelik dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk nie dié nuwe beleid sondermeer kan ondersteun nie. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk is ten gunste van die aanbied van ander godsdienste as deel van die kurrikulum. Beter begrip, respek vir mekaar en verdraagsaamheid kan op dié wyse gekweek word. Indien 'n multi - religie benadering egter die enigste opsie gaan wees, skep dit probleme waarmee die Nederduitse Gereformeerde Kerk hom nie mee kan vereenselwig nie. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk vind dit vreemd dat daar oënskynlik onverskillig omgegaan word met sekere regte wat in die Grondwet verskans is. Dit wil voorkom asof die beginsel van godsdienstvryheid, wat inhou dat ouers mag aandrang op hul kinders se reg om hul geloof in skooltyd in skoolgeboue te beoefen, op voorwaarde dat dit op 'n redelike wyse sal geskied en dat bywoning vry en vrywillig sal wees (Suid - Afrikaanse Grondwet Artikel 15 (2)), geïgnoreer word. Dié regte is ook vervat in die huidige Suid-Afrikaanse Skolewet en in ander wetgewing. (Nederduitse Gereformeerde Jeug, E -Nuus, 2001/3 en die Algemene Jeug Kommissie, Kommentaar, 16 Oktober 2001).

Die reaksie word beaam deur die Interkerklike Kommissie vir Opvoeding en Onderwys. (Die IKOO bestaan uit VGK, RCA, NGK, Hervormde en Gereformeerde

Kerk). Die kommissie verklaar dat die Grondwet die hoogste reg is en alle ander wette en beleid daaraan ondergeskik is. Artikel 15(1) en 15(2) asook die Onderwyswet Artikel 7 gee die Christenouer soos vir ouers uit ander godsdienstige groepe, die geleentheid om hulle kinders binne die raamwerk van hulle geloofsoortuiging en geloofstradisie te laat onderrig. Die inhoud van hierdie wetgewing is in lyn met internasionale praktyk. Na die volgende kan verwys word: Universal Declaration of Human Rights, African Charter on Human Rights, United Nations Convention on the Rights of the Child. Dit wil voorkom asof hierdie reg van ouers vervreem gaan word deur die beoogde nuwe wetgewing. (NG Jeug, E-Nuus, 2001/3, sien ook IKOO se reaksie, 16 Oktober 2001 en Memorandum aan die minister 22 Augustus 2001).

Bogenoemde vertolk Kerkorde Artikel 67.3 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) naamlik: "Die Kerk beywer hom vir Christelike opvoeding en onderwys vir sy kinders en jongmense. Hierdie onderwys moet verantwoorde standarde en leerinhoud insluit". Die vraag is of die Kerkorde die Kerk se standpunt nie duideliker kan weergee nie, veral in die lig van die Kerk se siening oor die term "Vryheid van Godsdiens".

Opvoedkundiges is ook oor die voorstelle van minister Kader Asmal verdeeld. Die Kerk behoort kennis te neem ook van die standpunte van opvoedkundiges ten einde sy eie standpunt te verantwoord en om te help rigting te gee aan die gesprek.

Opvoedkundiges soos prof. Johan Beckman van die Departement van Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria is van mening dat die gemeenskap tevrede is met opvoeding vanuit 'n Christelike grondslag en dat dit so moet bly. Navorsing in die Noordwes Provinsie het getoon dat 'n groot aantal skole Christelike opvoeding verkies (Godsdiens in Skole - Die Burger, 2001: 9)

Beckman lewer ook kritiek op die regering se dokument "Manifesto on values, education and democracy" (Ministry of Education, August 2001). Volgens die Manifesto is daar tien waardes in die Grondwet wat transformasie noodsaaklik maak naamlik: demokrasie, maatskaplike geregtigheid en regverdigheid, gelykheid, nie-rassisme en nie-seksisme, ubuntu (menswaardigheid), 'n oop samelewing,

verantwoordingspligtigheid, die “rule of law,” respek en versoening (rekonsiliasie). Hierdie dokument stel heeltemal tereg dat: “Values cannot be legislated. If they were imposed, they would remain rootless, and lifeless. Vital, durable values grow from dialogue and discussion and lived experience.” (2001, Manifesto, Section 2:1; Beckman, 2001, AJK Nuusblad, 27 Oktober)

Dit is om hierdie rede dat die dokument sestion strategieë of benaderings voorstel om die waardes van die Grondwet by jong Suid-Afrikaners tuis te bring. Een van die benaderings is dan om “godsdiensoonderrig” by skole in te voer.

Die gedeelte in die “Manifesto” wat handel oor godsdiensoefening lees soos volg: *“Faith, whatever its core might be, and however public its expression, is the consequence of spiritual journeying that is, at heart, a voyage of intimacy. Religion, which expresses it, is a matter of choice in conscience. And, under the protection as one of the freedoms guaranteed in the Bill of Rights.*

There is no place in the classroom, then, for an education that promotes any one creed or belief over any other. Yet, there is every reason for schools to expose learners to the diversity of religions that impel and inspire society, and the morality and values that underpin them.

Speaking at the Saamtrek conference on the distinction ‘religion education’ and ‘religious instruction’, Albert Nolan of Challenge magazine argued that while religious education was about ‘nurturing a religious consciousness, and...should be done in churches’, the aim of ‘religious education’ was to provide knowledge about different religions.

In public education ‘the school is not responsible for nurturing the religious development of the scholars (but for providing) learners with the knowledge about religion and morality and values and the diversity of religions’.

South Africa is recognised as being deeply religious society, and religions offer highly organised and often very effective moral codes upon which value systems are based. We must acknowledge that as cultural systems for the transmission of values, religions are resources for clarifying morals, ethics and regard for others.

Religions embody values of justice and mercy, love and care, commitment, compassion and co-operation. They chart profound ways of being human in relation to other humans.

As has been noted, the Constitution guarantees the right to equality, to non-discrimination on the basis of religion, and to freedom of belief, thought and conscience. Schools can reinforce the Constitution by using 'religion education' to reaffirm the values of diversity, tolerance, respect, justice, compassion and commitment in young South Africans.

Adopting a multi-tradition approach to the study of religion is one way of achieving this, enabling students to examine, critically and creatively, the moral codes embedded in all religions, their own and others.'

If religions education, with specific spiritual aims, is the responsibility of the home, family and community of faith, then religion education, with clear educational aims, is the responsibility of the school.

'Religion education' is not engaged in the promotion of a religion but is a programme for studying religion, in all its many forms, as an important dimension of human experience and a significant subject field in the school curriculum.

Such education can provide opportunities for both a deeper sense of self-realisation and a broader civil toleration of others, and it can balance the familiar and the foreign in ways that give students new insights into both.

Furthermore, it can teach students about a world of religious diversity, and at the same time, encourage them to think in terms of a new national unity in South Africa."
(Nolan "The Role of a Religious Consciousness in the Development of Values",
aangehaal uit die Manifesto)

Ander belangrike punte wat in die Manifesto aangeraak word is onder andere:

- godsdiensonderrig en bewussyn oor die rol en effek van godsdien sal geïntegreer word in die Algemene Onderwys en Opleiding, meer spesifiek in die Lewensorienterings en Menslike en Sosiale wetenskappe
- godsdienstudies sal ingefasseer word as 'n opsionele gespesialiseerde eksamenvak tot op graad 12 vlak
- Godsdiensonderrig moet deur professionele onderwysers aangebied word, eerder as geestelike leiers om die opvoedkundige uitkomst te verseker
- Onderwysers wat die vak godsdiensonderrig gaan doseer, sal heropgelei moet word
- Skoolgeboue mag beskikbaar gestel word vir geestelike byeenkomste solank dit buite skoolure is, dit nie verpligtend is nie, alle godsdienstige groeperinge gelyke toegang tot die fasiliteite het, en beheerrade ingelig is oor die aktiwiteite
- Weeklikse saalbyeenkomste wat 'n belangrike rol in skole speel om almal saam te bind, mag onder geen omstandighede gebruik word om geestelike godsdienstige handeling uit te voer nie. Die saalbyeenkoms moet volgens die Manifesto: "Be an occasion for affirming and celebrating unity in diversity"

Beckmann en prof R Malherbe, ('n regs kundige) het egter kritiek teen aspekte van die Manifesto:

- Die onderskeid tussen "religion education" en "religious instruction" wat min of meer dieselfde uitkoms moet hê, is geforseerd. Beckman stem saam dat daar nie plek behoort te wees vir onderwys wat een "creed" bo ander bevorder nie en wonder of hierdie vrees vir bevoordeling nie 'n gevolg is van die sogenaamde "Christelike-Nasionale onderwys" (wat natuurlik nooit volgens Beckmann amptelik bestaan het nie en net 'n persepsie was).
- Dit is nie vir Beckmann duidelik hoekom die skool nie ook verantwoordelik kan wees vir "nurturing the religious development of the scholars" (nie "learners"?) as daar gestrewe word na holistiese opvoeding nie. Dit ontken die feit dat die mens ook 'n geestelike wese is. Die skeiding tussen godsdiensonderwys in die huis met 'n geestelike doelstelling en godsdiensonderwys in die skool met 'n opvoedkundige doelstelling word volgens Beckman nie goed gemotiveer nie.

Buitendien neem dit glad nie kennis van die praktyk in baie lande nie, insluitende Moslemlande (2001, Beckman AJK Nuusblad, 27 Oktober).

- Daar kan nie wesenlike besware wees teen godsdiensonderrig waarin leerders met verskeie godsdienste op 'n kennisvlak kennis maak nie. Dit is egter 'n vraag of enige regering kan waarborg dat onderwysers wat spesiaal opgelei word om sodanige onderrig aan te bied, werklik die inhoud net op 'n kognitiewe vlak sal aanbied, en of hulle nie tog wel hulle eie religieuse oortuigings sal laat deurskemer nie. Beckman wonder ook waar die onderwysers vandaan sal kom wat heropgelei kan word om hierdie vak aan te bied gegewe die tekort aan onderwysers.
- Volgens Beckmann is dit verbasend dat, terwyl daar lofsange is oor die waarde van godsdienste as “resource for clarifying morals, ethics and regards for others”, daar doelbewus gepoog word om hierdie waardevolle hulpbron uit skole te hou deur godsdienstebeoefening ná skool te laat aanbied. Hy vra tereg of daar beter bronne beskikbaar is en indien wel, wat dit is en hoeveel leerders dan nog wel toegang sal hê tot hierdie bron? Volgens hom laat die Manifesto nie reg geskied aan Artikel 15 van die Grondwet, deur die bepaling oor godsdienstebeoefening soos volg aan te bied:
According to the Constitution, schools may be made available for religious observances so long as it is outside of school hours, association is free and voluntary and the facilities are made available on an equitable basis to all who apply. (2001, Manifesto)

As hierdie as 'n vertolking van die Grondwet in beleid sou uitmond, is Beckman van mening dat daar genoeg gronde is om so 'n interpretasie te betwis. (Sien ook Malherbe, 2002:30) Daar word nêrens in die Grondwet van “ná skoolure” melding gemaak nie.

Malherbe wys ook daarop dat in gedagte gehou moet word dat “Section 15 (2) does not refer to schools only, but to state or state-aided institutions in general, which may include institutions such as hospitals and prisons. Limiting the meaning and application of section 15 (2) to facilities only, and to availability

after hours only, simply does not cater for prisons and hospitals. In what way would prisons and hospitals be made available for religious observances? And what does "after hours" mean for inmates and patients, or for anybody else, for that matter?

Malherbe argumenteer verder dat Artikel 15 (2) nie net verwys na die fisiese fasiliteite van instellings nie, maar ook na die mense in die instellings. Dit is duidelik uit die konteks van seksie 15 as 'n geheel waar woorde soos "bywoning", "optrede" gebruik word. Deur die betekenis van seksie 15 (2) net van toepassing te maak op fasiliteite na ure, word die volle betekenis van die seksie nie volledig korrek geïnterpreteer nie (Malherbe (2002:32, 33).

Malherbe spreek hom verder sterk uit teen die interpretasie. Hy sê: "It is on the basis of this interpretation that the *Manifesto* proceeds to eliminate religious observances from public schools during school hours. Government policy in respect of religious observances in public schools therefore stands or falls on this interpretation.

It must be reiterated that section 15 (2) really means that the people in state and state-aided institutions, such as learners and educators in public schools, may at any time, in other words also during school hours, conduct religious observances, as long as the conditions of section 15 (2) are met. As the interpretation in the Manifesto is patently wrong in this regard, it follows that Government policy in respect of religious observances in schools does indeed limit the right to religious freedom guaranteed in section 15 (1) as well as section 15 (2)." (Malherbe, 2002:33)

- Dit val vreemd op in die "Manifesto" dat saalopening glad nie vir godsdiensoefening gebruik mag word nie maar dat dit eenheid in verskeidenheid moet bevestig. Beckman wonder hoe dit moontlik gaan wees in die oorgrote meerderheid skole wat godsdienstig en andersinds gesproke, geen noemenswaardige verskeidenheid weerspieël nie. Die vraag is vir hom onvermydelik of hierdie 'n poging is om alleen die voormalige Model C-skole te transformeer?

- Die voorstelle in die Manifesto is vir Beckmann duidelik 'n aantasting van die Grondwet, van bepalings in die Skolewet en van die bevoegdhede van beheerliggame. Dit is vir hom hoogs onwaarskynlik dat die Minister van Onderwys die Grondwet en die Skolewet en ook statutêre bevoegdhede van beheerliggame eensydig deur die beleid sou kon wysig. (2001, Beckman AJK Nuusblad 27 Oktober; Sien ook Malherbe, 2002:33 en 46)

Volgens 'n verklaring van Christenleiers van Suid-Afrika is daar drie modelle van godsdiensonderrig op die oomblik in skole moontlik:

"No religion, multi-faith, or single faith. For the single faith option, ministers, pastors and religious workers are invited on a regular basis to assist teachers. In contrast to this, the minister advocates not only religion education (learning about religions) as the only option but states in the Manifesto, "Religion education should be taught by trained professional educators, rather than by professional clergy, who must be motivated by educational outcomes." The implication that clergy are not motivated by educational outcomes is unfounded. We understand clearly that the role of the religious educator is not to proselytise, but rather to foster for different religions, even in the context of a single faith approach. We suspect that the above proposals will invite huge protest if they become policy." (Sien Bylaag agter Freedom of Religion in Education – A Statement by Christian Leaders of South-Africa, 2002)

Malherbe oordeel verder dat die Manifesto se voorstel die regte van "Vryheid van Godsdiens" in skole sal inperk. Hy stel voor dat die inperking van regte getoets behoort te word aan die riglyne wat Artikel 36 van die Grondwet van Suid-Afrika (1996) gee.

Artikel 36 lui:

Beperking van regte

- (1) Die regte in die Handves van Regte kan slegs kragtens 'n algemeen geldende regsvoorskrif beperk word in die mate waarin die beperking redelik en regverdigbaar is in 'n oop en demokratiese samelewing gebaseer op

menswaardigheid, gelykheid en vryheid met inagneming van alle tersaaklike faktore, met inbegrip van-

- (a) die aard van die reg;
- (b) die belangrikheid van die doel van die beperking;
- (c) die aard en omvang van die beperking;
- (d) die verband tussen die beperking en die doel daarvan; en
- (e) 'n minder beperkende wyse om die doel te bereik.

(2) Behalwe soos in subartikel (1) of in enige ander bepaling van die Grondwet bepaal, mag geen regsvoorskrif enige reg wat in die Handves van Regte verskans is, beperk nie.

Punt (a), (c), en (e) van Artikel 36 (1) word kortliks bespreek:

(a) Die aard van die reg

Volgens Malherbe word dit aanvaar dat die aard van die reg verwys na die belangrikheid van die betrokke reg onder bespreking. Hy verwys na talle skrywers en kundiges wat van oordeel is dat "Vryheid van Godsdienst" een van die belangrikste regte is. (Malherbe, 2002:35). Daar is volgens hom in moderne tye geen nasionale of internasionale regsinstrument wat in gebreke bly om die reg van "Vryheid van Godsdienst" te beskerm nie.

Wat die posisie in Suid-Afrika betref, stel die Grondwetlike Hof dit duidelik wat die rol van godsdienst in ons samelewing is: "It is not possible to read this array of constitutional protections without realising that our Constitution recognises that adherence to religion is an important and valued aspect of the lives of many South Africans and that the Constitution seeks to protect, in several ways, the rights of South Africans to freedom of religion." (Per O'Regan J in *S v Lawrence*; *S v Negal*; *S v Solberg* 1997 10 BCLR 1348 (cc) para 116 soos aangehaal deur Malherbe, 2002:35)

"Freedom of religion is one of the foremost human rights and fundamental freedoms vouchsafed to everyone by contemporary international law." (Dinstein (n 17) 145 soos aangehaal deur Malherbe, 2002:35)

“Freedom of religion – both individual and collective – and freedom from religious discrimination are among the central pillars of the contemporary system of international human rights.” (Dinstein (n 17) 168 soos aangehaal deur Malherbe, 2002:35)

In die lig hiervan is dit glad nie vir Malherbe duidelik wat die Manifesto se doel is om godsdienstbeoefening gedurende skoolure in te kort nie. “The *Manifesto* does not motivate directly why religious observances should be removed from public schools during school hours. It only makes the point that the school is not responsible for the religious development of learners, (Manifesto, 2001:44) which only addresses so-called religious instruction (which the *Manifesto* seeks to replace by so-called religion education), and not religious observances. This is a serious shortcoming in the *Manifesto*. It also raises the question why the *Manifesto* bothers with a matter, which in terms of its own definition is not a responsibility of schools. **Obviously, a limitation of which a clear and legitimate purpose cannot readily be determined can hardly be regarded as reasonable and justifiable and so pass constitutional muster.**

However, giving the Government the benefit of the doubt, it may possibly be inferred from the tenor and spirit of the *Manifesto* that the Government is of the opinion that religious observances in public schools during school hours, as opposed to religion education as canvassed in the *Manifesto*, stand in the way of the realisation of the values that need to be promoted in South Africa. (Of course, in the absence of any direct motivation in this regard, it is difficult to understand why “religion education” and religious observances cannot exist alongside each other in public schools and why “religion education” must necessarily *replace* religious observances)” (Manifesto, 2001:45).

Volgens die Manifesto is die doel van godsdiensoopvoeding om leerders die geleentheid te gee om die diversiteit van godsdienste te ondersoek, en die moraliteit en waardes wat die onderbou vorm, te ontdek. Sodoende kan godsdiensoopvoeding bydra om die waardes van diversiteit,

verdraagsaamheid, respek, geregtigheid, medemenslikheid en toegewydheid onder jong Suid-Afrikaners te vestig.

Die Manifesto verklaar dat die leer van verskillende godsdienste leerders kan aanmoedig: "to think in terms of a new national unity in South Africa". (Manifesto, 2001:45)

Malherbe is van mening dat: "bogenoemde slegs 'n opinie is, en nie gerugsteun is deur genoegsame feite dat dit die gewenste resultaat sal hê as vrye godsdiensoefening verban word nie. Hy stel dit onomwonde: "there is no evidence that banning religious observances from public schools during school hours is likely to promote the relevant societal values. The violation of people's rights should not be allowed to hinge on something as uncertain as an opinion without some form of foundation." (Malherbe 2002:39

Malherbe vra tereg wat so sleg aan godsdiensoefening tydens skoolure is, dat dit verbied moet word. Hy wonder of "such an unkind condemnation of religious observances is not perhaps driven by the same prejudice and intolerance, which the policy of the Government is supposed to eradicate. Be that as it may, the real answer to such a contention is simply that peace and harmony among South Africans cannot be ensured by policies that fail to acknowledge of religious freedom." Hy argumenteer dat die beleid wat godsdiensoefening aan bande lê juis verdraagsaamheid, misverstand en spanning kan veroorsaak. (Malherbe, 2002:39 – 40)

(c) Die aard en omvang van die beperking

Die wyse waarop die "Manifesto" Artikel 15 verstaan en godsdiensoefening buite skoolure wil plaas is 'n definitiewe inkorting van die "godsdiensoefening" van 'n leerder. Deurdat die "Manifesto" impliseer dat die skool niks met godsdiensoefening te doen wil hê nie, en bloot sy fasiliteite na ure beskikbaar stel, plaas dit 'n verdere beperking op die vryheid van gewete, godsdiensoefening, denke, oortuiging en mening by staats- of staatsondersteunde instellings. (Art 15 (1) (2))

Malherbe verklaar: "It should not for a single moment be contemplated that moving religious observances to after hours does not affect the exercise of the right in significant ways. Contrary to existing practice, it means no scripture, no prayers, no devotions, no visits from religious organisations nor from any church representative or other spiritual leader during school hours. It conveys a message to learners, many of whom are used for years to the opposite, that the school has become apathetic and even hostile towards religion. At best, it would confuse learners that whereas the school wants them to become more religiously tolerant, itself bans their innocent religious observances from school. It means further inconveniences in respect of transport to and from school. With all the extra-curricular activities conducted after hours, it may even mean that religious observances will have to compete in the same time-slots with sport and cultural activities. It may have the effect that religious observances has to take a back seat to other activities and, eventually, are effectively precluded totally from schools." (Malherbe, 2002:41, 42)

Dit is duidelik vir Malherbe dat: "the limitation on the right to conduct religious observances in state or state-aided institutions is very serious and substantial. Therefore, the Government should have advanced even more convincing reasons for the limitation. Whereas it has been shown above that, on the contrary, there is a conspicuous absence of clarity on the purpose of the limitation, the seriousness of the limitation cannot but cast further doubt on its justifiability." (Malherbe, 2002:42)

(d) 'n Minder beperkende wyse om die doel te bereik

Is dit nodig dat daar so drasties opgetree moet word om gemeenskaplike waardes en norme in die samelewing te vestig? Is daar nie ook ander opsies wat ondersoek behoort te word nie? Meer nog is die vraag of die staat Artikel 15 (2) enigsins billik interpreteer in sy gepubliseerde "Manifesto" in die lig van Artikel 36 (e).

Daar is tog ander alternatiewe beskikbaar volgens Malherbe: "For one, the Government could have accepted the reasonable interpretation of section 15

(2) which allows the conduct of religious observances during school hours under certain conditions. These conditions do impose limitations on the free conduct of religious observances during school hours in that the observances must follow the rules of the institution, must be conducted equitable and attendance must be free and voluntary. Quite clearly, this interpretation of section 15 (2) constitutes a less restrictive alternative measure to achieve the same purpose, namely to promote the values of tolerance, respect, compassion and national unity. As a matter of fact, this is the alternative chosen by the Constitution above that of the Government!" (2002:45)

Dit is duidelik uit bogenoemde argumente van Beckmann en Malherbe dat die "Manifesto" ongrondwetlik is, en dat die kerke en ouergemeenskappe nouer betrokke moes wees in die opstel van die dokument.

Prof. Pieter die Villiers, voorsitter van die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Bybel en Godsdienstkunde en dosent aan die Rhodes Universiteit, huldig die standpunt dat die huidige voorstelle oor godsdiensonderrig teenstrydig is met die opinie van die meerderheid Suid-Afrikaners. (Beeld, 24 Maart 2001, sien "Asmal uit pas met die wêreld)."

Prof. Kearny sien Vryheid van Godsdien as "the right to express one's religious belief, both in private and in public, freely in the form of teaching, practice worship and observance. Teaching includes the right to give religious instruction including schools, colleges and even universities". (Kearny in Kilian, 1993, Religious Freedom in South Africa. University of South Africa, Pretoria: 38.) Die voorgestelde plan vir godsdiensonderrig in skole neem die reg van gemeenskappe weg om self te bepaal wat die inhoud van "Vryheid van Godsdien" behels.

Joey van Niekerk, voorheen dosent aan die fakulteite Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria en Unisa stel dit duidelik in haar reaksie teen die multi-religie model. "Wat die vaslegging van moraliteit en waardes betref, moet kennis geneem word dat dit tyd- en geldmors is om saamtrekke en simposiums oor waarde-opvoeding te hou, as die bedoeling is om die waardes "neutraal" aan te bied. Wêreldwyd word al hoe meer besef dat daar nie so iets soos neutrale onderrig

bestaan nie, en dat waardevrye onderwys die meeste kinders glad nie aanspreek nie omdat dit vir hulle geen gesag het nie. Daarom die wêreldwye tendens om elke groep se groep-etos en geloof met respek te hanteer as jy enigsins iets met morele hervormings wil bereik.” (Die Kerkbode, 19 Oktober 2001).

Aan die anderkant is daar opvoedkundiges wat ten gunste is van Religieuse Studies soos prof. Asmal dit voorstel. Persone soos prof. Gerrie Lubbe, Die Burger, 19 Desember 2001; D. Rossouw (1995), C.D.Roux en D.Steenkamp (1995), H.Summers en R.Waddington (1995) is oortuig daarvan dat die nuwe benadering tot godsdiensoonderrig in 'n diverse samelewing tot beter begrip en verstaan van mekaar se godsdienste sal lei, en dat die daarstel van gemeenskaplike waardes uit verskillende godsdienste tot voordeel van die gemeenskap sal wees. (Roux, 2001: 5 - 9, 97).

Die vraag is egter of multi-religieuse studie die enigste manier is om in die onderwys inhoud te gee aan die reg van “Vryheid van Godsdienste”. Moet die “neutrale staat” nie terugstaan sodat geloofs- en godsdienstgemeenskappe self inhoud kan gee aan die konsep van “Vryheid van Godsdienste” nie? Dit is 'n reg wat gewaarborg word in die Grondwet en behoort belangrik te wees vir kerke en godsdienstgroepe in 'n diverse samelewing. Die grondwetlike reg van “Vryheid van Godsdienste” behoort duidelik neerslag te vind in die tersaaklike onderwys-wette waar godsdienste ter sprake is. Dit is op hierdie punt waar die Kerk ook 'n bydrae kan lewer.

Die verklaring van Christelike leiers in Suid-Afrika is duidelik in die verband: “We are of the view that the Schools Act (1996), properly applied, makes provision for **religious observances** at schools which are in accordance with the provisions of the South African constitution. Religious freedom is enshrined in the Constitution, and exemplified in the South African Schools Act. We argue for: (a) religious observances in school hours and (b) an approach to religious education determined by the School Governing Body in harmony with this understanding of religious freedom. Such religious observances and religious education will:

- Be sensitive to the variety of religious experiences of learners;
- Be educational sound, directed to the holistic well-being of the individual learners, and in line with their level of development;

- Not be for purposes of proselytising, but contribute to the spiritual and moral development of the learner, and
- Encourage understanding of our wide religious diversity.

In line with the Report of the Ministerial Committee, February 1999 (Government Gazette No. 19775, p 59) we propose an open policy guided by sound educational and constitutional principles that will:

- Allow the religious orientation of learners to be affirmed;
- Allow religion to be a source of meaning and motivation for development and change in the life of the learners;
- Encourage respect for and appreciation of diverse religious, cultural and philosophical traditions;
- Give schools governing bodies the space to develop or adopt programmes to suit the particular needs of their learners;
- Ensure that a pure comparative multi-religious approach as the only option is not implemented as policy." (Sien bylaag agter: Freedom of Religion Education – A Statement by Christian Leaders, 2002:3 en 4)

Die onderwys behoort so daaruit te sien dat "Vryheid van Godsdien" vir alle groepe in sy breedste betekenis daarin geakkommodeer kan word. Om dit reg te kry, sal daar goeie samewerking moet wees tussen die kerk en die staat, tussen kerke onderling en ook tussen kerke en ander godsdienstige groepe. Volgens Niemandt (2001: 8) kom regsekerheid in die meeste gevalle by wyse van regspraak tot stand. Dit beteken dat kerke die land se howe sal moet nader in gevalle waar die oortuiging bestaan dat wette en ander reëlins bots met die fundamentele reg op vryheid van godsdien. Dit is egter 'n duur proses wat meer as net finansiële eise stel. Dit kan egter in gevalle waar fundamentele regte ter sprake is, die enigste weg wees wat sekerheid oor "godsdiensvryheid" bring.

'n Ander moontlikheid is om die Menseregtekommissie te nader, aangesien dit 'n staatsinstelling is aan wie die beskerming, ontwikkeling en verwesenliking van menseregte toevertrou is.

Die bepalings in die Grondwet in die verband is:

Artikel 184.(1) Die Menseregtekommissie moet-

- (a) respek vir menseregte en 'n kultuur van menseregte bevorder;
  - (b) die beskerming, ontwikkeling en verwesenliking van menseregte bevorder, en
  - (c) die handhawing van menseregte in die Republiek monitor en die stand daarvan bepaal.
- (2) Die Menseregtekommissie het die bevoegdhede, soos deur nasionale wetgewing geregleer, wat nodig is om sy funksies te verrig, met inbegrip van die bevoegdheid-
- (a) om ondersoek in te stel na en verslag te doen oor die handhawing van menseregte;
  - (b) om stappe te doen ten einde gepaste herstel te verseker waar menseregte geskend is;
  - (c) om navorsing te doen; en
  - (d) om op te voed.

'n Versoek om duidelikheid in verband met die implikasies van godsdiensvryheid aan die Menseregtekommissie vanuit ekumeniese oord blyk dringend te wees (Niemandt 2001:8). Indien kerke gesamentlik 'n verklaring oor hulle siening van die implikasies van "vryheid van godsdiens" kan opstel, kan dit 'n belangrike vertrekpunt vir die gesprek met die Menseregtekommissie wees.

Christenleiers het onlangs verklaar: "**Learning about religion**, and in a equitable way, is an important aspect of religious education. However, if religion in education is restricted to this aspect, it will be seriously impoverished. Consider language, as an area of curriculum, by way of analogy. Learning about language – grammar and syntax – is important. But we would not do justice to language, or to our learners, if they were not given the opportunity to appreciate literary treasures, to use language effectively, and to be creative through it. Learners need to develop through religion – so that the riches of religious experiences are brought to bear on the learner's development as whole human beings, and for religion – so that they are able to live their religious tradition in a committed and meaningful way.

Religious Education in our understanding is an educational activity, which focuses on and draws from the religious dimension of human experiences. It facilitates the exploration and discovery of meaning in life, the affirmation of the learner's religious identity, and an informed respect for the religious identity of others. Religious Education is integral to a holistic education of the learner as it makes a key contribution to the moral and spiritual maturity of the person. It acknowledges, and aims to facilitate the development of relationships with the sacred, with society, with the environment, with others and with self." (Sien bylaag agter: Freedom of Religion Education – A Statement of Christian Leaders, 2002:3)

'n Verklaring soos hierdie is 'n belangrike vertrekpunt vir kerke met die oog op 'n gesprek met die staat en onderwysowerhede oor "Vryheid van Godsdienste" in skole en opvoedkundige instellings.

3. Hoe religieuse diversiteit in die onderwys in die verlede hanteer is en vandag hanteer behoort te word.

In 'n insiggewende artikel wys Van der Walt reeds in 1992 (voor die koms van die Grondwet (1996), dat daar in die verlede wêreldwyd al verskillende metodes beproef is om multi-religieusiteit in die onderwys te hanteer. Elkeen het duidelik voor- en nadele:

3.1 Die afdwingbaarheid van 'n godsdienst in die openbare skole.

'n Voorbeeld hiervan is volgens Van der Walt (1992:178) te vinde in Wet 39/1967 van die Republiek van Suid-Afrika waarin die owerheid besluit het dat Christelike onderwys in staatsbeheerde skole sou geld.

Artikel 2 (1) (a) van die Wet op Nasionale Onderwysbeleid (nr 39 van 1967) bepaal dat die "onderwys in skole wat deur 'n Staatsdepartement (met inbegrip van 'n provinsiale administrasie) in stand gehou, bestuur en beheer word 'n Christelike karakter moet hê, maar dat die geloofsoortuiging van die ouers en die leerlinge geëerbiedig moet word wat betref godsdiensoonderrig en godsdienstplegtighede". (Wet 39, Nasionale Onderwysbeleid, 1967).

Die minister van Nasionale Opvoeding het bogenoemde Artikel in die Staatskoerant van 12 November 1971 verder toegelig: “Die onderwys moet ‘n Christelike karakter hê wat gegrondves is op die Bybel en wat beslag moet kry:

- (a) deur godsdiensonderrig as verpligte nie-eksamenvlak te behou;
- (b) deur die gees waarin en die wyse waarop alle onderrig en opvoedingswerk asook administrasie en organisasie behartig word”. (Staatskoerant, Nr 3306, 12 Nov, 1971:18; Sien ook Christelike onderwys – begripontleding Hoofstuk Een punt 2.4).

Van der Walt wys egter daarop dat “Om die dwang ietwat te verlig, is daar byvoorbeeld aan Jode vrystelling van godsdiensonderrig gegee, maar nie van ander vakke soos Wiskunde of Geografie nie. Dit het meegebring dat die onderwys in die openbare skole in Suid-Afrika nooit ware Christelike vakonderrig kon wees nie, en dat dit uiteraard sekulêr en “neutraal” van aard moet bly. Onlangse navorsing hieroor toon dat dit inderdaad die geval is.” (Van der Walt, 1990: 178).

Schutte skryf: “Een van die probleme is dat die Blankes wetlik (Wet 39 van 1967, 2 (1) (a) wel Christelike onderwys ontvang en gerieflik daarin berus. Soveel mense is daarmee tevrede dat die skooldag met Skriflesing en gebed geopen en afgesluit word en dat die vak Godsdiensonderrig (of Bybelonderrig) onderrig word.”

Dit is moontlik om geskiedenis of natuurwetenskap vanuit ‘n evolusionêre beskouing aan te bied en dan nog steeds die byvoeglike naamwoord “Christelik” by die skool te gebruik. “Op hierdie wyse sou ‘n mens egter nie Christelike onderwys aan ‘n Christelike skool kry nie en dit maak die term ‘Christelik’ ‘n ‘klug’. (Schutte, 1984:435).

Die vraag is steeds, kan daar ongekwalifiseerd van die onderwys in Suid-Afrika as “Christelik” gepraat word, net omdat die Christelike karakter van die onderwys in die wetboeke vasgepen is?

3.2 Die openbare (sekulêre) skool

Volgens Van der Walt verskil hierdie model nie noemenswaardig van die vorige nie. Dit kom daarop neer dat die openbare skool “neutraal” is wat die vakonderwys betref, maar dat daar allerlei losstaande godsdienstige aktiwiteite in die skoolprogram ingewerk word, soos ‘n aparte vak godsdiensonderrig, Bybelonderrig, opening en afsluiting met gebed of die een of ander seremonie, Skriflesing of en/of die voorlees uit die een of ander heilige boek (Van der Walt, 1992: 179).

Insiggewend ten opsigte van hierdie aspek is die bepalings van die Kaapse Onderwysordonnansie van 1956, naamlik:

(a) **Daaglikse opening van skole**

“Elke onsektariese skool word daaglik geopen met die Onse Vader of ‘n ander gebed en met die lees van ‘n gedeelte uit die Bybel; met dien verstande dat geen leerling wat so ‘n skool besoek, verplig is om aanwesig te wees wanneer dit gedoen word as die ouer van so ‘n leerling skriftelik te kenne gee dat hy dit nie verlang nie”. (Kaap die Goeie Hoop, 1956:4).

(b) **Bybelonderrig in skole**

“In elke onsektariese skool word godsdiensonderrig deur een of meer van die onderwysers gegee ooreenkomstig die leerplan deur die Administrateur deur regulasie voorgeskryf. Onderrig kragtens subartikel, (1) word gedurende skoolure gegee, en sover moontlik aan die begin van die skooldag, en word gegee in die onderskeie standerds gedurende periodes wat die Administrateur by regulasie voorskryf.

Ondanks enige bepalings van die voorafgaande subartikel,

- (i) is geen leerling wat so ‘n skool, soos vermeld, besoek, verplig om by die godsdiensonderrig aanwesig te wees as die ouer van so leerling skriftelik enige gewetensbeswaar teen sodanige onderrig te kenne gee nie, en
- (ii) is geen onderwyser verplig om godsdiensonderrig te gee of daarby aanwesig te wees as hy enige gewetensbeswaar daarteen te kenne gee nie, en word geen

onderwyser op enige wyse benadeel omrede hy sodanige beswaar te kenne gegee het nie.

Elke inspekteur van skole moes tydens die inspeksie van 'n onsektariese skool ondersoek instel of die bepalings van hierdie Artikel nagekom word, en daaromtrent aan die Departement verslag doen. Die lesure vir godsdiensoonderrig in alle skole moet altesame minstens anderhalfuur per week in substanderds A en B en Standerds 1, 2, 3, 4 en 5 wees en minstens sewentig minute per week in standerds 6, 7, 8, 9 en 10; met dien verstande dat 'n lesuur in standerd 6, 7, 8, 9 en 10 minstens twintig minute duur; en voorts met dien verstande dat die tyd wat aan die godsdiensoonderrig bestee word, nie die tyd wat aan gesamentlike godsdiensoefeninge of Bybelstudiekringe bestee word, insluit nie." (Kaap die Goeie Hoop, 1956:3-4).

Die probleem om hierdie wetgewing toe te pas.

Wanneer daar op die toepassing van hierdie bepalinge en wette gelet word, kan 'n mens tereg vra: Kan dit aanvaar word dat "Christelike" skole bestaan omdat die karakter van die skool in wetgewing vervat is? Alhoewel daar dankbaarheid vir die wetgewing is, is dit so wyd gestel dat onderwysers en kinders wat nie wil meedoen aan die godsdientige aktiwiteite nie, hulle eie gang kan gaan. Word regte van die ongelowige hiermee wetlik verskans in 'n skool wat eintlik Christelik wil wees?

Die godsdienstige aspekte deursuur nie die hele program nie, maar vorm 'n los en verwyderbare addendum. Hierdie verskynsel is kenmerkend van veral openbare onderwys vir blankes in die Republiek van Suid-Afrika. (Van der Walt, 1992: 179).

Sou 'n beter uitweg nie wees dat die staat bloot die beginsel van godsdiensvryheid vir sy burgers waarborg en omsien na gelyke onderwysstandaarde nie? Is dit in 'n land met soveel verskillende gemeenskappe en kulture, aanvaarbaar dat een vorm van openbare skool (staatskool) wetlik verskans moet word?

Wat die onderwys betref, leef ons in 'n land sonder keuses. In Holland, Brittanje, die VSA en ander lande bestaan daar groot differensiasie wat onderwys betref. Daar is

openbare skole (staatskole), privaatskole, kerkskole en konfessionele skole, almal deur die staat erken, toegelaat en in die meeste gevalle gesubsidieer. (Botha, Februarie, 1986: 15)

Dus het ouers en kinders 'n wye keuse met betrekking tot die skool wat hulle wil ondersteun. Leerlinge wat hulle nie tuisvoel by die gees en karakter van 'n skool nie, kan dan van skool verwissel. Dit impliseer dat die verbondsouer baie sterker na vore kan tree en self kan beding oor die soort onderwys wat hy/sy vir sy kind verlang, sonder al die bepalings om mense in die skool te akkommodeer wat gewetensbeswaar het teen godsdiensoonderrig en die opening met Skriflesing en gebed.

Die ander vraag is of die feit dat godsdiensoonderrig as 'n nie-eksamenvak en gereelde opening deur Skriflesing en gebed, sonder meer van 'n skool 'n Christelike skool maak? Is 'n opvoedingsinrigting nie meer Christelik as dit "Christelike wetenskap" in al sy vakdissiplines beoefen en die lewens- en wêreldbeskouing ingeskryf word in die sillabusse van die vakonderwys in al sy dimensies.

Daar kan nie maar net staat gemaak word op die gesindheid van die onderwyser wat die kennis oordra nie. (Botha, 1980: 226). Die gevaar van die verskansing van die Christelike karakter van die onderwys in wette is dat die ouer en die kerk minder betrokke begin raak by die onderwysgebeure in die klaskamer. Hulle aanvaar ter goeder trou dat dit Christelik daaraan toegaan (Schutte, 1984:435). Die Nuwe Grondwet wat "Vryheid van Godsdien" waarborg, kan die Kerk help om vandag soos nooit te vore nie nuwe inhoud te gee aan die begrip godsdiensoonderrig op skole. Dit kan ook wees dat die Kerk bereid moet wees om dit wat hy vir homself vra, ook te gun vir ander godsdienste in 'n multi-religieuse samelewing. (Van der Vyver, 2000, Somer).

Dit is van die uiterste belang dat die Christelike oortuigings van die leerling en die vakkennis wat in die skool oorgedra word, nie met mekaar in stryd staan nie. "No real learning takes place except in harmony with the beliefs of the learner." (Fowler, 1980:38 soos aangehaal deur Van der Walt, 1992:178). Die inhoud van die

skoolkurrikulum en die sillabusse van vakke, hoewel in dieselfde woorde gestel vir alle gelowe, sê vir die Christen heel iets anders.

“The school, then, is community devoted to learning, focussing on creation in a systematic way. Children are led by teachers who help them come to knowledge of God’s rich creation across a broad spectrum of activities and in a multitude of concrete experiences. A school must be a place where children come at an appropriate time in their development to be involved in activities and to respond to them in ways which will help them to learn about and know the creation and so be better equipped to serve their Creator” (Youl, 1980:90). Die kind moet tot kennis van God gebring word deur al die skoolaktiwiteite naamlik, kultuur, sport, verenigingslewe, godsdiens, wetenskap en geskiedenis, om slegs ‘n paar te noem.

Dit is daarom noodsaaklik dat daar vandag in die lig van die nuwe grondwetlike bedeling en Handves van Menseregte rekenskap gegee moet word van die koers wat die onderwys inslaan en hoe die Kerk se standpunt neerslag vind in sy Kerkorde. Rekenskap moet gegee word van wat met “Christelik” as beskrywing en karakterisering van skool en onderwys bedoel word soos wat daar reeds gedoen is in Hoofstuk Vier (Sien bespreking oor die Nederduitse Gereformeerde Kerk se standpunt). Daar moet besin word oor die mate waarin die beskrywing “Christelik” veranderings aan die karakter van ‘n skool of die onderwys bring.

Vir die Kerk lê hier vandag dus groot uitdagings. Dit vandag opnuut oor die beredenering van die probleem waarmee die Kerk worstel: naamlik hoe die Kerk sy verhouding met die onderwys verwoord in sy Kerkorde in ‘n multi-religieuse samelewing. Dit is ‘n kontekstuele probleem wat met die verloop van tyd, en nou weer rekenskap van die Kerk vra, en aanpassings en of herformulering van standpunte van die Kerkorde noep.

3.3 Die afdwingbaarheid van ‘n beleid van “geen godsdiens in die Staatskole

‘n Voorbeeld van hierdie benadering is te vinde in die openbare skole in die Verenigde State van Amerika (Fowler, 1987: 356 in Van der Walt, 1992:180). Soos

in die eerste model hierbo vermeld, en om uitvoering te gee aan die VSA-Grondwet dat die regte van individue nie aangetas mag word nie (Pitts, 1986: 58; Schott, 1989: 62), word geen amptelike of formele godsdiens of godsdiensbeoefening in dié skole toegelaat nie. Hierdie soort benadering word ook in Brittanje gevolg (Surkes, 1988: A6).

Hierdie benadering het volgens Van der Walt (1992:180) die gevolg dat die openbare skole in die afwesigheid van die een of ander formele of amptelike godsdienstige benadering daartoe oorgaan om die sekulêre humanisme as lewensopvatting en selfs as “godsdiens” te aanvaar (vgl. Schott, 1989: 62). So byvoorbeeld, word die Bybelse skeppingsverhaal nie in die skole aanvaar nie, maar omdat die onderwysers verplig is om die oorsprong van dinge aan die leerlinge te verklaar, word die evolusieleer verkondig, hoewel die onderwyser dit miskien net so min as die skeppingsverhaal in die Bybel kan verdedig (Pitts, 1986:60).

3.4 Die “vergelykende godsdienste” -benadering

Om die slaggate van al voorgaande benaderings te vermy, word die *comparative religion*-benadering in die onderwys soms gevolg, soos in byvoorbeeld Zimbabwe. Daar word geredeneer dat, hoewel die meeste Zimbabwiërs Christene is (produkte van die sendingonderwys) en die meeste leerlinge dus Christene is, die leerlinge in hierdie skole kennis behoort te maak met alle belangrike godsdienste ten einde self te kan besluit watter een die “regte” een vir hulle is. Hierdie benadering plaas 'n groot verantwoordelikheid op die onvolwasse leerling en stel dus die Christelike godsdiens en lewensopvatting waarmee die kinders grootgeword het, in gevaar (Schott, 1989: 65).

3.5 Die privaatskool-benadering

Die ervaring in baie lande, veral in die Verenigde State van Amerika toon dat die ouers nie tevrede is met die gees en rigting van die openbare skole (in die VSA die sekulêre humanisme) nie, en plaas dus die kinders in privaatskole (Fernhout, 1992: 5; Theory and Practice - Calvin Center, 1991 - 1992: 2; Pitts, 1986: 58). Sodanige privaatskole word ten duurste deur die betrokke ouers in stand gehou. In Frankryk

word hierdie skole egter deur die owerheid gesubsidieer (Fowler, 1987: 356). Dié privaatskole hou vir die ouers die voordeel in dat die kinders ten volle geïntegreerde Christelike vakonderrig ontvang. In Nederland bestaan daar ook 'n stelsel van privaatskole genoem die "bijzonder onderwijs" (Van Bockel, 1988: 4), en in Brittanje staan hierdie skole bekend as *voluntary schools* (Surkes, 1988: A6); Sterne, 1987: 2).

Die privaatskole word egter daarvoor gekritiseer dat hulle "snobskole" is, en die neiging het om die leerlinge in kweekhuise, afgesonderd van die wêreld daarbuite, op te voed. Van der Walt (1992:180) wys ook op die volgende moontlikhede naamlik die tuisskool-benadering, kerkskool-benadering, die benadering van religieuse differensiasie in die onderwys, multi-religieusiteit in een klaskamer, die neutrale godsdienstenbenadering, die verband van 'n lewenshouding met die een of ander erkende godsdienst, die etiese benadering en die namiddag skoolmodel.

3.6 Die tuisskool-benadering

Hierdie benadering is 'n variasie van die privaatskool-model. Omdat die ouers (soos in die VSA) dit nie kan bekostig om hulle kinders in privaatskole te plaas nie, verkies hulle dat ouers, wat self gekwalifiseerde onderwysers is, kragte saamsnoer en die onderwys sommerkuis aanbied. Die voorgeskrewe openbare eksamens word nog geskryf, maar die onderwys geskied dan in die godsdienstige atmosfeer van die betrokke ouerhuis. (Van der Walt, 1992:180)

3.7 Die kerkskool-benadering

Kerke word dikwels daarmee gekonfronteer dat die ouers, die gemeenskap en die staatsowerheid nie hulle onderskeie pligte teenoor die onderwys van hulle lidmate nakom nie. In hierdie omstandighede moet die betrokke kerk dan ingryp en die onderwys voorsien. 'n Ander bekende vorm van kerkskole vind 'n mens in die sendingveld, soos algemeen in Suid-Afrika die praktyk was met die onderwys vir Bruin en Swart gemeenskappe tot ongeveer 1953 toe die onderwys onder staatsbeheer en -toesig geplaas is. Sodanige onderwys het veral ten doel gehad om die ongelowiges te bekeer, maar andersins het kerkskole hulle ten doel gestel om

die toekomstige belydende lidmate van die kerk op te voed tot die toegang van die sakramente. Omdat die betrokke kerk die onderwys in 'n hoë mate gefinansier het, is die godsdienst van die kerk ook die godsdienst wat in die betrokke kerkskool beoefen word (vgl. die Rooms-Katolieke kloosterskole). (Van der Walt, 1992:180) Daar bestaan vandag nog heelwat kerkskole op sendingstasies.

3.8 Die model van religieuse differensiasie in die onderwys (groepskole)

Groepskole is moontlik sodra die staatsowerheid 'n ander godsdienst in die openbare skole probeer afdwing of geen godsdienst in die skole verdra nie. Dan word hierdie opsie 'n uitweg vir die kerke en die betrokke ouers. Die voordeel van hierdie benadering lê in die feit dat dit vir die ouer en die gemeenskap moontlik is om oor die gees en rigting of die godsdienstige inslag van die betrokke skole self te besluit. Omgekeerd word die ouer en die gemeenskap nie regstreeks belas met die koste van die onderwys nie aangesien die skole nog deur die landsoowerheid voorsien word. Soms word sulke skole gedeeltelik deur die staat gefinansier (Sterne, 1987: 2).

3.9 Multi-religieuseit in een klaskamer

Hierdie benadering stel geen leerling van die onderrig in die godsdienste vry nie, maar al die leerlinge word aan beginsels van al die godsdienste en oortuigings blootgestel. Daarna word ook verwys as die "vergelykende" benadering. (Van der Walt, 1992:180)

3.10 Die neutrale godsdienstenbenadering

Hierdie benadering aanvaar dat alle godsdienste gemeenskaplike kenmerke het, en dat slegs hierdie sogenaamde gemeenskaplike elemente mag onderrig word. Daardie aspekte van die godsdienste wat alle mense nie met mekaar kan deel nie, moet tuis of in die kerk onderrig word. Dit is 'n benadering van godsdienste-bogeloofsverdeeldeheid.

3.11 Die verband van 'n lewenshouding met die een of ander erkende godsdiens

Sekere "godsdiens" is eerder lewenshoudings. Voorbeelde hiervan is die Boeddhisme, die Hinduïsme, die Idealisme (met sy gedagte van 'n Alsiel, transendensie en reïnkarnasie) en die *New Age-beweging*.

Sodanige lewenshoudings het dikwels ook 'n kultiese kant of seremonies wat uitgevoer en nagekom moet word. Die aanhangers van hierdie lewenshouding, soos die Boeddis, toon die vermoë om hom gemaklik aan die een of ander erkende godsdiens te koppel. Dan word uit die betrokke godsdiens gehaal wat gemaklik binne die raamwerk van die eie lewenshouding pas, en die res word gewoon verwerp of verdra. So sluit die Boeddis maklik by die Christen aan met die gedagte van 'n God, en probeer deur middel van die toestand van Boedda (volmaakte verligting) op mistieke wyse een te word met hierdie opperwese. Die *New Age-beweging* inkorporeer weer op sy beurt elemente van die Boeddhisme (Van der Walt, 1992).

3.12 Die etiese benadering

Omdat die werklike beoefening van godsdiens en godsdienstige seremonies in die skole vir die mense probleme verskaf, word godsdiens in die skool afgeskaal tot etiese vraagstukke, en word "*moral education*" 'n belangrike aangeleentheid in die openbare onderwys. Hierdie benadering word meermale aangetref in die Engelssprekende wêreld. Die werklikheid word op 'n Kantiaanse manier dualisties verdeel in 'n kognitiewe domein en 'n etiese of praktiese domein. Op eersgenoemde terrein kan rasideel gesels word om tot konsensus te kom; laasgenoemde is die terrein van die praktiese en persoonlike beginsels van die individu. Dit is dus privaat en daar is geen konsensus moontlik nie. Op hierdie terrein speel etiese vraagstukke 'n deurslaggewende rol en hiervoor moet kinders in die openbare onderwys opgevoed word. (Van der Walt, 1992)

3.13 Die namiddag-skoolmodel

Hierdie model is eweneens 'n privaatskool-model, dog met 'n belangrike verskil: die kinders van die betrokke godsdienstige minderheidsgroep gaan soggens na die gewone openbare skool, en word daar verskoon van godsdiensonderrig en godsdienstige seremonies. In die namiddag ontvang hulle dan godsdienstige opvoeding van die betrokke priester (Islam: die Imam; Jodedom; die rabbi). In die twee vermelde gevalle word ook 'n spesiale studie gemaak van onderskeidelik die Koran en die Torah, en word ten minste ook 'n leeskennis van respektiewelik Arabies en Hebreeus opgebou. (Van der Walt, 1992)

3.14 Die onverskillige benadering

Hoewel hierdie model nie eintlik 'n "benadering" in die ware sin van die woord is nie, moet dit vermeld word. Daar is ouers en gemeenskappe vir wie die vraagstukke van die godsdienstige diversiteit van die land en van 'n eie godsdiensopvoeding van hulle kinders van geen belang is nie. Hulle laat hulle dit welgeval wat ookal aan die kinders gebied word. (Van der Walt, 1992).

Die probleem van religieuse pluralisme of multi-religieusiteit spreek duidelik uit die voorafgaande benaderings. Iewers in hierdie debat staan die Kerk met 'n eie bepaalde standpunt. Om enigsins 'n helder perspektief te kry op die problematiek van die godsdiens en die onderwys, sal die Kerk kennis moet neem van hierdie verskillende benaderingswyses en rigting moet gee aan die gesprek vorentoe.

Breytenbach skryf hieroor- 'n artikel "Die betekenis van ware perspektief op die Christelike opvoedings- en onderwyspraktyk". In sy soeke na ware perspektief waarsku hy dat 'n nuwe onderwysbestel ook daarmee moet rekening hou dat dit nie 'n "geestespluralisme" bevorder in skole nie. (Breytenbach, 1990: 125). Ware begrip en sinvolle kommunikasie is slegs moontlik binne dieselfde geestesgemeenskap. Die willekeurige samevoeging van verskillende geestesstrominge, het "daarom 'n verduisteringseffek tot gevolg met betrekking tot geestesonderskeiding", (Breitenbach, 1990:124). Dit is 'n toedrag van sake wat ware perspektief op die

Christelike opvoedings- en onderwystaak en -praktyk nie alleen bemoeilik nie, maar op die lange duur vervang met 'n valse perspektief.

Om 'n ware perspektief op die onderwys te hê, is nie altyd so maklik is nie, want die onderwys was nog altyd 'n saak met vele kante. Daar is nog vele ander standpunte en debatte waarvan kennis geneem moet word.

Brezinske skryf: "When someone wants to do something for peace, he demands "peace education"; when someone needs to improve public health, then "health education"; the citizen who wishes to protect or clean up the environment speaks out for "ecological education"; the person wanting to reduce the number of traffic accidents recommends "traffic safety education". We read about "work Education". "Education" is offered to people in every age group, in every life situation, and at every level of society. We find infant education, senior citizen education, family education, school education and factory education, prison education and military education, special education for the retarded and the gifted, mass education and elite education". (Brezinske, 1981: 2).

Wat Suid-Afrika betref, val 'n aantal nuwe toevoegings tot bogenoemde lys (wat geensins volledig is nie) op, naamlik "Christelike-nasionale Onderwys", "alternative education", "people's education", "liberale onderwys", en "religieuse studie" wat elkeen 'n besondere verwagting met betrekking tot die onderwys weerspieël. Die verwagtinge en eise wat ten opsigte van die onderwys uitgespreek word, is tans veelvoudig en uiteenlopend.

4 Die Rolspelers ten opsigte van die Onderwys

Alle belanghebbendes sal in die saak van opvoeding en onderwys moet help om die volle omvang, diepte, reikwydte en grense van "Vryheid van Godsdienst" te probeer bepaal. Die vier rolspelers in opvoeding en onderwys, naamlik die staat, die kerk, die opvoedkundiges (die skool) en die ouers behoort 'n hegte vennootskap te vorm ten einde die karakter van onderwys in Suid Afrika te bepaal in 'n diverse samelewing. (Nederduitse Gereformeerde Kerk, Algemene Sinode, 1998: 122)

Die staat verlang 'n "Goeie landsburger". terwyl die Skool (opvoedkundige) effektiewe oordrag van kennis verlang sodat leerders tot die maksimum van hulle potensiaal kan ontwikkel. Die Kerk wil goeie lidmate hê wat in 'n lewende verhouding met God lewe. Die ouer verlang om sy kind op die beste manier groot te maak en op te voed, sodat sy kind die eise van die lewe kan hanteer.

Tereg kan 'n klompie vrae aan die orde gestel word:

- Is die skool en opvoedingsentrums verlengstukke van die staat of verlengstukke van die huis?
- Is die rol van die kerk net om die Woord te verkondig en die lig van die Woord te laat val op al die lewensverbande in God se Koninkryk?
- Hoe werk dit prakties by skole?
- Wat behoort elke rolspeler se insette te wees?

4.1 Die rol van die Staat vandag

In die lig van die Grondwet en die Handves van Menseregte (1996) ontstaan die vraag watter rol die Staat behoort te speel in die proses van inhoudgewing aan die term "Vryheid van Godsdiens"? Dit is belangrik om duidelikheid te verkry of die onderwys 'n verlengstuk van die staat is of 'n verlengstuk van die ouerhuis. (IKOO, 16 Oktober 2001).

Die staat het die taak om die regte van elke persoon te "beskerm, bevorder en te verwesenlik." (Artikel 7.2). Dit beteken volgens Malherbe dat die staat moet toesien (a) "not to violate the rights in the Bill of Rights in an unconstitutional way, (b) through legislative and other measures to prevent others from violating the rights, (c) to create and provide the formal conditions and mechanisms, such as legislation, for the effective exercise of the rights, and (d) to establish and maintain a social order which allows scope and creates favourable circumstances for people to exercise their constitutional rights." (2002:10)

Artikel 39 (2) van die Grondwet wys daarop dat by die uitleg van enige wetgewing, en by die ontwikkeling van die gemene reg of gewoonte reg, elke hof, tribunaal of forum die gees, strekking en oogmerke van die Handves van Regte moet bevorder.

Die waardes van die Grondwet is veral vervat in Hoofstuk een en twee asook in die aanhef. Hierdie waardes soos basiese menseregte, geregtigheid en vryheid, heling van ongeregthede van die verlede, demokratiese waardes, en gelyke beregtiging van elke landsburger is as't ware die bril waardeur alle Artikels van die Grondwet verstaan moet word. (Sien aanhef van Grondwet). Artikel 39 (1) sluit hierby aan deur te sê by die uitleg van die Handves van Regte (a) moet 'n hof, tribunaal of forum die waardes wat oop en demokratiese samelewing gebaseer op menswaardigheid, gelykheid en vryheid ten grondslag lê, (b) moet 'n hof, tribunaal of forum die volkereg in ag neem en (c) kan 'n hof tribunaal of forum buitelandse reg in ag neem.

Artikel 7 van die Suid-Afrikaanse Skolewet Wet 84 van 1996 respekteer die godsdiensoefening in openbare skole deur te verklaar: "Subject to the Constitution and any applicable provincial law, religious observances may be conducted at a public school under rules issued by the governing body if such observances are conducted on an equitable basis and attendance at them by learners and members of staff is free and voluntary."

Die Skolewet artikel verklank Artikel 15 (2) van die Grondwet van Suid-Afrika op 'n bepaalde manier: "The condition means the State may not favour one religion over others, or discriminate against one particular religion. It means that the members of a particular religion in the institution may not be barred from conducting their religious observances whereas another is allowed, and that no religion or denomination that has members in the institution may barred from conducting observances for their members, whereas another is allowed." (Malherbe, 2002:22)

Indien opvoedkundige inrigtings deur die staat voorgeskryf word wat hul moet leer en hoe hul dit moet leer, oorskry die staat die beginsel van soewereiniteit in eie kring. (Van der Walt, 1992: 186). Die staat loop verder die gevaar om ideologies sy wil en oortuiging op sy burgers af te dwing. Is dit die doel van die staat? Is dit nie wat verkeerd geloop het in die vorige regeringsbedeling met die onderwys nie, naamlik dat die staat ideologies betrokke geraak het by die Onderwys en sodoende Christelike onderwys in 'n bevoorregte posisie bo ander godsdienste geplaas het nie? (Nederduitse Gereformeerde Kerk reaksie op voorgenome Onderwyswet,

Oktober 2001). Coertzen wys daarop dat godsdien-verseidenheid in 'n samelewing 'n groot potensiaal het tot konflik as dit nie reg bestuur word nie. (Voordrag, 2001; Sien ook Malherbe, 2002:15)).

Die staat moet waak om ideologiese betrokke te raak by die onderwys. (Nederduitse Gereformeerde Kerk (AJK) reaksie Oktober 2001:23). Veral sake aangaande godsdien in 'n diverse gemeenskap vra dat die staat sy rol helder moet verstaan. Met die keuse van een model vir godsdiensonderrig kompromiteer die staat homself en maak hy van opvoedkundige inrigtings instrumente van die staat. (Sien bylaag, Freedom of Religion in Education, A Statement by Christian Leaders of South Africa, 2002:2) Die inhoudgewing van die kurrikulum lê nie op die staat se weg nie. As hy dit sou doen, oorskry hy die grense (Van der Walt, 1992: 186). Deur net multi-religieuse onderwys te kies waar godsdienste op 'n vergelykende wyse hanteer word en dit wetlik vas te lê sonder dat burgers ook hulle eie godsdien mag beoefen en 'n bepaalde lewens- en wêreldbeskouing vanuit hulle gesigspunt daar te stel, is om die burgers se "Vryheid van Godsdien" te beperk. Om bloot te sê dit hoort tot die domein van die kerk en betrokke geloofsgemeenskap buite skoolure, is 'n ontkenning van die gesonde bestuur van 'n diverse gemeenskap.

Die gereformeerde ekumeniese wêreld gee in sy besluit hoe om Nederlandse Geloofsbelydenis Artikel 36 te verstaan, rigting aan hoe om die verantwoordelikheid van die staat te sien, veral ten opsigte van die handhawing van die beginsel in NGB 36 van "Vryheid van Godsdien". Daar is algemene konsensus dat alhoewel die staat die kerk teen die ongekerstende en die heidene, moet beskerm, hy dit nie noodwendig doen deur die swaardmag nie. Dit word gedoen deur aan die godsdienstige groepe die ruimte te gee om hul werk te doen deur byvoorbeeld bekering; evangelisasie veldtogte, opheffings ens. (Coertzen, Voordrag, 2001 Sien ook Hoofstuk Twee) Die staat se gesag lê dus nie daarin om 'n gegewe godsdien of lewensbeskouing af te druk op sy burgers nie, maar om sy burgers die ruimte te gee om die "godsdien" van hul keuse in vryheid te beoefen.

In hierdie proses sal die Staat versigtig moet wees in sy interaksie met ander rolspelers soos die opvoedkundiges, die kerk en die ouers. Die staat het die taak om reg en orde te handhaaf tussen sy burgers, (Vorster, 2001: 131) om vir hulle

ruimte te skep (Van der Vyver 2000) om as landsburgers blootstelling te hê aan die volle spektrum van die lewe, wat die blootstelling aan verskeidenheid sowel as identifisering met 'n bepaalde seining, insluit.

Waardes en beginsels vir goeie landsburgers kan nie alleen maar net saamgestelde gemeenskaplike waardes wees wat kom uit die ses godsdiensgroepe, en dan bloot met kognitiewe (verstandelike) inhoude oorgedra word nie. Waardes en norme sonder dat dit gesetel is in 'n geloof, is waardeloos. Sommige etici worstel met die vraag of godsdien en geloof hoegenaamd 'n rol speel in die vestiging van waardes, norme en beginsels (Sien Roux, 2001: 32). Vir hierdie studie is daar genoegsame getuienis dat die verinniging en verdieping van waardes, norme en beginsels in die samelewing baie van sy krag verloor as dit losstaan van die geloof. (Van Niekerk, 19 Oktober 2001; en Geloof is meer as kennis, Deist, 1984: 15).

'n Belangrike vraag in die debat is: of God Homself ook in ander godsdienste geopenbaar het. Is daar dus legitieme waardes en waarhede vir Christene in ander godsdienste te vinde? Volgens Crafford, (Meiring, 1995: 224) was Karl Barth wél eers teen ander religieë, maar het later 'n oplossing vir die probleem gevind in die onderskeiding tussen "besondere" en 'n "algemene" openbaring. Calvyn aanvaar dat God naas die Skrif as besondere openbaring, Hom ook openbaar in die natuur, die geskiedenis en in die gewete van die mens. Dit is die resultaat van God se algemene genade waardeur Hy die sonde teenhou en die mens red van totale verwonding. Die algemene openbaring verklaar die mate van kennis van God wat daar in alle godsdienste is. Die algemene openbaring verskaf nie genoegsame kennis tot verlossing nie. Daarvoor is die besondere openbaring in die Skrif en in Christus nodig (Institusie 11.2: 13 - 15).

Hendrik Kraemer (1888 - 1965) het die poging om "waardes" in die Bybel te vergelyk met dié in ander godsdienste afgewys. Die Bybel bevat volgens hom nie ewige en onveranderlike "waardes" en "waarhede" nie, maar is 'n getuienis oor die daade van God in die geskiedenis. (Kraemer, 1937: 73 - 85 soos aangehaal deur Crafford, 1995).

Die besondere kenmerk van die Christendom lê in die handeling van God in die geskiedenis wat sy hoogtepunt vind in die vleeswording en die koms van die Koninkryk. Kraemer ontken nie dat daar in ander godsdienste ook bepaalde waardes en waarhede kan wees nie. Die besondere verlossingshandeling van God ken hulle egter nie, en dit moet deur die Christelike getuieis aan hulle oorgedra word. Die mees radikale standpunt is dat God hom in religieë net so volkome openbaar het as in die Skrif. Hier word openbaring en religie en die vasstel van waardes met mekaar vereenselwig. Dit is 'n vorm van pluralisme of relativisme (Crafford, 1995: 226,230).

Diversiteit is die siening dat God in die sentrum van alle godsdienste staan en dat ander godsdienste geldige verlossingsweë is omdat almal uiteindelik na een God lei. Daar kan gevra word of die God van die diversiteit na wie alle godsdienste lei, nog dieselfde God van die Bybel is wat Hom openbaar in Jesus Christus en deur die Heilige Gees?

Die kernprobleem van die vraag van gemeenskaplike waardes van verskillende godsdienste is volgens Crafford (1995) hoe daar oor die algemene openbaring geoordeel moet word. 'n Oorwaarding daarvan lei tot 'n natuurlike teologie en 'n onderskatting van die heilswerk van Christus. 'n Onderwaarding daarvan loop die gevaar om ander godsdienste bloot te sien as werke van die duisternis waarmee daar geen gemeenskap mag wees nie. Die siening van Calvyn in hierdie verband help om 'n gesonde balans tussen die uiterstes te vind.

Die vraag van kontinuïteit en diskontinuïteit word 'n belangrike vraag. Is daar 'n aanknopingspunt tussen die Christendom en ander godsdienste? Het die Christendom niks te leer van ander godsdienste nie? Crafford toon aan dat hierdie vraag al lankal gedebatteer word. (Crafford, 1995: 226, 227). Hy meld dat die kerkvader Tertulianus die standpunt ingeneem het dat Jerusalem niks met Athene te make het nie. Die Griekse filosofie bestempel hy as dwaasheid. Daarteenoor sien Clemens van Alexandrië ook Christus se werk soos 'n saad in ander godsdienste. Die spore van die goeie in ander godsdienste moet dus aan die werking van Christus toegeskryf word. Daar is dus ook kiemselle van die waarheid in ander godsdienste

aanwesig. Die wysheid van heidense filosowe moet dus ook hieraan toegeskryf word.

Crafford verwys ook na 'n heftige debat tussen Barth en Brunner oor hierdie saak. (Crafford, 1995: 227) In teenstelling met Barth glo Emil Brunner dat daar 'n aanknopingspunt is in die feit dat die mens teenoor God aanspreeklik bly, selfs ná die sondeval. Die oorspronklike beeld van God in die mens moes herstel word. Barth antwoord in 1934 met 'n brosjure: Nein! Ná die sondeval het daar geen aanknopingspunt oorgebly nie. God knoop slegs aan by die geloof wat Hy self skep.

Hierdie siening van Barth verskil van dié van Calvyn. Calvyn leer dat daar in alle mense 'n "semen religion" is naamlik 'n saad van godsdiens is. Die mens is 'n religieuse wese met 'n gewete en daarom 'n soeker na God. Sonde het egter die mens se religieuse bewussyn so verduister dat hy nou in plek van God sy eie afgode maak en dien (Institusie 1,5: 12). Tog het die gevalle mens nie sy aanvoeling vir 'n transendente werklikheid totaal verloor nie.

Die religieuse bewussyn en die aanvoeling vir 'n Godheid is teenwoordig in alle godsdienste waarvan die konsekwensie is dat dit kan dien as 'n aanknopingspunt by ander godsdienste.

Hendrik Kraemer se standpunt oor die saak sluit aan by Calvyn en Brunner (Crafford, 1995: 227). Hy aanvaar 'n *sensus divinitatis* by alle mense. Ook ná die sondeval breek die lig van God nog op 'n manier deur in die gewete, die natuur en die geskiedenis. Hierin sien hy tog 'n aanknopingspunt vir die evangelie, nie by 'n reeks waarhede in ander godsdienste nie, maar by die religieuse bewussyn van mense. Dit beteken nie net 'n voortbouing op waarhede wat ander godsdienste reeds het nie. Dit is nie 'n geval van vervulling nie, maar 'n antitese. Sondaars word opgeroep tot bekering en wedergeboorte.

Op die ou end kan daar aansluiting gevind word by Kraemer se dialektiese siening en ook by 'n religieuse bewussyn, maar dan meestal 'n aansluiting in sintese, omdat die sondige verwording van die bewussyn herskep moet word. In 'n sekere sin moet

daar dus gelyktydig kontinuïteit en diskontinuïteit gesoek word in die gesprek en leer van ander godsdienste. Die houding teenoor ander godsdienste is tegelyk “ja” en “nee”. In die San Antonio-verslag van die Wêreldraad van Kerke word hierdie paradoks gehandhaaf: “We cannot point to any other way of salvation than Jesus Christ; at the same time we cannot set limits to the saving power of God” (Bosch, 1991: 489 soos aangehaal deur Crafford, 1995.)

Crafford soek die oplossing in die vraag of daar ‘n aanknopingspunt tussen ander godsdienste en die Christendom is, in ‘n Trinitariese teologie van die godsdienste wat berus op ‘n kreatiewe dialektiese spanning. Dit beteken dat God Drie-enig reeds aan die werk is in ander godsdienste. God is as Vader en Skepper reeds aan die werk in die natuur en in die geskiedenis van volke. Christus se werk het kosmiese afmetings, maar dit mag nie verskraal word tot ‘n abstraksie wat los staan van die historiese Jesus nie. Jesus die Kurios moet bely word as God se openbaring en God se verlossingsdaad. Daar mag nie weggeskram word van die kruis en die opstanding van Christus nie. Dit moet juis bely word. Die werk van die Heilige Gees te midde van die godsdienste kan nie ontken word nie. (Crafford 1995: 232, 233).

Die staat moet waak dat hy van opvoedingsinstellings en opvoeders ‘n bondgenoot maak teen die kerk en die ouerhuis. Alhoewel die ideaal van die staat kan wees dat sy burgers gelei moet word tot verdraagsaamheid en begrip vir die diverse gemeenskap waarbinne hulle lewe, moet dit waak om alleen saam met opvoedkundige instellings oor die “hoe dit bereik word” te besin (Sien Nederduitse Gereformeerde Kerk se reaksie, Oktober 2001, op moontlike nuwe onderwyswetgewing). Dit is ‘n ideologie, en hoe edel ookal, verskraal dit die reg tot “Vryheid van Godsdiens” vir sy burgers. Dit verskraal veral die rol van die kerk as ‘n primêre draer van waardes, norme en beginsels.

Die staat behoort die kerk as ‘n belangrike draer van waardes, en belangrike vennoot te beskou om sy burgers te begelei in die morele herstel en die vestiging van waardes in die burgerlike lewe. Die staat behoort te erken dat godsdiensonderrig ‘n groot rol kan speel in terme van ‘n veilige, nie-gewelddadige,

nie-diskriminerende, moreel gesonde en vooruitstrewende Suid-Afrikaanse nasie (IKOO, 22 Augustus 2001).

- Die “neutrale” of “regstaat” moet afsien van die reg om die gees en die rigting (filosofie) van openbare skole te bepaal (Van Bockel, 1988: 5 soos aangehaal deur Van der Walt, 1992) in erkenning van die beginsel van soewereiniteit in eie kring (Sien Kerkorde Artikel 67, Nederduitse Gereformeerde Kerk en Van der Walt 1992: 186). Belangrik is ook die verstaan van die Koninkryk van God waarin elke samelewingsverband 'n rol speel. Die “gees en rigting” van die onderwys behoort bepaal te word deur die ouers, kerk en onderwys van 'n bepaalde gemeenskap. Die staat moet hom bepaal by die daarstel van gehalte-onderwysers, fasiliteite vir die onderwys, en toesig en beheer sodat die onderwysproses ordelik kan verloop (Sien Nederland en later Duitsland).

4.2 Die rol van opvoedkundige instellings, opvoedkundiges en onderwysers

Die rol van opvoeders in 'n diverse samelewing veral ten opsigte van die oordrag en inhoudgewing van die verskillende godsdienste, stel belangrike eise aan opvoeders. Opvoeders het ook die reg tot “Vryheid van Godsdienste” en dit behoort ten alle tye beskerm te word. Nie alle opvoeders was miskien in die verlede en ook hedendaags in staat om die verskillende godsdienste in 'n diverse gemeenskap te fasiliteer nie. Daarom sal die vraag na geskikte leerkragte in die hantering en inhoudsgewig van die begrip “Vryheid van Godsdienste” deurslaggewend wees in die toekoms.

Onderwysers is ook religieuse wesens, en het 'n bepaalde godsdiensoortuiging waaruit hulle 'n bepaalde lewens- en wêreldsbeskouing konstrueer. Kan onderwysers gedwing word om 'n sekere model van godsdiensonderrig of religieuse studie aan te bied? Grondwet Artikel 16, 1 (a) bepaal dat elkeen die reg het op vryheid van uitdrukking en die vryheid om inligting of idees te ontvang of oor te dra.

Volgens die (Nederduitse Gereformeerde Kerk, Agenda 1998: 122) lê die antwoord vir godsdiensonderrig in geskikte leerkragte. Dit veronderstel dat godsdiensonderrig op twee vlakke aangebied behoort te word. Die eerste vlak is die verskillende godsdienste in die samelewing (religieuse studie), maar dan meer omvattend soos

voorgestel. Die feitlike oordrag van die soorte religie in Suid-Afrika, konsep van God, stigter, plekke van aanbidding, heilige boek, religieuse leier, heilige dae, religieuse feeste en vieringe en simbole (Sien Roux, 2001: 120) is bloot te oppervlakkig. Om te leer van die stigters van verskillende godsdienste, hulle simbole, feeste en gebruike is nie die wesenlike van 'n godsdienst nie. Wat wel van belang is, is die vrae rondom die lewe en die lewe hierna (IKOO: 16 Oktober 2001).

Dit val op dat die vrug van die kognitiewe ontwikkelingsteorieë van Piaget, Goldman, Erikson, Kohlberg, Fowler asook navorsers in die religieuse potensiaal van kinders soos Robinson, Montessori, Carvalette en Berryman hul toepassings en bevindinge sterk sentreer rondom die godsbegrip alleen. (Rossouw, September 1995: 69).

In enige godsdienstgesprek is daar tog meer begrippe wat nagevors behoort te word. Hoewel Godsbegrip belangrik is, moet mensbegrip, sondebegrip, verlossingsbegrip, kerkbegrip en skrifbegrip ook aandag geniet. Die ses godsdienste behoort ook aan die hand van hierdie begrippe getipeer te word. Godsdienst is meer as net feite wat oorgedra word. Dit gaan ook oor lewenssin, -gesindheid en -houdings. Dit gaan kortweg oor 'n bepaalde kyk vanuit 'n sekere hoek na die wêreld rondom jou. In hierdie verband kan die boek onder die redaksie van prof. Piet Meiring: "Suid-Afrika, land met baie godsdienste" verwerk word vir skole en leerders. Hierdie boek delf dieper in die verstaan van die verskillende godsdienste in Suid-Afrika as die voorgestelde model van religieuse studie van prof. Kader Asmal.

Die Christelike godsdienst het tussen al die godsdienste 'n bydrae te lewer om veral op die vlak van begrippe soos hierbo genoem, 'n gesigspunt te bied aan die leerder. Feitelike stof soos feesdae, plekke van aanbidding ensovoorts is bloot te skraal en gee nie die essensie weer vir wat elke godsdienst wil wees nie: Die "oop gemoed" (C Roux) en godsdienstpotensiaal van mense moet nie onderskat word nie. Die boodskap van die Christendom het 'n krag in homself wat verder reik as feesdae, wie die leraar is en watter simbole gebruik word.

"Vryheid van Godsdienst" kan dus 'n inleiding in die kennis van verskillende godsdienste akkommodeer. Dit is egter die een kant van die muntstuk. Die anderkant is dat "Vryheid van Godsdienst" nie nét kan beteken dat godsdienste op 'n

gelyke vlak bestudeer word nie. Dit kan 'n interessante oefening wees en die gemeenskaplike waardes van godsdienste kan bloot kennis van geneem word, soos feite in die geskiedenisklas of aardrykskundeklas. Die vryheid van assosiasie en keuse en inoefening van oortuigings vorm egter alles deel van die konsep "Vryheid van Godsdienste". Die geskikte leerkrag moet dus 'n keuse hê om die Vergelykende Religieuse Studies te doseer, maar ook daarmee saam op 'n ander vlak sy eie godsdienstekeuse te moduleer en in te oefen met sy leerders, mits dit nie indruis teen die keuse van sy leerders nie.

Geskikte leerkragte moet dus daargestel word vir elke godsdienstige groep in 'n diverse godsdienstsamelewing. Geskikte leerkragte is fasiliteerders van die verskillende godsdienstsvorme van 'n samelewing op 'n inleidende basis. Geskikte leerkragte word nie die voorreg ontnem om hul eie oortuigings uit te leef nie, en behoort nie in 'n bondgenootskap met die staat gedwing te word om die wil van die staat in terme van inhoudgewig van "Vryheid van Godsdienste" uit te voer nie.

Die onderwyser tree by uitstek in belang van sy eie geloofsoortuigings, geloofsgemeenskap, ouergemeenskap of leerdergemeenskap op. Die staat behoort dus vir die geskikte leerkrag ruimte te gee om "multi-religieuse studies" as 'n inleiding sowel as 'n konfessionele/belydende godsdienstenadering in sy klasaanbieding te akkommodeer. Die "geskikte leerkrag" is dus in wese 'n fasiliteerder van godsdiensonderrig met die vryheid om ook sy eie oortuigings te moduleer sonder om dit af te forseer. Ouers, kinders en die Kerk behoort saam met die onderwysers inhoud te gee aan die godsdiensonderrigprogram wat multi-religieuse studies insluit.

Prakties beteken dit dat godsdienste geprivatiseer behoort te word los van die staat sodat ouers, leerders, die kerk en die betrokke onderwysers van 'n gemeenskap uitdrukking kan gee aan die term "Vryheid van Godsdienste" soos hulle dit verstaan. Daar moet ruimte gemaak word vir elke godsdienst in die skool. Indien daar nie 'n geskikte onderwyser is om die godsdiensonderrig of bogenoemde twee vlakke te doseer nie, moet kerke gevra word om te help. Geskikte ouers wat vaardig is in 'n godsdienstebeoefening wat die religieuse studies insluit, kan ook ingespan word.

Met ander woorde godsdiensonderrig in opvoedkundige inrigtings is nie multi-religieuse studies of enkel geloofgodsdien nie, maar albei.

4.3 Die rol van die Kerk

Die rol van die kerk in die samelewing is by uitstek verkondiger van die Woord in elke samelewingsverband. Verskillende godsdienste en kerke verkondig natuurlik hul eie "woord". Ten opsigte van die onderwys behoort die skoolkurrikulum voorsiening te maak vir die rol van die kerk in die opvoedingsproses. Die belangrikheid van die vestiging van waardes en beginsels in 'n samelewing kan nie onderskat word nie. Die rol van die kerk in die verband kan 'n deurslaggewende faktor wees. Onderwys en Opvoeding staan nie teenoor die kerk nie.

Die Kerk wil in vennootskap met die owerheid hom beywer vir doeltreffende en gelyke opvoedkundige geleenthede vir alle kinders (IKOO, 22 Augustus 2001). Die reg van ander godsdienste om hul eie ideale ten opsigte van godsdiensonderrig na te streef, word erken (IKOO, 22 Augustus 2001). Christelike en ander leerders behoort ook aan die korrekte inhoud van ander gelowe blootgestel te word sodat dit tot beter begrip van mekaar kan lei. (Roux, 2001:6; Nederduitse Gereformeerde Kerk Agenda, 1998:122 en IKOO, 22 Augustus 2001, memorandum).

Daar moet egter gewaak word om die Kerk bloot te tipeer as 'n proselietmaker en 'n verdeler van oortuigings. (Nederduitse Gereformeerde Kerk, reaksie Oktober 2001). Alhoewel die kerk getrou bly aan sy boodskap (watter kerk of godsdien ookal), is dit 'n belangrike instrument en draer van waardes, beginsels en norme in 'n samelewing.

Die vraag kan tereg gevra word of die kerk in al sy vorme en denominasies 'n geleentheid in die verlede gekry het om belydenismatig betrokke te raak by opvoedkundige inrigtings. Wat wel in die verlede gebeur het, is dat één godsdienstige groepering of denominasie meer bevoorreg was as 'n ander.

Gildenhuys (2001:289) skryf hieroor wanneer sy sê: “religions were not equal before the law. Before 1994, South Africa law had a distinct Christian bias. And as people from “other” religions were almost always nonwhite “such groups were in effect politically and religiously sidelined”. Die uitdaging vir die kerk, en verskillende godsdiensgemeenskappe en geloofsgroepe is om die geleentheid aan te gryp om inhoud te gee aan die “Vryheid van Godsdiens” -beginsel wat gewaarborg word in die Grondwet van Suid-Afrika, maar op ‘n nuwe manier. Kerke en godsdienste behoort die staat te nader met ‘n eie model vir die verstaan van die begrip “Vryheid van Godsdiens.” Duidelike riglyne behoort gegee te word hoe die begrip neerslag behoort te vind in die onderwyssituasie.

Ekumeniese bande tussen die kerke moet gesmee word (Nederduitse Gereformeerde Kerkorde, 1998 Artikel 68) en studiekommissies uit alle kerklike gemeenskappe behoort gevorm te word om te help met die inhoudgewing van die begrip “Vryheid van Godsdiens”. (Nederduitse Gereformeerde Kerk, Agenda 1998: 122). Daar kan nie gewag word vir die “grondwetlike hof” om inhoud daaraan te gee nie.

“Vryheid van Godsdiens” vir die kerk beteken dat die kerk vry is om sy konfessionele verstaan van die wêreld waarin hy lewe, oor te dra. Die Kerk is ‘n belangrike vennoot van die staat om die landsburgers te lei en te onderrig. Die staat is by uitnemendheid die instansie wat die reg en die orde in die samelewing vir sy burgers handhaaf. Dit verskaf die ruimte waarbinne sy burgers “Vryheid van Godsdiens” kan beoefen. Die kerk daarenteen is saam met sy lidmate (wat ouers is) die inhoudgewers van die godsdienskurrikulum in opvoedkundige instellings. Die kerk verwag van die staat om die ruimte te bied om “Vryheid van Godsdiens” te mag beoefen.

Die opvoedkundige instellings behoort geskikte leerkragte daar te stel wat godsdiensonderrig kan fasiliteer en wat multi-religieuse studie insluit. Die kerk is in vennootskap met leerders, ouers en leerkragte in die begeleiding en inhoudgewing van godsdiensonderrig in opvoedkundige instellings.

Wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk dus vir homself vra, ten opsigte van die “Vryheid van Godsdienst”, vra hy ook vir ander godsdienstgemeenskappe. Die Kerk neem die verantwoordelikheid en word die ruimte gegun om sy rol as woordverkondiger in ‘n plurale samelewing op te neem op so ‘n wyse dat dit nie die ander versteur en minderheidsgroepe bedreig nie. Elke kerkgroep sal dan prakties op ‘n gegewe tydstip van die kurrikulum kans kry om sy bydrae te lewer tot die opvoeding van die kind in die vaslegging van norme, waardes en beginsels. Dit sluit godsdienstbeoefening en konfessionele (dogma) belydenisse in. Die Kerk self kan saam met die geskikte leerkragte inhoud gee, anders kan die Kerk self personeel of ouers voorsien wat geskik is om godsdienstonderrig aan te bied met die insluiting van Multi-Religieuse studie.

Die daarstel van norme, waardes en beginsels in ‘n gemeenskap is een saak. Die verdieping, aanvaarding van eienaarskap en die inoefening daarvan ‘n ander. Altwee vorm deel van die opvoeding en die onderwys en die rol van die Kerk moet nie onderskat word in hierdie verband nie. Dit wil in die Suid-Afrikaanse konteks voorkom asof die huidige regering wat moet help om inhoud te gee aan die beginsel van “Vryheid van Godsdienst”, soos die Grondwet dit waarborg, vertroue verloor het in die Kerk as vennoot en self die doel, aard en inhoud van godsdienstonderrig in skole met die hulp van ‘n klompie opvoedkundiges wil bepaal. (Sien bylaag agter: Reaksie van die IKOO en ook die reaksie van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (AJK) en Freedom of Religion in Education – A Statement by Christian Leaders of South Africa.)

Prakties behoort die godsdienstonderrigprogram by skole soos volg daaruit te sien:

Byeenkomste moet ruimte skep vir elke godsdienst in sy eie lokaal om sekere waarhede binne sy eie godsdienstidoom en spiritualiteit in te oefen.

Daar kan voorsiening gemaak word om die multi-religieuse studie in die geskiedenisklas as deel van lewensoriëntering aan te bied (Sien Robbers, 22 Oktober 2001) waarna geleentheid gegee word om te verdeel in verskillende godsdienstgroepe om die inhoud van die godsdienste soos bepaal deur die onderwyser, ouers en kerk in te oefen.

Die skool behoort presies op hoogte te wees wat die getalle-verspreiding van die verskillende godsdienste in die betrokke skool is. Geskikte leerkragte moet voorsien word, wat in samewerking met die kerk en ouers afsonderlik hul "Godsdiens in Vryheid" beoefen. (Sien Van der Vyver punt 2.1.2 oor die begrip "gelykberegting")

Op hierdie wyse word die vennootskapsrol (Algemene Sinode Nederduitse Gereformeerde Kerk, Sakelys, 1998: 122) van onderwyser, kerk en ouer uitgebou en beklemtoon. Die godsdiensleerplan en onderrig word sodoende nie eensydig op die leerders afgedwing nie. Hierdie benadering stel besondere uitdagings aan plaaslike kerkgemeenskappe, ouers en onderwysers wat saam in 'n vennootskap vir die opvoeding van leerders verantwoordelikheid neem vir hul godsdiensonderrig.

Opsommend: kan gesê word dat die kerk die rol het om profeties, getuigend vanuit die Woord teenoor die staat en die onderwys op te tree, terwyl dit die interne bevoegdheid van beide die staat en die onderwys eerbiedig.

Volgens Efesiërs 4 moet die Kerk veral 'n pastorale en begeleidende funksie teenoor sy eie lidmate, te wete ouers, onderwysers, leerders aangaande die saak van die onderwys vervul.

Die Kerk as 'n primêre draer van waardes en norme in die samelewing handel met die onderwys in al sy kerklike vergaderinge, te wete kerkraad, ring, sinode, algemene sinode elkeen na sy eie aard en bevoegdheid (Nauta, 1971). Die algemene sinode behoort nie allerlei gesprekke te voer met 'n plaaslike skool nie. Dit die taak van die kerkraad of die ring. 'n Kerkraad sal nie skakel met die staat rakende onderwyssake nie, maar die Kerk sal eerder by monde van die algemene sinode met die staat skakel. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk hou hom die reg voor om by wyse van die ekumene tussen kerke (Kerkorde Artikel 68: 1998) en nie-kerklike organisasies (Artikel 66) wat op 'n Christelike basis georganiseer is, en wat Christelike onderwys ondersteun, saam te werk in belang van gehalte-onderwys vir sy lidmate.

4.4 Die rol van die huisgesin/ouers

Die ouer is die primêre opvoeder van sy kind, terwyl die Staat, skool en Kerk die ouer help om sy kind tot volle potensiaal te ontplooi.

“Vryheid van Godsdienst” beteken vir die ouer dat hy die reg het om die kind vir wie hy verantwoordelik is, op te voed binne die raamwerk van sy godsdiensoortuiging. In Duitsland word kinders se reg beskerm om in die ouderdomsgroep 12 - 14 jaar self te besluit binne watter godsdienstverband hulle godsdiensonderrig wil ontvang. Tot dan het die verbondsouer ‘n gelofte gemaak binne sy verhouding met God-drie-enig om sy kind groot te maak volgens sy oortuiging en ook te laat opvoed deur instansies van sy keuse. Die skool is dus by uitnemendheid ‘n verlengstuk van die ouerhuis se opvoedingsideale vir sy kind. Die ouer betaal belasting aan die staat. Dit is die ouer wat skoolgeld betaal. Veral in die beginjare moet die ouers die verantwoordelikheid neem vir sy kind se opvoeding. Die Kerk en die skool, asook die Staat se rol is om die ouer by te staan in hierdie opvoedingstaak.

Die ouers het ook toegang en is verteenwoordig op die beheerliggaam van ‘n skool. Dit is belangrik dat ouers ook kan deelneem aan die besluitnemingsrol van die “tersaaklike openbare gesag.” Artikel 7 van die Suid-Afrikaanse Skolewet Wet 84 van 1996 stel dit duidelik dat die reëls vir Godsdienstbeoefening deur die beheerliggaam van die betrokke skool gemaak moet word. Malherbe sê: “It is submitted that conferring on the governing body the primary responsibility for determining the religious policy of a school, including the making of the rules for conducting religious observances, is the correct approach, and that the “appropriate public authorities” in section 15 (2) should be interpreted, in the case of public schools, to refer to the governing body of the relevant school.” (2002:20)

Hierdie reëling is dus ‘n interpretasie van Artikel 15 (2) van die Grondwet wat sê: Godsdienstbeoefening kan by staats of staatsondersteunde instellings geskied mits (a) daardie beoefening reëls nakom wat deur die tersaaklike openbare gesag gemaak is; (b) dit op ‘n billike grondslag geskied; en (c) bywoning daarvan vry en vrijwillig is. Ouers kan dus hul regte opneem en vir hulle kinders ‘n sekere tipe onderwys beding.

Volgens Malherbe: “**Religious instruction** (15) also an element of the right to religious freedom guaranteed in section 15 (1). It refers to the teaching of religion and includes the right of religious institutions to have their members instructed and trained and the right of parents to have their children brought up according to their religious convictions. (eie onderstreping; Sien ook Internasionale riglyne vir godsdienstvryheid punt 2.1 van Hoofstuk Vyf.) The latter element includes the right of parents to decide on the religion or denomination in which they will bring up their children, their right to enrol their children in a particular school for religious reasons, and the right to withdraw their children from school activities inconsistent with their religious convictions. Obviously, this right may be limited if it is in the best interest of the child. (2002:25)

Dit is belangrik dat die staat se beleid aangaande godsdiensonderrig/Christelike onderwys en/of onderrig in godsdienste, onderworpe is aan die Grondwet. Spesifiek in bogenoemde geval is die reg tot “Vryheid van Godsdienste” soos gewaarborg deur Artikel 15 (1), ‘n reg van ouers om hulle kinders groot te maak volgens hulle godsdienstige oortuigings.

Artikel 5 (2) van die United Nations Declaration on the Elimination of all Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (1981) is hier van belang:

“Every child shall enjoy the right to have access to education in the matter of religion or belief in accordance with the wishes of his or her parents or, as the case may be, legal guardians and shall not be compelled to receive teaching on religion or belief against the wishes of his or her parents or legal guardians, the best interests of the child being the guiding principle.” (General Assembly Resolution 36/55)

Artikel 2 of Protokol 1 van die European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms stel dit nog duideliker:

“No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and to teaching, the State shall respect the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions.” (Soos aangehaal deur Malherbe, 2002:26)

Malherbe verwoord dit so:

“Nothing may in other words be done in, or in the name of, religious instruction/religion education or, for that matter, the official academic curriculum in general, that violates the right to freedom of religion and, in particular, the right of parents to have their children taught in conformity with their own religious conviction. (Malherbe 2002:27)

“Godsdiens Vryheid” vir die ouer beteken dus dat hy die vryheid het om self te kies, waar, hoe en wat sy kind behoort te leer, veral wat betref sy kind se godsdiensonderrig. Dit is nie die taak van die kerk, of die staat of die opvoedkundige instelling om namens die ouer te besluit watter spesifieke model van godsdiensonderrig sy kind moet ontvang nie. Die Staat skep alleenlik die ruimte en struktuur vir opvoeding terwyl die kerk ‘n pastoraal begeleidende funksie het ten opsigte van die ouer.

Die onderwyser fasiliteer die inhoud, en wyse van opvoeding ten opsigte van die leerder in samewerking met die oortuigings van die ouers. Godsdiensonderrig inhoude lê uitnemend egter op die weg van die ouer sowel as die betrokke kerk waarvan die ouer lidmaat is. Dit is daarom logies dat die kerk as geestelike tuiste van die ouer groot invloed sal hê oor hoe die ouers hul verantwoordelikheid opneem ten opsigte van die opvoeding van hul kinders.

“Vryheid van Godsdiens” vir die ouer behoort saamgelees te word met die Vryheid van assosiasie, (Atikel 18) en keuse en besluitneming (Artikel 15) wat ‘n individu kragtens die “Handves van Mense regte” in Suid-Afrika besit.

5. Enkele modelle en gedagtes van onderwyskundiges in die wêreld vandag wat moontlik uitkoms kan bied vir Suid-Afrika

Die staat het vandag in die lig van die diverse gemeenskap in Suid-Afrika die taak om vir almal ruimte te bied. Die Staat is neutraal in Suid-Afrika. Meer spesifiek is die staatsbestel ingebind in ‘n bepaalde Grondwet wat voorsiening maak vir ‘n handves van menseregte. Daar is reeds kennis geneem van die verskillende Artikels van die Grondwet wat handel oor “Vryheid van godsdiens”.

Dit is egter insiggewend om daarop te let dat kundiges in verskeie ander lande lank reeds ernstig besin oor die presiese aard van Christelike onderwys en "Vryheid van Godsdienst". 'n Hele aantal lande is in gesprek oor die vraagstuk van die staat se hantering van die verskeidenheid van godsdienste, gelowe, lewensopvattinge, lewenshoudinge en lewensfilosofieë in die voorsiening van die openbare onderwys.

5.1 Nederland

In Nederland geniet elke persoon "Vryheid van Godsdienst" in die sin dat openbare skole voorsiening maak vir elke leerder se godsdiensoortuigings. Daar is dus 'n positiewe gesindheid teenoor godsdienst in die skole waar verskeie godsdienste aangebied word en die bywoning daarvan vrywillig is. Vryheid van Godsdienst in Nederlandse skole beteken onder meer die vryheid om 'n bepaalde skool te kies en beslag te gee aan die godsdienstige karakter van die skool. Die staat finansier die skool solank dit aan sekere opvoedkundige standaarde voldoen en daar verantwoordelik met die finansies gehandel word. Privaatskole vir verskeie denominasies is moontlik en die toelating van leerders by skole moet gepaard gaan met bepaalde voorwaardes (Coertzen, 2001: 11, Van Bijsterveld, 1998)

5.2 Australië

In Australië is daar ook die strewe om Christelike onderwys te laat deurwerk na die praktyk. So skryf Fowler dat Christelike onderwys nie 'n sisteem is nie, maar 'n beweging: "toward a goal in which there is a constant re-evaluation and reformation of all theory and practice in the light of God's Word." (Fowler, 1987: 195 soos aangehaal deur Van der Walt, 1990) Hy gaan verder en verklaar dat "any educational practice that deserves the name Christian cannot be a neatly packaged system that has all the answers worked out. In educational practice the Christian way is the way of constant pursuit of the goal. Its characteristic is pursuit, not arrival." (Fowler, 1987: 195).

In die gesprek in Suid-Afrika oor die opvoeding en onderwys is dit belangrik om te onthou dat daar nog lank nie oplossings in Suid-Afrika gekry het vir die Christelike opvoedingprosesse in die opvoedingstrukture nie. Dit sal nog lank duur voordat die

ideale van Christelike onderwys in die praktyk sy neerslag vind. Die vaandel van Christelike onderwys in Australië word hoofsaaklik gedra deur voorstanders van Christelike privaatskole. (Van der Walt, 1990: 249) In Suid-Afrika is die algemene instelling van privaatskole 'n vreemde gedagte en hou dit verskeie voordele en nadele in wat verdere aandag verdien.

Christelike onderwys moet nie net 'n modifikasie wees van enige ander onderwyspatroon nie. Dit komplementeer nie 'n bepaalde soort onderwys nie. Fowler verklaar dat Christelike onderwys "must be an alternative education developed from a completely different root of life. It must differ, not merely in its details, but in its most fundamental principles. (Fowler, 1987: 195 soos aangehaal by Van der Walt, 1990). Christelike onderwys moet gevorm en bepaal word deur die religieuse beginsel wat in die Skrifwoord van God openbaar is.

In 'n artikel waarin Van der Walt die resultate en bevindinge bekend maak van skoolhandboeke wat in Suid-Afrika gebruik word, kom 'n mens onder die indruk van die probleem om Christelike onderwys prakties toe te pas, en om 'n "algehele alternatiewe opvoeding" wat Christelik is, daar te stel. Van der Walt ontdek in dié handboeke positivistiese, neutralistiese en selfs naturalistiese uitsprake. (Van der Walt, 1990: 253).

"Daar moet sterk daarop aangedring word dat, ten einde te kan voldoen aan die eise wat 'n Christelik-nasionale benadering tot die onderwys stel, daar 'n liggaam in die lewe geroep behoort te word wat tot Skrifmatige kurrikulering in staat sal wees." (Van der Walt, 1990: 256). Die kundigheid bestaan reeds in die land en daar kan ook gebruik gemaak word van die kundigheid wat in die buiteland beskikbaar is. Hier kan teruggeval word op enkele klassieke voorbeelde van lesse wat uit 'n Christelike, Bybelse of reformatoriese perspektief aangebied is (vgl. Fowler, 1987: 155 ev; ook De Graaf & Olthuis, 1973).

Dit is juis ook hier waar die Kerk 'n bydrae behoort te lewer. Die Kerk moet duidelike riglyne aan die hand kan doen om 'n Christelike-gefundeerde onderwysbestel daar te stel. Die Kerk is mede-gespreksgenoot in die problematiek van die praktiese ontwikkeling van Christelike onderwys. Dit is nie voorskriftelik nie, maar dit moet

toesien dat die Woord in alle onderwysgebeure tot sy reg sal kom. "Vryheid van Godsdiens" en die inkleding daarvan behoort juis ruimte te gee ook vir so 'n wyse van onderwysaanbieding.

Van der Walt (1990) pleit dat daar 'n drastiese besluit geneem moet word om afstand te doen van die huidige positivistiese benadering tot die leerinhoud en handboeke wat in hierdie trant geskryf is. Die huidige vakkurrikulum moet uitfaseer word, en nuwes met 'n reformatoriese perspektief moet in hulle plek kom. In 'n multi-religieuse samelewing sou dit kon beteken dat elkeen van die ses godsdiensgroepe self sy vakkurrikulum en handboeke daarstel waaruit die onderrig bedryf word. Die debat aangaande die Christelike onderwys in Australië hou bepaalde betekenis vir Suid-Afrika in.

Fowler verwoord die uniekheid van Christelike onderwys in Australië soos volg: "School education is a value-governed enterprise. The influence of values cannot be confined to a component added to a basic value-free education. The whole educational enterprise is shaped by one or another set of values." (Fowler, 1987: 2 - 5). Omdat dit die geval is, pleit hy vir die erkenning van 'n verskeie soorte skole wat uitdrukking kan gee aan die verskillende waardesisteme van die Australiese samelewing.

5.3 Verenigde State van Amerika

Daar bestaan in die Verenigde State van Amerika 'n hele aantal inrigtings asook persone wat erns maak met die saak van Christelike onderwys. John van Dyke betreur egter die afwesigheid van noemenswaardige en betekenisvolle neerslag van die beginsel in die praktyk van Christelike onderwys. Hy sê, onder meer: "I have in mind the various sorts of Christian philosophical and theological theories, such as those which talk about schooling for the glory of God, about education in the light of the Bible, of students as image-bearers of God and the like." (Van Dyke, 1988:9:4)

Hierdie soort teorieë is gefundeer in die Bybelse beginsels, maar hy voeg by: "too often they leave the realm of Christian educational practice virtually untouched. Too often they are just a lot of talk!" Met die beginsel van die saak het hy geen probleme

nie, maar wel met die praktykwording van die beginsel: "My concern is with the fact that our theories do not translate into practice." Hy verwys na veronderstelde invloedryke publikasies oor die aangeleentheid en vra dan: "But what tangible effect do these documents have on classroom practice?" Na sy oordeel lewe die gemiddelde onderwyser in twee sirkels wat mekaar maar net skrams raak: die een sirkel bevat die erkende en aanvaarbare besinning oor Christelike onderwys; die ander bevat die alledaagse werklikheid in die skool waarmee die onderwyser te doen kry. Hy vervolg: "Most teachers find it difficult, if not impossible, to get these two circles to coincide, or even to intersect in some way. For many teachers these two circles hardly touch each other at all. They represent two separate, unrelated worlds." (Van Dyke, 1988:9:4 aangehaal deur Van der Walt 1990).

5.4 Hoe "Christelik" was die onderwys in Suid-Afrika in die verlede?

Daar is reeds verwys na die menings van huidige opvoedkundiges in Suid-Afrika asook na die voorgenome onderwysstelsel wat die Nasionale Minister van onderwys daar wil stel. Dit is insiggewend dat opvoedkundiges en filosowe reeds in die onlangse verlede die problematiek uitgewys het rondom die praktykgewing van die Christelike onderwys-teorie. Dit is belangrik om van hulle kennis te neem, ook ten opsigte van die huidige debat. In Suid-Afrika kan daar 'n hele aantal voorstanders van die Christelike onderwysteorie en -praktyk geïdentifiseer word. Ons dink hier aan Pretoriase opvoedkundiges soos Willem Landman en Stanley Roos, Bloemfonteinse denkers (opvoedkundiges en filosowe) soos H.J. Strauss en D.F.M. Strauss, Pieter Schoeman en sy voorgangers; die destydse professor in die vergelykende opvoedkunde aan die Universiteit van Suid-Afrika, H.J.S. Stone, en sy opvolgers; van Potchefstroom, J.L. van der Walt en B.C. Schutte.

Een van die mees invloedrykste voorstanders van die Christelike onderwysteorie en -praktyk is P. G. Schoeman. In sy werk wat jare gelede die lig gesien het (Schoeman, 1983), sê hy onder meer: "In die radikale en integrale Godgerigte grondslag ...word ook die reformatoriese pedagogiekdenke gefundeer, en hierdie sin-idee beheers ook en lê ten grondslag van alles wat vanuit hierdie gesigshoek oor die pedagogiese te sê is." (Schoeman, 1983:110) Hy dring ook daarop aan dat hierdie teoretiese waarheid in die praktyk van die opvoeding en onderwys gestalte

moet kry: "Aangesien dit dan duidelik blyk dat God die absolute Soewerein oor sy skepping is, beteken dit gewis dat ook die pedagogiese, net soos alle ander menslike handeling of bemoeienisse met die skepping, doelbewus na God "ontsluit", dit wil sê aan Hom gewy moet word..." (Schoeman, 1983:111) Hierdie beginsel *vir al die doen en late* van die opvoeder is ook vir die praktiese opvoedingsbemoeienisse van belang. Deur die totale betrokkeheid by sy Oorsprong word die opvoeder verhef tot vrye wese onder die absolute wet om 'n lewensroeping of -taak tot sy eer te verrig, en word dit ook in sy lewe 'n heerlike werklikheid (Schoeman, 1983:111-2).

Uit hierdie bondige weergawe van die beginselstandpunt wat Schoeman stel, word dit duidelik dat die beginsel van Christelike onderwys op 'n bepaalde manier die praktyk behoort te word. Het die skoolwette van die verlede werklik 'n oplossing gebied?

Die dilemma van die Christelike skool in Suid-Afrika word gesien in 'n wet soos Wet 39/1967 wat bepaal dat alle onderwys (vir blankes) wat deur die Staat beheer en gefinansier word, Christelik van aard moet wees, en dat die godsdienstige en lewensopvatlike ingesteldheid van nie-Christene in die staatskole eerbiedig moet word. 'n Nie-Christen kon dus van die Bybelonderrig en die ander Christelike godsdienstige seremonies in die skool vrygestel word. Destyds is die wet beskou as 'n deurbraak vir Christelike onderwys in die openbare sektor, maar was dit 'n deurbraak? (Sien ook Hoofstuk Vyf punt 3.1 en 3.2)

Die praktyk het bewys dat die eise en aspirasies van 22% van die bevolking wat nie-Christene is nie gedien is, maar veral dat die beginsels van die Christelike onderwys nie altyd tot sy reg gekom het nie (Schutte, 1984: De Villiers, 1990: 251-257; Van Dyke, 1988/9). In die huidige debat is die laaste standpunt belangrik. As dit so is dat die Christelike onderwys nie altyd tot sy reg gekom het nie ten spyte van oënskynlike Christengesinde wetgewing, is daar vandag 'n geleentheid met die proses van inhoudsgewing aan die begrip "Vryheid van Godsdiens" om opnuut praktiese gestalte te gee aan Christelike onderwys.

Die doel met die oorsig van die uitsprake, die denkers en die moontlike oplossing vir die huidige godsdiensonderrigprobleem, is om aan te toon dat die onderwysituasie wêreldwyd aandag geniet (en selfs kommer wek), en geensins om daarmee te suggereer dat die uitsprake of bydraes van ander denkers onbelangrik is en tersyde gelaat behoort te word nie. Enigiemand wat enigsins op hoogte is met die problematiek van die onderwys, is bewus daarvan dat daar nóg talle ander standpunte en sieninge gehuldig word.

5.5 'n Nuwe geleentheid – 'n moontlike oplossing

Die laaste model waarvan daar kennis geneem moet word en wat van belang kan wees vir Suid-Afrika, is die onderwysmodel wat in Duitsland gevolg word. Hierdie model word gekies as 'n vertrekpunt vir 'n moontlike oplossing in die Suid-Afrikaanse konteks. Die Duitse onderwysmodel verreken die begrip "Vryheid van Godsdiens" op 'n bepaalde manier. Dit moet verstaan word teen die agtergrond dat die Kerk en Staat se rolle ten opsigte van die onderwys in Duitsland helderder uitgeklaar is as tans in Suid-Afrika.

In Duitsland is godsdiensopvoeding in publieke skole algemeen, behalwe by enkele skole waar geen godsdiensonderrig aangebied word nie. Die staat kan enige skool besoek en gemeenskappe is vry om skole in te rig volgens hul eie godsdienstige oortuigings. Die ouers van 'n leerder kan tot op ouderdom van twaalf die deelname van hul kind aan godsdiensopvoeding reguleer. Tussen twaalf en veertien jaar kan die ouers nie besluite neem wat in stryd is met die leerder se godsdienstige oortuigings nie. Van veertien jaar af mag kinders self besluit of hul wil deel in godsdiensopvoeding. Godsdiensopvoeding is 'n standaardvak in Duitse skole en dit speel nie 'n ondergeskikte rol aan ander vakke nie. Die inhoud van die godsdiensonderrig word bepaal volgens die leerstellings van die betrokke godsdiens wat ter sprake is in die spesifieke skool (Robbers, 1996: 65).

Die uitgangspunt in Duitsland is dat openbare opvoeding 'n noodsaaklike taak van die staat is. Die staat het die verantwoordelikheid en is deel van 'n vennootskap om sy burgers ten beste op te voed. Die vennote bestaan uit die skool, die ouers, die kerk en die staat. (Robbers, Voordrag – Stellenbosch, Oktober 2001). Elkeen se rol

moet duidelik uitgeklaar word in die proses om jongmense ten beste op te voed. Dit is belangrik dat die onderwysstelsel van 'n multi-religieuse land soos Suid-Afrika 'n bydrae moet lewer om begrip te kweek vir mekaar se andersheid in die gemeenskap. Dit is goed om te streef na eenheid te midde van die verskeidenheid. Dit kan 'n doelwit wees, maar in Duitsland is opvoeding meer as dit: dit het te doen met die proses om die mens se hele persoon in sy jeug te ontplooi en te ontwikkel. Opvoeding is nie net die oordrag alleen van kennis, feite of spesifieke tegniese vermoëns nie. Opvoeding wil 'n persoon vorm en sy volle potensiaal binne die gemeenskap ontplooi. Hierdie holistiese siening/verstaan van opvoeding sluit onder meer die bydrae van die godsdiens in asook die kerk se rol as draer van die godsdiens. (Robbers, 2001: 8).

Om 'n jongmens te vorm in sy totale menswees veronderstel ook om hom/haar blootstelling te gee aan godsdienstige standpunte, dogmas en idees (Robbers 2001: 8). Die Christelike godsdiens gaan nie maar net oor waardes en beginsels nie. Dit gaan oor 'n verhouding met die Drie-enige God. Die Christelike godsdiens is 'n verhoudingsgedrewe godsdiens.

Die religieuse kant van die persoonlikheid kan nie gevorm word om alleen 'n jong seun of dogter blootstelling te gee aan verskillende idees van godsdienste en dan die besluit en keuse aan die kind oor te laat nie. Om persoonlikheid te vorm binne 'n bepaalde religieuse lewe beteken om te vertrou op sekere waarhede, om te glo, om te weet van sonde, van verlossing, om tot bekering te kom en om jou te verbind tot getuienis. Dit gaan ook oor die lewe en die ewige lewe. Die individu in Suid-Afrika het volgens die Grondwet die reg op 'n vrye gewete, die reg op keuse, met ander woorde ook die reg om te assosieer en tot bekering te kom-ook binne skoolverband.

Robbers verwys in hierdie verband na die aanleer van 'n taal. Hy sê: "You don't teach Spanish to a Spanish child in Spain- its mother tongue- by showing it all the different major languages in the world in order to enable the child to one day choose between all of them what may fit most to its conviction. You teach Spanish. Otherwise the child will never be able to speak at all." (Robbers, G, Some questions of Religious Freedom in Germany, Voordrag Stellenbosch, 22.10.2001:8).

Hy maak dan 'n toepassing deur te wys na die dilemma van die neutrale staat wanneer hy sê: dat die neutrale staat nie religieuse waarhede of waardes behoort te implimenteer nie; maar oop moet wees vir die verskillende religieë se idees. Die staat as vennoot van die ouer het 'n belangrike taak deur te help om jongmense as persone in totaliteit/maksimum te ontwikkel. Dit sluit in dat die staat 'n verantwoordelikheid vir die religieuse kant van die individu het. Wanneer die staat religie/godsdienste ignoreer, óf dit weg stoot buite skoolure, óf Sondaes en die voorreg om te "glo in sekere waarhede" vir sy burgers misken, diskrimineer die staat teen die burger se godsdienste. Dit impliseer dan dat die staat nie meer neutraal ten opsigte van die handhawing van godsdienstvryheid staan nie.

Trouens, so 'n staat tree dan nie neutraal op nie maar oorskry die grense deurdat hy ook die inhoud van die godsdienste leerplan wil bepaal. En so 'n optrede van die staat wat godsdienste in die skool misken, bring mee dat die kind nie in sy totale wese en persoonlikheid opgevoed kan word nie.

Robbers (2001) maak melding daarvan dat daar verskeie benaderings in Europa bestaan om religieuse opvoeding in staatskole te bestuur. Hy onderskei drie basiese strominge of benaderings:

a Die seperatistiese benadering

Dit verbied enige godsdienstige opvoeding by staatskole. Religieuse opvoeding het niks met die staat te doen nie. Die ouers is alleen daarvoor verantwoordelik.

b Koöperatiewe benadering

Religieuse opvoeding is belangrik vir die staat. In staatskole vind religieuse opvoeding plaas langs konfessionele (belydende) lyne en die identiteit van die verskillende kerke en geloofsgemeenskappe, en die neutraliteit van die staat word erken.

c **Integrale benadering**

Die derde benadering maak voorsiening vir religieuse opvoeding in staatskole as 'n normale vak wat die studie behels van verskillende religieë. Dit maak studente bewus van die verskeidenheid en verskillende leringe van die grootste godsdienstige groeperinge. Dit is 'n algemene opvoeding in die kennis van verskeie godsdienste, en nie die bestudering van 'n spesifieke godsdiens nie. Dit gee 'n breë oorsig van tradisies, idees en gebruike waarna leerlinge self kan besluit wat vir hulle die beste is. Hierdie benadering veronderstel 'n sekere verstaan van die neutrale staat. Lande met 'n tradisie van 'n staatskerk soos in Brittanje, Denemarke en Swede maak gebruik van hierdie benadering in hulle skole. Die integrasiebenadering of studie van verskillende religieë word ook in sommige lande as deel van die algemene kurrikulum in die skool gevolg, veral in die geskiedenisklas, taalklasse en/of filosofieklasse.

Die eerste benadering, naamlik die separatistiese benadering laat religieuse opvoeding totaal uit die skool. Histories was die oogmerk met hierdie benadering om godsdiens se invloed totaal te verminder. Daar is gestry teen enigiets wat kerkkisties neig. Vandag is dit anders. 'n Land soos Frankryk wat 'n voorstander van hierdie benadering was, ag dit vandag belangrik dat sy skoolgaande jeug op 'n deurlopende wyse bewus gemaak moet word van die leringe van hul Kerk. In die primêre skole van Frankryk is Woensdae in sy geheel in staatskole afgesonder sodat leerders onderrig in hul onderskeie kerke se leringe kan ontvang. (Robbers, 2001: 9).

Die slotsom is dat in 'n diverse samelewing soos Suid-Afrika 'n veelkantige model van godsdiensonderrig ingestel behoort te word. "Vryheid van Godsdiens" soos die grondwet bepaal, maak voorsiening vir religieuse studies, maar ook vir die dogmatiese bestudering en beoefening van godsdiens in die besonder. Die ouer binne die "reg van vrye assosiasie" kan self kies in watter godsdiens sy kind onderrig mag ontvang. Die oplossing is dat die staat alleenlik die ruimte/geleentheid skep in staatskole vir sy burgers om godsdiens te mag beoefen, maar dat die inhoud en wyse van aanbidding aan die kerke van verskillende godsdienste gelaat word. Die kerk se taak is by uitstek die verkondiging van die Woord in verskillende gestaltes. Die kerk bepaal die kurrikulum, die kerk besluit watter dogma/waarheid hy wil

verkondig. Die godsdiens word dus “geprivatiseer” na die verskillende kerkgroepe. Met ander woorde die staat se taak is om toe te sien dat daar geleentheid geskep word binne die huidige kurrikulum vir alle godsdienste. Die verskillende godsdienste neem self die verantwoordelikheid oor die hoe en wat moet gebeur tydens die godsdienslesure. Die staat behoort daartoe verbind te wees om ruimte te skep vir alle religieë binne skoolverband en toe te sien dat niemand teen sy wil geforseer word om die lesse by te woon nie.

Die ekumene-beweging tussen verskillende Christelike kerke en die skakeling tussen verskillende religieë kan onderling ooreenkom om die basiese waarhede van hul geloof saam te vat, en by geleentheid aan mekaar te verduidelik sodat groter begrip vir mekaar kan ontstaan. Die godsdienstige groepe bepaal self die werkswyse en die reikwydte. Die staat bied bloot die forum en skryf nie voor wat die godsdienste moet doen nie. In ‘n sekere sin is dit ‘n terugkeer na die ou gereformeerde tradisie van die vyftiende eeu toe die kategetiese, dogmatiese beginsels van die kerk geleer is in dagskole. Die verskil lê egter vandag daarin dat die een godsdiens nie bevoordeel word bo die ander nie, maar dat daar ruimte gemaak word vir alle godsdienste onder die “Vryheid van godsdiens”-beginsel.

Die rolle vandag van die staat, die skool (opvoedkundiges in onderwys en opvoeding) die kerk en die ouers kan soos volg saamgevat word:

Die staat se rol

Verskaf die ruimte vir sy burgers deur “Die Grondwet” en “Handves van Mensregte” te handhaaf ten opsigte van alle godsdienste in openbare staatskole.

Die rol van die opvoedkundiges (Die skool)

Fasiliteer die proses van godsdiensonderrig van ‘n plaaslike gemeenskap op twee vlakke naamlik:

Vlak 1: Die studie van verskillende religieë (Vrye assosiasie en die vereiste van geskikte leerkragte) en

Vlak 2: Klasonderrig oor ‘n spesifieke godsdiens (Vrye assosiasie en die vereiste van geskikte leerkragte) wat dogma en aanbidding insluit. Dit word gefasiliteer deur die

betrokke kerk of onderwyser wat behoort tot die betrokke kerk of deur 'n bekwame ouer.

Die kerk se rol

Daar word ruimte vir die kerk geskep om sy Woord, dogma en aanbidding te fasiliteer in 'n opvoedkundige inrigting. Die kerke help met die vasstelling van kurrikulum op Vlak 1 en Vlak 2 en begelei sy ouers en onderwysers.

Die rol van die ouers

Die ouers bepaal die inhoud van godsdiensoonderrig en opvoeding veral op die tweede vlak vir hul kinders in samewerking met die betrokke kerk en betrokke opvoedkundiges van die gemeenskap.

Die toekoms van onderwys en/of Christelike onderwys in Suid-Afrika lê in die verstaan en inhoudsgewing van die beginsel van "Vryheid van Godsdien" soos dit gewaarborg word in die Grondwet. Die rol van die staat as ruimte skeppers vir die saak van die onderwys, die opvoedkundiges as fasiliteerders, die kerk as Woordverkondiger en die ouers as primêre opvoeders en besluitnemers is elkeen uniek om 'n bydrae te lewer ten einde die leerder op te voed in sy totale menswees.

Die interpretasie van "Vryheid van Godsdien" in die Grondwet moet nie daartoe lei dat bogenoemde vier rolspelers se bydrae op enige manier geaffekteer word nie. Die insette van elke rolspeler in die opvoedingstaak moet erken en gerespekteer word. Die uitdaging aan elkeen van hierdie rolspelers is die hantering en bestuur van 'n diverse samelewing in een gemeenskaplike opvoedings- of skoolstelsel. As elkeen se rol en bydrae binne 'n diverse samelewing gesamentlik en afsonderlik helder gedefinieër word, kan dit net tot voordeel van die leerders wees. Die rolspelers, gee elkeen op 'n unieke manier gestalte aan wat ons behoort te verstaan onder die term "Vryheid van Godsdien".

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk buig egter alleen onder die gesag van Jesus Christus as die Hoof van die Kerk en Koninkryk. Die Bybel is deurslaggewend in sy lewens- en wêreldbeskouing. Daarom sal die "Grondwet van Suid-Afrika" en die

“Handves van Menseregte” en die uitvoering daarvan altyd getoets en geweeg moet word in die lig van die Woord.

Indien dit sou blyk dat daar nie voldoende ruimte vir Christelike opvoeding en onderwys by staatskole bestaan, nie word die Kerk gedwing om sy lidmate by te staan om eie “Christelike skole” op te rig. (Nederduitse Gereformeerde Kerk, Agenda, 1998: 122). So bly die Nederduitse Gereformeerde Kerk getrou aan sy tradisie om ‘n belydende standpunt jeëns opvoeding en onderwys te handhaaf.

6. Samevattend: Riglyne vir ‘n gesprek oor Kerk en Godsdiensonderrig vandag.

- 6.1 Wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk vir homself vra ten opsigte van “Vryheid van Godsdiens”, vra hy ook vir ander godsdiensgemeenskappe.
- 6.2 Daar moet gewaak word om die Kerk bloot te tipeer as ‘n proselietmaker en ‘n verdeler van oortuigings. Die skool is inderdaad nie ‘n aanbiddingsentrum soos die kerk nie. Dit bedien nie die sakramente en hou nie ‘n bepaalde liturgie van aanbidding van kerke instand nie. Die skool moet egter meehelp dat leerders met vrymoedigheid ‘n “transendente verbinding” mag maak met die godsdiens wat hulle verkies. Die transendente en immanente kenmerke van godsdiensonderrig of studie van religie moet erken en in balans geleer word. Daar is twee betekenisse van “godsdiensonderrig”, naamlik om leerders te leer van godsdiens(te), en om leerders te leer om godsdienstig/gelowig te wees. Veral die tweede betekenis is vir die ouer en die Kerk van belang.
- 6.3 Die rol van die Kerk en godsdiensgemeenskappe moet erken word deur opvoedkundiges, en deur die staat betrek word juis omdat die Kerk ‘n belangrike instrument en draer van waardes, beginsels en norme in ‘n samelewing is.

- 6.4 Dit het in die verlede gebeur dat een godsdienstige groepering of denominasie meer bevoorreg was as 'n ander. Daar is geleentheid vandag om dit reg te stel.
- 6.5 Die staat moet waak om ideologiese betrokke te raak by die onderwys. Veral sake aangaande godsdiens in 'n diverse gemeenskap vra dat die staat sy rol helder moet verstaan. Met die keuse van een model vir godsdiensonderrig kompromiteer die staat homself en maak hy van opvoedkundige inrigtings instrumente van die staat. (Manifesto, Augustus 2001)
- 6.6 "Vryheid van Godsdiens" as 'n reg wat gewaarborg word in die Grondwet behoort belangrik te wees vir kerke en godsdiensgroepe in 'n diverse samelewing.
- 6.7 Die "neutrale staat" behoort terug te staan sodat geloofs- en godsdiensgemeenskappe self inhoud gee aan die inhoud van "Vryheid van Godsdiens."
- 6.8 Die lewens- en wêreldbeskouing van die leerder moet ingeskryf word in die sillabusse van die vakonderwys en al sy dimensies.
- 6.9 Die onderwys is 'n verlengstuk van die ouerhuis en nie van die staat of die kerk nie.
- 6.10 Die inhoudgewing van die kurrikulum lê nie op die staat se weg nie en as hy dit sou doen, oorskry hy die grense van sy rol.
- 6.11 Deur net multi-religieuse onderwys te kies waar godsdienste op 'n vergelykende wyse hanteer word en dit wetlik vas te lê sonder dat burgers hulle godsdiens mag beoefen en 'n bepaalde lewens- en wêreldbeskouing vanuit hulle gesigspunt daar te stel, is om die burgers se "Vryheid van Godsdiens" te beperk. Om bloot te sê dit hoort tot die domein van die Kerk en betrokke geloofsgemeenskappe buite skoolure, is 'n ontkenning van die

gesonde bestuur van 'n diverse gemeenskap en 'n oortreding van die Suid-Afrikaanse Grondwet.

- 6.12 Waardes en beginsels vir goeie landsburgers kan nie alleen maar net saamgestelde gemeenskaplike waardes wees wat kom uit die ses godsdiensgroepe van Suid-Afrika en dan bloot met kognitiewe (bloot verstandelike) inhoud oorgedra word nie. Die "immanente waarde" van waardes beginsels norme en 'n etos kry eers volle betekenis en stugheid, as die "transendente waarde" behoorlik in plek is. Dit beteken dat waardes en norme sonder dat dit in 'n geloof gesetel is, waardeloos is. (Johannes 15:1 - 6) Sommige etici worstel met die vraag of godsdien en geloof hoegenaamd 'n rol speel in die vestiging van waardes, norme en beginsels. Vir hierdie studie is daar genoegsame getuigenis dat die verinniging en verdieping van waardes, norme en beginsels in die samelewing baie van sy krag verloor as dit los staan van die geloof.
- 6.13 Die religieuse bewussyn en die aanvoeling vir 'n "Godheid" is teenwoordig in alle godsdienste waarvan die konsekwensie is dat dit kan dien as 'n aanknopingspunt met ander godsdienste.
- 6.14 In enige godsdienstgesprek is daar tog meer begrippe wat nagevors behoort te word as "Godsbegrip". Wat van mensbegrip, sondebegrip, verlossingsbegrip, kerkbegrip en skryfbegrip? Die ses godsdienste in Suid-Afrika behoort ook aan die hand van hierdie begrippe getipeer te word. Die Christelike godsdienst het tussen al die godsdienste 'n bydrae te lewer om veral op die vlak van bogenoemde begrippe 'n gesigspunt aan die leerder te bied.
- 6.15 Godsdienst moet "geprivatiseer" word los van die staat. Die staat skep alleenlik die ruimte en struktuur vir opvoeding terwyl die kerk 'n pastoraal begeleidende funksie het ten opsigte van die ouer. Die onderwyser fasiliteer die inhoud, en wyse van opvoeding ten opsigte van die leerder in samewerking met die oortuigings van die ouers. Godsdienstonderriginhoud lê uitnemend egter op die weg van die ouer sowel as die betrokke kerk waarvan die ouer lidmaat is.

- 6.16 Daar moet ruimte gemaak word vir elke godsdiens in die skool indien dit nodig is.
- 6.17 Godsdiensonderrig in opvoedkundige inrigtings is nie multi-religieuse studies of enkel geloofsgodsdiens nie, maar albei.
- 6.18 Op onderwysgebied sou gelykberegtiging voorsiening maak vir godsdiensonderrig wat alle godsdienste akkommodeer wat in 'n bepaalde skoolgemeenskap aanvaarbaar is.
- 6.19 Die basiese regte wat deur die "Handves van Mense Regte" gewaarborg word, word ook aan kerke as regspersone toegesê. Daar kan altyd besware ingebring word teen die inmenging van die staat in die interne soewereine sfeer van die kerk, soos deur Artikel 9 (4) van die Grondwet (die diskriminasieverbod) veroorloof word. (Van der Vyver, 2000)
- 6.20 Die waarborg van godsdiensvryheid op die grondslag van staatlike neutraliteit bied 'n oplossing vir 'n diverse gemeenskap soos die Suid-Afrikaanse bevolking, maar dan moet die staat neutraal bly.

HOOFSTUK SES

Samevatting en Aanbevelings

1. Histories-Teologies

- 1.1. Die opvoeding en onderwyssituasie in Suid-Afrika staan steeds in die brandpunt. Dit wil in die Suid-Afrikaanse konteks voorkom asof die huidige regering wat moet help om inhoud te gee aan die beginsel van "Vryheid van Godsdiens," soos die Grondwet dit waarborg, vertroue verloor het in die Kerk as vennoot en nou self die doel, aard en inhoud van godsdiensonderrig in opvoedkundige instellings met die hulp van 'n klompie opvoedkundiges en godsdienskundiges wil bepaal.
- 1.2. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk het hom van die sewentiende eeu af geroepe gevoel tot die saak van die onderwys. Die Kerk handhaaf 'n belydenismatige standpunt jeëns die onderwys.
- 1.3. Deur steeds 'n verhouding met die Onderwys te handhaaf, probeer die Kerk sy uitwaartse roeping na gestaltes in God se Koninkryk soos die Onderwys gestand doen.
- 1.4. Dit blyk uit die geskiedenis dat daar 'n vennootskapsrol tussen die staat en die kerk bestaan ten opsigte van die onderwys. Die koms van die Grondwet in Suid-Afrika (1996) stel nuwe uitdagings aan dié vennootskapsrol van die kerk en die staat teenoor die onderwys.
- 1.5. Die Kerk het in die verlede teen die staat te staan gekom insake die onderwys veral in die negentiende eeu met die verengelsingsbeleid. Manne soos, G.W.A. van der Lingen, W.P. de Villiers en S.J. du Toit lewer 'n sterk pleidooi vir kerkskole. (Sien E. Brown, Diensknegte van die Koning, 1989). Dit mag wees dat die kerk vorentoe weer te staan kan kom

teen die staat oor die betekenis van “Vryheid van godsdiens” in die onderwys.

- 1.6 Reeds in 1879 is gewaarsku teen kerkskole wat sektariese en kerkistiese neigings toon. Die Kerk kan in die versoeking kom dat al behoud vir ‘n Christelike opvoeding in die stigting van kerkskole lê. Gedagtig aan die perspektief van die Koninkryk moet die Kerk waak om alles in die samelewing te wil verkerklik. Die profetiese taak van die Kerk lê daarin om vanuit die Woord die gestaltes in God se Koninkryk, waaronder die opvoedinginstansies tel, te onderrig en te beïnvloed. Slegs in uiterste omstandighede moet die Kerk oorgaan om sy lidmate aan te moedig om privaat skole te stig.
- 1.7 Reeds in 1873 vra die Kaapse Sinode dat gemeentelêde hulle ook moet bemoei met die onderwys. Die aanstelling van ‘n voltydse amptenaar in die Kerk wat hom op die sake van die onderwys toespits, is prysenswaardig. In die jare sewentig en tagtig van die twintigste eeu is dit dr S.J. Eloff wat met allerlei projekte poog om gesprekke oor die onderwys in gemeentes en in ringsverband aan die gang te kry. Hy word gevolg deur J.J. Keyter en andere.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk behoort netsoos in 1970 ‘n pamflet daar te stel wat sy standpunt oor Opvoeding en Onderwys duidelik weergee. ‘n Soortgelyke dokument soos Kerk en Samelewing 1986 en 1990 behoort ook oor “Opvoeding en Onderwys en die rol van die ouer” die lig te sien. Hierdie dokument behoort indringend bespreek te word in elke kerklike vergadering naamlik, Kerkraad, Ring, Sinode en Algemene Sinode. Die kerk behoort die inisiatief te neem om simposiums, seminare, werksinkels en gespreksgroepe te reël op plaaslike- sowel as algemene sinodale vlak waar sy standpunt oor die beginsel van “Vryheid van Godsdiens” in opvoedkundige instellings en wat dit beteken, duidelik gestel word. Die Algemene Jeug Kommissie doen reeds groot werk in die verband (Sien AJK-Notule 21-23 Februarie 2000 – Krugersdorp) maar

hulle hande sal meer deur alle kerklike vergaderinge gesterk moet word. Ouers moet dringend betrek word.

- 1.8. In 'n samelewing bestaande uit verskillende gemeenskaps- en godsdienstige oortuigings, sal die Kerk baie sterker aan sy verbondsouers leiding moet gee op plaaslike vlak. Ringe en kerkrade kan nie reken op wette van die staat oor die verskansing van die Christelike karakter van die onderwys en opvoeding nie. Die uur was nog nooit so dringend soos die huidige nie dat lidmate deur die Kerk begelei word ten opsigte van onderwyssake.
- 1.9. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk se roeping is nie om solidariteit te verklaar met net 'n deel van die bevolking in Suid-Afrika nie. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk vorm deel van 'n groter Nederduitse Gereformeerde Kerk-familie en 'n Christelike gemeenskap. Die RGN-verslag wys dat 78% van Suid-Afrika se bevolking hulself as Christelik beskou. Hierin sal die Kerk 'n geleentheid moet sien om juis as die katalisator op te tree wat leiding moet gee aan die heersende probleme rondom die onderwys. Die Kerk moet hom nie beywer om sy eie te bewaar nie, maar om alle Christene te lei tot 'n aanvaarbare Skrifgefundeerde onderwystoekoms. Dit dui op die profetiese taak van die Kerk en sy gerigtheid na buite. Die leidende beginsel vir die opleiding van onderwysers sowel as die oprigting en inrigting van skole behoort nie vir die Kerk primêr te lê by kulturele aspekte nie maar eerder by die religieuse en lewensbeskoulike vanuit die Woord. Die Kerk bly by uitnemendheid die draer van die Woord in al sy gestaltes en die gewig en belangrikheid van taal en kultuur in die opvoedingsproses behoort uitgewys te word deur opvoedkundiges en opvoedkundige instellings en nie deur die Kerk nie.
- 1.10 Die Kerk as organisasie en as instituut moet die vraagstukke wat die onderwys bied, as geleentheid sien om juis die versoenende boodskap van Jesus Christus te verkondig en sy Koningsheerskappy te proklameer wat oor alle samelewingsverbande strek.

- 1.11 Die besluite van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in “Kerk en Samelewing” (1990) aangaande die onderwys is duideliker. (Sien ook bylaag agter: Algemene Sinode Agenda, 1998:122-123 AJK uitsprake 2001 en IKOO, verklarings, Oktober 2001) Dit dui die koers vanuit die Woord aan. Die gereformeerde beginsel is dat die Kerk altyd bereid moet wees om reformerend en met die soeklig van die Woord sy standpunte rondom die onderwys en opvoeding te toets en te weeg.
- 1.12 Die Kerk verstaan die “Grondwet van Suid-Afrika” (1996) waarin die beginsel van “Vryheid van Godsdienste” gewaarborg word as ‘n geleentheid om vir sy kinders en jongmense ‘n Christelike opvoeding en onderwys te gun. Dit wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk vir homself vra, gun hy ook vir ander godsdienstgemeenskappe in die samelewing.
- 1.13 “Vryheid van Godsdienste” beteken vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk onder meer dat hy die ruimte gegun sal word om ‘n mede-gesprekgenoot in die problematiek van godsdienstonderrig in ‘n multi-religieuse samelewing te wees. Die kerk het die reg om te beding dat handboeke wat positivistiese, neutralistiese en selfs naturalistiese uitsprake (Van der Walt, 1990:253) bevat eerder vanuit ‘n Christelike perspektief beskryf moet word. In ‘n multi-religieuse samelewing sou dit kon beteken dat elkeen van die ses godsdienstgroepe self sy vakkurrikulum en handboeke daarstel waaruit die onderrig bedryf word. Die kundigheid bestaan reeds in die land en daar kan ook gebruik gemaak word van die kundigheid wat in die buiteland beskikbaar is.
- 1.14 Godsdienstonderrig is meer as net feite wat oorgedra word. Dit gaan ook oor lewenssin, -gesindheid en -houdings. Dit gaan kortweg oor ‘n bepaalde kyk vanuit ‘n sekere hoek na die wêreld rondom jou en ‘n verhouding met God. (Johannes 15:1-6). In hierdie verband kan die boek onder die redaksie van prof. Piet Meiring: “Suid-Afrika, land met baie godsdienste” (1995) verwerk word vir skole en leerders. Hierdie boek delf dieper in die verstaan van die verskillende godsdienste in Suid-Afrika as die voorgestelde model van religieuse studie.

- 1.15 “Vryheid van Godsdienst” vir die ouer beteken dat hy die vryheid het om self te kies waar, hoe en wat sy kind behoort te leer, veral wat betref sy kind se godsdiensoonderrig. Dit is nie die taak van die kerk, of die staat of die opvoedkunde om namens die ouer te besluit watter spesifieke model van godsdiensoonderrig sy kind moet ontvang nie. Die staat skep alleenlik die ruimte en struktuur vir opvoeding terwyl die kerk ‘n kerklik begeleidende funksie het ten opsigte van die ouer. Die onderwyser fasiliteer die inhoud en wyse van opvoeding ten opsigte van die leerder in samewerking met die oortuigings van die ouers. Dit is van deurslaggewende belang dat die kerk, die staat, die ouers en onderwysers elkeen hulle eie unieke rol en bydrae moet raaksien in die inhoudgewing van die “Vryheid van Godsdienst” ideaal in die onderwys.

2. Kerkregtelik-Teologies

2.1. Jesus Christus Koning oor die Kerk

Jesus Christus is die opgestane Here en is Koning oor Sy ganse skepping. Die opvoeding en onderwys is deel van die kosmos en daarom is Christus ook die Koning van die onderwys. Kerkreg en kerkregering is ‘n geestelike bestuurwyse (Nederlandse Geloofsbelydenis, Artikel 30) en is in diens van Christus en Sy kerk. Die gesag waarmee kerkreg en kerkregering optree is alleen van Christus en Sy Woord ontleen. Kerkreg en kerkregering het ‘n pastoraal begeleidende rol om die Kerk van Jesus Christus op te bou, te bedien en te ondersteun in sy roeping in die wêreld en ook in die onderwys. Dit is geloofshulp

2.2. Kerk en Koninkryk

Die Kerk en onderwys is gestaltes van die Koninkryk. Dit is maar twee van baie samelewingverbande en staan as vennote in die Koninkryk van God. Die Kerk se funksie in die Koninkryk is om die Woord te bedien in al sy gestaltes. Dit beteken dat die Kerk die roeping het om die implikasies van die Woord duidelik te verreken in alle gestaltes van God se Koninkryk.

2.3. Opvoeding en die Kerkorde

Daar is gevind in die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde Artikel 67 dat die sake wat huidig belangrik geag word soos Protestants-Christelike en verantwoorde standarde in die onderwys en godsdiensonderwys, hul wortels vind in die Kerkordes van Genève (1561) en Dordt (1618/19). Dit is goed dat die Kerk sy verhouding met die onderwys kerkordelik reël juis omdat die soort opvoeding wat lidmate ontvang deurslaggewend is vir hulle lewe vorentoe.

2.4. Die belang van een kerkverband ten opsigte van die Onderwys

Die een kerkverband wat sedert 1824 deel was van die Nederduitse Gereformeerde Kerk se bestaan en toe in 1862 tot 1962 verbreek is, het 'n uitwerking gehad op die getuienistaak van die Kerk betreffende die onderwys. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk moes tot 1962 wag om weer een stem te laat hoor, oor die onderwys. Alhoewel die vier Sinodes hul getuienis met betrekking tot die onderwys duidelik laat hoor het, het die herstel van een kerkverband (1962), die Kerk gehelp in sy getuienistaak, ten opsigte van die onderwys.

2.5. Die totstandkoming van die Algemene Sinode 1962

Die belangrike beginsels oor die onderwys wat die Kerk van die sestiende eeu af gestel het, word duideliker en meer helder geformuleer in sy Kerkordes sedert 1962.

2.6. Die probleem van Sinodebesluite wat nie lidmate in plaaslike gemeentes bereik nie

Die talle goeie besluite wat oor die onderwys geneem is, is opvallend. Maar veral in die twintigste eeu, bereik besluite wat op sinodale en algemeen sinodale vergaderinge geneem word nie altyd die ringe en kerkrade nie – dit dring nie deur tot hierdie vergaderinge nie.

2.7 Die kerk op plaaslike vlak

Die kwessie dat die plaaslike Kerk daarteen moet waak om van die meerdere vergaderings te verwag om besluite en planne van aksie met betrekking tot die onderwys te loods, is beklemtoon. Die Kerkorde Artikel wat oor opvoeding en onderwys handel, moet die verhouding tussen Kerkraad en skool op plaaslike vlak reël. Die plaaslike gemeente gerugsteun deur die ring, sal daarom meer konkreet stappe moet doen om oor die opvoedingsinstansies in sy midde te waak. Dit blyk uit die geskiedenis van die sewentiende en agtiende eeu dat die plaaslike gemeentes, omdat 'n kerkverband toe nie bestaan het nie, nader aan die onderwys gestaan het as wat tans die geval is. Dit is 'n leemte dat weggedoen is met die woorde "kerkraad" en "ouers" in die Artikel wat voor die totstandkoming van die Algemene Sinode (1962) in die Artikel teenwoordig was. Die verstaan van kerklike vergadering wat elkeen na sy eie aard (Nauta, 1971) gesag ontvang het, onderstreep opnuut die belangrikheid dat die Kerk in elke vergadering binne die vergadering se eie aard bevoegdheid dinamies en profeties leiding moet gee oor sake rakende die onderwys.

2.8. Die doop en die Onderwys

Die Kerk het 'n verantwoordelikheid om sy verbondsouers toe te rus, om die eise en die probleme van die onderwys op 'n Bybelse grondslag in die gemeenskap aan te pak. 'n Moontlike handleiding wat die standpunt van die kerk stel behoort opgestel te word. (Ouerleidingsgroepe, verbondstoerusting, ouer- kerk- en skoolseminare is hier van belang). Die Kerk het hier 'n besondere pastorale en begeleidende funksie wat hy moet vervul. Die doopgesprek (kategeese) moet duidelike riglyne gee vir ouers in sake hulle verantwoordelikheid om toe te sien dat hulle kinders onderwys sal ontvang met Protestant-Christelike waardes en norme wat vanuit die Woord geleer word.

2.9. Die Kerk skakel deur sy kerklike vergaderinge en sy afgevaardigdes met die Onderwys

Die Kerk moedig sy verbondsouers aan om betrokke te raak by ouerverenigings om so hul getuienis te laat geld. Die Kerk handel ook met skoolbeheerliggame op plaaslike vlak in soverre daar ooreenkomste gesluit is tussen die skool en die Kerk. Hy wil sy profetiese taak verwesenlik deur skakeling asook tot 'n vergelyk kom met die opvoedkundige inrigtings in sy midde, veral wanneer dit om een of ander rede nie bestaan nie. Die Kerk het egter ook wat die onderwysers lidmate betref, 'n taak tot opbou, begeleiding en ondersteuning vanuit die Woord. Hierdie skakeling behoort ook gereeld plaas te vind vanuit die ring, sinodale – en algemene sinodale verband met onderwys op provinsiale en nasionale vlak.

2.10 Die ampte se rol

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk behoort die klem te verskuif van sy vergaderinge, na die rol van die dienste/ampste in die pastorale begeleiding van die ouers ten opsigte van onderwyssake. Dit vereis dat kerkrade toegerus sal wees met kennis aangaande die onderwys sodat hulle, hul dienswerk kan uitvoer deur lidmate toe te rus vir die getuienistaak en dienswerk aan die onderwys.

2.11 Groter verteenwoordiging in die IKOO

Die Kerklike Kommissie vir Opvoeding en Onderwys (IKOO) behoort te streef om 'n groter verteenwoordiging van Christelike Kerke daar te stel bestaande uit al die taalgroepe. Die staat en die onderwys het dan net nodig om met een verteenwoordigende liggaam van die kerke oor godsdiensonderrig in opvoedkundige instellings in Suid-Afrika te onderhandel.

2.12 'n “Forum” of “Raad van Godsdienste”

Daar behoort 'n “Forum” of “Raad van Godsdienste” in die lewe geroep te word waar die ses hoofstroomgodsdienste in Suid-Afrika so spoedig moontlik 'n

standpunt formuleer hoe daar inhoud gegee kan word aan die beginsel van “Vryheid van Godsdienst” in ‘n multi-religieuse samelewing. Kerke en godsdienste behoort die staat te bedien met ‘n eie model in die verstaan van die begrip “Vryheid van Godsdienst” en veral hoe dit neerslag behoort te vind in die onderwyssituasie.

2.13 Opleiding van “geskikte” onderwysers vir godsdiensonderrig

Samewerkingsooreenkomste tussen kerke, godsdiensgroepe, verskillende teologiese fakulteite (Kweekskole) en dié van fakulteite van die opvoedkunde, behoort gesluit te word om onderwysers gesamentlik toe te rus vir godsdiensonderrig in ‘n multi-religieuse samelewing soos Suid-Afrika. Die opleiding van onderwysers om godsdiensonderrig of studie van religie te gee behoort dus nie nét te berus by opvoedkundige fakulteite nie. Die Kerk en kweekskole van verskillende godsdiensgroepe kan ‘n groot bydrae in die verband lewer. Die Kerk kan ook meehelp om onderwysers te werf en om beurse beskikbaar te stel aan voornemende onderwysers.

In hierdie geskrif is, onder andere die “Vryheid van Godsdienst” beginsel en die Kerk/Skool-verhouding beredeneer vanuit ‘n teologiese, kerkhistoriese en kerkregtelike hoek. Daar is ook gekyk na ander gemeenskappe en kerke hoe hulle die verhouding sien op ‘n vergelykende basis. Die Kerk se verhouding met die onderwys, asook die uitdagings wat die onderwys bied is bespreek. Daar is bevind dat dit vir kerke geoorloof is om die verhouding tussen die Kerk en Onderwys kerkordelik te reël. Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998) en die kerkordes van verskillende kerke asook die geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk se Kerkorde ten opsigte van die onderwys was die vertrekpunt en is getoets aan die Woord.

Dit word belangrik om oorweging te skenk aan die herformulering van Kerkorde Artikel 67 wat meer aan die eise van die tyd voldoen.

3. Ten slotte – Gedagtes vir die moontlike herformulering van Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998)

Kerkorde Artikel 67 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk wat handel oor Kerk en Onderwys, behoort altyd saam gelees te word met Kerkorde Artikel 65 wat handel oor die Kerk se verhouding met die staat, asook Kerkorde Artikel 66 wat handel oor Kerk, maatskappye, vrye verenigings en Artikel 68 Kerk en ekumeniese betrekkings.

Die bestaande formulering (1998) is:

Kerk en onderwys

Artikel 67

- 67.1 Die Kerk beywer hom daarvoor dat die Woord van God en Protestants-Christelike norme en waardes rigtinggewend sal wees in onderwys- en opvoedkundige instellings en ook vir die kultuuridroom waarin die onderwys plaasvind.
- 67.2 Die Kerk erken die interne bevoegdheid van onderwysinstellings om tipiese ondewysaangeleenthede (standaarde, leerinhoude, ensovoorts) te finaliseer.
- 67.3 Die Kerk beywer hom vir Christelike opvoeding en onderwys vir sy kinders en jongmense. Hierdie onderwys moet verantwoorde standaarde en leerinhoude insluit.

Om die bepaalde tekortkominge van die huidige kerkorde artikel 67 te ondervang, kan die volgende oorweeg word vir Kerk en onderwys in 'n multi-religieuse samelewing

- Die Kerk **erken die diverse samelewing** waarbinne hy leef veral ook ten opsigte van die verskillende godsdienste en hoe dit impakteer op die onderwys
- Die Kerk sien dit as **Sy roeping** om toe te sien dat:

- daar **ruimte gemaak** sal word vir **die Woord** van God;
- asook **Protestants-Christelike norme en waardes**;
- wat **rigtinggewend** sal wees;
- in **alle** onderwys- en opvoedkundige instellings.

Die benutting van hierdie ruimte sluit onder andere **multi-religieuse studie** in, wat groter begrip vir 'n diverse samelewing bring en moontlikhede bied vir getuïenis. Die **klem** val egter op die **eie godsdiens**.

- Die Kerk verstaan “Vryheid van Godsdiens” as ‘n geleentheid waardeur die Grondwet vir die kinders van lidmate ‘n **Christelike opvoeding en onderwys waarborg**. Hierdie onderwys moet **verantwoorde standarde en leerinhoud** insluit. Dit beteken dat **die belangrike rol van die ouers, die Kerk en geskikte leerkragte** in die opvoedingsproses van ‘n **betrokke gemeenskap se lewens en werklikheidsbeskouing** deur **die staat en onderwysinstellings** erken sal word.
- Die Kerk skakel met die onderwys owerhede op alle vlakke op ‘n **ordelike wyse**. Hierdie skakeling word gedoen deur sy kerkvergaderinge elkeen binne sy eie bevoegdheid of die kommissies wat die Kerk daarvoor aanwys.
- Die Kerk erken die **interne bevoegdheid** van onderwysinstellings om tipiese onderwysaangeleenthede te finaliseer.

In die kerkreg word onderskei tussen *jus constituendum* en *jus constitutum*. Eersgenoemde dui op die reg soos dit volgens die Woord van God behoort te wees; laasgenoemde dui op die reg soos dit in werklikheid bestaan. Die *jus constituendum* is die beginsel wat die grondslag van die stelling reg, *jus constitutum*, lê. “Die eerste is die wese, die laaste die vorm waarin die wese vasgelê is.” Terwyl die *jus constitutum* feilbaar is, word in die *jus constituendum* die normatiewe Skrifwaarheid gestel (Geldenhuys, 1951:24; Bouwman, 1928:2; Pienaar, 1941:2).

Toegepas op die onderwys en die Kerkorde-artikel van die Nederduitse Gereformeerde Kerk toon Artikel 67 ‘n sekere wyse aan hoe daar met onderwys gehandel moet word. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk was in die verlede bereid, maar moet ook bereid wees om in die toekoms te hervorm, soos die

Woord dit dag vir dag vereis, namate ons die Woord deur Sý Genade beter verstaan!

BIBLIOGRAFIE

BOEKE EN GESKRIFTE

- Afrikaner - Onderwyskongres (1982: Bloemfontein)
 Onderwys vir die toekoms: referate en besluite, Afrikaner-
 Onderwyskongres, Bloemfontein, Maart 1982
 Bloemfontein: Algemene Jeugkommissie, Nederduitse Gereformeerde
 Kerk
- Amato, R 1994. *Understanding the new Constitution*. Cape Town: Struik
- Annandale, G S 1986. *Die Kerk as eksterne determinant van die skool*. Proefskrif
 (M.Ed) RAU
- Arnold, N 1955. *Die Christelike Nasionale Onderwysbeweging in SA
 gedurende die tydperk 1907 – 1920*. Proefskrif (M.Ed) PU vir CHO.
- Ashley, M. (Geen Datum). Syllabus for a new South Africa: Christian
 national education has failed. *P.T.A. News* p 24 – 27.
- Avis, P D L 1981. *The Church in the theology of the Reformers*. London:
 Marshall Morgan & Scott
- Baatjes, F H 1997. *Religieuse onderrig in 'n multi-religieuse primêre
 skoolopset: die verhouding tussen religie en moraliteit*.
 Proefskrif (M.Ed), Universiteit van Stellenbosch
- Badenhorst, D C 1978. *Vergelykende Opvoedkunde* (B.Ed) OVO 402, Gids 1,
 Pretoria : Universiteit van Suid-Afrika,
- Badenhorst, J S 1931. *Die aandeel van die NG Kerk in verband met die
 opvoeding en onderwys in die Kaapprovinsie ongeveer 1830 – 1930*
 Verhandeling (B.Ed), Universiteit van Stellenbosch.
- Badenhorst, L H 1952. *'n Histories-sosiologiese ondersoek van die aandeel en
 standpunt van die NG Kerk in die Kaapprovinsie t.o.v. die beheer en
 organisasie van die onderwys*. Proefskrif (M.A), UOVS.
- Badenhorst, L H 1955. *Die aandeel van die kerk in die opvoeding spesiaal in die
 Kaapprovinsie*. Amsterdam: Swets en Zeitlinger
- Badenhorst, L H 1966. *Christelike godsdiensoonderrig in openbare skole*.
 Proefskrif (M.Th), Universiteit Stellenbosch.
- Barth, K 1955. *Die ordnung der gemeinde zur dogmatischen grundlegung des
 kirchenrechts*
 Munchen: Chr Kaiser Verlag

- Bavinck, H 1976. *Gereformeerde Dogmatiek IV*. Kampen : Kok.
- Beckmann, J L 1993. Die rolspelers in die toekoms van die onderwys. Fakulteit Opvoedkunde, Universiteit van Pretoria – 'n *Nuwe Onderwys bedeling – Die Kerk se antwoord* (Febr) (AJK).
- Beckmann, J L 1995. Religion in the schools : some implications of a new constitution – *South Africa Journal Education* 15(3): 97 -100
- Beckmann, J L 2001. "Onderwys in 2001 en verder : bedreigings en geleenthede vir Christelike opvoeding en onderwys: enkele perspektiewe vanuit 'n wetgewings- en beleidsoogpunt." *AJK Nuusblad*, 27 Okt
- Berkhoff, H Geschiedenis der Kerk, GF Callenbach Nijkerk
- Bingle, H J J (196-) Liberaal-Christelik, nasionaal-Christelik en Christelik-nasionaal, *IBC-studiestuk nr 1 Potchefstroom* : PU vir CHO
- Bolkenstein, M H 1971. *Kerk en onderwys: kerk en teologie*. Bd 22 p. 32 – 38.
- Bosch, D 1991. Die NG Kerk se noue verbintenis met die Afrikanervolk In : *Derdegelui vir more*. Redakteurs E de Villiers en D Kitching. Kaapstad : Tafelberg Uitgewers.
- Botes, H J 1996. Die kerk se verantwoordelikheid teenoor die onderwys: is artikel van die Kerkwet (1986) van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika teologies verantwoordbaar? *Hervormde Teologiese Studies* vol 52(4) November p 931-946
- Botha, D 1986. Die kerk en onderwys (2). *Ligdraer* p 34-35 16 Febr
- Botha, J H 1980. Toepassing van Artikel 2 (1) (a) van die wet op Nasionale Onderwysbeleid ten opsigte van die Christelike karakter van die onderwys vir blankes in onsektariese skole in die Republiek van Suid-Afrika. *Die Unie*, Februarie.
- Bouwman, H 1928. *Gereformeerde Kerkrecht*, Deel 1 en 2 Kampen: Kok.
- Bouwman, H 1934. *Gereformeerde kerkrecht het recht der kerken in de praktijk* Kampen: Kok
- Bouwman, H 1970. *Gereformeerde Kerkrecht*, vol 1. Kampen, Kok.
- Bouwman, H 1985. *Gereformeerde Kerkrecht*, Deel 1, 2, 3. Kampen : Die Groot Grondriaan.
- Brat, J H 1958. *The life and teachings of John Calvin: a study manual*. Grand Rapids: Baker Book House.
- Bregman, C en 1987. *Visie op de onderwys : contouren van de Reformatorische school nader ingevuld*. Kampen: Kok.
- Kole, I A
- Breitenbach, T C 1985. *Ouerbetrokkenheid by die opvoeding en onderwys met besondere verwysing na die Afrikaanse ouervereniging vir*

- Christelike opvoeding en onderwys: 'n temporatiteitspedagogiese perspektief* Proefskrif (M.Ed), Universiteit Port Elizabeth .
- Breitenbach, T C 1990 Enkele gedagtes rondom die betekenis van ware perspektief op die Christelike opvoedings- en onderwyspraktyk. *Die Unie* vol 87(4) Okt p 122- 125
- Brezinka, W 1981. 1990. The limits of education. *Logs*, 1(1) p2.
- Brink, W P en 1947. *Schrift en kerkorde*. Den Haag. Zuid-Hollandsche Boek en Handelsdrukkery.
- Brink, W P en 1980. *Manual of Christian reformed church government*. Grand Rapids, Mich : CRC Publications
- De Ridder, P R 1947. *Schrift en kerkorde: een bijdrage tot het onderzoek naar de mogelijkheid van een schriftuurlike kerkorde* Den Haag: Zuid-Hall. Boek Handelsdrukkery
- Bronkhorst, A J 1989. Die aandrang vir Christelike nasionale onderwys in die negentiende eeu In: *Diensknegte van die Koning: 'n huldigingsbundel vir professore J J de Klerk en E P J Kleynhans*. onder redaksie van J S Kellerman en J A Durand. Bloemfontein: Pro Christo Publikasies
- Brown, E 1987. *Dominee Johannes Henoch Neethling, 1851 – 1904: 'n yweraar vir Godsvrug*. Proefskrif (D Th), Univ van Stellenbosch.
- Burden, J 1993. Verklaring van Deuteronomium In : *Die Bybel in praktyk : nuwe vertaling* Redakteur W L Vosloo. Vereeniging : Christelike Uitgewers
- Campenhausen, H 1957 Die Begrundung kerklicher Entscheidungen beim Apostel Paulus: zur Grundlegung des Kirchenrechts
- Calvin, J (geen datum). *A Calvin treasure : selections from the Institutes*
- Calvyn, J 1958. *Institusie of onderwijzing in de Christelike godsdienst*. Uit die Latyn vertaal deur A Sizoo. Kampen : Kok
- Castelyn, H C 1959. *Godsdiensonderrig as 'n volwaardige vak in die Transvaalse middelbare skole*. Pretoria: NG Kerk Boekhandel.
- Cilliers, D H 1940. *Die geskiedenis van Christelike nasionale onderwys in Kaapland tot 1900*. Proefskrif (M.Ed), UNISA.
- Cilliers, D H 1953. *Die stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie skool (1652-1939)* Kaapstad.: Balkema
- Cilliers, J 2000. *Die genade van gehoorsaamheid: hoe evangelies is die preke wat ons in Suid-Afrika hoor?* Wellington : Lux Verbi
- Clase, P 1981. Die regering en die opbou van die kerk. *Stellenbosse Teologiese Studies* nr 7. Kaapstad : NG Kerk Uitgewers.

- Coertzen, P 1981. Die regering en opbou van die kerk Kaapstad: N.G. Kerk-Uitgewers
- Coertzen, P 1984. Die jeug in gereformeerde kerkregering: 'n vergelyking tussen die Ordonnances Ecclesiastiques 1561 en die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1982 In: *Die Kerk en sy jeug op weg : 'n huldigingsbundel opgedra aan Prof D W de Villiers*. Saamgestel deur Prof J L de Villiers en Dr J M G Prins Kaapstad : Nederduitse Gereformeerde Kerk-Uitgewers.
- Coertzen, P 1984. Kerk en reg: M Luther en die belydende kerkreg *Tydskrif vir Christelike wetenskap* vol 26(1) p 17 -38
- Coertzen, P 1984. *Die ring :sy samestelling en werksaamhede*. Kaapstad : N.G.Kerk Uitgewers
- Coertzen, P 1986. Metodologiese vertrekpunte in die beoefening van kerkreg. *N.G.T.T.* vol 27(1) : 47 – 60.
- Coertzen, P 1987. Die bronne vir die beoefening van kerkreg en kerkregering. *N.G.T.T.* vol 142(1) : p 38 - 45.
- Coertzen, P 1989. Vanaf Genève na die suidpunt van Afrika. *Stellenbosse Teologiese Studies* Nommer 17. Kaapstad : N.G.Kerk Uitgewers
- Coertzen, P 1991.Die Kerkraad in *Byderwets en gereformeerde. kerkregtelike opstelle opgedra aan P B van der Watt* Redakteur P J Strauss .
- Coertzen, P 1991. Die opbou van die Kerk as die doel van kerkreg en kerkregering in *Byderwets en Gereformeerde.gereformeerde-kerkregtelike opstelle opgedra aan P B van der Watt* P J Strauss (Redakteur) Bloemfontein : Pro Christo
- Coertzen, P 1991. Sinode en Algemene Sinode In: *Byderwets en gereformeerde. kerkregtelike opstelle opgedra aan P B van der Watt* P J Strauss (Redakteur). Bloemfontein : Pro Christo
- Coertzen, P 1991. *Gepas en ordelik: 'n teologiese verantwoording van die orde vir en in die kerk*. Pretoria : RGN Uitgewers.
- Coertzen, P 1993. Kerkverband: kerkregtelike teologiese voorwaardes en definisies in *St Hist ECCL XIX* : 2 (94 – 112).
- Coertzen, P 1994. *Kerkverband : kerkregtelike – teologiese voorwaardes en definisies* – Ongepubliseerde Artikel. Stellenbosch.
- Coertzen, P 2001. *Freedom of religion and religious education in a pluralistic society*. Voordrag-Kweekskool Stellenbosch. Sien ook *Nederduitse Gereformeerde Kerk Teologiese Tydskrif*

- vol 43(1/2), Maart/Junie 2002: p 185
- Coertzen, P 2001. Geloofsvryheid is 'n kosbare reg en 'n groot verantwoordelikheid – *Die Kerkbode*, vol 167(2) : Aug 3 p 7
- Coertzen, P 2001. *Religion in a pluralistic society*. Voordrag: Kweekskool Stellenbosch.
- Coertzen, P 2001. *Wat die kerke in Suid-Afrika kan verstaan rondom die begrip vryheid van godsdiens in die grondwet van Suid-Afrika* Voordrag – Kweekskool Stellenbosch.
- Coertzen, P 2002. Godsdiens, godsdiensonderrig en geloofsvryheid *Die Kerkbode* 15 Aug
- Coetzee, C F C 1972. *Die skopus van die Skrif by Calvyn: 'n dogmatiese verkenning van sekere hoofstukke uit die Institusie van Calvyn*. Proefskrif (Th.M) PU vir CHO.
- Coetzee, C F C 2001. *Die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika en die verhouding tot die owerheid: geleenthede en knelpunte* – Referaat gelewer by Kerk – Staat konferensie 2001. Stellenbosch, 24 – 25 Oktober. Sien ook *Nederduitse Gereformeerde Kerk Teologiese Tydskrif*, Deel 43(1/2) Maart/Junie 2002:197
- Coetzee, J C. (geen datum). *Die huis, die kerk en die skool. (lesing)*
- Coetzee, J K 1977. *'n Kerk in die kollig*. Pretoria, Nederduitse Gereformeerde Kerk-boekhandel.
- Combrink, A J 1977. *Kategese van sy verhouding tot die Christelike opvoeding*. M.Th. Universiteit Stellenbosch.
- Cornelius, J F 1978. *Implikasies van die eksistensialisme vir Christelike opvoeding en onderwys*. Proefskrif (M.Ed), PU vir CHO.
- Crafford, D 1996. Teologie van die Godsdienste In: *Suid-Afrika: land van baie godsdienste*. P Meiring (Redakteur). Pretoria: Kagiso
- Crafford, D 1995 Die ontstaan van godsdiens : godsdiensvryheid en godsdiensgelykheid *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* vol 35(1) p 52 -63
- Craigie, P C 1976 *The book of Deuteronomy*. Grand Rapids, Mich: Eerdmans.
- Cruywagen, W A 1986. Die skool oorheers die tiener se leefwêreld. *Voorligter* vol 49(2) 0 35 Januarie
- Currie, I 1999. *Constitutional Law of South Africa* [Revision Service] Cape Town. Juta & Co, Ltd.
- Dankbaar, W F 1956. *Calvijn, zijn weg en werk*, Nijkerk: Callenbach
- De Boor, W 1965. *Die Apostel geschichte* Wuppertal: R Brockhaus Verlag

- De Graaf, A. H & Olthuis, J Joy in learning: an intergrated curriculum for the elementary school. Vol 1 Toronto: Curriculum Development Centre
- De Jager, P 1986. Kommissie beweeg buite kerkgrense *Die Burger* 20 Mei.
- De Jong, D J 1980. *Gesiedenis der kerk, Nijkerk*: Callenbach.
- De Jong, K 1988. Soos aangehaal deur J L van der Walt (1992). Onderwisaanbod moet op christelik gehalte wordendoorgelicht. *CPS Forum*, 1 : 8 – 9 Febr.
- De Jong, P Y 1967. The genius of reformed church polity. In : *Church order and church union: conference papers of the Reformed Ecumenical Synod conference on church order Glenside, Pennsylvania, Dec 5,6, 1967*
- De Klerk, C 1990. Private skole vir Christelike onderwys beoog in Namibië *Die Kerkbode* p 1-2 vol 145(12) 30 Maart
- De Klerk, W 1980. Is die kerk alleen vir grootmense? In: *Venster op die kerk : 20 lidmate oor die reformasie van die kerk in die jare 80*. Potchefstroom: PU vir CHO.
- De Kock, M G W 1975. *Kerk en skool –: 'n Skriftuurlik – historiese ondersoek na die vennootskapsrelasie*. Proefskrif (M.Th) , Univ. Stell
- De Lange, J P 1981. *Onderwysvoorsiening in die RSA. Verslag van die Hoofkomitee van die RGN-ondersoek na die onderwys*, Pretoria: RGN
- De Ridder, R R 1987. *Manual of Christian Reformed Church government*. Board of Publication of the Christian Reformed Church. Grand Rapids, Mich: CRC Publications
- De Swardt, S J 1980. *Inleiding tot die regering van Christus in kerk en maatskappy : 'n evaluering van art 66-69 van die Kerkorde van die NG Kerk*. Verhandeling (Lisensiaat in Teologie), Universiteit Stellenbosch.
- De Villiers, D W 1957. *Die kategese in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika: 'n prinsipiële, historiese en praktiese ondersoek van die kategese in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika*. Proefskrif (D.D.), Univ. Stellenbosch
- De Villiers, D W 1979. *Die betekenis van Deuteronomium 6:1 – 9 vir die Kategese in Die Ou Testament vandag : huldigingsbundel opgedra aan Prof P A Verhoef onder redaksie van D H*

- Odendaal, B A Müller en H J B Combrink. Kaapstad: N.G. Kerk-Uitgewers
- De Villiers, E 1987. *Die keuse vir 'n inklusiewe demokrasie: 'n teologies-etiese studie oor die toepaslike gemeenskapswaardes vir Suid-Afrika*. Stellenbosch: Sentrum vir Hermeneutiek. Univ. Stell
- De Villiers, E 1991. *Derdegelui vir môre : die NG Kerk voor die uitdagings van 'n nuwe tyd*. Kaapstad Tafelberg Uitgewers Beperk.
- De Villiers, P 2001. Asmal "uit pas" - *Die Beeld* 24 Maart.
- De Villiers, P 2001. Die Nuwe Godsdiensbeleid by skole - 21 Okt AJK *Nuusblad*
- De Vries, C G 1993. *Die Kerk se taak ten opsigte van die rolspelers in die onderwys*. Fakulteit Opvoedkunde, Universiteit van Stellenbosch – Konferensie - 'n Nuwe onderwysbedeling – Die Kerk se Antwoord. (Febr) Pretoria (AJK).
- De Waal, J 2001. *The Bill of Rights Handbook*. (4thed) Jutas: Cape Town
- Deist, F 1984. *Nagdissipels : oor kwelvrae van die geloof*. Kaapstad: Tafelberg.
- Dickson, J 1999. *Freedom of religion in constitutional law of South Africa* [Revision Service 2, 1998] Cape Town: Juta & Co, Ltd.
- Dingemans, G D J 1987. *Een huis om in te wonen: schetsen en bouwstenen voor een kerk en een kerkorde van de toekomst* S' Gravenhage : Boekencentrum.
- Dinstern 1992. *The protection of minorities and human rights* Dordrecht: Nijhoff
- Donner, J H *Acta of Handelingen der Nationale Synode gehouden te Dordrecht 1618 – 1619 Utrecht*.
- Douglas, J D 1982. *The New Bible dictionary* Leicester, England: Intervarsity Press.
- Dreckmeyr, M 1986. Die aard en taak van die Christelike skool (1) *Roeping en Riglyne*. vol 34(1) p 16 Maart
- Dreckmeyr, M 1986 Die aard en taak van die Christelike skool (2) *Roeping en Riglyne* vol 34(2) p 4-5 Junie
- Dreckmeyr, T 1998 Jy moet dit jou kinders inskerp: gedagtes oor Christelike Onderwys (deel 1) *Voorligter* vol 51(8) : p32 Julie
- Dreckmeyr, T 1998. Jy moet dit jou kinders inskerp : gedagtes oor Christelike Onderwys (deel 2). *Voorligter* vol 51(9) : 32. Aug
- Dressel, D 1992. Kerk het sleutelrol in die onderwys en televisie. *Die Kerkbode*, Vol 149(12) p 2 , 3 April

- Dressel, D 1997. Onmin oor onderwys. *Die Kerkbode* 4 Julie. Vol 159(1) p1
- Dressel, L 2001 NG kerk steun nie die nuwe onderwysbeleid nie *Die Kerkbode* Vol 167(9) p 16 Nov 2
- Dreyer, A 1936. *Boustowwe vir die geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika : 1804 – 1836. deel III* Kaapstad.
- Dreyer, P S 1995. *Die Nederduitsch Hervormde Kerk se prinsipiële benadering tot opvoeding en onderwys. Uit 64ste Algemene Kerkvergadering Notule*
- Du Plessis, I J 1962. Christus as hoof van kerk en kosmos: 'n eksegeties-teologiese studie van Christus se hoofskap veral in Efesiërs en Kolosense. Groningen: Kleine (Doktorale proefskrif)
- Du Plessis, S T 1975. *Implementering van Christelike nasionale onderwysbeginsels in SA na aanleiding van wette 39/67 en 73/69.* Proefskrif (D.Ed) PU vir CHO.
- Du Plessis, W S 1966. *Die Christelike Nasionale onderwysgedagte met spesiale verwysing na Suid-Afrika.* Proefskrif (M.Ed.) Universiteit Stellenbosch.
- Du Plooy, A le R 1982. *Kerkverband: 'n gereformeerde – kerkregtelike studie.* Proefskrif (Th.D) PU vir CHO
- Du Plooy, A le R 1988. *Die verband tussen die Skrif, konfessie en kerkorde volgens die gereformeerde kerkreg.* Intreerede 16 Oktober 1978. (Reeks H : 113 Potchefstroom: Departement Sentrale Publikasies PU vir CHO).
- Du Rand, J A 1988. Charisma en amp : 'n Pauliniese eksegetiese verkenning In *Gereformeerde Ampsbediening* onder redaksie van P J Rossouw Pretoria NG Kerk-Boekhandel.
- Du Rand, J A 1993. Verklaring van Johannes In *Die Bybel in praktyk: nuwe vertaling onder redaksie* van W. L Vosloo Fika J van Rensburg. Vereniging : Christelike Uitgewersmaatskappy
- Du Rand, J A 1989 Verklaring van Johannes In : *Verklarende Bybel* onder redaksie van A.H. van Zyl . kaapstad : Lux Verbi
- Durand, J J F 1979. Kerkverband-wese of welwese? In: Piet Meiring, Piet en Lederle, Hl: *Die eenheid van die kerk: opstelle* Kaapstad: Tafelberg Uitgewers
- Du Toit, B 2000. *God? geloof in 'n postmoderne tyd.* Bloemfontein: CLF Uitgewers.

- Du Toit, D 1991. Ouers moet weet wat in onderwys gebeur. *Die Kerkbode*, 24 Mei. Vol 147 (issue 19), p4
- Du Toit, D 1996. *Antwoorde op eietydse vrae: wat die Bybel sê oor egskeiding, dobbelary, rampe, drome, die uitverkiesing*. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy
- Du Toit, D 2001. Christelike gesinne in die een en twintigste eeu In: *So glo ons: 'n eietydse geloofsverantwoording van die NG Kerk*. P Meiring (Redakteur). Wellington: Hugenote - Uitgewers
- Du Toit, D A 1985. Op soek na die mens. *Scriptura* 15, 23 – 35.
- Du Toit, N 1971. *'n Wysgerige ontleding van die struktuur van die Christelike skool, opvoeding en onderwys*. Proefskrif (M.A.) UOVS.
- Du Toit, P S 1940. *Onderwys in Kaapland. 1652 – 1939: 'n historiese oorsig*. Pretoria: Van Schaik
- Du Toit, P S 1937. *Onderwys aan die Kaap onder die Kompanje: 1652 – 1795: 'n kultuur-historiese studie*. Kaapstad, Juta
- Du Toit, S 1956. Belangrike nuwe ontwikkeling in die Nederduitse Gereformeerde Kerk In : *Die Kerkblad*, 26 Augustus. p
- Du Toit, S 1970. *Handleiding vir die studie van die kerkgeskiedenis, met afdelinge oor kerkregering en erediens* Potchefstroom: Pro Rege.
- Durand, J 2002. *Ontluisterde wêreld: die Afrikaner en sy kerk in 'n veranderde Suid-Afrika*. Wellington: Lux Verbi
- Duvenhage, S C W 1956 Besinning t.o.v Christelike Nasionale Onderwys *Kerkblad* Jg 58(1362) p 2-3, 5 Sept
- Duvenhage, S C W 1962. *Kerk, volk en jeug*. Deel 1 Zaandijk : J Heijnis.
- Duvenhage, S C W 1969. *Koninkryk van God* Potchefstroom: Teologiese Skool
- Eloff, S J (geen datum). Die plek en die taak van die kerk in die onderwys. In: *Opvoeding en onderwys reeks seminare . . .*
- Eloff, S J (geen datum). Enkele gedagtes oor die NG Kerk en opvoeding en onderwys: die huidige stand van sake p. 37-1. In: *Opvoeding en onderwys referate*.
- Eloff, S J 1977. Die Kerk en Christelike onderwys. *Roeping en Riglyne* vol 25(2) p 1-2
- Eloff, S J 1985. Die sentrale onderwyskommissie van die NG Kerk aan die werk. *Voorligter* vol 48(4) : p 34 Maart
- Eloff, S J 1985. Die NG Kerk en die onderwys: hoe staan sake? p42 – 52. In: *Opvoeding en onderwys reeks seminare . . .*

- Eloff, S J (geen datum). *Die plek en die taak van die kerk in die onderwys.* (lesing)
- Eloff, S J (geen datum). *Huisgesin, skool, kerk in gesprek: oor hulle gesamentlike taak in die Christelike opvoeding en onderwys van ons verbondskinders.* Onder redaksie van S J Eloff. Bloemfontein: AJK.
- Engelbrecht, B 1980. Kingdom of God and its implications for all education. *Journal Theology Southern Africa* vol 33 : 7 – 15, December.
- Engelbrecht, S W H 1988. *Onderwysstrategieë vir die toekoms in Suid-Afrika : perspektiewe op die toekoms* H C Marais, redakteur, Hillcrest, Natal: Burgess.
- Esterhuyse, W P 1986. Die rol van waardes in die proses van konstitusionele hervorming. *Scriptura* 18, 22 – 40.
- Eybers, J H 1934. *Die kerkinrigting van die NG Kerke in SA getoets aan die beginsels van die gereformeerde kerkreg.* Proefskrif (DTh) Unisa
- Feenstra, J G 1947. *Onze geloofsbelijdenis.* Kampen: Kok.
- Fernhout, J H 1991. Soos aangehaal deur J L van der Watt (1992) ICS : Partner in the task of scholarship *Perspective*, 25(1) : 1, 5 Febr.
- Fernhout, H 1992. From the president's pen *Perspective* 26 (3): 2-6, June
- Ferreira, I L 1989. "Die ekklesiologie in diens van die Koninkryk" In : *Diensknegte van die koning: 'n huldigingsbundel vir prof J J de Klerk en E P J Kleynhans* J S Kellerman en J A Durand,. redakteurs. Bloemfontein: Pro Christo
- Firet, J 1977. *Het agogisch moment in het pastorale optrede.* Kampen: Kok.
- Fleur, R N 1951. *Jesus and His church: a study of the idea of the ecclesia in the New Testament.* London: The Epworth Press.
- Fourie, D C G 1973. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk as regs persoon in die Suid-Afrikaanse privaatrecht.* Proefskrif (LL.D) PU vir CHO.
- Fourie, D C G 1980. Die aard van die kerkverband : standpunt 1 : Die kerkverband is 'n genootskap *Die Kerkbode* jaargang 132(8) : 236, 237, 253 20 Februarie
- Fourie, D C G 1980 Die aard van die kerkverband : standpunt 2 : Die kerkverband is 'n korporasie *Die Kerkbode* jg 132(9) p 262-263, 276 27 Februarie
- Fourie, D C G 1980 Die aard van die kerkverband : standpunt 3 : Nadere besinning oor die praktyk *Die Kerkbode* jg 132(10) : 302-304 5 Maart
- Fourie, P 2002. Skole moenie godsdiensvrye sones word – *Die Kerkbode*, 5 Julie. p

- Fourie, W 1986. So dien ek die Here in die onderwys. *Die Voorligter* vol 50(1) : 34, Desember.
- Fowler, F C 1987. The French Experience with public aid to private schools. *Phi Delta Kappan*, 68(5) : 356 – 359.
- Fowler, S 1980. Schools are for learning In Mechielsen, J (red): *No icing on the cake* Melbourne: Brookes-Hall Publishing Foundation.
- Fowler, S 1987. *Christian educational distinctives*. Potchefstroom: PU vir CHO.
- Fowler, S 1988. *The church and the renewal of society*. Potchefstroom: PU for CHE
- Fowler, S 1989. *Submission to the Committee of Review of New South Wales Schools*. Presented on behalf of the Council of St Paul's Grammar School Penrith Limited, Taylor Road, Cranebrook. Febr 17.
- Gamwell, F I 1995. *The meaning of religious freedom: modern politics and the democratic resolution*. Albany State University of the New York Press.
- Gardner, J B 1975. *A pedagogic evaluation of Christian education in SA : a study in historico – pedagogics*. Thesis (M.Ed). University Port Elizabeth.
- Geldenhuys, D J C 1972. *Die standpunt van die NG Kerk met betrekking tot die opvoeding en onderwys en SA*. Proefskrif (D.Ed) UNISA.
- Geldenhuys, F E O'B 1951. *Die Regsposisie van Kerkraad, Ring en Sinode onder die gereformeerde stelsel van kerkregering soos toegepas in die gefedereerde Nederduitse Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika*. Pretoria: Van Schaik.
- Gerber, J M 1983. Die vereniging vir Christelike Hoër Onderwys in SA. *N.G.T.T.* vol 24(1) : 1 – 2, Januarie.
- Gerdener, G B A 1947. *Godsdiensonderwys vir middelbare skole: volgens die leerplanne van Kaapland, die Vrystaat en Transvaal*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Gildenhuys, JL 2001 *An assessment of constitutional guarantees of religious rights and freedoms in South Africa* Proefskrif (DL) Univ Stellenbosch
- Goudzwaard, B 1977. *Soevereiniteit in eigen kring*. Potchefstroom : IRS. (Reeks F1, nr 118).
- Greyling, E 1942. *Godsdiensonderwys in die kerk*. Bloemfontein: Sondagskool Depot
- Groenewald, E P 1962. Die ekklesia in die Nuwe Testament. *N.G.T.T.* deel 3(3) p 389 - 402, Junie
- Groenewald, E P 1977. *Die pastorale briewe*. Kaapstad : N.G. Kerk Uitgewers
- Groenewald, E P 1980. *Die evangelie van Johannes*. Kaapstad : N.G. Kerk Uitgewers

- Groenewald, E P 1989. *Verklaring van 1 en 2 Timotheus*. Kaapstad: N.G. Kerk Uitgewers
- Grosheid, FW 1930. Wetenskaplike bijdragen, aangeboden door hoogleerraren der Vrije Universiteit ter gelegenheid van haar vijftig-jarig bestaan
- Grové, I J 1970. *Die "Dogma- en Gewetenskousule" in die onderwys-ordonnansie van 1953 van Transvaal: 'n histories-prinsipiële studie*. Proefskrif (M.A.) PU vir CHO.
- Gunter, C F G 1961. *Opvoedingsfilosofieë*. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers.
- Gunter, C F G 1973. *Aspekte van die teoretiese opvoedkunde, met spesiale verwysing na die skool* Stellenbosch: UUB
- Gunter, JH 1975 *Aspekte van die teoretiese opvoedkunde* Stellenbosch: Universiteitsuitgewers en Boekhandelaars
- Haitjema, T L 1951. *Nederlands Hervormde Kerkrecht*. Callenbach, Nijkerk.
- Hanekom, T N 1951. *Die liberale rigting in Suid-Afrika: 'n kerkhistoriese studie*. Stellenbosch : Studente-Vereniging
- Hanekom, T N 1956. *Ordonnansie 7 - 1843, kort oorsig oor die voorgeskiedenis en ontstaan van die Kerkordonnansie Gereformeerde Vaandel*, Desember.p
- Hanekom, T N 1964. Kerk en kerkbegrip by Calvin. *N.G.T.T* deel 5(3) p149. Junie.
- Hanekom, T N (geen datum). *Kerk en kerkverband. Diktaat*, Kerkreg IV Kaapstad: NG Kerk Uitgewers.
- Hanekom, T N 1957. *Kerk en Volk: die verhouding tussen Afrikaanse lewenskringe*. Kaapstad : NG Kerk Uitgewers.
- Hanekom, T N (geen datum). *Kerkregering en geloofslawe*. Koers in die krisis 11 September : Pro Ecclesia Drukkery.
- Hart, H 1976. *Die gesin van die toekoms*. Potchefstroom. IRS. (Reeks F1, nr 103).
- Hartin, PJ 1988. Religious instruction by the churches In Scripture 26:1-7
- Henderson, R W 1962. *Kerkelijk handboekje, bevattende de bepalingen der Nederlandsche synoden en andere stukken van beteekenis von de Regeering der Kerken Utrecht*.
- Henderson, R W 1962. *The Teaching Office in the Reformed Tradition* Philadelphia.
- Hendriksen, W 1976. *A Commentary on 1 and 2 Timothy and Titus*. London: Banner of Truth
- Henning, O A 1983. Maak godsdiens skole Christelik? *Roeping en Riglyne* p 5, Maart.
- Henry, M 1960 Verklaring van Johannes In: *Commentary on the whole Bible*

- Grand Rapids, Mich : Zondervan Publishing House
- Heusinkveld, H G 1981. Christelike school is eerder koster dan dominee. *Christelijk Pedagogisch Studieblad* vol 2 : 30 – 35, April.
- Hey, E 1986. Enkele eerste indrukke (t.o.v. predikant wees in diens van die Algemene Sinode met opdrag Opvoeding en Onderwys) *Die Voorligter* vol 49(11) : 34, Oktober.
- Heyns, J A 1965. Johannes Calvyn. *Hugenote Vereniging* vol 3 : 6 – 8.
- Heyns, J A 1974. Artikel in *Reformasie en Revolusie* onder redaksie van Taljaard, van der Walt, Duvenhage, Potchefstroom: IBC.
- Heyns, J A 1974. *Op weg met die teologie*. Pretoria: NG Kerk-Boekhandel
- Heyns, J A 1977. *Die Kerk*. Pretoria: NG Kerk-Boekhandel.
- Heyns, J A 1978. *Dogmatiek*. Pretoria: NG Kerk-Boekhandel.
- Heyns, J A 1993. *Die kerk se standpunt oor Christelike onderwys, Algemene Sinodale Kommissie (Assesor) Nederduitse Gereformeerde Kerk*.
- Higgs, M J 1984. *Christian education in a multi-cultural situation*. Thesis (M.Ed) UNISA. Bespreek by 'n werksessie oor 'n nuwe onderwysbedeling – Die kerk se antwoord 12 – 13 Febr. Pretoria. Aangebied deur die Subkommissie vir Opvoeding en Onderwys van die Algemene Jeugkommissie.
- Hofmeyer, J M 1982. *An examination of the influence of Christian national education on the principles underlying White and Black education in SA: 1948 – 1982*. Thesis (M.Ed) RAU.
- Hooijer, C 1865. *Oude kerkordeningen der Nederlandsche Hervormde gemeenten, 1563 – 1638*, Zalt-Bommel:Noman
- Horn, I 2000 Multi-religieuse onderrig : wat gaan Christen kinders leer? *Roeping en Riglyne* jg 48(3) : 6 -8, Des
- Hovius, J 1962. *Het verband tussen onze belijdenis en onze kerkorde* Firma B. Sneek: Weissenbach & Zoon.
- Hovius, J 1971. Om Door dit middel de ware religie te onderhouden In : *Woord en kerk: theologische bijdragen van de hoogleraren aan de Theologische Hogeschool der Christelijke Gereformeerde kerken in Nederland bij de herdenking van het vijfenzeventigjarig bestaan van de Hogeschool*. Amsterdam: Uitgeverij ton Bolland
- Jackson, N 1995 Die kerk, die nuwe SA en godsdiensvryheid *Die Voorligter* Vol 60(11) p 8-9
- Jansen, J 1952. De kerkorde van de Gereformeerde kerken in Nederland soos aangehaal in *Korte verklaring van de Gereformeerde kerken in*

- Nederland, Kampen: Kok.
- Jonker, W D 1960. Die ander kant van die saak: enkele gedagtes na aanleiding van prof S J du Toit se artikels oor die kerkregering . *Die Kerkbode*, jg 116(2) p 41-44, 13 Julie
- Jonker, W D 1965. Die aard van die kerklike gesag. *Die Kerkbode* jg 117(50): p 1615 – 1616, 15 Desember
- Jonker, W D 1965. *Om die regering van Christus in Sy Kerk*. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Jonker, W D 1970. *Hermeneutica*. Pretoria: N.G. Kerk Boekhandel
- Jonker, W D 1974. *Op weg met die teologie*. Pretoria: N.G. Boekhandel
- Jonker, W D. (geen datum). Aandag vir die Kerk. In V.E. D'Assonville *et al*, red. *Die stryd om die Kerk*. Potchefstroom: Die Evangelis.
- Jonker, WD 1994. Bevrydende waarheid: die karakter van die gereformeerde belydenis
- Jordaan, GJC 1990. Kerk en volk oorskat of onderskat: Die Kerkblad
- Kaajan, H 1918. *De Grootte Synode van Dordrecht in 1618 en 1619*, Amsterdam.
- Kaunda, K 1987. *Openingstoespraak tydens die Konferensie van die Internasionale Council for the Promotion of Christian Higher Education*. Ridgeway – kampus van die Universiteit van Zambië.
- Keet, B B 1925. *Na honderd jaar: de regeringsvorm van de NG Kerk aan die gereformeerde beginselen getoetst*. Stellenbosch : Pro Ecclesia.
- Keet, B B 1963. *Orde in die kerk: handleiding vir ouderlinge, diakens en lidmate*. Kaapstad : NG Kerkgewers.
- Keet, B B 1966. Die roeping van die kerk *N.G.T.T.* deel 7(1) p 5-11 Jan
- Kersten, G H 1961. *Kerkelyk Handboekje*, Utrecht.
- Keyter, K 1987. Tegnieese onderrig: wat kan ons doen? Riglyne en wenke i.v.m. die saak van die lewensbeskoulke in tegnieese onderrig op plaaslike en ringsvlak. *Die Voorligter* vol 50(3) : 34, Februarie.
- Keyter, K (geen datum). Christelike-volkseie onderwys en gelyke geleentheid. *Die Voorligter* vol 49 (9) : 35, Augustus.
- Keyter, J J 1993. Die kerk se rol binne toekomstige onderwyspatrone - 'n nuwe onderwysbedeling: in *Die kerk se antwoord* Febr 1993 (AJK).
- Keyter, J J 1993. Die ouderling het 'n taak in die opvoedingsproses *Die Kerkbode*, deel 152(17) p 12, 29 Oktober
- Kinghorn, J 1986. (Red) *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk en Apartheid*. Johannesburg: Macmillan.

- Kitshoff, M C 1972. *Gottlieb Wilhelm Anthony van der Lingen: Kaapse predikant uit die negentiende eeu*. Proefskrif (Doktoraal) Vrije Universiteit: Amsterdam.
- Kitshoff, M C 1984. *Die kerk en sy jeug op weg : 'n huldigingsbundel opgedra aan Prof D W de Villiers*. Kaapstad: NG Kerk Uitgewers.
- Kitshoff, M C 1986. *Kerk en samelewing: 'n getuienis van die NG Kerk soos aanvaar deur die Algemene Sinode van die NG Kerk. Oktober 1986*. Bloemfontein: Pro Christo.
- Kitshoff, M C 1986. *Kerkorde van die NG Kerk met reglemente en besluite van kerkregtelike aard soos vasgestel deur die Algemene Sinode in Oktober*
- Kleyn, H G 1888. *Algemeene kerk en plaatselijke gemeente: proeve van historisch ondersoek na de verhouding van beiden ten opzichte van de inwendige en van de stoffelijke belangen*. Dordrecht: Mark
- Kleynhans, E P J 1974. *Die kerkregtelike ontwikkeling van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1795 – 1962*. Proefskrif (D.Th) Univ. Stellenbosch
- Kleynhans, E P J 1982. *Gereformeerde kerkreg*, Deel 1 Inleiding. Pretoria: N.G. Kerkboekhandel
- Kleynhans, E P J 1990. *Kerk en Samelewing : 'n getuienis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk soos aanvaar deur die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk*. Bloemfontein: Algemene Sinodale Kommissie
- Kleynhans, E P J 1991. Artikel: "Vereistes vir 'n Kerkorde" in *Byderwets en Gereformeerd : kerkregtelike opstelle opgedra aan P B van der Watt*. Redakteur P J Strauss. Bloemfontein: Pro Christo
- Klopper, E 2001. *Die Godsdienstige regte van predikante in kerke van gereformeerde belydenis*. Voordrag-Kweekskool Stellenbosch (Verhouding Kerk/Staat Konferensie).
- Knap, J J 1914. *De kerk: populaire voordrachten over het leerstuk der kerk naar de gerformeerde beginselen*. Kampen: Kok.
- Kole, I A 1993 *Gesin, kerk, skool: opvoedingsgenote Roeping en Riglyne* Jg 41(2) : 1-2, 6-7 Junie
- König, A 1991. Artikel: "Die onderwys en die grondwet in 'n toekomstige Suid-Afrika in *Derdegelui vir môre*. Redakteurs E de Villiers en D Kitching. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.
- König, A 1991. Gedagtes oor die kerk by Calvin. *N.G.T.T.* p104,

- Maart.
- Koole, D en 1982. *Uit liefde tot Christus en zijn gemeente: een handreiking aan de ouderling*. Kampen: Kok.
- Koopmans, J 1939. *De Nederlandsche Geloofsbelijdenis*. Amsterdam: Holland.
- Kornelius, G 1986. Bybelse opvoeding van ons kinders. *Die Voorligter* vol 49 (12) : 34 – 35.
- Kritzinger, J D W 1957. *Qahal Jahwe: wat dit is en wie daaraan mag behoort* Kampen : Kok.
- Kruger, L S 1966. *Handleiding by die Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (art 21 : die verhouding van die kerkorde tot die onderwys van die jeug)*. Potchefstroom: Pro Rege.
- Kruger, T 1985. Opleiding vir doeltreffende ouerskap (bydrae van die kerk en die skool). *Die Voorligter* deel 48(10) p35, September.
- Küng, H 1967. *The Church*, London : Search Press.
- Kuyper, A 1883. *Tractaat van de reformatie der kerken*. Amsterdam : Hoveker
- Kuyper, A 1909. *Encyclopaedie der heilige godsgeleerdheid*. Deel 3, Kampen : Kok.
- Kuyper, A 1898. *Het Calvinisme*. Kampen: Kok.
- Kuyper, B K 1951. *The church in history*. Michigan: Eerdmans.
- Kuyper, H H 1899. *De Post-Acta of de Nahandelingen van de Nationale Synode van Dordrecht in 1618 en 1619 gehouden*. Amsterdam: Hoveker & Wormser
- Kuyper, H H 1905. *Kerkelijk Handboekje*. Kampen : Kok
- Laan, H 1979. *Out of concern for the Christian school*. in: PU vir CHO Inst. vir die bevordering van Calvinisme, studiestuk 134.
- Landman, C 1999. Godsdiensoonderrig : 'n tameletjie *Die Kerkbode* vol 163(8) Sept 17, p 4
- Landman, J C H 2001. *Gemeenskapsreg en die Suid-Afrikaanse grondwet 1996 binne die raamwerk van die regstaat*. Pretoria: Afrikaanse Protestantse Akademie (Diktaat).
- Landman, W A 1972. *Leesboek vir die Christen-opvoeder*. Pretoria: N.G. Kerk-Boekhandel.
- Landman, W A 1979. *Fundamentele Pedagogiek, leerwyse en vakonderrig*. Durban: Butterworths.
- Lategan, B C 1986. Godsdien en tussengroep-verhoudinge in Suid-Afrika *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* vol 27(1) p 94-100
- Lategan, B C 1986. Waardesisteem vir Suid-Afrika. *Scriptura* nr 18, p 1 – 21, Jul

- Lategan, B C 1987. *Die keuse vir 'n inklusiewe demokrasie: 'n teologies-etiese studie oor die toepaslike gemeenskapswaardes vir Suid-Afrika*. 'n Uitgawe van die Sentrum vir Hermeneutiek. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Lategan, D. 1944. *Die eienskappe van die kerk : die kerk en sy ampte*. Kaapstad : S.A.B.V.
- Le Roux, L M 1963. *Kerklike jeugwerk : 'n Christelik-etiese studie* Proefskrif (D.D.) Universiteit Pretoria.
- Lohman, A F 1886. *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken*. Utrecht : Kemink
- Lombard, J C 1993 Christelike onderwys in die skool : vul die gapende leemte *Roeping en Riglyne* jg 41(4) : p 1-2, Des
- Louw, W J 1978. *Inleiding tot die didaktiese pedagogiek*. Pretoria: Academica.
- Lubbe, G 2001. Godsdiensonderrig : kinders moet ingelig, nie bekeer word. *Die Burger* Desember : 15.
- Maciver, R M en 1962. *Society : an introductory analysis*. London : Macmillan
- Malan, L 2002 Godsdien in die nuwe verbeterde konsep-kurrikulum *Roeping en Riglyne* jg 50(1) : p 11, Mei
- Malan, S I 1978. *Die biblioteek en inligtingwese: 'n algemene inleiding*. Durban: Butterworth.
- Malherbe, EFJ 1998 Die grondwetlike beskerming van godsdiensoorvryheid *Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg* nr 4 p 673-701
- Malherbe, E G en 1925. *Education in South Africa (1652 – 1922)*. Cape Town:Juta
- Malherbe, R 2001 Ken jou regte oor godsdiensoorbeleid *Die Kerkbode* 16 Nov p
- Malherbe, R 2002. *The constitutionality of Government Policy re the conduct of Religions observances in Public Schools. Opinion for the General Youth Commission of the Dutch Reformed Church Faculty of Law RAU – Johannesburg 23 Januarie*.
- Marais, H C 1985. *Die Suid-Afrikaanse samelewing : werklikhede en toekomsomontlikhede*. Pretoria: RGN.
- Marais, H C 1988. Onderwysstrategieë vir die toekoms In *Suid-Afrika: perspektiewe op die toekoms*. Hillcrest: Own Burgess.
- Maré, R 1991. *'n Volwasse man : leerboek vir volwasse katkisanter van die APK S1 : APK*.
- Maree, H 1990. Die TO en die nuwe onderwys-politiek In *Die Sud-Afrikaan* Desember 1990 – Januarie 1991 p38-42
- Maree, L M 1995. *Die onderwys onder 'n nuwe grondwet : 'n inleiding*. Parow:

CTP Book Printers.

- Meiring, P 1996. (red) *Suid-Afrika: land van baie godsdienste*. Pretoria : Kagiso
- Messelink, J en 1995. *Basistoerusting ...een visie op gereformeerde basisonderwijs*.
Den Haag.
- Mulder, B F 1970. *Calvin's doctrine of the church*. Leiden: Brill
- Milner, B C 1979. *The Gospel according to John* Grand Rapids, Michigan:
Eerdmans.
- Müller, J J (datum) Die profetiese roeping van die kerk N.G.T.T. Desember.
- Naudé, F 1991. Kerk moet nou duidelike stem laat hoor. *Die Hervormer*
Jaargang 84 No 18, 15 Desember
- Nauta, D 1959. Kerkverband. In: *Christelike Encyclopedi* deel IV, Kampen:
Kok
- Nauta, D 1971. *Verklaring van die kerkorde van de gereformeerde kerken in*
Nederland. Kampen: Kok
- Nauta, D 1976. Het kerkverband als wezenlik element voor het bestaan eener
Gereformeerde Kerk. *Gereformerd Theologisch Tijdschrift* vol 76 :15
- Nel, M 1980. *Jeug en evangelie*. Pretoria : NG Kerk Uitgewers.
- Nel, M 1986. Positiewe motivering van die jeug vir gemeenskapbetrok-
kenheid *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* vol
27(4) : p 402 0 409, 4 September
- Niemandt, N 2001. *Vryheid van godsdiens : on- en onderbenutte geleenthede vir*
die NG Kerk? Kerk/Staat Konferensie 2001, Stellenbosch
Kweekskool. Sien ook *Nederduitse Gereformeerde Kerk Teologiese*
Tydskrif, Deel 43, Nr 1 en 2, Maart/Junie 2002:248
- O'Brien Geldenhuys, F C 1982. *In die stroomversnellings*. Kaapstad : Tafelberg.
- Oberholzer, C K 1968. *Prolegomena van 'n prinsipiële pedagogiek*. Kaapstad: HAUM
- Oberholzer, M O 1978. *Fundamentele pedagogiek* (B.Ed.) OFP 402, Pretoria: UNISA
- Odendaal, A 1975. Die apostoliteit van die kerk. *N.G.T.T.* vol 16(3) : p 227-231,
Junie
- Odendaal, A 1984. *Opvoeding en onderwys in die jeugjaar 1985 en daarna*.
Bloemfontein : NG Kerk Uitgewers
- Odendaal, A 1985. *Opvoeding en onderwys in SA: die rol van die staat, kerk en*
huisgesin. Referate gelewer by verskeie geleenthede, 1970 - 1984
- Oosthuizen, G C 1985. *Religion, intergroup relations and social change in South Africa*
Pretoria : HSRC.
- Patterson, R G 1978. *The kingdom of God and its relationship to Christian education*.

- Nurture* vol 12(1) : 10 – 12. Januarie.
- Pienaar, A N 1970. *Die inspirerende opvoedings- en opheffingsaksie van die Ned. Herv. of Geref. Kerk in Transvaal gedurende 1902-1910.* Publikasiereeks nr 37, Pretoria: NG Kerk-Boekhandel
- Pienaar D 1990 Christelik-nasionale onderwys: waar lê die kerk se taak *Die Kerkbode* vol 144(16) p 6-7 Mei 4
- Pienaar, H J 1941. *Die inrigting van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika.* (kerkregtelik toegelig) Kaapstad: SA Bybelvereniging
- Pienaar, J J 1999 Die multi-religieuse benadering in die huidige onderwysbestel *Roeping en Riglyne* vol 47(2) : p 8-9, Aug
- Pieterse, H J C 1979. *Skrifverstaan en prediking.* Pretoria: NG Kerk-Boekhandel.
- Pieterse, H J C (geen datum). *Die kind en die kerk van more* Pretoria : UNISA
- Pieterse, J E 1967. *Jeug en godsdiens.* Johannesburg : Voortrekker Pers.
- Pitts, M E 1986. Soos aangehaal deur J L van der Walt 1992. In :In search of middle ground evangelical christians and public schools. *The Education Forum* vol 51(1) : 57 – 64.
- Ploeger, J 1942. 'n Inleiding tot die studie van die Christelik- nasionale onderwys in Suid-Afrika, met besondere verwysing na ZAAR Proefskrif (M.Ed.), Univ. Pretoria
- Plomp, J 1967. *Beginnelsen van reformatories kerkrecht.* Kampen : Kok.
- Plomp, J 1969. *De Kerkelijke tucht bij Calvijn* Kampen: Kok
- Plomp, J 1979. Gaat de Hervormende Kerk weer profetiesch spreken? *Gereformeed Weekblad*, jg 35(13) : p 99 – 100, 9 November.
- Plomp, J 1979. Gereformeerden : langzaam om te spreken *Gereformeed Weekblad* jg 35(14) ; p 106, 16 Nov
- Plomp, J 1979. Moet de kerk spreken en kan ze het? *Gereformeed Weekblad* jg 35(15) : p 114, 23 Nov
- Polman, A D R 195- *Woord en belijdenis: eenvoudige verklaring van de Nederlandse geloofsbelijdenis* Deel II. Franeker : Wever
- Pont, A D 1981. *Die Historiese agtergronde van ons kerklike reg.* Pretoria: Kital
- Pont, A D 1984. Referaat: "Die invloed wat Calvyn uitgeoefen het op die samestelling van die eerste kerkordes van die Franse, Skotse en Nederlandse kerke gedurende die sestiende eeu. *Studia Historia Ecclesiasticae* x - Referate gelewer by die vergadering van die Kerkhistoriese werkgemeenskap van Suid-Afrika. Tema: Calvyn en die Kerkreg.

- Pont, A D (Datum) Skrif en Kerkorde: enkele opmerkings. *Studia Historiae Ecclesiasticae III*, 21 – 34.
- Pont, A D 1988 Die Christelik-nasionale lewensbeskouing en Christelik-nasionale onderwys *Tydskrif vir Rasse-aangeleenthede* vol 39(4) p 70-74 Okt
- Potgieter, F J M (geen datum). *Die beginsels vir die opvoeding en die onderwys ter bevordering van gesonde intermenslike verhoudinge in die RSA : 'n prinsipiële benadering in Christelik- nasionale onderwys in Suid-Afrika.* (Pamflet)
- Potgieter, FJM 1977-1985. In Christelike-nasionale onderwys in Suid-Afrika: referante gelewer by verskeie geleenthede
- Potgieter, F J M 1961. Die wese van die kerk van Christus *N.G.T.T.* vol 3(1) p 271-277, Desember
- Potgieter, F J M 1963. *Prinsipiële verantwoording t.o.v. Christelike opvoeding, opvoedkunde en onderwys.* Bloemfontein : SACUM.
- Potgieter, F J M 1980. Begripsbepaling van die kerkgeskiedenis *N.G.T.T.* vol 19(1) : p 88-91 , Januarie
- Potgieter, F J M 1980. *Calvyn vir vandag: dagstukke.* Kaapstad: Verenigde Protestante Uitgewers.
- Potgieter, F J M (geen datum). *Dogmageskiedenis:* diktaat Kaapstad : NG Kerk Uitgewers.
- Potgieter, J M 1993. Artikel: "Die Kerk se strategie ten opsigte van die grondwetlike scenario" by werksessie oor 'n Nuwe onderwysbedeling die kerk se antwoord, 12 – 13 Febr Pretoria (AJK).
- Potgieter, M du Toit 1961. *Die NG Kerk en die onderwys van Blankes in Kaapland sedert die eerste Sinode 1824.* Proefskrif (D.Ed.) Universiteit van Stellenbosch
- Potgieter, P 1992. Maak erns met die mag van onderwys. *Die Kerkbode.* Vol 150(15) : 10 , Okt
- Praamsma, L 1989. *De kerk van alle tijden; verkenningen in het landschap van de kerkgeschiedenis.* Deel 2. Franeker: Wijnen
- Praamsma, L 1946. *Kerkordening en geschiedenis.* Kampen : Kok.
- Praamsma, L 1953. *Calvijn.* Wageningen : Zomer & Keuning.
- Proeve 1858. Proeve over de middelen waardoor de waarheid wordt gekend en gestaafd Tweede Druk Amsterdam
- Quicke, J 1988. Soos aangehaal deur J L. van der Walt (1992). The "New Right" and Education. *British Journal of Education Studies*, 26(1) 5 –

- 20.
- Raath, A W G 1995 Christian religious education and the interim constitution
Roeping en Riglyne jg 43(3) : p 15, Desember
- Raubenheimer, O 2001. Nuwe storm oor Kader Asmal se opmerkings oor
godsdiensoonderrig. *Die Kerkbode* 20 Julie. p
- Raubenheimer, O 1997 Christelike onderwys kan nog *Die Kerkbode* vol 158(11) p 6
- Rautenbach, C H 1977. Die toekoms van die kerk in die samelewing. In Vorster W S
(red) *Kerk en Samelewing*. Pretoria: UNISA
- Rautenbach, C H 1990. Só is langs die pad oor onderwys gepraat. *Die Hervormer*
Jg 83(4) p 3, 15 Mei
- Rautenbach, I M 1994. *Staatsreg*. Durban: Butterworths
- Rautenbach, I M 1994. *What does the Constitution say?* Johannesburg. B & D Printers
- Rautenbach, I M en 1999. *Constitutional Law*. Durban: Butterworths
- Malherbe, E F J 2001 Reaksie van die NGK op voorgenome wetgewing t.o.v die
wysiging van godsdiensoonderrig in staatskole *NG Jeug E-Nuus*
Okt nr3, <http://www.ngkerk.org.za/jeug/ENuus/enuus0110.htm>
- Reinecke, C 1992. Winteruitgawe. Woord en Daad.
- Rhodes, B D 1997. *Die onderrigleier se rol ten opsigte van vraagstukke rondom*
religie en etiek binne skoolverband. Tesis (M. Ed) Universiteit van
Stellenbosch.
- Richel, P J 1942. *Het kerkbegrip by Calvin*, Utrecht : Libertas.
- Ridderbos, H 1962. *The coming of the Kingdom*. Translated by H de Jonge.
Philadelphia: The Presbyterian and Reformed Publishing Company.
- Ridderbos, H 1965. Kerkelijke orde en kerklijk recht in de brieven van Paulus in: Ex
Anditi Verbi: theologische opstellen Kampen: Kok
- Ridderbos, H 1966. *Paulus.: ontwerp van zijn Theologie*. Kampen : Kok.
- Ridderbos, H 1972. *De Komst van het koninkryk*. Kampen : Kok.
- Robbers, G 1996. State and church in the European Union Baden-Baden-Nomos
Verlagsgesselschaft
- Robberts, G 2001. *Some questions of religious freedom in Germany: religious*
instruction in public schools, labour relations in religious communities,
22 Okt 2001. Voordrag Kweekskool Kerk/Staat Konferensie,
Stellenbosch.
- Robberts, J H 1990. *Die brief aan die Efesiërs.: skrifuitleg vir bybelstudent en*
gemeente. Kaapstad : N.G. Kerk Uitgewers.
- Roos, S G 1985. Lewensopvatting en seleksie van die inhoud vir die kurrikulum.
Pedagogiekjoernaal vol 6(1) : 182 – 201.

- Rossouw, D V 1995. *At the crossroads perspectives on religious education and Biblical studies in a new Education System*, September. Acacia.
- Rossouw, H W 1976. Opmerking na aanleiding van die vraag: Wat is kerk? *N.G.T.T.* Vol 17(3) : p 146-158, Junie
- Roux, C 1988. *My oop gemoed : 'n handleiding vir kleutergodsdiensonderrig*. Stellenbosch:
- Roux, C 1997. Biblical values and multi-religious education in the primary school : problems en proposals. *Scriptura* vol 60(1) : p 63
- Roux, C 1997. *The Christian teacher and multi-religious education*. Pretoria: Via Afrika.
- Roux, C 1998. The need for a paradigm shift in teaching religion in multi-cultural schools in South-Africa. *Suid Afrikaanse Tydskrif vir Opvoedkunde*. Vol 18(2) Mei, p 84 - 89.
- Roux, C 2001. *Religieuse Studie: Grondslagfase* Professionele studie 378 Departement Didaktiek Fakulteit Opvoedkunde Stellenbosch.
- Roux, C 2001. Religieuse onderrig : die ander kant van die munt. *Die Kerkbode* 2 November. Vol 167 (9) p 10
- Roux, C en Steenkamp, D 1995. A curriculum proposal for the school subject: Religious Studies *Scriptura* p 73-96
- Roux, C. 2000. *British Journal of Religious Education*. Volume 22 : 3. Summer
- Runia, K 1978. *"De dienstikenchtsgestalte van het ambt' un : De knechtsgestalte van Christus*. Studies aangeboden aan Prof Dr H N Ridderbos : Kampen: Kok
- Rutgers, F L 1894. *Het kerkrecht in zoover het de kerk met het recht in verband brengt: reden gehouden bij de overdracht van het rectoraat der Vrije Univ*. Amsterdam: Wormser.
- Sadler, T H N 1979. 'n Pleit teen reglementering van die kerkreg. *Die Kerkbode* Jg 131(18) : 564 -565, 571 , 2 Mei.
- Sadler, T H N 1989. Artikel: "Die verjuridisering van ons Kerkreg" in *Diensknegte van die Koning: 'n Huldiging vir professore J J de Klerk en E P J Kleynhans*. Onder redaksie J S Kellerman en J A Durand. Bloemfontein: Pro Christo
- Schmidt, K 1965. *Ekklesia in Kittel, G*. Theological dictionary on the New Testament dl 2 & 3. Grand Rapids, Michigan : Eerdmans.
- Schnackenburg, R 1964. De kerk in het Nieuwe Testament: Haar werkelijkheid en theologische verklaring, haar wezen en mystrie

- Schoch, 1954. Evangelisches Kirchenrecht und biblische Weisung: ein beitrage zur theologischen Grundlegung des Kirchenrechts
- Schoeman, P G 1975. *Grondslae en implikasies van die Christelike opvoedingsfilosofie. Proefskrif (M.A.)* UOVS.
- Schoeman, P G 1983. *Wysgerige pedagogiek*. Bloemfontein: SACUM.
- Schoeman, S 1991. Johannes Calvyn as pedagoog in *Hervormde Teologiese Studies* 746 –767 Sept Jaargang 47
- Schoeman, S 1995. Die invloed van die Calvinistiese lewensbeskouing op die onderwys in Suid-Afrika – 'n histories- pedagogiese deurskouing en evaluering. *Tydskrif Christelike Wetenskap* vol 31(3/ 4) p 96-129
- Scholtz J du P 1964. *Die Afrikaner en sy taal 1806 – 1875*. Kaapstad: Nasou.
- Schott, J C 1989. Soos aangehaal deur J L van der Walt (1992) Holy Wars in Education. *Educational Leadership*, 47(2) : 61 – 66 Oct.
- Schutte, B C 1976. *Suid-Afrika binne die afsienbare toekoms vanuit 'n onderwyshoek besien* - Studiestuk 98 I.B.C. – PU vir CHO.
- Schutte, B C 1981. Lewensbeskoulike differensiasie in die toekomstige onderwysopset in SA. *Woord en Daad* vol 21 (222) : 11 – 14, Februarie.
- Schutte, B C 1982. *Onderwys in die RSA : Die pad vorentoe*. Reeks FF: RS Studiestuk no 176, Aug 1982 Potchefstroom: PU vir CHO.
- Schutte, B C 1982. *Ouerbetrokkenheid by kleuterskole*, ongepubliseerde voordrag gelewer deur prof H J S Stone, voorsitter van die TAOV, op 25 Februarie 1984 by 'n saamtrek in Pretoria van die TO-belangegroep Pre-primêre skole.
- Schutte, B C 1984. Die dilemma van die Christelike Skool In : *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* vol 25(4) : 430, September.
- Schutte, B C 1985. *As ouers maar geweet het . . .* Reeks F1 : IRS –studiestukke No 207: Potchefstroom: PU vir CHO.
- Schutte, F 1996. Die doopbelofte en Christelike onderwys - *Die Hervormer* 1 Jg 88(23) : p 8, 1 April
- Senekal, J 1985. Die godsdienstige aktiwiteite van Afrikaanssprekende sekondêre skoolleerlinge en die invloed van TV daarop *N.G.T.T.* vol 26(3) : 332, Julie.
- Serfontein, A 1998. *Godsdiensvryheid in Suid-Afrika: 'n historiese en gereformeerde oorsig met spesifieke verwysing na die posisie en rol van die Nederduitse Gereformeerde Kerk*. Verhandeling (B.D) Universiteit van Stellenbosch.

- Smart, 1989. Soos aangehaal deur Roux 2001, *Religieuse Studie: Grondslagfase* Professionele studie 378 Departement Didaktiek Fakulteit Opvoedkunde Stellenbosch.
- Smelik, E L 1977. *Die Prediking van het nieuwe testament: het evangelie naar Johannes*. Uitgeverij. G F Callenbach B V – Nijkerk.
- Smit, C J 1984. God se orde vir sy kerk Pretoria: NG Kerk Uitgewers
- Smit, C J 1985. *Kerkreg en kerkorde in die lig van God se reg en orde vir sy kerk*. Proefskrif (Th.D.) PU vir CHO.
- Smit, C J 1987. Kerkreg en kerkorde in diens van kerkregering: oorsig oor Beskouing *Skriflig*, jrg 21 nr 21, nr 82, Junie.
- Smit, F P 1982. *Opvoeding indoktrinasie en die Christelike Nasionale Onderwysbeleid in SA*. Proefskrif (M.Ed.) RAU
- Smith, N J 1981 *Storm-kompas: opstelle op soek na 'n suiwer koers in die S.A. konteks van die jare tagtig*. Kaapstad : Tafelberg.
- Smitskamp, H 1851. *Ongeloof en revolusie: een reeks van historische voorlezingen. Franeker: Wever*
- Snyman, W J 1977. *Die gebruik van die woord "kerk" in die Nuwe Testament in nuwe en ou dinge uit die skat van die koninkryk* Red. P C Snyman Potchefstroom : Pro Rege.
- Spier, J M 1950. *Het veld van onderzoek voor de Theologie 1*. In: *Philosophia Reformata*, 1 e kwartaal.
- Spier, J M 1951. *Het veld van onderzoek voor de Theologie 11*. *Philosophia Reformata*, 1 e kwartaal.
- Spoelstra, B 1966. *Handleiding by die Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika*. Potchefstroom: Pro Rege.
- Spoelstra, C 1906. *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederduitsch-Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika 1655 – 1804*. Amsterdam: Hollandsch-Afrikaansche Uitgevers-Maatschappij
- Spoelstra, C 1989. *Gereformeerde Kerkreg en Kerkregering: 'n handboek by die kerkorde*. Hammanskraalse Teologiese Skool van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika.
- 2001 Standpunte van die Ned Geref Kerk in verband met opvoeding en onderwys <http://www.ngkerkdrc.co.za/jeug/opvoed2.html>
- Steenkamp, L J S 1992. Die Kerk se belang by opvoeding en onderwys.- *Die Hervormer* 1 Mei Jaargang 85(3) p 1
- Steenkamp, L J S 1996 Bedreiginge en geleenthede in die onderwys

- Die Hervormer* jg 89(12) : p 1-3, 15 Sept
- Sterne, M 1987. Soos aangehaal deur J L van der Walt (1992). *New threat from the new right*. Times Educational Supplement, 3679 : 2 Jan.
- Steyn, C 2001. Die studie van "ander" gelowe nooit neutraal - *Beeld* 17 Desember.
- Steyn, J H 2001 Godsdiensoonderrig in die skool en kurrikulum 2005 *Roeping en Riglyne* p 8-10, April
- Steyn, H J 1996 Is daar nog ruimte vir skole met 'n Christelike karakter ? *Die Hervormer* jg 89(2) : p 8, 15 April
- Stoker, H G 1970. Outlines of a deontology of scientific method In : H G Stoker. *Oorsprong en rigting* (deel 2) Kaapstad: Tafelberg Uitgewers
- Stoker, P H 2002 Is Christelike onderwys moontlik as skoolonderwys neutraal is? *Roeping en Riglyne* jg 50(1) : p 9 - 10
- Stone, H J S 1957. *Die problematiek van geloofsekerheid in die godsdiensoonderrig aan onderwysstudente*. Proefskrif (M.Ed) PU vir CHO
- Stone H J S 1969. *Volkskongres vir opvoeding en onderwys* Pretoria, 29 September tot 2 Oktober – Christelike Godsdiensoonderrig in huis en skool. Referaat no 6.
- Stone, H J S 1972. *Opvoeding en religie*. Bloemfontein : SACUM.
- Stone, H J S 1981. *Die aard en struktuur van die skool*. Pretoria: Academica.
- Stone, H J S 1983. *Die veranderende situasie in die onderwys. 'n nuwe onderwysbedeling : die Kerk se antwoord* (AJK) Pretoria Febr.
- Stone H J S 1993. Die veranderende situasie in die onderwys: Werksessie oor 'n nuwe onderwysbedeling: die Kerk se antwoord Espada Ranch Pretoria: 12-13 Feb 1992; Aangebied deur die Subkommissie vir Opvoeding en Onderwys van Algemene Jeugkommissie van die Nederduitse Gereformeerde Kerk p13-21
- Strauss, D F M 1978. Inleiding tot die kosmologie. Bloemfontein Sacum
- Strauss, D F M 1980. *Inleiding tot die Kosmologie*. Bloemfontein. Sacum.
- Strauss, D F M 1983. Christelike onderwys: prinsipieel gesien. *Tydskrif vir Christelike Wetenskap* vol 19 (1-2) : 67 – 86.
- Strauss, D F M 1998. *Prinsipiële besinning oor die regstaat in Suid-Afrika : gesien vanuit 'n historiese perspektief met verrekening van nie-Christelike en Christelike beskouinge van die staat*. (In Onafhanklike Navorsings-instituut : VF. Konferensie : Christelike geloof en politiek, 2(1) : 88 – 122 April.
- Strauss, H J 1964. *Christelike wetenskap en Christelike onderwys*. Bloemfontein :

- Sacum.
- Strauss, H J 1969. *Christelike-Nasionaal en Christelik-Nasionale Onderwys in Suid-Afrika*. Bloemfontein. Sacum.
- Strauss, H J 1979. *Suid-Afrikaanse Onderwysraad vir Blankes*.
- Strauss, P J 1862. *Ter Nagedachtenis van Stahl*, Amsterdam.
- Strauss, P J 1989. Geen kerk oor 'n ander . . . *Acta Theologica* 9(1) : p, 1 – 14.
- Strauss, P J 1991. Kerklike sake op kerklike wyse : kan dit so gehandhaaf word In *Byderwets en Gereformeerd: kerkregtelike opstelle opgedra aan P B van der Watt* – P J Strauss (Redakteur). Bloemfontein: Pro Christo
- Strauss, P J 1991. Vanwaar gereformeerde kerkregtelike beginsels? In: *Byderwets en gereformeerd: kerkregtelike opstelle opgedra aan P B van der Watt*. Redakteur P J Strauss. Bloemfontein: Pro Christo
- Strauss, P J 1991. Wat is ekklesiologie en kerkreg? In : *Byderwets en gereformeerd: kerkregtelike opstelle opgedra aan P B van der Watt*. Redakteur P J Strauss. Bloemfontein; Pro Christo
- Strauss, P J 2001. Die Nederduitse Gereformeerde kerk : kerk en staat in die Kerk. *N.G.T.T.* 42(1/2) : p192 – 202.
- Strydom, A H 1977 – 1985. *“Christelik-Nasionale onderwys in ‘n nuwe bedeling in Suid-Afrika*. (lesing)
- Swart, C F 1980. *Die kerk as toesighouer by die opvoederlike inhoudgewing*. Proefskrif (M.Ed) Universiteit Pretoria.
- Swart, F J 1985. *Kerk en Staat: ‘n kerkregtelike studie van artikel 67 van die Kerkorde (1982) van die Nederduitse Gereformeerde Kerk*. Proefskrif (MTh) Universiteit van Stellenbosch.
- Terblanche, T J 1972. *Die implikasies van ‘n wetenskapsbeskouing veral m.b.t. die opvoedkunde aan ‘n Christelike onderwysopleidingsrigting*. Proefskrif (M.Ed) PU vir CHO.
- Theron, A M C 1982. Opvoedingstemas in tydsperspektief
- Thompson, J A 1974. *Deuteronomy: an introduction and commentry*. London: Intervarsity Press
- Torrance, T F 1956. *Kingdom and church : a study in the theology of the Reformation*. Edinburgh : Olive and Boyd.
- Treurnicht, A P 1965. Universiteit en Christendom. *Die Kerkbode* vol 13 : 388 – 389, Maart.
- Trimp, C 1988. Ambt als dienst? - In *Gereformeerde Ampsbediening* onder redaksie van P J Rossouw Pretoria: N.G. Kerkboekhandel.

- Truter, D B 1977. Christelike onderwysinrigtings. *Roeping en Riglyne* jg 25(3) : p 6-7 , Sep.
- Van Brummelen, 1989. Soos aangehaal deur J L van der Walt, 1992. *Die probleem van religieuse/godsdienste pluralisme . . .*
- Van Bijsterveld, S C 1998. Godsdienstvrijheid in Europees perspektief. Deventer: Tjeenk Willink
- Van Bockel, I 1988. Wij voelen ons daar deze minister gemanipuleerd CPS Forum 6:4-5 Desember
- Van den Berg, E H (geen datum). *'n Studie van gesag: die samelewingsverbande staat, huis, kerk en skool . . .*(pamflet)
- Van den Heuvel, P 1991 De hervormde kerkorde: een praktische toelichting Zoetermeer: Boekencentrum
- Van der Linde, G P 1980. *Calvyn se beskouing van kerkregering en kerklike tug*. In: PU vir CHO. Inst vir die Bevordering van Calvinisme Causerieë nr 10.
- Van der Linde, G P L 1965. *Die grondbeginsels van die presbiteriale kerkregeringstelsel*. Potchefstroom: Pro Rege.
- Van der Linde, G P L 1983. *Die Kerkorde: 'n verklaring van die Gereformeerde kerkorde* . Potchefstroom: Potchefstroom Teologiese Publikasies.
- Van der Lingen, G W A 1873. *Herinnering aan het leven en de werkzaamheden van de Wel Eerw. zeer Gel. Heer G.W.A. van der Lingen, Paarl*.
- Van der Merwe, A A 1983. Christelike skool in toekomsperspektief. *Pedagogiejoernaal* vol 4 (2) : 102 – 42.
- Van der Merwe, I J 1992. *Godsdiens- en gewetensvryheid : 'n teologies-etiese analise toegepas op die Suid-Afrikaanse situasie*. Verhandeling (B.Th) Universiteit van Stellenbosch.
- Van der Merwe, I J 1996 geloof en kultuur : twee rigtinggewende faktore in die vorming van die kind *Die Hervormer* jg 89(5) : 9, 1 Junie
- Van der Merwe, J L 1981. Beginselgrondslag van die RGN onderwysondersoek. *Woord en Daad* vol 21 (232) : 5 – 7, Desember.
- Van der Merwe, J P 1926. *Die Kaap onder die Bataafse Republiek 1803-1806*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger
- Van der Merwe, L S 1941. *Die NG Kerk en Kleurling onderwys*. Proefskrif (M.Ed) Universiteit Stellenbosch.
- Van der Merwe, P J 1994. Godsdiensonderrig in ons skole ná 27 April 1994 *Die Hervormer* jg 86(23) : p 3, 15 Maart.
- Van der Stoep, F 1975. *Die juridiese funksie van die staat en die kerk:: 'n kritiese analise van die beginsel van "Soewereiniteit in eie kring"* Durban.

Butterworths.

- Van der Vyder, J D (geen datum) 'n Kritiese analise van die beginssels van soewereiniteit in eie kring: Durban: Butterworths
- Van der Vyver, J D 2000. Godsdienstvryheid : sekularisasie of politieke neutraliteit? *Woord en Daad*, Somer Vol 40(374) : p.3-5
- Van der Walt, H (geen datum) *Godsdiensonderrig in kerk en skool : 'n wysgerige struktuurontleding*. Proefskrif (M.A) UOVS.
- Van der Walt, H 2001 Waar staan ons met Christelike onderwys aan die begin van 2001? *Roeping en Riglyne* : p 16-19, Augustus
- Van der Walt, J J 1976. *Christus as hoof van die kerk en die presbiterialekerkregering*. Potchefstroom: Pro Rege.
- Van der Walt, J L 1980. *Die godsdienstebeleving en godsdienstopvoeding van die kind*. Wetenskaplike Bydraes van die PU vir CHO Reek FI, Studiestuk no 156, Desember 1980: Potchefstroom: PU vir CHO
- Van der Walt, J L 1983. Religieuse differensiasie in die onderwys is realisties. *Woord en Daad* vol 23 (248–250)
- Van der Walt, J L 1983.Christian National Education is misunderstood. *Pedagogiejoernaal* vol 4 (1) : 155 – 68.
- Van der Walt, J L 1983 en 1985. *Die opvoedings-gebeure: 'n skrifmatige perspektief*. Reeks F : Instituut vir Reformatoriese studies F3 Versamelwerke nr 18 PU vir CHO.
- Van der Walt, J L 1984. Rationale for differentiation in education on the basis of religion and lifeview. *SA Jnl of Education* vol 4 : 77 – 83, M.
- Van der Walt, J L 1985. *Christelike onderwys in 'n moontlike stelsel van religieuse en lewensbeskoulike differensiasie in die onderwys*. Voordrag gelewer voor die Sentrale Onderwys kommissie van die Nederduitse Gereformeerde Kerk Pretoria, 3 September in Christelik Nasionale onderwys in Suid-Afrika.
- Van der Walt, J L 1990. Christelike onderwys in die praktyk : 'n evaluering van die huidige stand van sake. *Koers* 55 (2) : 247 – 257, Junie.
- Van der Walt, J L 1990. Christelike onderwys in die praktyk *Tydskrif Christelike Wetenskap* p3 – 4
- Van der Walt, J L 1992. Die probleem van religieuse/godsdienstige pluralisme en die moontlike hantering daarvan in die openbare onderwys. *Koers* vol 57(2) : 175-183, Junie
- Van der Walt, J L 1992. Opvoeding en onderwys : vennootskap tussen Christelike ouerhuis, kerk en skool veral gesien vanuit die hoek van die skool.

- S.Afr. Tydskrif. *Opvoedkunde* 12(2) p 226- 230 Mei
- Van der Walt, J L 1993. Die unieke identiteit van die Christelike skool in die toekomstige Suid-Afrika. Potchefstroom: *Instituut vir Reformatoriese Studie*.
- Van der Walt, J L 1995. *Onderwys- en opleidingsvennote van die ouer in die veranderde situasie in Suid-Afrika* – Voordrag gelewer Nasionale Afrikaanse Onderwys Kongres (15 – 17 Junie) Bloemfontein.
- Van der Watt, P B 1968. *Die Loedolf-saak en die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1862 – 1962*. Proefskrif (D.Th) Universiteit van Stellenbosch.
- Van der Watt, P B 1973. Kerkreg. In: Eybers, I H, König, A en Stoop, J A (Red): *Inleiding in die Teologie*. Pretoria: Nederduitse Gereformeerde Kerk-Boekhandel.
- Van der Watt, P B 1976. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1652 – 1842*. Deel I. Pretoria: Nederduitse Gereformeerde Kerk-Boekhandel.
- Van der Watt, P B 1976. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1834 – 1866*. Deel II. Pretoria. Nederduitse Gereformeerde Kerk-Boekhandel.
- Van der Watt, P B 1976. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1842 – 1905*. Pretoria: NG Kerk-Boekhandel.
- Van der Watt, P B (geen datum) Kerkregering: regering van die Woord. Kaapstad : NG Uitgewers.
- Van der Westhuizen, H G 1991. Christelike-nasionale onderwys in die Nuwe Suid-Afrika. *Hervormde Teologiese Studies* 47(4) : 983 – 1009.
- Van der Westhuizen, H G 1994. *Aanvaarding van neutrale owerheid by kerkhervormers in onmoontlikheid*. *Die Hervormer*, 87 (15) : 5.
- Van der Westhuizen, P C 1974. *Die onderrig van geloofsleer in die Christelik-Afrikaanse sekondêre skool*. Proefskrif (M.Ed) PU vir CHO.
- Van Deventer, H 1996. Die Christen-ouer se betrokkenheid by onderwys *Die Hervormer* – Januarie 1990 – 1991.
- Van Deventer, H 1996. Die TO en die nuwe onderwyspolitiek – *Die Suid-Afrikaan* 1996 Des/Jan.
- Van Deventer, H T 1991. *Opsies in onderwys* - *Die Hervormer* 15 Des, Vol 84(18).
- Van Deventer, M L 1988. *Die rol van die Christelike godsdiens in verhoudinge tussen groepe in Suid-Afrika*. Werkstuk; Bybelkunde. Universiteit Stellenbosch.
- Van Dyke, J 1988 – 1989. Christian Education. *Christian Educators Journal* 28(2) : p 4 – 5, Des/Jan.
- Van Loggerenberg, M C 1984. *Die roeping van die Christen-Afrikaneronderwyser in 'n moontlike nuwe onderwysbestel in SA*. Proefskrif (M.Ed.) PU vir CHO

- Van Niekerk, E J 1995. Die globale konteks van multikulturele onderwys. *Tydskrif Christelike Wetenskap* vol 31 : p 66 -80
- Van Niekerk, J G 2001. Die probleem met "multireligie-onderwys. *Die Kerkbode* 19 Oktober. Vol 167 (8) p. 13
- Van Niekerk, J G 1991. Plan om Christelike onderwys te verseker *Die Kerkbode* vol 147(14) : p 6-7, 19 April
- Van Niekerk, J 2000. Godsdienst-onderwys en die veredeling van die Suid-Afrikaanse samelewing. *Scriptura* (74) : p 315-324
- Van Prinsterer, G 1856. Tweede Kamer en die Verzoekschriften of de beraadslaging van 28 April 1856 met bijlagen en aantekeningen toegelicht
- Van Ruler, A A 1978 Bijbel staat kerk. In: Verwachting en voltooiing: een bundle theologiese opstellen en voordrachten. Uitgevenj G F Callenbach by Nijkerk
- Van Staden, F A H 1921. *Vereniging vir Kristelike Hoger Onderwys Vraeboekie Oor Kristelike hoger onderwys*. Potchefstroom : Vereniging vir Krist. Hoger Onderwys.
- Van Staden, F A H 1973. *Kerkorde in die geskiedenis van die NG Kerk(e) in SA 1652 –.1970*. Proefskrif (DD) Pretoria : Universiteit van Pretoria.
- Van Staden, J G 1995. Die godsdienstneutraliteitsbeginsel van die Amerikaanse Demokrasie: implikasie vir onderwys in die RSA. *Koers* 60(3) : 459 – 473.
- Van Wyk, DJC 1996 Die roeping van die kerk in 'n veranderende SA *Hervormde Teologiese Studies* vol 52(1) p 147 - 164
- Van Wyk , W C 1996. Christelike norme en waardes in onderwys en opleiding. *Hervormde Teologiese Studies* vol 52 (2/3) Jun /Sept p 532-545
- Van Zyl, P. 1970. 'n Volk besin oor sy opvoeding en onderwys : referate en besluite van die Volkskongres vir opvoeding en onderwys 29 Sept tot 2 Okt 1969. Kaapstad: Interkerklike Uitgewerstrust
- Van't Spijker, W 1977. *Reformasie en geskiedenis*.
- Van't Spijker, W 1972. *Goddelyk recht en kerklijke orde bij Martin Bucer*. Kampen : Kok.
- Van't Spijker, W 1990. Congregationalisme. In: Van't Spijker, W (red) 1990. *De Kerk, Wezen, Weg en Werk van die Kerk naar reformatoriese opvatting*. Kampen : Uitgeverij De Groot Goudriaan.
- Veldsman, D P 1986. Kantaantekeninge by die Kairos-dokument. *Ned Geref Teologiese Tydskrif* 27, 435 – 447.
- Venter, C J H 1988. Ampe en ampsdraer – gesigspunte uit die Nuwe Testament In

- Gereformeerde Ampsbediening* onder redaksie van P J Rossouw NG Pretoria:Kerk-Boekhandelaars.
- Venter, E L J 1929. *Die verband tussen kerk en skool in SA*. Proefskrif (doktoraal) Vrije Univ. Amsterdam.
- Venter, F 1996 Afrikaanse en Christelike onderwys in die nuwe grondwetlike Bedeling *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* vol 36(3) : p 232- 237
- Versteeg, J P 1971. *Christus en de Geest: een exegetisch onderzoek naar de verhouding van de opgestane Christus en de Geest van God volgens de brieven van Paulus*. Kampen : Kok.
- Versteeg, J P 1982. Nieuwtestamentisch profiel van de ouderling. In: Koole, D en Velema, W H 1982. *Uit liefde tot Christus en Zijn gemeente: een handreiking aan de ouderling*. Kampen : Kok.
- Versteeg, J P 1985. *Kijk op die kerk: de structuur van de gemeente volgens het Nieuwe Testament*. Kampen : Kok.
- Versteeg, J P 1988. *Het karakter van het ambt volgens Efezieërs* Pretoria: N.G. Kerk Kerkboekhandelaars.
- Visser, E M 1982. *Die problematiek van die eietydse leefwêreld en 'n Christelike opvoeding se antwoord daarop*. Proefskrif (M.Ed.) Universiteit Stellenbosch.
- Vollenhoven, D H T 1968. *Inleiding in die wysbegeerte*. Potchefstroom. Pro Rege.
- Vorster, J D 1949. Moet ons Sinode verklein word? *Gereformeerde Vaandel*. September. p
- Vorster, J D 1956. *Die kerkregtelike ontwikkeling van die Kaapse Kerk onder die Kompanjie 1652 – 1795*. Potchefstroom: Pro Rege.
- Vorster, J D 1979. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in 'n nuwe era, in: *N.G.T.T.* deel 20(4): p 327-30, September
- Vorster, J M 1983. Christelike onderwys - noodsaak en praktyk. *Woord en Daad* Vol 23 (252) : 19 – 20 Augustus.
- Vorster, J M 1984. *Die roeping van die kerk in die Suid-Afrikaanse politiek problematiek*. Wetenskaplike bydraes van die PU vir CHO F(194) : 1 – 24, Feb.
- Vorster, J M 1993. Godsdiensvryheid in 'n toekomstige Suid-Afrika in die lig van artikel 36 van die Nederlandse Geloofsbelydenis. *In die Skriflig* 27(3) : 307 – 321.
- Vorster, J M 1997. Teologiese-etiese perspektiewe op die 1996 Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika. *In die Skriflig* 31(1/2) : 79 – 91.
- Vorster, K 1994. Godsdiensvryheid is nie godsdiensgelykwaardigheid nie. *Die*

- Kerkbode* vol 154(6) : p 12, 12 Augustus.
- Vorster, N 1999. *Kerk en owerheid binne 'n regstaat : die roeping van die kerk met betrekking tot die Suid-Afrikaanse owerheid*. Skripsie (Th M) PU vir CHO
- Vorster, N 2000. Kerk en owerheid binne 'n regstaat : die profetiese roeping van die kerk met betrekking tot die Suid-Afrikaanse owerheid. *In die Skriflig* 34(1) : 109 – 134.
- Waterink, J 1962. *Grondslagen der didactiek*. Kampen : Kok.
- Waterink, J 1963. *Die wet van God in die opvoeding*. Kampen: Kok
- Witte, J (Jr) 1996. *Religious human rights in global perspective : religious perspectives*, Marthinus Nijhoff Publishers, The Hague
- Wolf, E 1972. Zur frage nach der Autorität der Bibel für die Rechtsordnung. In: *Rechtstheologische Studien*. Frankfurt am Main : Vittorio Koostermann.
- Wolf, E 1987. "Zur Frage nach der Autorität der Bibel für die Rechtsordnung" in *Rechtstheologische Studien en "Kirchenrecht,"* in Religion in Geschichte und Gegenwart soos aangehaal deur Coertzen artikel: Die bronne vir die beoefening van kerkreg en kerkregering. *N.G.T.T* Januarie vol 142(1) : 38 - 45..
- Youl, 1980. Soos aangehaal deur J L van der Walt (1992). *Die probleem van religieuse/godsdienstige pluralisme en die moontlike hantering daarvan in die openbare onderwys*.

**KERKORDES, AGENDAS EN HANDELINGE VAN SINODES.
ANDER NOTULES, WETTE EN DOKUMENTE.**

Acta Synodi Nationalen. (1618/19). Ghehouden tot Dordrecht. Uitgawe van 1621.

Acta Synodi. (1824). K.K.A. S 1/1 18 November.

Acts of the Reformed Ecumenical Synod of Amsterdam (1949) p 29-31

Acts of the Reformed Ecumenical Synod of Grand Rapids (1963) p 42

Afrikaner Onderwyskongres. 1982. Onderwys vir die Toekoms (Referate en besluite)
Bloemfontein.

Agenda 1983. Sentrale Onderwyskommissievergadering, Pretoria, 1 September.

Agenda van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1970.

Agenda van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1998.

Agendas van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk : 1962 – 1986.

AJK 1993 – 'n Nuwe Onderwysbedeling – die Kerk se antwoord 12 – 13 Februarie.

AJK Nuusblad Julie 2001 – Konsepverklaring in sake die onderrig van godsdiens op skole
en die etos van skole.

Batavian Republic. (1803 – 1805). Notulen van Com. Genl. J A de Mist. Deel X. (B.R.)

Christian National Education (1982). Report to the executive committee. Transvaal
Education News Vol 80 (10) : 9 – 12, N – D.

Conference on religious education in our changing society. 1st Johannesburg. (1980).

De Kerkorde der Nederlandse Hervormde Kerk. (1996) Boekencentrum B.V.

De Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland. (1971) Soos aangehaal by die Verklaring van de kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland. D Nauta : Kok : Kampen.

Die Christelik-Nasionale Onderwysbeleid. Opgestel en uitgegee deur die Instituut vir Christelike-Nasionale Onderwys van die FAK. Johannesburg: FAK. (1948)

Die Grondwet van Suid-Afrika, 1996 (Wet 108).

Die Kerkorde van die Christian Reformed Church.

Die Kerkorde (1957). Om die Ordonansie te herroep. Die Kerkbode (Redaksioneel) 6 November.

Die Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (1952). Soos aangehaal by Korte verklaring van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Door Ds Joh. Jansen. 3de druk. Kampen : J H Kok.

Die Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (1966). Handleiding by die Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, L S kruger ea. Potchefstroom. Pre Rege.

Die Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (1983). Soos aangehaal by die Verklaring van die Gereformeerde Kerkorde. G P L van der Linde. Potchefstroom. Potchefstroom Teologiese.

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1962).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1966).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1970).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1974).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1978).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1982).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1986).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1990).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1994).

Die Kerkorde van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (1998).

Die Kerkorde, Bepalings en Reglemente van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika. Hersien deur die Sinode (1979).

Die standpunt van die Nederduitse Gereformeerde Kerk ten opsigte van Opvoeding en Onderwys soos deur die Algemene Sinode op 20 Oktober 1970 in sy sitting te Pretoria as breë riglyn aanvaar.

Die Suid-Afrikaanse Skolewet, No 84 van 1996.

Draft Declaration on the rights and responsibilities of religious people – Opgestel deur "World Conference on religion and peace, South Africa 1992. Die Kerkbode 13 November.

Geloof en Protes. Mei 1987. 'n Antwoord namens beswaarde lidmate op sekere aspekte van "Kerk en Samelewing." Pretoria. Aurora Pers.

Godsdiensbeleid. NG Kerk 2001, NG Jeug E-Nuus nr 3. Oktober.

Government Gazette. Vol 404 No 19775, 23 Februarie 1999. Notice 200 of 1999.

Department of Education. National Education Policy Act, 1996 (Act no 27, of 1996). Publication of the report of the ministerial committee on religious education for public information and comment. Religion in Curriculum 2005. Report of the ministerial Committee on Religious Education, Jan 1999.

Freedom of Religion in Education – A statement by Christian Leaders of South Africa. 2002. This statement was originally drafted by an Indaba of Christian Leaders representing the following churches: Anglican Church, Apostolic Faith Mission, Assemblies of God, Catholic Church, Dutch Reformed Church, Hervormde Kerk, Methodist Church of South Africa, Reformed Church, Reformed Church in Africa, SACC, Uniting Reformed Church.

Groeps- en Menseregte – Opsomming van Interimverslag. Projek 58 – Suid-Afrikaanse Regskommissie, Augustus 1991.

Handboek van die Erediens – uitgegee in opdrag van die Algemene Sinodale Kommissie van die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Handeling (1966). Die Tweede Vergadering van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 13 Oktober.

Handelinge (1998) van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 17 Oktober, Pretoria.

Handelinge der Gecombineerde Kerk Vergadering aen Cabo de Goede Hoop van het Jaar 1745 – 1759.

Handelinge van die Algemene Sinode, 1990 van die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Handelinge van die ses-en-veertigste Nasionale Sinode te Potchefstroom op 6 Januarie 1997 en volgende dae.

Huisgesin, skool en kerk in gesprek oor hulle gesamentlike taak in die Christelike opvoeding en onderwys van ons verbondskinders/uitgegee deur die Algemene Jeugkommissie onder redaksie van Dr S J Eloff.

Internasional Conference of Reformed Institute of Christian Scholarship (1st : 1975, Potchefstroom). Christian Higher Education : the contemporary challenge. Potchefstroom : Institute for the advancement of Calvinism, 1976.

Jeugstudiekommissie (1966). Verslag van die jeugstudiekommissie van die Nederduitse Gereformeerde Kerk vir behandeling deur die Algemene Sinode in sitting, 13 Oktober 1966 en volgende dae.

Kaap die Goeie Hoop. Department van Onderwys. Bybelonderrig p4. Bepalings van die onderwysordonnansie van 1956.

Kerk en Samelewing, 'n getuienis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk soos aanvaar deur die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, Oktober 1986.

Kerk en Samelewing, 'n getuienis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk soos aanvaar deur die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, Oktober 1990.

Kerkorde, Bepalinge en Reglemente van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (1987).

Kerkorde, Bepalinge en Reglemente van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika – Hersien deur die Sinode in die jaar 1979.

Manifesto on values, education and democracy, Augustus 2001.

Memorandum aan minister Kader Asmal op 22 Augustus 2001. Inter Kerklike Kommissie vir Opvoeding en Onderwys (IKOO).

Nederlandse Geloofsbelydenis – Handboek vir die Erediens van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1988.

Notule Algemene Jeugkommissie (AJK). Nederduitse Gereformeerde Kerk 21 - 23 Februarie 2000. Nevenbergh-Kampterrein, Krugersdorp.

Onderwys Ordonnansie (1956). Kaap die Goeie Hoop.

Proeve over de Middelen Waardoor de Waarheid wordt Gekend en Gestaafd, (1858). Tweede druk, Amsterdam.

1975. *Ras, volk en nasie en volkereverhoudinge* in die lig van die Algemene Sinode van die NG Kerk, Oktober 1974, Kaapstad : NG Kerk-Uitgewers

Reaksie van die IKOO ten opsigte van voorgestelde wetgewing – Oktober 2001.

Republiek van Suid-Afrika. Debatte van die Volksraad (Hansard), Vierde sessie – sewende Parlement, 2 tot 5 April 1984. Weeklikse uitgawe nr 10. Die Staatsdrukker, Kaapstad. RGN-Verslag oor Tussengroepverhoudinge (1985).

Sinode 1995. Nederduits Gereformeerde Kerk van Suid-Transvaal – Ons behoort ons te beywer vir 'n Christelike Staat. Die Kerkbode 156 (16) 9.

Staatskoerant Wet nr 3306 van 1971 : Republiek van Suid-Afrika, 12 November.

Standpunt van die Nederduitse Gereformeerde Kerk ten opsigte van Opvoeding en Onderwys 1970. Algemene Sinode, 20 Oktober, Pretoria.

Submission to the committee of review of New South Wales Schools. Penrith : Council St. Pauls' Grammar School soos aangehaal by J L van der Walt 1992.

Suid-Afrikaanse Onderwysraad vir Blankes, Handleiding. Maart 1979.

Ter Nagedachtenis van Stahl, Amsterdam, 1862.

Theory and Practice – Calvin Centre, 1991 aangehaal by J L van der Walt, 1992. Die probleem van religieuse/godsdienstige pluralisme . . .

Tydskrif Cross Times, May 1990 – The Church and Education.

Wet 39 : Wet op Nasionale Onderwysbeleid 1967, 2 (1) (a).

Wetten en Bepalingen 1873 van die Kaapse Sinode.

BYLAAG

STANDPUNTE VAN DIE NED GEREK Kerk IN VERBAND MET OPVOEDING EN ONDERWYS

Onderwys is ten diepste waarde-oordrag. Die oordrag van feite kan nie losgemaak word van die oordrag van waardes nie. Waardes is nie neutraal nie, maar kom vanuit 'n bepaalde waarde-oriëntasie. (Lewens- en wêreldbeskouing).

Die Christen se waardes word gegrond op die Bybel as die onfeilbare Woord van God. Die resultate wat as ideaal vir die uitkomsgebaseerde onderwys gestel word, moet dus ook aan die toets van die Bybel onderwerp word.

Met " Christelike Onderwys word bedoel dat die onderrig in skole steeds rekening moet hou met die Bybel en die Christelike beginsels en dat die geloof van kinders uit Christelike huise opgebou en gesteun moet word in plaas van afgebreek en weerspreek te word.

Die beginsel van godsdiensvryheid mag nooit buite rekening gelaat word nie. Daarom moet die geloofsoortuigings van ouers eerbiedig word ten opsigte van godsdiensonderrig en godsdienslike plegtighede. Dit hou in dat ouers die reg mag opeis dat hulle kinders tydens skooltyd godsdiens in die skoolgeboue mag beoefen met dien verstande dat dit op 'n billike wyse geskied en dat die bywoning daarvan vry en vrywillig is (SA Grondwet, Artikel 15).

Die onderwys moet daartoe bydra dat die Godgegewe potensiaal van elke kind ontsluit word. Gelykwaardige en gehalte onderwys is noodsaaklik ten einde te verseker dat elke kind sy/haar volle potensiaal ontwikkel om tot eer en verheerliking van God te leef.

Die onderwys moet die leerder bemagtig om volgens sy/haar unieke potensiaal 'n opbouende bydrae te lewer binne die breëre Suid Afrikaanse samelewing in sy/haar verhouding tot God en sy/haar naaste.

VENNOOTSKAPLIKE KARAKTER VAN DIE ONDERWYS

Die onderwys het 'n vennootskaplike karakter en die drie vennote te wete die ouerhuis, die staat en die kerk, moet elkeen die geleentheid kry tot betekenisvolle inbraak en uitoefening van hulle verantwoordelikhede.

DIE OUERS SE TAAK

Die ouers is die primêre opvoeders wat kragtens die verbond en die doopbelofte, 'n onoordragbare en onvervreembare verantwoordelikheid vir die opvoeding en onderwys van hulle kinders as gawes van God het.

Die ouers se taak onder andere die medebepaling van die gees en rigting van die skool, medeseggenskap by die aanstelling van onderwysers, inspraak by leerrinhoude en daadwerklike steun aan die skool na gelang van hulle vermoë. Die ouers verwerklik sy/haar betrokkenheid en seggenskap in die onderwys onder andere deur middel van die kanale wat deur die staat daarvoor geskep word.

DIE STAAT SE TAAK

Die staat het die verantwoordelikheid om te sorg dat die onderwys en opleiding deur wetgewing sodanig gereël word dat daar genoegsame geleentheid vir elke kind is om hom/haarself volgens aanleg, potensiaal, belangstelling en in ooreenstemming met sy/haar religieus-lewensbeskoulike oortuigings vir sy/haar taak voort te berei.

Die kerk aanvaar dat die staat vir almal wat 'n besondere religieus-lewensbeskoulike beklemtoning in die onderwys verlang, toereikende geleenthede sal skep om dit te verwesenlik.

DIE KERK SE TAAK

Die kerk het 'n ondersteunende verantwoordelikheid ten opsigte van die ouerhuis en die skool in die oordrag van Christelike waardes. In die skoolsituasie vind die waardeoordrag plaas vanuit die sentrale Skrifwaarhede, terwyl die dogmatiese en konfessionele verskille op die agtergrond geskuif word. Dit is noodsaaklik om duidelik te onderskei tussen die kerk se ondersteunende rol aan die skool in die oordrag van Bybels gefundeerde waardes en die kerk se kategetiese verbondsonderrig wat konfessioneel bepaal is. Die twee is nie dieselfde nie.

Die kerk is kragtens sy opdrag medeverantwoordelik vir die opvoeding en onderwys van sy verbondskinders. Hierdie opdrag behels veral gepaste en deurlopende pastorale begeleiding en ondersteuning aan leerders en ouers. Sodoende word die ouers in die vervulling van hulle doopverantwoordelikheid ondersteun.

In die vennootskapsverhouding het die kerk die verantwoordelikheid om deurlopend aan die opvoeders (onderwysers) die nodige pastorale ondersteuning te gee. Die kerk erken die strategiese rol wat wat die Christenopvoeder speel en stel dit hom ten doel om lidmate aan te moedig om as onderwysers diens te lewer.

Die kerk bemagtig en ondersteun leerders om konsekwente keuses te maak vir Christelike waardes en om hulle invloed binne die skoolstrukture daarvoor te benut.

Die handhawing van hoë onderwysstandaarde is noodsaaklik sodat kinders toegerus kan word vir hulle rentmeesterskap in die koninkryk van God. Die kerk het die verantwoordelikheid om by die staat daarop aan te dring dat die gehalte onderwys so ver as wat omstandighede dit toelaat, gehandhaaf word. Terselfdertyd moet die kerk ook by sy ouers en kinders (lidmate) daarop aandring om hulle Godgegewe onderwysgeleenthede optimaal te benut. Die kerk kan 'n eiesoortige bydrae lewer tot die bevordering van 'n algemene leerkultuur in die skool. Gehalte onderwys vra 'n oop benadering en behoort nie in isolasie van die res van die samelewing plaas te vind nie.

Dit is die verantwoordelikheid van die kerk om hom daarvoor te beywer dat die onderwys van alle kinders gelykwaardig is. Die agterstande van die verlede moet reggestel word sodat almal dieselfde geleentheid het tot gehalte onderwys.

Dit is vir die kerk 'n prioriteit om in ekumeniese verband saam te werk in belang van die bevordering van die Christelike onderwys oor 'n breë terrein. Dit is ook vir die kerk belangrik om saam met nie-kerklike instansies saam te werk in belang van die bevordering van Christelike onderwys.

Die kerk het die verantwoordelikheid om in uiterste gevalle waar die skool die religieuse lewens en die wêreldbeskouing ondermyn, ouers by te staan in die daartelling van 'n eie skool gegrondves op Bybelse waardes.

GODSDIENSONDERRIG

Godsdiensonderrig vorm 'n noodsaaklike onderdeel van die waarde oordrag in die onderwys. Vir die kerk is dit belangrik dat hierdie godsdiensonderrig sal plaasvind vanuit die vertrekpunt van die Christelike waardes soos vervat in die Bybel.

Naas die spesifiek Christelike waardes behoort daar ook voorsiening gemaak te word vir die gemeenskaplike waardes wat vir alle Suid Afrikaners geld.

Besluite Alg Sinode wat onderwys raak

In die lig van Romeine 13 erken die kerk die staat as 'n dienaar van God tot ons beswil. Dit is God wat aan die staat die opdrag gegee het om die reg te handhaaf en die kwaaddoeners te straf.

Die kerk erken dat die staatsowerheid wat deur sy fisiese swaardmag in beheer van 'n bepaalde staatsgebied is, deur God beskik is en as sodanig eerbiedig moet word. Die norm vir die kerk se deelname aan die publieke regsverkeer en uitoefening van burgerlike regte is die Woord van God. Christus is die Hoof van die kerk. Daarom beskou die kerk sy reg op vryheid van godsdiens, wat sy Bybelsprofeetiese getuienis teenoor die staatsowerheid en die wêreld waarin hy staan, insluit, as onvervreembaar. In die uitoefening hiervan maak hy aanspraak op die regsgebepaalde beskerming van die owerheid.

Die kerk nader die staatsowerhede op alle vlakke op 'n ordelike wyse. Hierdie skakeling word gedoen deur sy erkende kerkvergaderings of die kommissies wat hulle daarvoor aanwys. Skakeling oor sake wat die kerk in sy algemene sinodale verband raak, geskied deur die Algemene Sinode of sy betrokke kommissie. Skakeling sonder 'n opdrag van die Algemene Sinodale Kommissie.

Artikels van die Kerkorde Art 68.1 en Art 69

ARTIKEL 68: KERK, MAATSKAPPY EN VRYE VERENIGING (Notule 1998 bl 13, pt 1.10.2)

Artikel 68 : Kerk, maatskappy en vrye vereniging

Waar moontlik, verleen die kerk steun aan maatskaplike, nie-kerklike organisasies wat op 'n positiewe Christelike basis georganiseer is en daarop gemik is om die koninkryk van God te bevorder. Hierdie steun geskied vanuit 'n kerklike perspektief en op 'n kerklike wyse. Die vraag of 'n bepaalde organisasie kan aanspraak maak op die steun van die kerk, hang af van sy grondslag en doelstellings en die uitlewing daarvan in die praktyk.

ARTIKEL 69: KERK EN ONDERWYS (Notule 1998 bl 13, pt 1.10.2)

Artikel 69 : Kerk en Onderwysers

Die kerk beywer hom daarvoor dat die Woord van God en Protestants-Christelike norme en waardes rigtinggewend sal wees in onderwys- en opvoedkundige instellings en ook vir die kultuurondoom waarin die onderwys plaasvind.

Die kerk erken die interne bevoegdheid van onderwysinstellings om tipiese onderwysaangeleenthede (standaarde, leerinhoud, ensovoorts) te finaliseer.

Die kerk beywer hom vir Christelike opvoeding en onderwys vir sy kinders en jongmense. Hierdie onderwys moet verantwoorde standaarde en leerinhoude insluit.

CHRISTELIKE ONDERWYS (Notule 1998 bl 43, pt 3.4.2)

Die Algemene Sinode is van oortuiging dat daar binne die bestaande onderwyswetgewing geleentheid is vir Christelike onderwys in openbare skole.

Die Algemene Sinode doen 'n beroep op sy lidmate, veral ouers, om deurlopende betrokke te bly by die skool in die belang van die saak van Christelike onderwys.

ALTERNATIEWE SKOOLMODELLE (Notule 1998 bl 43, pt 4.5.2)

Die Algemene Sinode steun die skool/onderwysmodel wat ruimte bied vir die Christelike lewensbeskouing in sy onderrig.

BESKIKBAARHEID VAN GESKIKTE ONDERWYSERS (Notule 1998 bl 42, pt 3.6.2)

Die Algemene Sinode versoek sinodes en kerkgrade om besondere aandag te gee aan die pastorale begeleiding en ondersteuning van onderwysers.

DANKWOORD ONDERWYSKORPS (Notule 1998 bl 43, pt 3.6.2)

Die Algemene Sinode betuig sy dank en waardering teenoor die onderwyserskorps wat in die huidige tydsgewrig van groot veranderinge, moeilike omstandighede en baie uitdagings, steeds volhard met hul Christelike getuienis en harde werk. Die sinode bid hulle krag en en sterkte toe vir hul groot taak.

(Notule 1998 bl 43, pt 3.8.2)

Die Algemene sinode keur die standpunt van die Ned Geref Kerk goed soos vervat in Bylae A6-2. Punt 4.3 word bygevoeg. Die kerk aanvaar dat die staat verantwoordelik is om genoeg onderwysers beskikbaar te stel om effektiewe onderwys te verseker.

VCSV

(Notule 1998 bl 43, pt 3.9.2)

Die Algemene Sinode verheug hom oor die totstandkoming van die VCSV, wens hom toe die seën van die Here en vrugbare arbeid in diens van die Here op die terrein van die jeug van Suid-Afrika en keur die beginsels van samewerking tussen die VCSV en die Ned Geref Kerk goed, soos vervat in Bylae A6-3.

BID VIR OPVOEDING EN ONDERWYS

(Notule 1998 bl 44, pt 3.9.2)

Die Algemene Sinode doen 'n beroep op kerkrade om groot erns te maak met die biddag vir Opvoeding en Onderwys. Die Algemene Sinode dra dit aan die Jeugkommissie op om jaarliks betyds kerkrade te herinner aan die biddag en agtergrondinligting en riglyne te voorsien.

KINDERBEDIENING

(Notule 1998 bl 44 pt 4.2.3.6)

Die Algemene Sinode versoek sinodes en kerkrade om die JKJA te ondertseun in die lig van die feit dat kinders van kleins af geleer word om saam met ander kinders hulle geloof prakties uit te leef en diens te lewer.

KINDEREVANGELISASIE

(Notule 1998 bl 44 pt 4.2.1)

Die Algemene Sinode betuig graag waardering teenoor die onderskeie organisasies wat direk gemoeid is met die opleiding van kinderevangelisasie en die onvermoeide ywer vir die bereiking van kinders met die evangelie van Jesus Christus.

Die Algemene Sinode versoek die Algemene Jeugkommissie om voort te gaan met die toepaslike skakeling met organisasies wat direk gerig is op die opleiding en toerusting van kinderevangeliste en kinderwerkers.

STUDENTEBEDIENING

(Notule 1998 bl 44, pt 4.5.1)

Die Algemene Sinode neem kennis van die ingrypende transformasieprosesse op die kampusse van tersiêre inrigtings in Suid Afrika. Die Algemene Sinode beskou die veranderde demografiese samestelling van die studentekorps en die toename in multi-kulturaliteit op kampusse as 'n besondere

SUID AFRIKAANSE RAAD VIR OPVOEDERS GEDRAGSKODE

DEFENISIES

In hierdie kode, tensy die konteks anders aandui, beteken:

"opvoeder" : enige persoon wat onderwys gee, ander persone onderrig of oplei of professionele terapie gee by enige skool, tegniese kollege of onderwyskollege, bystand in die lewering van professionele dienste verleen, onderwysbestuursdienste of hulpdienste verskaf by of in 'n departement van onderwys (en wie se diens gereguleer word deur die Onderwysindiensnemingswet, 1994), of enige ander persoon wat by die Raad geregistreer is.

"leerder" : 'n leerling of student wat onderrig of opleiding van 'n opvoeder soos hierbo gedefinieer, ontvang.

"ouer" : die ouer of voog van 'n leerder

die persoon wat onderneem om die verpligtinge aan te vul van 'n persoon soos hierbo genoem in paragrawe (a) en (b) wat betref die leerder se skoolonderrig.

INLEIDING

Die opvoeders wat by die Suid Afrikaanse Raad vir Opvoeders geregistreer is:

erken die edel roeping van hul profesie om die leerders van ons land te onderrig en op te lei. erken dat die gesindheid, toewyding, selfdisipline, ideale, opleiding en gedrag van die onderwysprofessie die gehalte van onderwys in hierdie land bepaal.

erken, handhaaf en bevorder basiese menseregte, soos beliggaam in die Grondwet van Suid Afrika verbind hulle om alles in hulle vermoë te doen om, in die uitvoering van hulle professionele pligte, op te tree in ooreenstemming met die ideale van hulle beroep, soos verwoord in hierdie kode; en onderneem om op 'n welvoeglike en betaamlike manier op te tree sodat hul optrede nie die

onderwysberoep in onguns bring nie.

GEDRAG: DIE OPVOEDER EN DIE LEERDER

'n Opvoeder -

respekteer die menswaardigheid, geloofsbeskouinge en grondwetlike regte van leerders en in die besonder kinders, wat hul reg tot privaatheid en vertroulikheid insluit; erken die uniekheid, individualiteit en spesifieke behoeftes van elke leerder, en rig en bemoedig elkeen om sy of haar volle potensiaal te verwesenlik;

strewe daarna om leerders in staat te stel om 'n stel waardes te ontwikkel wat ooreenstem met dié wat in die Handves van Menseregte, soos vervat in die Grondwet van die republiek van Suid Afrika, voorgehou word;

oefen gesag met deernis uit;

vermy enige vorm van vernedering, en weerhou hom- of haarself van enige vorm van kindermishandeling, hetsy fisiek of sielkundig.

bevorder geslagsgelykheid en weerhou hom of haar van enige soort seksuele verhouding met, of seksuele teistering (fisiek of andersins) van leerlinge;

gebruik gepaste taal en tree gepas op in sy of haar interaksie met leerders, op 'n manier wat die respek van leerders afdwing.

doen binne sy of haar vermoë stappe om die veiligheid van leerders te verseker, misbruik nie die posisie wat sy of hy beklee vir finansiële, politieke of persoonlike gewin nie, is nie nalatig of laks in die uitvoering van sy of haar professionele pligte nie. Erken, waar paslik, leerders as vennote in die onderwys.

GEDRAG VAN DIE OPVOEDER EN DIE OUER

'n Opvoeder, waar gepas -

erken die ouers as vennote in die onderwys, en strewe om 'n harmonieuse verhouding met hulle te bevorder
doen alles wat prakties moontlik is om ouers genoegsaam en betyds in te lig oor die welsyn en vordering van die leerder.

GEDRAG: DIE OPVOEDER EN DIE GEMEENSAP

'n Opvoeder beseft dat 'n opvoedkundige instansie die gemeenskap dien, en erken daarom dat daar verskillende gewoontes, kodes en lewensbeskouinge in die gemeenskap is.

GEDRAG: DIE OPVOEDER EN SY OF HAAR KOLLEGAS

'n Opvoeder -

weerhou hom of haar daarvan om die status van sy of haar kollegas te ondermyn;
bevorder geslagsgelykheid en weerhou hom of haar van seksuele teistering (fisiek of andersins) van sy of haar kollegas;
respekteer die onderskeie verantwoordelikhede van kollegas en die gesag wat daaruit voortspruit, om sodoende die gladde funksionering van die opvoedkundige inrigting te verseker;
volg die korrekte prosedure om professionele onbevoegdheid of wangedrag te hanteer.

GEDRAG: DIE OPVOEDER EN PROFESSIE

'n Opvoeder -

erken dat die uitvoering van sy of haar professionele pligte binne 'n konteks geskied waarvoor samewerking met en ondersteuning van kollegas noodsaaklik is, en tree dus so op dat die waardigheid en status van die professie bevorder word.
bly op hoogte van opvoedkundige tendense en ontwikkelings;
bevorder deurgaans die uitbouing van onderwys as 'n professie;
aanvaar dat hy of sy 'n professionele verantwoordelikheid het ten opsigte van die opleiding en induksie van nuwe lede van die onderwysberoep.

GEDRAG: DIE OPVOEDER EN SY OF HAAR WERKGEWER

'n Opvoeder -

erken die werkgewer as 'n vennoot in opvoeding;
erken dat sekere verantwoordelikhede en gesag deur werkgewing in die werkgewer vestig en dien sy of haar werkgewer na die beste van sy of haar vermoë;
weerhou hom of haar daarvan om vertroulike en amptelike sake met ongemagtigde persone te bespreek.

GEDRAG: DIE OPVOEDER EN DIE RAAD

'n Opvoeder -

werk na die beste van sy of haar vermoë met die Suid Afrikaanse Raad vir Opvoeders saam; onderskryf die Disiplinêre magte en Prosedures van die Suid Afrikaanse Raad vir opvoeders en gee daaraan gehoor.

Die Algemene Jeugkommissie van die NG Kerk het in Augustus besluit om inisiatief te neem om 'n trustfonds vir die opleiding van onderwysers te stig.

Die trustfonds word in die lewe geroep waardeur Christenjongmense deur finansiële ondersteuning in staat gestel kan word om hulleself akademies te kwalifiseer as onderwysers. Die daarstel van so 'n trustfonds het noodsaaklik geword omdat:

Die transformasieproses in die onderwys en die nuwe onderwysbeleid het meegebring dat talle onderwysers die onderwys verlaat as gevolg van werkdrukke en beroepsonsekerheid. Dit bring mee dat daar 'n gebrek aan gekwalifiseerde onderwysers met ervaring is. Onder andere as gevolg van die gebrek aan voldoende rolmodelle is die onderwysberoep nie aantreklik vir jongmense nie.

Navorsing het aangedui dat as gevolg van enersyds die verlating van onderwysers uit die beroep en andersyds die feit dat daar nie genoeg jongmense aanmeld vir opleiding as onderwysers nie, ons binne enkele jare op 'n krisis afstuur.

Christelike onderwys, waarvoor die huidige Grondwet en Skolewet voorsiening maak, sal nie effektief geïmplementeer kan word nie as daar nie Christenonderwysers in die skole is nie. Jongmense meld nie aan vir die opleiding as onderwysers nie, ondermeer omdat daar nie soos in die verlede voldoende beurse beskikbaar is nie.

Die trustfonds word in die lewe geroep waarby die breë Christelike gemeenskap betrek word. Ander Christelike kerke, kultuuraksies en verenigings gaan versoek word om die fonds te steun. Die Algemene Jeugkommissie het besluit om die fonds met R50 000 te open.

Lidmate van die NG Kerk word uitgenooi om met die biddag vir Opvoeding en Onderwys, 17 Oktober 1999, deur ondermeer 'n spesiale kollekte bydraes tot die fonds te maak. Die fonds sal deur 'n onafhanklike raad van trustees geadministreer word. Die ideaal is om die fonds op te bou tot miljoene rande en om reeds in 2001 toekenings uit die rente van die fonds te maak.

Stuur bydraes aan die AJK, Onderwysopleidingstrustfonds, Posbus 4445, Pretoria, 0001

PRAKTIESE WENKE VIR DIE VENNOOTSKAP: OÜERSHUIS, KERK EN SKOOL

As vennote kan ons mekaar in die huis, die skool en die kerk baie beteken. Die volgende kan oorweeg word:

Daar moet gereeld in die huis en in die gemeente gebid word vir die skool en die personeel. Bid by die naam vir die skoolhoof, personeel, leiers in die skool en die spesifieke behoeftes op die skoolprogram.

'n Kerk- en skoolsondag kan gereeld word waar personeel uitgenooi word na 'n erediens, die skoolkoor optree, personeel, kinders en ouers hulle getuienisse lewer en personeel onthaal word. Die nuutverkose leerlingraad word tydens 'n erediens bekendgestel.

'n Voorbiddingsgroep in die gemeente verbind hulle om op 'n deurlopende basis voorbidding te doen vir die skool se behoeftes. Hulle skakel gereeld met 'n kontakpersoon op die personeel en die leerlingraad om op hoogte te bly oor sake vir voorbidding.

Die jeugkommissie ontmoet die beheerliggaam en verneem hoe die gemeente die skool kan ondersteun. Die gemeente neem leiding om tussen die verskillende kerke 'n ekumeniese ondersteuningsliggaam vir die skool op die been te bring. In samewerking met die skool kan so 'n liggaam aan die volgende sake aandag gee: 'n gesprek oor die waardes wat hulle saam in die skool en in die gemeenskap wil bevorder, 'n beleid vir godsdiensoonderrig op skool, steun aan die VCSV-tak by die skool.

Die verandering in die onderwysbeleid ten opsigte van godsdiensoonderrig is tans in 'n finale stadium. Hierdie beleid maak voorsiening daarvoor dat elke beheerliggaam na gelang van eie omstandighede self tussen vier moontlike opsies vir godsdiensoonderrig moet kies. Plaaslike behoeftes sal 'n bepalende rol speel vir watter keuse die beste is. Hierdie is 'n totaal nuwe situasie wat 'n groot verantwoordelikheid op die beheerliggaam, die plaaslike kerk, gemeenskap en ouers gaan plaas. Dit spreek vanself dat besluitnemers deeglik op hoogte moet wees van hierdie nuwe godsdiensoonderrigbeleid ten einde van 'n verantwoordelike keuse te kan maak. Die inligting sal eersdaags by die skool/Onderwysdepartement beskikbaar wees.

Die nuwe godsdiensoonderrigbeleid het ook ingrypende implikasies vir die kurrikulum wat gevolg gaan word. Daar is tans geen uniforme kurrikulum vir godsdiensoonderrig nie. Op die oomblik rus die verantwoordelikheid hiervoor hoofsaaklik in die hande van die plaaslike skool. In hierdie verband moet nog baie werk gedoen word. Die hulp van predikante aan die onderwysers wat vir die godsdiensoonderrig verantwoordelik is kan hiermee baie help.

Lidmate kan aangemoedig word om hulle kundige hulp aan te bied by die skool bv sportafrigting, kultuur, bestuur, aanbieding van skaars vakke, ensovoorts.

Skool, gemeente en gemeenskap kan hande vat om waar nodig, 'n onderwyssentrum op die been te bring om leemtes en behoefte in die onderwysstelsel aan te vul. Die hulp van kundige ouers en rekenaarondersteuning bied groot moontlikhede. Aanvullende onderwys is 'n saak wat in die toekoms al hoe belangriker gaan word.

Met die oog op gesinsverhoudinge en morele waardes het daar so pas twee praktiese kursusse verskyn:

Sewe familiegewoontes wat geloof laat groei Hoe kinders en ouers mekaar kan help om te glo. Kontak ds Frederick Marais (021) 887 5020, ds Nico Simpson (021) 982 1249 of Joanie by Buvtan (021) 808 3381. Hierdie kursus is veral geskik vir gesinne met kleiner kindertjies. Twee spore langs mekaar. Kursus oor moraliteit. Kontak dr Willem Pretorius van die SJK Noord Transvaal, Posbus 15185, Lynn East 0039, (012) 808 1421 of sel 083 468 0676. Hierdie kursus is veral geskik vir Hoërskooljeug, ouers en volwasse groepe.

Daar is groot nood in die onderwys by talle agtergeblewe gebiede. Dit lê op die pad van die kerk en die skool om saam te besin hoe ons by hierdie nood betrokke kan raak waar ons 'n verskil kan maak. Op plaaslike vlak kan baie gedoen word. Gemeentes en skole beskik dikwels oor fasiliteite, bv kategeselokale, kerksale, klaskamers wat vir groot dele van die week of naskoolure nie gebruik kan word nie. In samewerking met die agtergeblewe gebiede kan 'n onderwys hulpsentrum ingerig word. Kundige lidmate en onderwysers kan hierin 'n groot bydrae lewer. Skole kan dit oorweeg om hulleself te verbind aan 'n "tweelingskool" in die agtergeblewe gebied.

REAKSIE VAN DIE NGK OP VOORGENOME WETGEWING T.O.V DIE WYSIGING VAN GODSDIENSONDERRIG IN STAATSKOLE

Die NGK het kennis geneem van wysigings ten opsigte van godsdiensonderrig wat nuwe wetgewing voorstel. Namate die konsekwensies van die voorgestelde wetgewing oordink word, is dit duidelik dat die NGK nie dié nuwe beleid sondermeer kan ondersteun nie. Die NGK is ten gunste van die aanbied van ander godsdienste as deel van die kurrikulum. Beter begrip, respek vir mekaar en verdraagsaamheid kan op dié wyse gekweek word. Indien 'n multi-religie benadering egter die enigste opsie gaan wees skep dit probleme waarmee die NGK hom nie mee kan vereenselwig nie. Hierdie dokument spreek hom slegs uit oor aspekte wat godsdiensonderrig raak en nie oor ander aspekte van die kurrikulum nie. Die volgende aspekte van die voorgename beleid is onaanvaarbaar:

- Die godsdienstige oriëntasie van 'n gemeenskap, so wil dit voorkom, sal nie meer 'n rol speel nie. Dit sal nie meer moontlik wees om vanuit 'n bepaalde etos oor godsdienste te praat nie. Bestuursrade sal nie meer die prerogatief hê om te besluit oor die godsdienstebeleid nie. Leerders en onderwysers sal nie meer temas vanuit 'n bepaalde godsdienstige verwysingswerk kan beredeneer en standpunte inneem nie. Selfs al is kinders in 'n spesifieke Christelike skool, mag die inhoud nie spesifiek Christelik wees nie.
- Uit die aard van die saak sal geen godsdienstige oefeninge in skole toegelaat word nie. Godsdienstige aktiwiteite soos byvoorbeeld saalopeninge sal nie meer 'n godsdienstige karakter mag hê nie. Die vier van Christelike feesdae en bybelstudiekringe tydens pouses sal tot na skoolure beperk word. Dit sal dan moet kompeteer met al die ander buitemuurse aktiwiteite.
- Die onderrig oor godsdienste sal verpligtend wees en niemand sal hom kan onttrek nie. Die multi-religie model sal 'n integrale deel van die nuwe kurrikulum wees. Leerders in staatskole sal dus geen keuse hê nie omdat die leerinhoud geïntegreerd is en leerders ook geassesseer sal word oor hierdie leeruitkomst.
- Waardevorming word gestrem wanneer dit in 'n vakuum plaasvind. Wêreldwyd word die deurslaggewende rol van groeppetos in waardevorming in die samelewing en opvoeding al hoe meer erken. 'n Waardevrye godsdienstebelevens ontlok min entoesiasme en is eerder kontraproduktief. Waardevrye onderwys spreek leerders nie aan nie omdat dit vir hulle geen gesag dra nie. Navorsing toon aan dat daar nie so iets bestaan as "neutrale" onderrig nie. Waardes, hoe neutraal hulle ook al gestel kan word, word effektief geïnternaliseer waar dit deur godsdienstige ervaring gesteun word.
- In navorsing deur die Dept. van Onderwys (1996) is aangetoon dat ouers en leerders oor die breë godsdienstige spektrum standpunt ingeneem het teen 'n multi-religie model – veral in die grondliggende en intermedieë fase. Die versoek was deur die bank dat kinders nie gekonfronteer moet word met ander godsdienste voordat hulle nie verankerd is in hulle eie nie. Christelike leerders moet kan nadink oor ander godsdienste maar dan as christene en op 'n later stadium van hulle skoolloopbaan.

Die NGK is egter ook in ander opsigte rakende die nuwe beleid ongemaklik. Die proses tot formulering van die nuwe voorgestelde beleid was ondemokraties en ondeursigtig. Dit wil voorkom asof daar vooraf oor die bepaalde beleid besluit is. Adviseurs wat gekonsulteer is, is hoofsaaklik gekies uit die godsdienstwetenskaplike dampkring. Sover bekend het nie een van hulle ooit aktief aan navorsing oor godsdiensoonderrig in Suid-Afrikaanse skole meegewerk nie. Dit is in skrilte kontras met die demokratiese proses wat gevolg is onder voorsitterskap van oud –Minister Bengu. Die hoofstroom kerke is in die proses geignoreer. Op die stadium wat daar met kerkgroepe gekonsulteer is, is hulle bloot ingelig oor wat die inhoud van die nuwe beleid gaan wees. Kerke het toe alreeds kennis geneem van die inhoud daarvan deur uitsprake van die vorige onder-Minister van Onderwys S Mkatswha (8 Augustus 2000), die huidige onder-Minister mnr M Mangena in Klerksdorp asook media berigte en omsendskrywes van die GDE (Omsendskrywe 13/2001 op 6 Maart 2001). In 'n demokratiese bestel behoort dit anders te verloop. Die geweldige maatskaplik en sosiale probleme van die regering vra 'n omvattende spanpoging waarin kerke 'n belangrike rol speel. Dit is onnodig om kerke op hierdie fundamentele en sensitiewe vlak te vervreem.

'n Stelling wat die Minister graag maak is dat skole nie die werk van die kerke mag doen nie. Met die stelling kan opsigself nie verskil word nie. Die skool en kerk is vennote en nie een mag op die ander een se terrein oortree nie. Die taak van die kerk is hoofsaaklik dogmaties en die van die skool hoofsaaklik opvoedend binne 'n bepaalde etos. Die Minister teken egter met sy stelling 'n karikatuur van die kerk in die sin dat die kerk daarop uit is om godsdiensoonderrig te wil verkerklik. So 'n benadering hou nie tred met dit wat in die praktyk aan die gebeur is nie. Die GDE het op 7 November 2000 'n ooreenkoms met godsdienstige groep gesluit. Die groep is verteenwoordig deur lede van oor die breë godsdienstige spektrum. Die ooreenkoms is namens die GDE ondertekening deur Ignatuis Jacobs MEC. Een van die positiewe uitkomstes is dat St. Stithians 'n verbeeldingryke Wiskunde program aanbied in een van Soweto se skole waar die slaagsyfer 20% is. Godsdienstige groepe bied hulle bronne en fasiliteite aan skole aan volgens dié ooreenkoms. Onder bronne wat beskikbaar gestel word is onder andere: fasiliteerders, bestuurskonsultante, leierskapontwikkeling, sportafrigters en kundige onderwysers . 'n Brondokument in die verband is gepubliseer en verskaf aan elke skool in Gauteng. Daar is egter konsensus onder die groep dat dit nie gaan oor die maak van proseliete of die verkerkliking van skole nie.

Die NGK neem ook met kommer kennis oor die manier waarop die Minister skeiding wil maak tussen akademiese onderrig van godsdiensoefening. Godsdiensoefening word deur die nuwe beleid geïntellektualiseer. Die ervaring daarvan word na 'n tweede vlak buite skole verskuif. Dit kan nie gedoen word sonder om wesenlike skade aan die karakter daarvan te doen nie. Die voorstel dat dit die skool se taak is om kennis oor godsdiensoefening oor te dra en die kerk moet instaan vir die ervaring daarvan is problematies. Dit skep 'n onhoudbare teenstelling tussen kennis en ervaring. Die band tussen kennis en ervaring word wêreldwyd erken as beslissend vir kennisverwerwing.

Dit stem die kerk ook tot onrustigheid dat dit wil voorkom asof politieke ideale 'n groot dryfkrag is agter die nuwe voorgestelde beleid. Die Minister beklemtoon dit dat godsdiens moet rekening hou met die land se multikulturele samelewing. Die beleid moet daarop uit wees om die diversiteit te vier. Dit is 'n ideale benadering as leerders gevorm kan word tot meer verantwoordelike landsburgers, maar dit is problematies wanneer dit die primêre motivering vir godsdiensonderrig word. Dit is juis die pad wat gevolg is met die vorige Christelike Nasionale Onderwys. Die fokus was so op nasiebou dat fundamentele Bybelse waarhede gerelativeer is. Godsdiens word gediensstige gemaak aan politieke ideale.

Die NGK vind dit vreemd dat daar oënskynlik onverskillig omgegaan word met sekere regte wat in die Grondwet verskans is. Dit wil voorkom asof die beginsel van godsdiensvryheid, wat inhou dat ouers mag aandrang op hul kinders se reg om hul geloof in skooltyd in skoolgeboue te beoefen, op voorwaarde dat dit op 'n redelike wyse sal geskied en dat bywoning vry en vrywillig sal wees (SA Grondwet Artikel 15(2)), geïgnoreer word. Dié regte is ook vervat in die Suid Afrikaanse Skolewet en in ander wetgewing.

Die NGK versoek die Minister om erns te maak met besware teen die voorgenome wetgewing. Die kerk wil weer eens aan die Minister die volgende versoek rig:

1. Om die kerk as belangrike vennoot te beskou. Die kerk wil in vennootskap met die owerheid hom beywer vir doeltreffende en gelyke opvoedkundige geleenthede vir alle kinders.
2. Om die beginsel van godsdiensvryheid te erken sodat ouers mag aandrang dat hul kinders gedurende skooltyd hul geloof mag beoefen, op voorwaarde dat dit op 'n redelike wyse sal geskied en dat die bywoning vry en vrywillig sal wees (Grondwet art 15). Dit moet geskied sonder dat die regte van minderhede in gedrang kom.
3. Om nie net 'n vergelykende multi-godsdiensstige benadering (religion education) te oorweeg nie. Die opsie vir 'n enkel-geloof (vrywillige deelname) moet altyd 'n moontlikheid wees en kan waar moontlik parallel aangebied word met 'n multi-godsdiens benadering. So 'n benadering sal die ryke verskeidenheid van gemeenskappe en godsdiens in ons land se behoeftes die beste dien.
4. Om met die kerk in gesprek te tree rondom die belangrike saak van morele herstel en die vestiging van waardes. Die kerk sou graag in die verband 'n bydra wil maak.
5. Om die reaksie en kommentaar van die Christelike groepering ten opsigte van die *Revised National Curriculum Statement* (NCS) ernstig te neem.
6. Om steeds met die kerk en ander rolspelers in gesprek te bly voor finale wetgewing.

MORELE WAARDES

'N BELANGRIKE SAAK VIR OUERS, KINDERS EN ONDERWYSERS

As jy voor die spieël staan sien jy jouself soos jy is. Jy kan niks vir die spieël wegsteek nie. Dit is natuurlik ook so dat 'n mens nie altyd hou van alles wat jy in die spieël sien nie. Maar een ding is seker: 'n spieël kan nie jok nie!

Ons kinders en jongmense is eintlik niks anders as 'n spieëlbeeld van van die samelewing waarin hulle grootword nie. As ons versigtig na die vrae van ons kinders luister en kyk na die dinge wat hulle sal doen, sal ons iets van onself daarin sien en hoor. Ons kinders is beide die produk en die slagoffer van ons samelewing. Die sterk en swakpunte van die gemeenskap word deur ons jongmense onderstreep. Wie ons kinders is en wat hulle glo, is die resultaat van wat hulle in die ouerhuis gesien, in die skool geleer, in die kerk gehoor en in die samelewing aan blootgestel is.

Daar is by baie mense 'n groot bekommernis oor die gebrek aan morele waardes in ons samelewing. Daar is te veel voorbeelde van 'n algemene gebrek aan respek vir die persoon, die geslag, die eiendom en die lewe van ander mense. Ons durf nie toelaat dat hierdie gebrek aan morele waardes ons samelewing soos 'n kanker van binne vernietig nie.

Dit het dringend noodsaaklik geword dat die kerk, die ouerhuis, en die skool mekaar se hande sal vat met die oog op die vestiging en uitbou van morele waardes in ons land. Ouers en onderwysers se voorbeelde speel 'n baie belangrike rol. Ons sal met mekaar reguit moet praat oor wat ons graag in ons huise, ons skole en breëre samelewing wil hê. Ons sal ook hard en duidelik moet sê wat vir ons aanvaarbaar is en waarteen ons bereid is om saam weerstand te bied.

Die volgende waardes is nie veronderstel om soos 'n katalogus hanteer te word asof alles wat belangrik is daarin opgeteken is nie. Dit maak nie aanspraak op volledigheid nie. Nie 'n katalogus nie, maar veel eerder 'n kompas. 'n Kompas met die belangrike koersaanduiders sodat daar absoluut geen onduidelikheid sal wees oor wat die regte koers is wat ons moet inslaan nie.

EERLIKHEID

Jesus het gesê: "laat julle "ja" eenvoudig "ja" wees en julle "nee", "nee". (Matt 5:37). Eerlikheid vra dat ons almal erns sal maak om te alle tye by die waarheid te bly. Ons verbly ons nie oor onreg nie, maar verheug ons oor die waarheid (1 Kor 13:6).

Eerlike mense is mense met integriteit. Hulle is betroubaar. Jy weet waar jy met hulle staan. Hulle sal jou nie in die steek laat nie. Hulle woord is hulle eer. Waar mense in eerlikheid saam woon, en werk, is dit ook makliker om mekaar te vertrou. Sulke mense lewer 'n onmisbare bydrae tot 'n beter en veiliger land vir ons almal om in te woon.

REGVERDIGHEID

Jesus het die boodskap van die bergpredikasie soos volg saamgevat: "Alles wat julle wil hê dat die mense aan julle moet doen, moet julle ook aan hulle doen. (Matt 7:12). As Christene weet ons wat dit beteken om elke dag uit God se geregtigheid te mag lewe. Dit het ons hele lewe verander. Nou is dit ons beurt om te sorg dat dit ook ons verhouding met ander mense verander. Dit is ons verantwoordelikheid om God se geregtigheid nou te vertaal in regverdigheid tussen mense.

Regverdigheid vra dat ons sal sorg dat daar nie teenoor ander mense gediskrimineer word op grond van hulle geslag of ras nie. Sommige mense mag nie ten koste van ander bevoordeel word nie, maar ons moet daaraan werk dat almal gelyke geleenthede gegun word. Ons het nog 'n baie lang pad om te loop in ons huise, skole, en in ons gemeentes om te verseker dat regverdigheid tot sy reg kom.

SELFBEHEERSING

Wanneer die Heilige Gees in ons werk is selfbeheersing deel van die vrug van die Gees. (Gal 5:22) Selfbeheersing vra dat ek in gehoorsaamheid sal stap op die pad waar die Heilige Gees my lei.

Selfbeheersing word sigbaar in selfdisipline, matigheid en reinheid. Die wyse waarop ek optree wanneer mense my kwaad maak, my keuses op seksuele gebied, my antwoord op versoekings, my woordeskat, is maar enkele voorbeelde van selfbeheersing.

GETROUHEID

Getrouheid is ook deel van die vrug van die Heilige Gees se werk in ons lewe (Gal 5:22). Getrouheid word sigbaar in sake soos pliggetrouheid, die betroubaarheid, verantwoordelikheid en lojaliteit.

Getrouheid het te make met my werk. Die Bybel draai nie doekies om as dit by werk kom nie. "As iemand nie wil werk nie, moet hy ook nie eet nie." (2 Tes 3:10). Harde werk en pligsgetrouheid is deel van my gehoorsaamheid aan God. Pligsgetrouheid is nie net belangrik as dit kom by die werk waarvoor ek betaal word nie. Dit raak ook verantwoordelikhede binne my huisgesin, my skoolwerk en gemeenteverpligtinge. Die kritiese vraag is: Kan mense op jou peil trek? Is jy betroubaar? Is jy regtig bereid om jou kant te bring? Is jou lojaliteit bo verdenking?

LIEFDE

Wat is jou dryfveer? Wat is die passie in die lewe? Die Bybel herinner ons daaraan dat "die liefde van Christus ons dwing" (2 Kor 5:14). Wanneer die liefde van Christus die passie in jou lewe word, leef jy nie langer selfsugtig en selfgerig nie. Jou lewe kry nou nuwe rigting. Godsdienste kan nooit losgemaak word van naastedienste nie. Die nood van mense spreek jou aan en jy word betrokke. Jy is bereid om te vergewe en om self om verskoning te vra waar jy gefouteer het. Jy ervaar self wat Jesus gesê het: "Om te gee, maak mens gelukkiger as om te ontvang" (Hand 20:35).

GELOOF

Die gawe van die ware geloof stel ons in staat om die grootste uitdagings aan te pak, nie in eie krag, maar met die krag van God. In Hebreërs 11 lees ons van die wonderlike dinge wat gelowiges deur eeue vermag het. "Deur die geloof het hulle koninkryke verower, die reg van God gehandhaaf en verkry wat God beloof, hulle het leeu se bekke toegestop, gloeiende vuur geblus en aan die swaard ontkom, hulle het in swakheid krag ontvang..." (v33, 34)

Hierdie waardes is kernwaardes. Dit is onderhandelbaar. Dit geld vir almal: ouers, kinders, onderwysers. Hierdie waardes mag nie net soos mooi woorde in die lug bly hang nie. Dit is waardes wat ons in die lewe in die huis, die skool, die kerk, en die samelewing rigtinggewend moet verander. Gebeur dit nie, is ons nie net besig om ons eie ondergang te bewerk nie, maar erger as dit, dan is ons ongehoorsaam aan die opdrag van God. 'n Openhartige gesprek oor hierdie saak tussen ouers, kinders en onderwysers is 'n saak van groot dringendheid.

Die opdrag is duidelik: "Ons leef deur die Gees, laat die Gees nou ook ons gedrag bepaal" (Gal 5:25).

NAAM

Die naam van die kommissie is: Die Interkerklike Kommise vir Opvoeding en Onderwys (IKOO).

GRONDSLAG

Die grondslag van die kommissie is: Die Bybel as die Woord van God soos bely word in ten minste die Drie Formuliere van Eenheid.

DOEL

Die doel van die kommissie is:

Die bevordering van Christelike opvoeding, onderwys en opleiding op alle relevante terreine. Die bevordering van die samewerking tussen die meelewende kerke vir alle onderwyssake van gemeenskaplike belang.

Skakeling en samewerking met die breë Christelike gemeenskap in belang van Christelike onderwys. Die nakoming van die kerk se ekumeniese roeping en verantwoordelikheid op die onderwysterrein.

SAMESTELLING

Die kommissie word sover moontlik saamgestel uit twee verteenwoordigers elk van die volgende meewerkende kerke:

NG Kerk

Verenigende Gereformeerde kerk in SA

NG Kerk in Afrika

Reformed Church in Afrika

Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika

Nederduitsch Hervormde kerk in Suidelike Afrika

Nasionale Sinode van die Gereformeerde Kerke in Suid Afrika

Sinode Soutpansberg van die Gereformeerde Kerke

Sinode Middellande van die Gereformeerde Kerke

Provinsiale IKOO's kan op eie koste een verteenwoordiger met adviserende stem stuur.

Deskundiges wat deur die IKOO vir 'n spesiale doel en vir 'n bepaalde tyd gekoöpteer is met adviserende stem.

Enkele waarnemers en medewerkers uit ander kerke (op uitnodiging van die dagbestuur) met spreekstem.

KONSTITUERING

IKOO Jaarvergadering

Die IKOO vergadering kies elke twee jaar onder voorsitterskap van die vorige voorsitter sy eie voorsitter, ondervoorsitter en sekretaris. Die ampsdraers moet uit verskillende kerke kom. Dieselfde persoon mag nie vir langer as twee opeenvolgende ampstermyne in dieselfde amp verkies word nie.

Dagbestuur van die IKOO

Die dagbestuur word saamgestel uit die voorsitter, ondervoorsitter en sekretaris plus een lid uit elk van die oorblywende kerke wat nog nie verteenwoordig is nie. Die dagbestuur kan, op aanbeveling van die betrokke kerke, een kundige koöpteer met 'n adviserende stem. Die dagbestuur benoem uit een van die ander lede is 'n tesourier.

Die kerndagbestuur bestaan uit die voorsitter, ondervoorsitter, sekretaris en tesourier.

OORDRAG VAN DIE DAGBESTUUR

Die dagbestuur handel dringende sake af, voer opdragte van die IKOO uit, berei die sakelys van die IKOO vergaderings voor, met verslag van hulle werksaamhede, en berei die finansiële jaarstate en begroting van die IKOO voor vir goedkeuring deur die jaarvergadering.

VERGADERINGS

Jaarvergadering

Die IKOO vergader verkieslik eenmaal per jaar.

Spesiale vergaderings

Spesiale vergaderings word deur die voorsitter belê op las van die dagbestuur.

Inligtingsbyeenkomste

Die IKOO reël onder meer simposiums, werksinkels en inligtingsbyeenkomste in belang van opvoeding en onderwys.

FINANSIES

Die IKOO stel jaarliks op aanbeveling van die dagbestuur na voorlegging van die jaarstate en begroting, die bydraes vas van die sinodes van die meewerkende kerke ter bestryding van van gesamentlike kostes. Elke meewerkende kerk is verantwoordelik vir reis- en verblyfkostes van sy eie afgevaardigdes. Die dagbestuur lê by die jaarvergadering 'n begroting vir die daaropvolgende jaar vir goedkeuring voor.

Die boeke van die IKOO

WYSIGING VAN DIE REGLEMENT

Die Reglement kan tydens 'n jaarvergadering gewysig word.

GOEDGEKEUR OP 2 SEPTEMBER 1999

REAKSIE VAN DIE IKOO TEN OPSIGTE VAN VOORGESTELDE WETGEWING.

Dit is so dat die minister van onderwys alreeds baie kritiek moes verduur met die transformasie van leerinhoud onder die vaandel van Kurrikulum 2005. Dit is egter ook die mening van kenners dat die kurrikulum met wysigings tog 'n bate vir Suid Afrikaanse leerders kan wees. In die lig hiervan wil die IKOO 'n bydrae lewer. Die minister word bedank vir die geleentheid om grondige kritiek te lewer oor 'n aspek van die nuwe beleid. Die IKOO het met kommer kennis geneem van 'n verandering in beleid ten opsigte van godsdiensonderrig. Die kerke wat verteenwoordig word in die IKOO vind dit jammer dat 'n mooi en lang verbintenis tussen skool en kerk daardeur ingevaar gestel word. Skool, ouerhuis en kerk was van die begin af vennote. Dit is 'n feit dat baie van die land se huidige regeringsleiers die produk is van kerkskole. Die bydrae en diens wat die kerk letterlik oor eeue gelewer het tot die onderwys is 'n kosbare kleinnoot. Kerke het veral waar bronne skaars is nog baie te bied. Dit wil egter voorkom asof dié voorreg kerke ontnem gaan word deur 'n nuwe beleid.

Die IKOO wil graag sy stem laat hoor namens al die lidmate van die verskillende kerke wat hy verteenwoordig. Die IKOO bestaan uit die VGK, RCA, NGK, Hervormde en Gereformeerde Kerk en sy lede maak 13% van die bevolking uit.

Dit is veral ten opsigte van die volgende aspekte waaroor die IKOO kritiek wil lewer:

- Christenouers het 'n belofte afgelê: om hulle kinders self te onderrig, maar ook in die kerk en skool te laat onderrig. Om hierdie rede is opvoeding en onderwys by die huis, die kerk en die skool vir Christene 'n onskeibare eenheid. Vir Christene is daar dus geen neutrale lewensterrein nie. Die skool is prinsipiëel nie die verlengstuk van die staat nie, maar van die ouerhuis. In die lig hiervan gesien is 'n vergelykende, multi-godsdiensstige beleid as enigste opsie onaanvaarbaar.
- Die Grondwet is die hoogste reg en alle ander wette en beleid is daaraan ondergeskik. Artikel 15(1) en 15(2) asook die onderwyswet artikel 7 gee die Christenouer soos vir ouers uit ander godsdiensstige groepe, die geleentheid om hulle kinders binne die raamwerk van hulle geloofsoortuiging en geloofstradisie te laat onderrig. Die inhoud van hierdie wetgewing is in lyn met internasionale praktyk. Na die volgende kan verwys word: *Universal Declaration of Human Rights, African Charter on Human Rights, United Nations Convention on the Rights of the Child*. Dit wil voorkom asof hierdie reg van ouers vervreem gaan word deur nuwe wetgewing.
- Dit is ongelukkig so dat beskikbare tyd van kerke vir hulle jongmense uiters beperk is. Die tyd wat kinders by die kerk deurbring is een uur per week vir 25 weke van die jaar nie. Dit is hopeloos te min vir geloofsoordrag en geloofsoefening. In die opsig sal dit 'n geweldige slag vir Christelike kerk en ander godsdiensstige groepering wees as die vennootskap met skole verbreek word. In die breë verloor die land 'n belangrike instrument in die kerk as agent vir waardeoordrag.
- Onderliggend aan die doelwitte van nuwe voorgestelde wetgewing is daar 'n duidelike diskrepans. Die Departement van onderwys beywer hom aan die eenkant vir die vestiging van hoë morele waardes. Andersyds marginaliseer hy

egter die fondament van enige waardestelsel naamlik 'n spesifieke geloofsoortuiging.

- Die nuwe voorgestelde wetgewing het groot ooreenkomste met die Amerikaanse model. Binne die Amerikaanse konteks word al hoe meer probleme ondervind met dié model. Daar is 'n ongemaklikheid dat net een waarde sisteem op leerders geforseer word naamlik die humanisme. Die reaksie in die VSA is dat dit tot ongelooflike toename in Christelik gebaseerde privaatskole gelei het. *Die church-school movement* het in 1984 hul eerste skool gestig. Die jongste syfers van 'n paar jaar terug het aangetoon dat daar toe 17 000 Protestantse Christelike skole was met 2,01 miljoen leerders.
- Daar is besorgdheid by ouers dat 'n multi-religieuse benadering as enigste opsie tot groot verwarring by kinders kan lei in hulle vormingsjare. Hulle eie godsdiens sal op 'n afgewaterde wyse aangebied word.
- Om te leer oor die stigters van verskillende godsdienste, hulle simbole, feeste en gebruike is nie die wesenlike van 'n godsdiens nie. Wat wel van belang is, is die vrae rondom die lewe en die lewe hierna.
- Omstrede wetgewing oor 'n kontensieuse saak soos godsdiens moet baie versigtig en met groot begrip hanteer word anders kan dit die proses van versoening in die land onberekembare skade bereken. Dit is 'n werklikheid dat as die saak rondom die rol van godsdiens in skole nie bevredigend gehanteer gaan word nie daar weinig min van "Tirisano" sal realiseer. Onderwys as 'n belangrike instrument tot versoening sal dan geneutraliseer word.

Die IKOO vertrou dat die Minister die kritiek swaar sal laat weeg wanneer voorgenome wetgewing heroorweeg word. Dit is die mening van die IKOO dat die huidige stelsel vir alle godsdienstige groepering die mees aanvaarbare is.

Freedom of Religion in Education

A Statement by Christian Leaders of South Africa¹

Introduction

We, religious leaders of South Africa, recognise that much progress has been made in the ongoing debate on Curriculum 2005. There are many positive elements which we applaud. However we have the following comments, which should be seen within the framework of rights embedded in the Constitution and in the South African School Act. We note with concern the apparent direction taken by the Ministry with respect to policy for religious observance and religious education, as it embodies an interpretation of religious freedom which, we believe, contradicts the spirit of the Constitution.

Ministers proposed policy

The Minister appears to ignore present practice in schools with respect to **religious observances** and how religious education, as we understand it, can take a meaningful and necessary place in the formal curriculum. He is trying to impose a paradigm that does not take into account those present elements which are sound and beneficial. The minister for example advocates the place of religious observances to be after school hours. In this regard the minister's point of view is expressed in the Manifesto² “*According to the Constitution, schools may be made available for religious observance so long as it is outside of school hours.*”

At present there are three models operating in schools as far as **religious education** is concerned: no religion, multi-faith, or single faith. For the single faith option, ministers, pastors and religious workers are invited on a regular basis to assist teachers. In contrast to this, the minister advocates not only religion education (learning about religions) as the only option but states in the Manifesto, “*Religion education should be taught by trained professional educators, rather than by professional clergy, who must be motivated by educational outcomes*”. The implication that clergy are not motivated by educational outcomes is unfounded. We understand clearly that the role of the religious educator is not to proselytise, but rather to foster respect for different religions, even in the context of a single faith approach.

We suspect that the above proposals will invite huge protest if they become policy. An official legal opinion by Prof Rāssie Malherbe (Faculty of Law, RAU) is attached³. He demonstrates clearly that the direction taken by the *Manifesto on Values, Education and Democracy* (August 2001 p.44-45) – which is the closest thing we have in print to an actual policy statement – is in contradiction with the Constitution.

Our Response

FREEDOM OF RELIGION IN SCHOOLS

---

¹ This statement was originally drafted by an Indaba of Christian Leaders representing the following churches: Anglican Church, Apostolic Faith Mission, Assemblies of God, Catholic Church, Dutch Reformed Church, Hervormde Kerk, Methodist Church of South Africa, Reformed Church, Reformed Church in Africa, SACC, Uniting Reformed Church.

² Manifesto on Values, Education and Democracy, August 2001, p44-45.

³ See appendix A

We are of the view that the Schools Act (1996), properly applied, makes provision for **religious observances** at schools which are in accordance with the provisions of the South African constitution. The Manifesto is clearly unreasonable and leads directly to the limitation of the right conferred in section 15(2) of the Constitution to conduct religious observances at state or state-aided institutions. It is on the basis of this interpretation that the Manifesto proceeds to eliminate religious observances from public schools during school hours. Government policy in respect of religious observances in public schools therefore stands or falls on this interpretation.

It must be reiterated that section 15(2) really means that the people in state and state aided institutions, such as learners and educators in public schools, may at any time in other words during school hours, conduct religious observances, as long as the conditions of section 15(2) are met. As the interpretation in the Manifesto is patently wrong in this regard, as explained above, it follows that the government policy in respect of religious observances in schools does indeed limit the right to religious freedom guaranteed in section 15(1) as well as section 15(2)".

CRITIQUE OF THE NATIONAL CURRICULUM STATEMENT

In this regard we wish to comment as follows:

Aspects of the National Curriculum Statement dealing implicitly with **religious freedom** infringe basic human rights that are protected both in the National Education Policy Act (1996), 4 (a) (vi), and in the Universal Declaration of Human Rights, 26 (3). The former states that policy "shall be directed towards... the advancement and protection of the fundamental rights of every person... to the freedoms of conscience, religion, thought, belief, opinion, expression and association within education institutions." The latter upholds the prior right of parents to "choose the kind of education that shall be given to their children." Basic community and individual freedoms will be seriously compromised, we believe, if the curriculum as it stands is implemented. This will lead unavoidably to confrontation between communities and the State.

We are concerned about a problem of the **suitability of the grade level** at which the study of other faiths is commenced by the child. Such comparative study should be deferred until the learner has confidence about his or her own faith, say up to grade 7, in order to ensure that the theoretical study of other faiths does not constitute a problem for the learner. Different faiths could be addressed, even in the lower grades, by a methodology which places the emphasis on the learner's own religion.

There is also a concern that the curriculum advocates or even upholds **values and beliefs that are in conflict** with those of particular faith communities. Learners must not be put in the invidious position of having to compromise their family or community values and beliefs. Teaching values rests with the community and its representatives, the governing body, which should be responsible for choosing the perspective which will advance the teaching of values best during school hours, within the requirements of the Constitution. Otherwise, schools may end up as conduits for state-controlled thinking, and the outcomes aimed at in the Curriculum will be those both formulated and evaluated exclusively by the state. The paradigm will be the same as in the case of *Christelike Nasionale Opvoeding* only the content will be changed.

We fear that the state is working to **impose a worldview** on the learners of our nation that discounts the value of religion in society. The underlying philosophy of religion education as suggested in the National Curriculum Statement and in the Manifesto presupposes that retaining strong and vibrant religious communities is divisive and inimical to building a united South African nation. This is untrue and in contradiction with the spirit and letter of the Constitution.

Learning about religion, and in an equitable way, is an important aspect of religious education. However, if religion in education is restricted to this aspect, it will be seriously impoverished. Consider language, as an area of curriculum, by way of analogy. Learning about language – grammar and syntax – is important. But we would not do justice to language, or to our learners, if they were not given the opportunity to appreciate literary treasures, to use language effectively, and to be creative through it. Learners need to develop through religion - so that the riches of religious experience are brought to bear on the learner's development as whole human beings, and for religion - so that they are able to live their religious tradition in a committed and meaningful way.

Religious Education, in our understanding, is an educational activity, which focuses on and draws from the religious dimension of human experience. It facilitates the exploration and discovery of meaning in life, the affirmation of the learner's religious identity, and an informed respect for the religious identity of others. Religious Education is integral to a holistic education of the learner as it makes a key contribution to the moral and spiritual maturity of the person. It acknowledges, and aims to facilitate the development of relationships with the sacred, with society, with the environment, with others and with self.

Policy Proposals

RELIGIOUS OBSERVANCE

Religious freedom is enshrined in the Constitution, and exemplified in the South African Schools Act. We argue for: (a) religious observance in school hours and (b) an approach to religious education determined by the School Governing Body in harmony with this understanding of religious freedom. Such religious observance and religious education will:

- Be sensitive to the variety of religious experiences of learners;
- Be educational sound, directed to the holistic well-being of the individual learners, and in line with their level of development;
- Not be for purposes of proselytizing, but contribute to the spiritual and moral development of the learner; and
- Encourage understanding of our wide religious diversity.

In line with the Report of the Ministerial Committee, February 1999 (Government Gazette No. 19775, p 59) we propose an open policy guided by sound educational and constitutional principles that will:

- Allow the religious orientation of learners to be affirmed;
- Allow religion to be a source of meaning and motivation for development and change in the life of the learners;

- Encourage respect for and appreciation of diverse religious, cultural and philosophical traditions;
- Give schools 'governing bodies the space to develop or adopt programmes to suit the particular needs of their learners;
- Ensure that a pure comparative multi-religious approach as the only option is not implemented as policy.

Conclusion

In times where resources are limited, the churches have much to offer. For more than a century, non-denominational groups have worked in schools. In more recent times this work has included life-skills and AIDS awareness programmes, and the fostering of a sense of social and moral responsibility. It seems as if this potential will be lost if the new direction taken becomes policy. In general the country will sacrifice an important instrument for forming and informing the value systems of our children. Religious communities are the most influential group in the country in this regard. Retaining their support by adopting certain changes in the National Curriculum Statement and related policies, would be in the best interest of the whole education system.

We, religious leaders, call on Government to delay implementation of the Curriculum until such time as effective consultation with religious communities has occurred so that the interests and concerns of these communities are meaningfully represented in the final drafting.

This document has also been circulated among the members of the National Religious Leaders' Forum, and endorsements are expected from a wide range of religious communities once the process of consultation has been concluded.

Gustav Claassen
 Convenor: Indaba of Christian Leaders
 P O Box 25008 Monument Park 0181
 (082) 856-1943
gustavcl@mweb.co.za

Endorsed by

Anglican Church
 Apostolic Faith Mission
 Assemblies of God
 Catholic Church
 Dutch Reformed Church
 Evangelical Lutheran Church
 Greek Orthodox Church
 Hervormde Kerk
 International Gospel Church
 Methodist Church of South Africa

Reformed Church
Reformed Church in Africa
South African Council of Churches
Uniting Reformed Church

Circulation

Prof Kader Asmal, Minister of Education
His Excellency Executive-deputy
Jacob Zuma
Rev, dr, Frank Chikane
His Excellency
Dr M M G Buthelezi, Minister of Home Affairs
Adv Andre Gaum, Minister of Education (Western Cape)